
This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google™ books

<http://books.google.com>

COLUMBIA LIBRARIES OFFSITE

1002694034

Columbia University
in the City of New York

THE LIBRARIES

A Z

AUSTRIAI

BIRODALOMNAK

STATISTIKAI, GEOGRAPHIAI,

É S

HISTÓRIAI LEÍRÁSA.

KIDOLGOZTA

LASSÚ ISTVÁN,

A' N. M. KIRÁLYI UDVARI MAGYAR KAMARA
REGISTRATURÁJÁNAK KANTZELLISTÁJA.

Mesze Gellner

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI UNIVERSITÁS' BETŰIVEL.

---

1 8 2 9.

943.6
L 338

Edidi, quae potui, non ut volui, sed ut me temporis angustiae coegerunt. Scitum est enim, causam conferre in tempus, quem afferre plura, si cupias, non queas.

Cic. de Orat. Lib. III. Cap. 228.

12-7-1960 JTV

**NAGY MÉLTÓSÁGÚ
TEMERINI GRÓF
SZÉTSÉN MIKLÓS ÚR**

Ő CSÁSZÁRI 'S APOSTOLI KIRÁLYI FELSÉGE BELSŐ TITKOS
'S A' NAGY MÉLT. MAGYAR KIR. HELYTARTÓ TANÁTS
TANÁTSOSSA, A' NAGY MÉLT. MAGYAR KIRÁLYI UDVARI
KAMARA AL-ELŐLÜLŐJE, KIR. AL-KINTSTÁRNOK ÉS TEK.
POSEGA VÁRMEGYE FŐ ISPÁNJA Ő EXCELLENTZIÁJÁNAK

alázatos tisztelettel
ajánlja

a' Szerző

Nagy Méltóságú Gróf Úr,

Kegyelmes Uram!

Kinek mi je van, tsak azzal áldozik, a' mi bár melly tsekélység legyen is, ha tiszta szívből származik, a' nemes lelkektől meg nem vettetik, sőt az Idvezítőnek, a' ki a' hajdani szegény özvegy két kis fillérkéjét többre betsülte a' Gazdagok ajándékaiknál, mellyeket ezek a' Templom pénzes ládjába bőven hánytak, példája szerint kegyesen fogadtatik el. Ezen reménységtől lelkesítette bátorodom én most, midön az Excellentiád fényes érdemeit a' Királyi Kegyelem a' Nagy Mélt. Magyar Kir. Udv. Kamara Al-Elölülői díszes hivatalával méltóztatott kegyelmesen megjutalmazni, Excellentiád eleibe járúlni 's az Austriai Birodalom Statistikai, Geographiai és Historiai leírását az Excellentiád eránt visel-

tető Tiszteletem oltárára feltenni. Melly hazafiúi igyekezetemnek az Excellenzlád nagy neve alatt való kiadattatását alázatosan kikérvén, Excellenzládnak 's Grófi Familiájának minden boldogságot 's virágzást kívánván, Kegyességébe és Kegyelmébe ajánlott alázatos Tisztelettel maradok

Excellenzládnak

alázatos Szolgája

L a s s ú I s t v á n

a' N. M. M. K. U. Kamara Registratúrájának
Kantzellistája.

AZ AUSTRIAI BIRODALOM.

I. Földje.

1 §. **Határai:** *Északra:* a' Baváriai határoktól a' Prussziaiakig 53. mért földnyire Szász Ország; a' Cseh, Morva és Siléziai határokon a' Visztuláig (Weichsel) Oswiezin nevű városotskával szemben 37. mért földnyire Prusszia; a' Prussziai határoktól a' Wolika vizének a' Visztulába való szakadásáig 11. mért földnyire Krakau Szabad Várossa: — *Észak keletre és keletre:* Krakau Szabad Várossa határaitól a' Visztula, Sann, Podhorce, a' Dnieszter és Pruth mentében addig, a' hol ezen utolsó viz Bukovinát elhagyja 113½ mértföldnyire Orosz Ország: Bukovina, Erdély, Magyar, Tót, Horvát, Dalmátzia Országok, Ragusa és Cattaro mentekben 292½ mértföldnyire a' Török Birodalom: — *Délre:* Cattarótól a' Pó torkolatjáig az Adriai tenger; a' Pápa birtokai mellett 13. mértföldnyire a' Pó vize: 10½ mértföldnyire Modéna; 14½ mértföldnyire Párma: — *Nyúgotra:* a' Pó és Ticino mellett 20½ mértföldnyire Szárdinia; a' Lombárdiai és Tyrolisi határokon 68. mértföldnyire Helvétzia; 3½ mértföldnyire a' Lichtensteini Hertzegség: a' Tyrolisi és Salzburgi határok mentében a' Salzach vizéig, ezen folyó viz és az Inn vize mellett a' Dunáig és Észak felé a' Dunán túl a' Cseh Országi hegyeknél az Aschi (Ascher) kerületig 148. mf.re Bavária. Leghatalmasabb szomszédja a' mostani idő szakaszban 's a' környülállásokhoz képepest az Orosz Birodalom, ez után következik Prusszia;

legmesszebb kiterjedő határ lineája pedig a' Török Birodalommal van. Fekszik az Északi szélesség $42^{\circ} 7'$ — $51^{\circ} 4'$ és a' keleti hosszúságnak $25^{\circ} 56'$ — $44^{\circ} 10'$ közt. Nagysága Malchus szerint 12153. Bisinger szerint 12056 □ m.f.

2. §. *Földje minéműsége.* E' többnyire hegyes, mindazáltal szép és termékeny völgyekkel elegyes; a' honnan különböző tulajdonságú, hanem nagyobbára a' szelid ég hajlat alatt termékeny. A' dél keleti Magyar Ország és Tót Ország tér tartományinak igen áldott földjök van, és a' plánták buja növéssel jutalmaztatják meg a' munkás fáradságát: de éppen itt nyúlnak el mértföldekre a' miveletlen térségek 's puszták, mellyek csak szarvas marha és juh legelőknék használatnak, 's mellyeken a' pásztorokon kívül senkinek se szabad tanyázni; a' Debretzen körül lévő pusztá és a' Ketskeméti homoktenger több mföldeket, és a' Tisza, Duna 's a' t. partjain lévő mótársók még 92 □ mföldeket bori-
tanak el; ellenben a' Magyar Ország és Erdély északi részét a' zordon, erdős és ásványokkal gazdag Kárpát hegyek hasitják. Az ezektől északra fekvő 's csak kevés halmok által megszakasztott Galicziának, melly a' közép és nyugoti tájékain fővenyes 's imitt amott mótársós, földje termékeny. A' Sudet hegyek által körül övedzett Cseh Orzágnak, a' bértzes Morvának és Sziléziának is vannak belől tér és termékeny völgyeik. A' Lombárdiai - Velen-tzei Királyságban is találtnak Sikságok. A' meleg Duna völgye (Donauthal) méltán neveztetik Német Ország kertjének, még is vannak itt is pusztaságok és köves mezők, mint a' Welsi és Neustadti; a' határ széleken pedig hegyei és erdei. A' Turner- és Marschfeld (Tulni és March mező, Austriának felső Wienerwaldi kerületjében) a' Tartomány Gabonássa. Kevésbé termékenyek a' Styriai, Ílly-

riai és Karlstadti Generalatus hegyes vidékei, mindazáltal a' Bértzek jeges tsuttsai alatt a' legingerlőbb szépségű Völgyek terjednek el és a' plánták hirtelen növések nyáron gazdagon kipótolja a' téli fagyást. Hasonló minéműségű Tyrolis, a' hol mosolygó völgyek 's meredek kősziklák, szőlő hegyek és narants erdők, 's örökké való jeges Bértz tetők váltják fel egymást. Oetzthalba p. o. a' természetnek minden ingerlő ereje ki hal; 's borzasztó kilátások veszik a' Szemlélődőt körül. Már a' hémemetelnél eltűnik minden plántai élet, a' Rósa és Uj-hegyen (Rosen- und Neuberg) fát se lehet többé látni. Láthatatlanul zuhognak a' kisebb tavak és erdei folyók a' víz mosás által kiöblösített mélységekben; 's az élő valóságok hangja helyett csak eléhezett ragadozó madarak krakogását és a' vad ketskék ugrását lehet imitt amott hallani. Melly ellenkező jelenések lepik meg ellenben a' nézőt az Ets mellett lévő termékeny Längenthalban! itt már gyíkok sütkölődznek a' napon; gránát almák, tzitrom, fige, olajgyümölcs, baratzk virágzik; főképpen pedig a' bor termesztés jó lábon áll 's a' tsak tsekély magasságú mészh hegyeket gesztenye erdők borítják. Egy a' legtermékenyebb kerületjei között a' Státusnak Bukovina, jóllehet $\frac{2}{3}$ hegyes tartomány. A' Rába vize mellyéke és a' Bánát is Magyar Országban igen derék gabona termő helyek, és Lombárdia is felette termékeny. Átaljában véve délre; Lengyel Ország délről északra a' keleti tenger felé; valamint Galicziának is nagyobb, némelly része pedig dél keletre a' fekete tenger felé; Magyar Országot és Erdélyt a' mi illeti, ez átaljában, amaz nagyobb részént hasonlóképpen a' Duna, következésképpen a' fekete tenger felé, 's tsak a' Kárpát hegyek tájéka Késmárnál a' Visztula és így a' keleti tenger felé lejtős.

Legmagasabb Magyar Ország a' Király hegy tájékán, melly Liptó Vármegyében van és 5000' fekszik a' tenger színénél fellyebb; legalacsonyabb Orsova körül. Térései: a' kisebb keleti 200. □ mf. térség Magyar Országban, és a' nagyobb nyugoti 1000. □ mf.nyi ugyan ott, mellynek keresztül menő lineái (diagonális) az Eszéki hidtól Husztig és Új-Palánkától Vátzig terjednek ki. Galicziának nagyobb része is messze kiterjedő, tsak alacsony dombok által megszakasztott, hab forma Sikságból áll, melly Lengyel Országban 's az Orosz Birodalmon keresztül menvén egész Ásiáig bényúl. —

Hegyei: A. az Ádriai tengertől északra:

1. Az Alpesek: a) a' Rhétziai Alpesek, mellyek a' Lombárdiai térségeket Helvétziától elválasztják, és Tyrolist elborítják, a' hol legmagasabb tsuttsok az Ortles 14406'; legelőször 1804. egy Pichler János nevű vad ketske vadász mászott fel reá; azután jönnek a' Tchernowand 11645' Brenner 6360' az ezen lévő Ország út 4163' magossan van; azután északra b) a' Nóriai (Noricumi) Alpesek Kárinthián, Salzburgon, Styrián és Austrián keresztül nyugoti Magyar Országig bényúlván; tsuttsai a' Tyrolisi, Kárinthiai, és Salzburgi hármashatáron lévő Grossglockner 11988' a' magas Narr 10600. Watzmann 9050. Dachstein 9000' Schneeberg 6500' Ötscher 6000' Semmering 4400' az ezen keresztül vivő Ország út 3100' magas; délre c) a' Kárinthiai vagy Kárni Alpesek a' Száva és Dráva vizei közt Terglouig és a' Juli havasok, mellyek a' Száva, 's a' Kulpa jobb partján Illyrián keresztül mennek (tsuttsaik: a' Steiner alpe 10000' — a' Loibl 4000' magassan tsinált Ország utjával, — Terglou 10000' némelylek szerint 9964': legelsőben Hacquet ment fel reá 1782. másodsor Kleiner egy

vadász 1793. és harmadszor Sieber Fűvész 1812) d) a' Dynári Alpesekek (mintegy 7000') mellyeknek Kleck nevű kősziklájokig (Zengnél Dalmáziába) ereszkednek le Juli havasok.

B. Észak keletre és keletre az Alpesektől a' Kárpát bértzek (harmadik hegy törsök Európában, első lévén az Alpeseké, második a' Pyrenaeumi), mellyek Magyar Ország északi felét (Posonyon feylül kezdődven) és Erdélyt minden oldalról körül veszik, mint valamelly roppant kő falak, mellyeken keresztül 14. szoros utak viszik ki a' szomszéd Tartományokba az útast; elágaznak déli Magyar Országban is és a' Török Tartományokba nyulnak bé, a' hol el is vesznek, valamint Galiciába, Szi- léziába és Morvába is, melly Tartományoknak egy- szer mind természeti határokat formálnak; elvá- lasztják ugyan is Magyar s Erdély Országokat Észak nyugotra Morvától; Észak keletre és keletre Gali- cziától és Moldvától, délre Oláh Orzágtól, Hossz- szak 140. mf. szélességek 13 — 18. mf. és a' völgyek- kel együtt 1860 □ mf. lepnek el Magyar Orzá- gi tsuttsaik: a' Lomniczi a' Szepességen 8400' — a' 5721' Fátra — a' 4168' Klak és a' 4876' szikla tető Liptó Vármegyében, ugyan itt van a' Kriván is, melly 8100' némellyek szerint 7818' végre a' magas Mátra Heves Várm. — Erdély Országak a' 7428' — Kunz szerint 9000' — Budislav, a' 7078' Kunz szerint 8600' Surul, s a' 7800' — Reticzát. Legnevezetesebb bényúlásai a' Kárpát- nak Magyar Országba a' Tokaji hegyek, ama vi- lág szerte híres és esmeretes Tokaji bornak hazája; és a' kimerithetetlen arany, ezüst, s más értz bá- nyákkal gazdag hegyeik Bars, Hont, Zolyom, Gö- mör, Szepes, és Zemplin Vármegyéknek, — vég- re a' kifogyhatatlan só aknákkal bővölködő Mára- marosi hegyek. A' Kárpáthoz ragadnak Magyar Or- szág és Morva határaiban

C. A' Hercyniai bértzek is, egy nagy hegy lántz; mélynek északi ágazatja Sudetek név alatt Tsch Országot körül fogja, Sziléziától és Luzátziától elválasztja, azután észak keletre Iser — északra Értz — keletre Oriási bértzeknek (ezen utolsók a' szoros értelemben vett Sudetek) neveztetnek, onnan pedig délre Morva hegyek nevet vévén fel térül; a' hó lineát sehol se éri el. — Egy más hegy lántz, melly a' Salzburgi Alpeseknél kezdődik Böhmerwald (Tsch Orzági erdő) név alatt Bavária és Austria közt terjed el, azután Bavária's Cseh Ország közé nyúl bé és egy Cseh Ország's Austria közt lévő keleti ágazatja egy Manhart nevű hegyet formál.

Vizei: 1) az Adriai tenger, a' Velentzei, Triesti, Quararói vagy Fiumei és Cattaroi tenger keblekkel; mossa a' Birodalom déli partjait, u. m. Velentzét, Triestet, tengeri Horvát Országot és Dalmáziát. Hanem ez a' fekvés a' külső kereskedeésre kevésbé használtathatik, mivel a' partok a' Státus fő testétől magas hegyek által szakaszatnak el, mellyek az öszve köttetést igen megnehezítik. Némelly tekintetben ez az eset van a' folyó vizekre nézve is, mivel ezek is nagyobb részént nem a' Birodalom kebelében, hanem a' külföldön ömlenek a' tengerekbe.

2) A' Duna (az az mély víz, ezen Német szóktól, "Don," mély és "Au," víz), Würtemberget és Baváriát keresztül folyván, ezen utolsóból jő bé az Austriai Monarchiába, mellyet 150. mf. hajózható folyásával elébb nap nyugotról nap keletre, azután délre tsak nem a' közepén hasitván keresztül, Orsovánál Török Országba foly bé. Magyar Országba Posonyon felyül jő bé, és Posony, Győr, Komárom és Esztergom Vármegyéken, 's Hont és Neograd alsó határain keleti erányban ke-

resztül folyván, Pest Vármegyében Vátz felett délnek veszi folyását egy felől Pest és Báts, más felől Fejér, Tolna, Baranya és Verőcze Várm. közt Vukovárig, innen ismét kelet felé fordulván ezen irányban Orsovaig foly, a' hol elhagyja Magyar Országot, 's a' fekete Tengerbe ömlik, minekutánna a' Leytát Óvár, a' Rábát Győr, a' Vágot Gúta, a' Garant Esztergom mellett, innen nem messze az Ipolyt, a' Sár vizét Bata mellett, a' Drávát Eszéknél, a' Tiszát Tittelnél vagy Titulnál, a' Szávát Zemlin és Belgrád közt, 's a' Bánátból a' Karost, Temest, Nérát és Tsernát magába vette volna.

3) Az Inn, egy Tyrolison keresztül fojdogáló, hajókázható viz, belé foly a' hajókázható Salzach vize is. A' Dunával egyesül Passaunál.

4) A' Galicziából jövő, és Odessán alól Akermannál a' fekete tengerbe szakadó Dniester, belé folynak a' Stry, Bisztrice és Podgorcze vizei.

5) A' Visztula, — e' Sziléziából Galicziába, mellynek 42. mfe Krakau és Lengyel Ország felől határt tsínál, onnan pedig Lengyel Országba foly (bővebb leírását lásd a' Prussziai folyó vizek közt, a' 4. lapon).

6) Az Odéra, melly Morvából, minekelötte hajókázható lenne, 11. mf. futása után Prussziai Sziléziába foly bé, belé folyván az Elsa, Ostrawitz és Oppa.

7) Az Albis (Elbe) a' belé szakadó Isar, vagy Iser, Moldova és Eger vizekkel, 34. mf. haladván el Saxoniába megyen, minekutánna valami része Csehországban is hajókázható volt.

8) Az Ets vagy Etsch, ered Graubündtenben, Tyrolison keresztül foly, a' hol Tridentumnál (Trient) hajókázható, 43. mf. futása után Lombárdia — Vénétziát keresztül hasítván az Ádriai tengerbe szakad,

9) A' Pó, Piemontban veszi eredetét, és a' Lombárdiai — Venétziai Királyságnak Modena, Párma, és az Egyházi Birtokok felől délre határt formálván, 36. mf. futása után az Ádriai tengerrel egyesül.

10) A' Rhénus, melly tsak észak nyugotra éri valamennyire a' Vorarlbergi határait az Austriai Birodalomnak Tyrolisban: és több számos folyó vizek:

Nevezetesen Magyar Országban: a) a' halakkal gazdag Tisza, ered Máramaros Várm. a' Kárpát hegyein két forrásokból, azután magába veszi Oltvánál a' Szamost, Tokajnál a' Bodrogot, Onod alatt a' Sajóval egyesült Hernádot, Szőlőkknál a' Zagyvát, Csongrádnál a' 3. Köröst, Szegednél a' Marost, és 100. mf. futása után Tittelnél a' Dunába szakad, keresztül folyván Máramaros, Ugotsa, Bereg, Szathmár, Szabolts, Zemplin, Borsod, Heves, Pest, Báts, Tsongrád és Torontál Vármegyéket, nagyon elő mozdítja a' Só szállítást, melly különben a' Só hazájának Máramarosnak fekvése miatt rendkívül való nehézségekkel volna öszve kötve, így pedig az ott termő fenyő szálakon, részserént hajókon is, sok ezer mázsák vitetnek le Magyar Ország alsóbb részeibe tsak egy nyáron is. b) A' Tyrolisban eredő és Varasd felett Magyar Országba befolyó hajókázható Dráva, Szala, Somogy és Baranya Vármegyék széleiken, Horvát és Tót Országok közt határt huzván, magába veszi a' Mura (Szala Várm.) Bisztra, Karicsicza's Butsina vizeit és Eszéken alól a' Dunával egyesül. c) A' Styriából befolyó Rába, melly Győrnél; d) az Austriából jövő nagy és jó ízű rákjairól nevezetes Leyta (Lajta), melly Óvárnál: e) a' Bakony erdőben eredő és kiöntései miatt tsatornába vett Sárvíz, melly Bába mellett ömlik a' Dunába; f) a'

400 — 500. mázsát el bíró Morva Országi Morva vize Posonymnál; g) a' Vág (van két ága a' fehér és fekete, mellyek Király Lehotánál egyesülnek), nagyon hasznos az építésre 's más egyébre megkívántató fa eszközöknek Liptó Vármegyéből való leszállítására, de a' benne lévő sok kősziklák, víz esések és örvények miatt felfelé hajókázhatatlan; h) A' Garan, ezen is hasonlóképpen fa nemük vitetnek Zólyomból a' többi Vármegyéknek; i) az Ipoly, ered Neograd Várm. és a' fellyebb említettekkel együtt a' Dunába szakad; k) a' Zagyva; l) a' Sajó, (Gömörben ered); m) a' Hernád; n) a' Bodrog Zemplinben; o) az Iza és Visó Máramarosban; p) az Erdélyből kifolyó, 's Oltsvánál Szathmár Várm. a' fellyebb említettekkel együtt, a' Tiszába szakadó sárga vizű Szamos, melly az Etsedi Lápon keresztül folyó Krasznát is magába veszi; q) a' Körösbe ömlő Berettyó; r) a' sebes — fehér — és fekete Körös, mellyek Bihar, és Békés Vármegyékben kiöntéseik által sok Lápokát és Mótárokat okoznak; s) az Erdélyből jövő hajókázható Maros, ezen szállítják le Magyar Országba az Erdélyi Sót, fát, 's más természet miveket; t) a' Temes, melly a' Bánátnak sok mótárokat tsinál; u) a' Béga; x) a' Néra; y) a' Tserna, mind a' hárman Bánati vizek és a' Dunába ömlenek.

Tengeri folyói az Austriai Birodalomnak: az Ádriai Tenger mellyéken nyugotról keletre, a' Brenta, Bachiglione, Piave, Tagliamento, Isonzo, Zermanka, Kerka, Narenta.

Tavai igen sokak vannak, hanem legnagyobbak a' Magyar Országiak: u, m. a) a' Balaton tava Somogy, Szala és Veszprém Várm. között; hossza 10. szélessége 1 — 2, mf. kerülete 24 □ mf. Igen sok halai vannak, mellyek közt legnevezetesebb a' 10 — 15 's néha 20. fontos és jó ízű Fogas, to-

vábbá van benne Hartsa, tekenős béka, tsiga, rák, vidra, gödény; b) a' Fertő Sopron és Moson Vármegyék közt, 4. mf. hosszú 2. mf. széles; c) a' Pálitsi Báts Várm. kerülete 3. mf. — Olaszországban, nevezetesen Lombárdiában a) a' Garda tó (Lago di Garda), legnagyobb az Olasz Országiak közt, hossza 7. széle 2. Német mf. b) a' Como-i tó (Lago di Como), 7. mf. hosszú és a' hol legszélesebb $\frac{1}{2}$ mf. Mindenik ezen Tavak között, valamint a' Helvétzia leírásában említendő Lago maggiore is, a' Minicio, Adda és Ticino folyó vizeknek belőlle való kifolyásaik által a' Póval, tsatornák által pedig más vizekkel is öszve vagyön köttetve; c) a' Lugani. A' felső Olasz Országi tavakon minden nap rend szerint két bizonyos Szél fuj, u. m. az északi éjfélt utáni 2. órától mintegy reggeli 10. óráig, és a' déli délutáni 2. órától éjfélig. — Erdélyországban is van egy, de nem igen nagy tó, a' Hados. — Auszriában nevezeteseek, az Ennsen felyül lévő tartományban a' Traun tó 6,942, 855 — a' Hallstädti 1,382,643 □ ölnyi, az Atteri — Mond 8121. höldnyi 's a' t. tavak. — Motsárai közt is legnagyobbak a' Magyar Országiak: u. m. az Etsedi 5. mf. hosszú és $1\frac{1}{2}$ mf. széles láp: a' Kanisai 7. mf. motsár, a' Mohátsiak 's más igen sokak, melyeket a' Duna, Dráva, Sárviz, főképpen pedig a' Tisza az ő alatsony partjain, a' Temes és Béga tsinálnak; Lichtenstern szerint ezek 92 □ mf. foglalnak el, melyek ha kiszárasztatnának közel 100,000. familiának adnának lakó helyet 's élelmet. Munkálódnak is ezen sokan, a' mit megbizonyit az, hogy 1792. még 108. □ mf. tettek a' motsáros helyyek, melyek között némellyek most termékeny földek, mint az Alibunári és Illántsai a' Bánátban, és bár nagyobb tüzzel vennék a' Magyarok ezt munkába, mert azon nád, mellyet a' fa nélkül szükölködő la-

kosok épületjeik befedéssére és a' tüzelésre fordítanak, öszve se hasonlítottathatik azon károkkal, melyeket azok a' legjobb réteeknek való és legtermékenyebb földek elfoglalása által, a' gabona termesztésnek és bűdös 's pösványos kigőzőlgéseikkel az 'egésségnek okoznak. Illyriában a' 8500 □ öl. Wörth vagy Klagenfurti tó, a' 4200. □ öl. Weizensee, a' 6000 □ öl. Ossiackersee, a' 7200. □ öl. Mülstädti, kiváltképpen pedig a' 3. □ mf. Cirknitzzi tó, körül vétetve 9. Faluktól, 20. Templo-moktól, 2. Kastélyoktól, 3. Szigetektől, és 18. föld alatt való Üregektől 's viz tartóktól, melyek más vizekkel öszve köttetésben lévén, a' tó vize bizonyos időkben annyira lepad, hogy a' tó helyén igen jó kölest lehet termeszteni 's ilyenkor a' legjobb Barom legelő hely; 8. kisebb 's nagyobb patakok folynak belé. Tyrolisban a' Boden vagy Constantiai tó 1089'-ra a' közép tenger felett, mikor legtsekélyebb 9' mély, a' Caldonazzo, Malser 's a' t. Dalmátziában a' Vranai (10500), a' Rostoli (6500), a' Jesero) (9000 □ ölnyi), a' Novi-grádi Tó. Tseh Ország legtöbb tavakkal bővölködik, melyeknek számok még nem igen régen 20,000. et tett és 132,700, (1600 □ öles) hódatborítottak el; Galicziának 3859. 's a' Znaimi kerületnek Morvában 468. tavai vannak.

Csatornai: 1) a' Lombárdiai — Venétziai Királyságban: a) a' Naviglio grande, melly a' Ticinótól, nem messze ennek a' Lago maggioreból való kifolyásához Mailandig megyen és 8. mf. hosszú; a' Ticinonál fogva öszve köti a' Lago maggiorret a' Póval: b) a' Naviglio vagy Canal della Martesana, e' Leccotól, a' hol az Adda a' kösziklák és viz esések miatt hajókázhatatlan, Mailandba viszi a' hajóst, hossza 6. mf. öszve köti a' Como tavát Lombárdia fő Várossával Májlandal, és az ezzel

való kereskedést hathatósan előmozdítja : c) az Új-Tsatorna Májlandtól Páviaig, mely által az Adriai tengerrel a' Görői, Chioggiai és Vénétiai kikötő helyeknél fogva való össze köttetése eszközöltetik ki ezen két fő Városnak, és főképpen Májland mind a' maga kereskedésére, mind pedig a' keresztül vitelbeli (Transito) kereskedésből bájövő hasznokra nézve nevezetes tengeri helyé tételik. Mind össze vannak ezen Országnak 21, nagyobb és kisebb tsatornái, mellyek azt össze vissza keresztül hasítják, és 157. mf. hosszúak. — 2) Magyar Országban: a) a' Ferentz tsatornája, ásattatott 1793 — 1801, egy Királyi privilégiált Magyar hajós társaságtól igen nagy költséggel, Monostorszeztől a' Dunától, Báts Vármegyén keresztül Földvárig (a' Tiszánál) megyen; hossza 14 $\frac{1}{2}$ mf. szélessége 10. öl, mélysége 6 $\frac{1}{2}$ láb, 5 nagy kövel kirakott zsilipjei vannak, elhár 5000 — 10,000 mázányi terhet, és a' Dunától a' sóval és gabonával gazdag Tisza partjaira való terhes és kerülő, 2, 3. hétnyi utat 2. 3. napnyivá tette. 1819 Wieser Kapitány felvigyázása alatt csináltatott a' Társaság egy Starhan nevű Mechanicus (Makhina mivész) által egy iszap tisztító Makhinát, melly 40000. forintba (V. Cz.) került, és olly igen megfelel a' tzelnek, hogy mindennap 30. kubik ölnyi iszapot hány ki a' tsatorna árkából. b) A' Béga tsatornája, a' Béga és a' Temes vize közt 16. mf. hosszú, Fatsetől Temesvárig csak szál-fákkal lehet rajta evezni; hanem Temesvártól Nagy Betskerekig s innén a' Dunára hajókkal is nagy kereskedést üznek rajta a' Bánáti gabonával, a' hol már Karos nevet visel. Ezen kívül vannak több motsárokát kiszárasztó tsatornái is, u. m. c) a' Bánátban Margititzánál egyesült Alibunári és Berzavai tsatornák; d) a' Sárközi, a' Székes Fejérvár mellett lévő Sárreétől szinte Sze-

xárdig; 's a' t. 3) Austriában: a) a' Neustadti, 8. mf. Bétstől Neustadtig; b) a' Wörth Kárinthiában, melly tsak fa szállításra való.

3 §. Az Austriai Birodalom alkotó részei:

A) A' Német örökös Státusok u. m.

	□ mf.	a' lelkek száma az ál- landó kato- nasággal együtt *	1. □ mf. ön lak- nak
a) az Austriai fő Hertzség — — —	708 $\frac{1}{10}$	2,008,970	2837
b) a' Styriai Hertzség — — —	399 $\frac{1}{10}$	829,731	2079
c) a' Tyrolisi Grófság — — —	516 $\frac{1}{10}$	762,053	1476
d) Cseh Ország — — —	952 $\frac{1}{10}$	3,698,596	3885
e) a' Morvai és Sziléziai Márkgróf- ságok — — —	481 $\frac{1}{10}$	1,968,713	4090
B) a' Magyar Királyság — — —	4181 $\frac{1}{10}$	9,471,263	2261
C) az Illlyriai Királyság — — —	519 $\frac{1}{10}$	1,124,193	2166
D) a' Lombárdiai — Vené- tziai Királyság — — —	851 $\frac{1}{10}$	4,237,301	4979
E) a' Dalmátiai Királyság — — —	273 $\frac{1}{10}$	523,112	1183
F) a' Galicziai 's Lodomériai Királyság — — —	1548 $\frac{1}{10}$	4,293,488	2773
G) az Erdélyi nagy Fejede- lemség a' határ széleivel együtt — — —	1109 $\frac{1}{10}$	2,000,015	1803
H) a' Cs. K. Katonai határ szélek — — —	609 $\frac{1}{10}$	907,453	1490
mind össze —	12,153 $\frac{1}{10}$	31,624,888	2602

4 §. Elosztatások az Austriai Birodalom tar- tományainak:

A. Az Austriai Fő Hertzség, mellynek, va-
lamint az egész Birodalomnak is fő Várossa Béts;
két u. m. az Alsó Austriai és Felső Austriai Kor-
mány székekre (Gubernium) osztatik el. — Ezen
két kormány székek közül az elsőnek Béts, a' má-
sodiknak pedig Linz a' Fő Várossa.

* 1825. végén.

a) Az Alsó Ausztriai Kormány székhöz, melynek helye Béts, tartoznak:	Nagysága	Népessége	1. ☐ mfre jó	Fő Várossa	ebben a' Házak	's a' Lakosok száma
A' Bétsi városi Kapitányság Ezenkívül következendő kerületek vagy Fertályok:	8,612,000 ☐ öl	241774*	—	— —	7462	—
1. az Alsó Wiener - Waldi ker. vagy fert. Bétsen kívül	80 $\frac{50}{100}$ mf.	229297	2872	Béts	—	—
6. Városokkal 42. mező vár. 563 falukkal 's 27444 házzal —	101 $\frac{55}{100}$	222352	2261	S t. Pölten	351	4283
2. a' Felső Wiener - Waldi, 6. vár. 63. m. vár. 2102. fal. 35453. ház.	87 $\frac{50}{100}$	262311	3015	Korneuburg	230	1858
3. az Alsó Manhadsbergi, 9. vár. 62. m. vár. 492. fal. 42821. ház.	91 $\frac{75}{100}$	226361	2487	Krems	438	3563
4. a' Felső Manhadsbergi 13. vár. 71. m. vár. 1130. fal. 36622 ház.	57 $\frac{50}{100}$	195288	3426	Linz	1270	18719
b) A' Felső Ausztriai Kormány székhöz, melynek helye Linz:	41 $\frac{35}{100}$	137489	3353	(Braunau Ried Wels	287 324 438	2120 2015 3738
5. a' Mühl Fertály — —	43 $\frac{50}{100}$	176511	4104			
6. az Inn Fertály 2. vár. 8. m. vár. 2307. fal. 20757 ház. — —						
7. a' Hausruck Fertály —						

* Az idegeneken kívül.

	Nagy- sága	Népes- sége	1. ☐ mfre jő	Fő Vá- rossa.	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
8. a' TraunFer- tály 3. vár. 14. m. vár. 666.fal.25904 ház — —	76 $\frac{5}{100}$	175982	2317	Steyer	861	9869
9. a' Salzburgi kerület3.vár. 19. m. vár. 1078. fal.	128 $\frac{7}{100}$	141105	1102	Salzburg	856	15066

B. A' Styriai Hertzezség, mellynek fő Várossa Grätz, áll Alsó-és Felső Styriából (1820). 20. Várossai, 96. m. vár. 3540. Falui, 165586 házai voltak.

a) Alsó Styriában ezen kerületek vannak :	Nagysá- ga	Népes- sége	1. ☐ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. a' Cilliai 4. vár. 25. m. vár. 1092 fal. 39202 ház.	63 $\frac{5}{100}$	181529	2881	Cilli	217	1508
2. a' Marburgi 3. vár. 16.m. vár. 832. fal. 41516 ház.	60 $\frac{14}{100}$	185766	3096	Marburg	654	3986
3. a' Grätz 1816 6. vár. 30. m. vár. 976. fal. 56363. ház.	97 $\frac{58}{100}$	306321	3157	Grätz	2660	34100
b) Felső Styriában :						
4. a' Brucki ker. 2. vár. 11. m. vár. 253. fal. 11856. ház.	73 $\frac{8}{100}$	66235	907	Bruck	201	1323
5. a' Judenbur- gi 5. vár. 14. m. vár, 387. fal. 16624. ház. — —	105 $\frac{1}{100}$	89880	857	Juden- burg	131	1487

C. A' Tyrolisi Grófságnak (fő Várossa Innsbruck).
 (1820) 21. vár. 21. m. vár. 3664. fal. 98689. ház.
 Ebben ezek a' kerületek vannak:

	Nagy- sága	Népe- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
1. a' felső Inn völgyi —	63 $\frac{91}{100}$	88869	1410	Imst.	220	846
2. az alsó Inn völgyi —	102 $\frac{64}{100}$	123722	1212	Inns- bruck	574	10237
3. a' Puster völgyi —	100 $\frac{21}{100}$	98823	988	Bruneck	—	—
4. az Estnél lé- vő vagy Bo- tzeni —	64 $\frac{59}{100}$	104101	1628	Ets	—	8100
5. a' Trienti (Tridentum)	76 $\frac{47}{100}$	161528	2125	Trient	700	9600
6. a' Rove- redoi —	54 $\frac{60}{100}$	98156	2887	Roveredo	—	9800
7. a' Vorarl- bergi —	74 $\frac{19}{100}$	86754	1172	Bregenz	354	2500

D. Cseh Ország (1820) vóltak benne 286 vár.
 275. m. vár. 11924. fal. 535386. ház. (Fő Várossa
 Prága). Ez is hasonlóképpen kerületekre osztatik,
 melyek ezek:

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
1. a' Rakonitzi	40 $\frac{80}{100}$	160299	4007	Rakonitz	227	2010
2. a' Berauni	52 $\frac{88}{100}$	163389	3142	Beraun	266	1857
3. a' Kaurzimi	53 $\frac{80}{100}$	181631	3424	Kaur- zim	282	1519
4. a' Bunzlau	77 $\frac{88}{100}$	375832	4880	Jung- Bunzlau	396	3511
5. a' Bidschowi	44 $\frac{80}{100}$	237738	5403	Neu-Bid- schow	396	3138
6. a' König- gräzti —	60 $\frac{22}{100}$	309102	5151	König- grätz	717	5703
7. a' Chrudimi	58 $\frac{85}{100}$	285096	4915	Chrudim	694	4514
8. a' Csaazlau	59	226590	3840	Csaazlau	283	2524
9. a' Tabori	55 $\frac{50}{100}$	185979	5381	Tabor	417	3236
10. a' Budweisi	76 $\frac{20}{100}$	194502	2690	Budweis	710	5873

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
11. a' Prachini	90 $\frac{24}{100}$	246140	2620	Piseck	405	3900
12. a' Klattau	46	163132	3546	Klattau	517	3906
13. a' Pilseni	67 $\frac{20}{100}$	189586	2829	Pilsen	516	7384
14. az Ellbo- geni 's az Egeri — —	56 $\frac{10}{100}$	220103	3930	Ellbogen	457	1508
15. a' Szaaczi	—	—	—	Eger	776	8111
16. a' Leitme- riczi — —	43	128655	2991	Szaacz	602	3783
Végre elosztá- tik még a' Prágai Város Kapitányság- ra — — —	68 $\frac{14}{100}$	335112	4928	Leitme- ritz	565	5520
	$\frac{1}{4}$	85710	—	—	—	—

E. A' Morvai és Sziléziai Márkgrófság elosztás-
sa. Fő Várossa Brünn. Magába foglal 119. Város-
kat, 178. m. vár. 3672. fal. 281974. ház. 411472
familiákat. Részei ennek is kerületeknek neveztetnek.

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. az Iglau, 9. vár. 26. m. vár. 469. fal. 23312. ház	48 $\frac{11}{100}$	170037	3542	Iglau	1200	10948
2. a' Znaymi, 8. vár. 46. m. vár. 369. fal. 24205. házakkal —	57 $\frac{11}{100}$	157682	2766	Znaym	715	5600
3. a' Brünni, 13. vár. 56. m. vár. 649. fal. 52143. ház — —	84 $\frac{11}{100}$	352541	4197	Brünn	2200	33320
4. a' Hradischi, 12. vár. 28. m. vár. 353. fal. 40015. ház — —	63 $\frac{71}{100}$	244791	3885	Hradisch	272	1800
5. az Olmützi, 27. vár. 20. m. vár. 793. fal. 54689. ház. — —	90 $\frac{1}{100}$	401043	4455	Olmütz	1100	12890

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
6. a' Preraui, 23. vár. 8. m. vár. 393. fal. 34537 ház. — —	54 $\frac{52}{100}$	249699	4624	Prerau	438	3183
7. a' Troppau (Sziléziában), 18. vár. 4. m. vár. 367. fal. 30190 ház —	48 $\frac{29}{100}$	219110	4564	Troppau	843	8273
8. a' Tescheni (ugyan ott, az az Szilé- ziában) 9. vár. 279. fal. 22000. ház	34 $\frac{61}{100}$	173810	5112	Teschen	530	5379

F. Magyar Ország maga, mellynek Fő Várossa Budá, Alsó- és Felső Magyar Országgra, 's ezek ismét 4. kerületekre, és 46. ide számlálván pedig a' Tót és Horvát Országiakat is, 52. Vármegyékre 's 5. Districtusokra osztatnak el. Magyar Ország a' hozzá tartozó Tartományokkal együtt fekszik a' keleti hosszúság $34^{\circ} 12'$ — $44^{\circ} 9'$ és az Északi szélesség $35^{\circ} 55'$ — $49^{\circ} 56'$ közt. Magá Magyar Ország 3836. Horvát Ország 175 és Tót Ország 172. □ mf. foglal el. Vannak benne 50. Kir. Városok, 699. Mező Vár. 11068 Faluk, és 1,380,000. házak.

I. Alsó Magyar Ország vagy a' nap nyugoti rész. Ebben van

α. A' Dunán innen való kerület a' Duna Északi és keleti részén, magába foglal 996 $\frac{2}{100}$ □ mf. 2,570,799. lakosokkal, kik 23. Szabad Királyi = 3. Püspöki = 175. Mező Városokban, 2469. Falukban, 651. Pusztákon, 267,941. házakban, és 13. Vármegyékben laknak, melly utolsók im ezek:

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
1. Posony 5. Ki- rályi Váro- sokkal, u. m. Posony, Nagy Szombat, Mo- dor, Bazin, Szent György 23. m. vár, 293. fal. 44. pusztákkal	82 $\frac{7}{10}$	267746	3265	Posony	1372	35055
2. Nyitra, 1. Kir. (Szakol- cza) 1. Püsp. (Nyitra) 38. Mező Város 415. fal. 47. Pusztá —	121	380327	2316	Nyitra	—	3848
3. Trentsín, 1. Kir. (Tren- tsin) 19. m. vár. 387. fal. 13. puszt. —	87 $\frac{9}{10}$	294355	3498	Trentsin	—	2131
4. Thúrócz, 6. m. vár. 95. fal. 9. puszt.	21 $\frac{1}{10}$	56362	2684	Sz. Már- ton	—	—
5. Árva, 5. m. vár. 96. fal. 3. puszt. —	37 $\frac{4}{10}$	101734	2722	Alsó-Ku- bin	—	1118
6. Liptó, 10. m. vár. 123. fal. 8. puszt.	42	74378	1770	Sz. Mik- lós	—	4160
7. Zólyom, 5. Kir. (Besz- tertze, Brez- no - Bánya, Libet - Bá- nya, Korpo- na, Zólyom) 9. m. város 148. fal. 2. puszt. —	56 $\frac{1}{10}$	91043	1820	Beazter- tze	800	19069
8. Bars, 2. Kir. (KörmöztBá- nya, Új-Bá- nya), 12. m. vár. 200. fal. 17. puszt.	49 $\frac{3}{10}$	137210	2800	Körmözt- Bánya	—	9678

2 *

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
9. Esztergom, 1. Kir. (Esz- tergom) 4. m. vár. 45. fal. 3. puszt.				Eszter- gom	780	10725
10. Hont, 3. Királyi (Sel- metz-Bánya, Béla-Bánya, Baka-Bánya) 9. mez. vár. 174. fal. 14. puszt. —	19 $\frac{1}{10}$	54636	2875	Selmetsz Bánya	1692	20241
11. Nógrád, 11. m. vár. 247. fal. 189. p. 12. Pest, Pilis és Sólth tör- vényesen e- gyesült Vár- megyék, 2. Kir. (Buda, Pest), 20. m. vár. 1. Érse- ki (Kalotaa) és 1. Püspöki (Vátz)Város- sal, 160. fal. 111. puszt.	46 $\frac{1}{10}$	125427	2727	Lossontz	—	—
13. Bács Bo- drog egye- sült Várm. 3. Kir. (Szabad- ka, Zombor, Új-Vidék), 9. m. vár. 96. fal. 91. puszt.	77 $\frac{7}{10}$	193740	2516	Buda) Pest)	2994 3859	27000 40000
	191	433319	2268	Szabadka	3400	18110

β. A' Dunán túl való kerület a' Duna jobb partján, fekszik 792 $\frac{4}{10}$ □ mföldeken, 1938653. lakosokkal, kiknek lak-hellyeik 8. Kir. 2. Püsp. 198. Mező Vár. 2505. Fal. 788. Puszt. 205353. ház. és 11 Vármegyék: u. m.

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
1. Moson, 12. m. vár. 38. fal. 8. puszt.	35 $\frac{2}{10}$	64468	1842	Moson	200	2957
2. Sopron, 3. Kir. (Sopron, Rúsz, Kis- Márton), 41. m. vár. 196. fal. 5. puszt.	57 $\frac{7}{10}$	193743	3399	Sopron	780	11827
3. Győr, 1. Kir. (Győr), 2. m. vár. 94. fal. 32. puszt.	28 $\frac{2}{10}$	89200	3188	Győr	1547	13721
4. Komárom, 1. Kir. (Ko- márom), 5. m. vár. 82. fal. 59. puszt.	53 $\frac{7}{10}$	128660	2427	Komárom	1400	11500
5. Fejér, 1. Kir. (Székes Fe- jérvár), 12. m. vár. 63. fal. 98. puszt.	75 $\frac{2}{10}$	128904	1718	Székes Fejérvár	1300	12244
6. Veszprém, 10. m. vár. (ezek közt Veszprém püsp.) 165. fal. 75. puszt.	74 $\frac{4}{10}$	171736	2320	Veszprém	—	4521
7. Vas, 1. Kir. (Kőszeg), 41. m. vár. (ezek közt Szom- bathely püs. vár.), 612. fal. 37. puszt.	96	274027	2854	Kőszeg	—	5310
8. Szala, 25. m. vár. 547. fal. 24. puszt.	100 $\frac{2}{10}$	266665	2666	Keszthely	1100	4000
9. Somogy, 23. m. vár. 292. fal. 278. pu.	114 $\frac{2}{10}$	202684	1778	Kaposvár	—	—
10. Tolna, 17. m. vár. 88. fal. 101. puszt.	65	173682	2672	Földvár	—	2500
11. Baranya, 1. Kir. (Péts), 10. m. vár. 328. fal. 71. puszt. — —	91	244884	2691	Péts	1700	8487

II. Felső Magyar Ország, vagy a' Nap keleti rész. Ebben van:

γ. a' Tiszán innen vagy a' Tisza jobb partján lévő kerület, fekszik $692\frac{2}{10}$ □ mf. vannak 1599499. lakosai, 6. Kir. 128. m. vár. 2265. fal. 246. puszt. 181,745 ház és 10. Vármegyéi, u. m.

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. Szepes, 2. Kir. (Késmárk, Lötse), az ugy nevezett 16. Szepesi (Igló a' 16. városok Igazgató Székének a' helye, Szepes-Várallya, Olaszi, Strázsa, Poprád, Felka, Szombathely, Matějócz, Menyhárd, Duránd, Ruszinócz, Leibitz, Béla, Podolin, Gnészda, és Lubló), és 12. m. városokkal, 170. fal. 31. puszt. —	66, $\frac{1}{10}$	191463	2901	Lötse	—	4434
2. Gömör, 13. m. vár. (ezek közt Rosnyó püsp.), 269. fal. 35. puszt. —	76, $\frac{2}{10}$	172346	2251	Rosnyó	—	4931
3. Heves és külső Szólnok egyesült Vár. 15. m. vár. (1. az az Eger Érseki vár.) (132 fal. 97. puszt. —	120, $\frac{7}{10}$	232706	1939	Eger Gyöngyös	1710 —	16112 10000

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
1. Borsod, 11. m. vár. 169. fal. 11. puszt.	65 $\frac{5}{10}$	163255	2511	Miskóltz	2400	21393
5. Torna, 1. m. vár. 41. fal. 12. puszt.	10 $\frac{8}{10}$	24580	2458	Torna	—	—
6. Abaúj, 1. Kir. (Kassa), 11. m. vár. 234. fal. 28. puszt. —	52 $\frac{7}{10}$	159371	3064	Kassa	1247	12500
7. Sáros, 3. Kir. (Eperjes, Sze- ben, Bártfa), 11. m. vár. 366. fal. 14. puszt. —	65 $\frac{1}{10}$	184518	2838	Eperjes	806	7416
8. Zemplin, 26. m. vár. 421. fal. 16. puszt.	108 $\frac{4}{10}$	278442	2577	Sáros Pa- tak	—	9500
9. Ung, 5. m. vár. 205. fal.	59 $\frac{4}{10}$	94420	1600	Tokaj Ungvár	— —	4200 4967
10. Bereg, 7. m. vár. 258. fal. 2. puszt. —	67 $\frac{5}{10}$	98398	1468	Munkáts	—	5000

δ. A' Tiszán túl vagy a' Tisza bal partján fe-
vő kerület, melly 1245 $\frac{5}{10}$ □ mf. 2230153. lako-
sokat, 5. Kir. 120. m. vár. 1752. fal. 191. puszt.
302360. ház és 12. Vármegyét foglal magában.
A' Várm. ezek:

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
1. Máramaros, 5. privilegiált m. vár. u. m. Szigeth, Visk, Tétső, Huszt, és Hosszú- mező, 136, fal. — — —	178	130605	733	Szigeth.	—	6500
2. Ugocsa, 4. m. vár. 62. fal. — — —	22 $\frac{6}{10}$	41034	1869	Nagy Szőlős	—	2150

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
3. Szathmár, 2. Kir. (Szath- már-Németi, és Nagy Bá- nya) 1. privi- legiált Bánya Várossal (Fel- sőBánya), 17. m. vár. 242. fal. 12. puszt.	106 $\frac{3}{10}$	212775	2007	Szathmár Németi	2300	11000
4. Szabolts, 15. m. vár. 131. fal. 26. puszt.	115 $\frac{3}{10}$	153740	1336	Nagy Kálló	—	3142
5. Bihar, 1. Kir. (Debretzen), 24. m. vár. 455. fal. 57. puszt. — —	200	457229	2736	Dehre- tzen Nagy Várad	2300 1200	41000 15000
6. Békés 5. m. vár. 15. fal. (ezek közt Csaba az egész Austriai Bi- rodalomban legnagyobb, vannak 17850 lak), 5. puszt.	65 $\frac{4}{10}$	111730	1718	Békés	2000	14733
7. Tsongrád. 1. Kir. (Szeged), 3. m. vár. 6. fal. 26. puszt.	62	108235	1745	Szeged	4180	31627
8. Tسانád, 3. m. vár. (ezek közt Tسانád püsp.), 6. fal. 30. puszt. —	29 $\frac{1}{10}$	41845	1442	Makó	—	9170
9. Arad, 19. m. vár. 173. fal. 28. puszt. —	108 $\frac{4}{10}$	222014	2055	Arad	—	3700
10. Krasso, 12. m. vár. 219. fal. — — —	108 $\frac{3}{10}$	216549	2000	Lugos	900	4987
11. Temes, 1. Kir. (Temes- vár), 6. m. vár. 181. fal. 1. puszt. — —	116 $\frac{5}{10}$	285676	2464	Temesvár	1304	11098

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
12. Torontál, 7. m. vár. 126. fal. 6. puszt. —	132 $\frac{1}{10}$	248721	1884	Nagy- Betskerek	—	—

A' Magyar Országhoz tartozó különös kerületek

(Districtus):

1. A' Jászság 3. m. vár. 8. fal. 5. puszt. —	17 $\frac{6}{10}$	48130	2832	Jász Be- rény	2000	13000
2. A' Kis Kun- ság 3. m. vár. 5. fal. 37. puszt. —	47 $\frac{4}{10}$	51206	1090	KunSzent Miklós	492	3193
3. A' NagyKun- ság 1. m. vár. 5. fal. 16. puszt. —	20 $\frac{4}{10}$	41186	2059	Kardszag vagy Kardszag Uj szállás	1450	9000
4. A' Hajdu vá- rosok, 6. m. vár. —	17 $\frac{8}{10}$	28671	1686	Böször- mény	—	6000
5. A' Magyar tenger mel- lyék —	6 $\frac{3}{10}$	27160	4526	Fiume	800	9000

Tót Ország (Slavónia), melynek Fő Várossa Eszék, fekszik 172 $\frac{2}{10}$ □ mfön, melyeken 2. Kir. 23. m. városokban, 579. Falukban, 7. pusztákon, 35189. Házakban, és 3. Várm. 348040. lakosok laknak. A' Vármegyék ezek:

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. Szerem, 7. m. vár. 91. fal. —	43 $\frac{3}{10}$	108483	2523	Vukovár	700	3193
2. Verőcze, 1. Kir. (Eszék), 10. m. vár. 237. fal. 4. puszt. —	83 $\frac{7}{10}$	158490	1909	Eszék	850	9500
3. Poséga, 1. Kir. (Posc- ga), 6. m. vár. 251. fal. 3. puszt. —	45 $\frac{3}{10}$	81067	1801	Posega	380	4200

**Horvát Ország (Croatia) 172 $\frac{4}{10}$ □ mf.ön fekszik, 's 587766. lakosokat számlál, kiknek lakhelyeik 4. Kir. 14. m. vár. 595. fal. és 3. , Várme-
gyék, mellyek e' következők:**

	Nagy- sága	Népe- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. Körös , 2. Kir. (Körös , Kaproncza), 3.m.vár.266. fal. 4.puszt.	30 $\frac{2}{10}$	77510	2873	Körös	—	1819
2. Varasd , 1. Kir. (Va- rasd), 5. m. vár. 143. fal. — — —	34 $\frac{2}{10}$	125739	3698	Varasd	780	5000
3. Zágráb, 1. Kir.(Zágráb), 6.m.vár.186. fal. 1. puszt.	108	384517	3560	Zágráb	513	5140
összeséggel	4181 $\frac{4}{10}$	9471263	2261	— —	— —	—

G. Az Erdélyi Nagy Fejedelemség, mellynek Fő Várossa Kolosvár, a' benne lévő 3. fő Nemzetekhez képpest 3. részekre osztatik, u. m. a' Magyarok, Székelyek és Szászok Földére. Fekszik 1109 $\frac{3}{10}$ □ mf.ön, mellyeken 2000015 lakosok laknak * 1803. 1. mf.ön, 11. Városokban, 59. m. vár. 2581. fal.

**I. A' Magyarok Földje elosztatik a) 11. Vár-
megyékre: u. m.**

	Nagy sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. Hunyad,341. helységekkel	106 $\frac{4}{10}$	146885	1385	Déva	—	2200

* Az 1787. ki számlálás szerént 1403401. honyi lakosok találtattak Erdélyben, kik közt 716110. férfi, 687291. Asszony számláltatott 276985. familiákban, a' férfiak közt 4885. pap, 17559. nemes, 778. Tiszt, 11338. polgár, és mester ember, 127788. paraszt 's a' t. vólt.

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak.	's a' Lako- sok száma
2. Zaránd, 97. helys. — —	25 $\frac{4}{10}$	46767	1870	Körös- Bánya	—	—
3. Kraszna, 73. helys. 2. puszt. — —	19 $\frac{2}{10}$	61184	3220	Kraszna	—	1571
4. Közép Szől- nok, 145. helység. 2. puszt. — —	39 $\frac{4}{10}$	101801	2610	Szilágy- Cseh	—	3588
5. Belső Szől- nok, 195. helys. 1. puszt.	63	125857	1997	Décs	—	—
6. Doboka, 164. helység. 1. puszt. — —	56 $\frac{4}{10}$	108413	1935	Doboka	—	—
7. Kolos, 1. Kir. vár. (Ko- losvár) 207. helység. 35. puszt. — —	91 $\frac{5}{10}$	136660	1501	Kolosvár	1800	20000
8. Torda, 171. helys. 2. puszt.	87 $\frac{5}{10}$	147851	1690	Torda	—	7000
9. Küküllő, 118. helység. 2. puszt. — —	28 $\frac{2}{10}$	55880	1997	Kükül- lő vár	—	—
10. Alsó Fejér Várm. 1. Kir. Vár. (Gyula Fejérvár, az Erdélyi Püs- pök lakhel- lye), 188. helys. 5. puszt. — —	94	98445	1047	Gyula vagy Károly Fejér vár	—	6000
11. Felső Fejér Várm. 65. helys. — —	30 $\frac{4}{10}$	48926	1630	Ujfalu	—	—
b) 2. Kerüle- tekre, u. m.						
1. A' Fogara- sira, 65. hely.	32 $\frac{1}{10}$	75382	2355	Fogaras	—	3000
2. A' Kővárira, 92. hely. —	18 $\frac{1}{10}$	53471	2970	Kővár	—	—

II. A' Székelyek Földjét teszik 5. Székek: u. m.

1. Aranyos, 22. helys. — —	6 $\frac{1}{10}$	21769	3628	Aranyos	—	—
-------------------------------	------------------	-------	------	---------	---	---

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
2. Maros, 1. Kir.vár. (Ma- ros Vásár- hely), 128. helys. — —	26 $\frac{4}{10}$	57011	2192	Marosvá- sárhely	1800	10000
3. Udvarhely, 130. hely. —	51	45676	895	Udvar- hely	—	—
4. Csik, 61. hely. — —	84	92383	1099	Csik Sze- reda	—	—
5. Három Szék (Szepesi, Kez- di és Orbai), 107. hely. 2, puszt. — —	54 $\frac{3}{10}$	81786	1514	Kezdi Vá- sárhely	—	—

III. A' Szászok Földje áll a) 9. Székekből, mel-
lyek ezek:

1. A' Köhal- m, 1. Kir. vár. (Köha- lom), 18. hely. — —	10 $\frac{7}{10}$	30710	3071	Köhalom	—	2200
2. A' Segesvári 1. Kir. vár. (Segesvár), 15. hely. —	10 $\frac{3}{10}$	27191	2719	Segesvár	805	6000
3. A' Nagy Sin- ki, 22. hely.	11 $\frac{3}{10}$	31182	2834	Nagy Sink	—	—
4. A' Megyesi, 1. Kir. vár. (Megyes), 26. hely. —	12 $\frac{1}{10}$	37508	3125	Megyes	—	4235
5. Az Ujgyhá- zi, 12. hely.	5 $\frac{3}{10}$	18750	3750	Ujgyház	—	—
6. A' Szebeni, 1. Kir. vár. (Szeben) 56. hely. — —	37 $\frac{1}{10}$	98921	2673	Szeben	2200	16000
7. A' Szerda- helyi, 12. hely. — —	3 $\frac{3}{10}$	21593	7197	Szerda- hely	—	—
8. A' Szász Se- besi, 1. Kir. vár. (Szász Sebes), 11. hely. — —	5 $\frac{6}{10}$	17924	3584	Szász Sebes	—	4115

	Nagy- sága	Népes- sége	1. ☐ mfre jő	Fő Vá- rossa.	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
9. A' Szász Vá- rosi, 1. Kir. vár.(Szászvá- ros), 14. hely.	8 $\frac{1}{10}$	21769	2721	Szász Város	—	3190
b) 2. kerüle- tekből, u. m.						
1. A' Beszter- czeiből, 1. Kir. vár. (Besztertze), 55. hely. —	57 $\frac{2}{10}$	107434	1884	Beszter- tze	250	4600
2. A' Brassói- ból, 1. Kir. vár.(Brassó), 30. hely. —	32 $\frac{1}{10}$	80886	2557	Brassó	3200	25000

H. A' Katonai Határ szélek; 1815. voltak 940598. lakosaik, 's ezek közt 728173. Tótok-79363. Magyarok és Székelyek, — 121062. Oláhok, — 9000. Németek, — 1500. Clementinusok, — 1500. Görögök, Tzigányok, Zsidók. Laknak 600 $\frac{8}{10}$ vagy ide számlálván azon 253 $\frac{5}{10}$ ☐ mf. is, a' mennyi-
re az Erdélyi Katonai vidék tétetik, 863 $\frac{1}{10}$ ☐ mf.ön — 1063852.-en. 1. ☐ mf.ön 1490.-en 23. m. városokban, 1995. fal. 108514. ház.

I. Az Erdélyi, áll 2. Ezered Székely, és 2 Ezered Oláh gyalogságból, 's 1 Ezered Székely Huszárokból, és 156939. emberből; földje a' polgári Tartományokkal öszve van elegyedve, a' honnan tulajdon kerületje nincs is.

a) Az 1. Szé- kely Ezered- ben vannak.	—	—	37232	—	—	—	—
b) A' 2. Szé- kely Ezer.	—	—	32915	—	—	—	—
c) Az 1. Oláh Ezer. —	—	—	26691	—	—	—	—
d) A' 2. Oláh Ezer. —	—	—	32172	—	—	—	—
e) A' Székely Huszár Ezer.	—	—	27929	—	—	—	—

II. A' Horvát Országi áll a' Karlstadt-Varasdi-Banali egyesült Generalatusból, a' Katonai Kormány székhelye Zágráb; magába foglal 288 $\frac{1}{10}$ □ mf. 432516. lak. 6. m. vár. 1241. fal. 's 8. Ezereket, melyek ezek:

	Nagysága	Népessége	1. □ mfre jő	A' fő tiszti kar (Stab) helye	ebben a' Házak	's a' Lakosok száma
1. a' Liceani —	47 $\frac{5}{10}$	58501	1244	Gospits	—	—
2. az Ottochani	50 $\frac{6}{10}$	53483	1069	Otto-schatz	—	—
3. az Ogulini	46	55920	1215	Ogulin	—	—
4. a' Szluini —	26 $\frac{6}{10}$	48121	1850	Szluin	—	—
5. a' Körösi —	29 $\frac{6}{10}$	53563	1847)	Bellovár	—	1635
6. a' Szent Györgyi —	37 $\frac{3}{10}$	58979	1567)			
7. az 1. Banáli	25 $\frac{5}{10}$	53446	2137	Glina	—	800
8. a' 2. Banáli	24 $\frac{7}{10}$	50503	2104	Petrinia	—	—

III. A' Tót Országi; a' Kormány Székhelye Pétervárad, fekszik 139 $\frac{5}{10}$ □ mf. ön 250068. lakosokkal, kiknek lak-helyeik 4. vár. 312. fal. és helységek, melyek közt 2. a' Clementinusoké.

	Nagysága	Népessége	1. □ mfre jő	A' fő tiszti kar (Stab) helye	ebben a' Házak	's a' Lakosok száma
1. A' Bródi, 1. Erősséggel, 's 98. helységekkel. —	36	69176	1921	Vinkov-cze	—	—
2. A' Grádiskai 1. Erős: 132. hely. —	30 $\frac{4}{10}$	59328	1977	Grádiska	—	—
3. A' Pétervádi 1. Erős 76. hely. 3. puszt.	50 $\frac{6}{10}$	95425	1764	Pétervárad	930	3847
4. A' Tsajkások kerülete, 1. m. vár. 14. fal. 10. puszt. Felállított 1771. —ben a' Duna, Tisza, és Száva védelmezésére	16 $\frac{5}{10}$	26679	1667	Titel vagy Titul	—	2840

IV. A' Bánáti; a' Kormány Szék helye Temesvár, kiterjedése $182\frac{2}{10}$ □ mf. mellyeken 224329. lak. számláltatnak 5. Városokban, és 161. fal. All 2. Ezeredekből, u. m.

	Nagy- sága	Népes- ség	1. □ mfre jő	A' fő tisz- ti kar (Stab.) helye.	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. A' Német Bá- nátiból —	$75\frac{3}{10}$	125283	1670	Pántsova	935	8488
2. Az Oláh Illy- riaiból —	$106\frac{2}{10}$	99046	934	Karanse- bes	478	2023

I. A' Lombárdiai Velentzei Királyság, melly-
nek Fő Várossa Mailand, vagy Milano; fekszik
 $851\frac{2}{10}$ □ mf.-ken. Elosztatik 2. Kormány Szé-
kekre, ezek ismét 17. Delegatiókra (követtség; ol-
lyanok mint nállunk a' Vármegyék), mellyekben
4237301. lakosok számláltatnak.

I. A' Lombárdiai Kormány Szék (Gubernium).
Fő Várossa Mailand; vannak 13. Várossai, 130.
m. vár. 2112. fal. 276442. ház. Az ebben lévő De-
legatiók ezek:

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. a' Sondrioi, 1. vár. 6. m. vár. 78. fal.	$62\frac{1}{10}$	83451	1346	Sondrio	—	3282
2. a' Comoi, 2. vár. 16. m. vár. 510. fal. — —	$60\frac{1}{10}$	335060	5761	Como	604	7029
3. a' Mailan- di, 2. vár. 14. m. vár. 371. fal. —	$47\frac{2}{10}$	463477	9861	Mailand	5517	129037
4. a' Páviai, 1. vár. 8. m. vár. 183. fal.	$24\frac{2}{10}$	146368	6098	Pávia	1760	21299
5. a' Lodii, 2. vár. 10. m. vár. 189. fal.	$34\frac{1}{10}$	197532	5809	Lodi	1410	17812

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
6. a' Bergamoi, 1. vár. 22. m. vár. 333. fal. ———	66 $\frac{10}{100}$	315186	4775	Bergamo	2500	30680
7. a' Bresciai, 1. vár. 32. m. vár. 202. fal. ———	57 $\frac{80}{100}$	323738	5679	Brescia	3438	31051
8. a' Cremonai, 2. vár. 7. m. vár. 189. fal.	22 $\frac{40}{100}$	175815	7991	Cremona	—	25823
9. a' Mántuai, 1. vár. 15. m. vár. 57. fal. ———	27 $\frac{50}{100}$	239436	8868	Mantua	2651	24778

II. A' Velentzei Kormány Szék, Fő Várossa
Velentze (Venedig); vannak 29. Várossai, 87. m.
vár. 2460. fal. 261000. ház. Delegatiói ezek:

	Nagy- sága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
1. a' Veronai, 100. közön- ségekkel —	68 $\frac{70}{100}$	277849	4086	Verona	8980	45680
2. a' Polesinai vagy Rovigoi 56 köz. —	20 $\frac{72}{100}$	135625	6781	Rovigo	—	6954
3. a' Pádulai, 104 köz. —	39 $\frac{80}{100}$	290514	7474	Pádua	6000	31612
4. a' Vicenzai, 119 köz. —	41 $\frac{20}{100}$	297547	7257	Vicenza	4000	30805
5. a' Bellunoi, 70 köz. —	61 $\frac{90}{100}$	122840	2013	Belluno	—	7655
6. a' Trevisoi, 102. köz. —	35 $\frac{40}{100}$	232732	6649	Treviso	2500	14090
7. a' Velentzei, 60 köz. —	51 $\frac{20}{100}$	249157	4885	Velentze	15000	109927
8. a' Friauli vagy Udinei, 181. közön.	130 $\frac{20}{100}$	350974	2699	Udine	2400	18000

K. A' Dalmátiai Királyság, melynek Fő Várossa Zára, 273 $\frac{7}{100}$ □ mf.ön terjed el, melyeken 523112. lakosok vannak, 1. □ mf.re jönnek 1183. Laknak 4. kerületekben (Kreis), 60. Járásokban (Bezirk), 971. helys. melyek közt 22. Városok, 33. m. vár. 914. fal. vannak. A' 4. kerületek ezek.

	Nagy- sága	Népés- sége	1. □ mfre jő	Fő Vá- rossa	ebben a' Há- zak	's a' Lako- sok száma
1. a' Zárai 18. Járásokkal, 339. helys.	101 $\frac{11}{100}$	114986	1138	Zára	900	4856
2. a' Spalatói és Macarscai 34. Jár. 314. helys. — —	126 $\frac{49}{100}$	134739	1061	Spalatro	1500	6739
3. a' Ragusai 6. Jár. 176. helys. — —	28 $\frac{42}{100}$	41136	1466	Ragusa	1200	6512
4. a' Cattaroi, 3. Jár. 142. helys.	17 $\frac{44}{100}$	32251	1895	Cattaro	—	2700

L. A' Galicziai és Lodomériai Királyság. Ezen az Austriai Birodalomhoz tartozó és a' hajdani Lodomériát magában foglaló Királyságnak határai nap nyugotra Austriai Szilézia, délre és keletre Lengyel Ország, 's délre Magyar Ország. Hajdan Galitzia és Lodoméria Hertzségségek voltak 's Magyar Országtól függöttek, azután Lengyel felsőség alá estek, végre pedig Lengyel Ország felosztatásakor 1772. Austriához kaptoltattak 's több annakelőtte Kis Lengyel Országhoz tartozó tartományok is adatván hozzájuk Királysággá tétettek. 1786 Bukovina is egyesítettett vele, melly már 1777. óta Austriáé volt. Fő Várossa Lemberg. Nagysága 1548 $\frac{5}{100}$ □ mf. Lakosai 4293488. esik 1. □ mfre 2773. Laknak 95. Városokban, 191. m. vár. 6009. fal. 615801. ház. 889334. famil. Elosztatik 19. kerületekre:

	Város	mező város	falu
1. a' Wadowiczi — —	11.	1.	339.
2. a' Bochniai — —	5.	9.	377.
3. a' Szandeczi — —	8.	5.	386.
4. a' Jasłói — —	5.	11.	373.
5. a' Tarnovi — —	3.	11.	464.
6. a' Rzeszovi — —	4.	13.	333.
7. a' Szanoki — —	10.	10.	431.
8. a' Szambori — —	7.	3.	352.
9. a' Przemyśli — —	5.	12.	372.
10. a' Zolkievi — —	4.	18.	267.
11. a' Lembergi — —	4.	2.	167.
12. a' Zloczovi — —	6.	19.	319.
13. a' Tarnopoli — —	4.	6.	251.
14. a' Brzezani — —	3.	14.	317.
15. a' Stryi — —	2.	10.	277.
16. a' Stanislawovi — —	5.	13.	264.
17. a' Czortkovi — —	3.	19.	242.
18. a' Koloméi — —	3.	12.	204.
19. Czernovicz (Bukovinában)	3.	3.	274.

M. Az Illyriai Királyság, Fő Várossa Laibach.
mf. vannak 2166. Laknak 35. Városokban, 59.

Kormány Székekre: u. m. a' Laibachira és a' Tri-

I. A' Laibachi Kormány Szék alatt vannak e'

	Város.	mező város	falu.
1. a' Villachi (hajdan Felső Karinthia) — —	2.	11.	1147.
2. a' Klagenfurti (hajdan Alsó Karinthia) — —	9.	14.	1616.
3. a' Laibachi (régén Felső Karinthia) — —	5.	5.	918.
4. a' Neustädltli (ez előtt Alsó Kármoli) — —	7.	6.	1835.
5. az Adelsbergi (régén Bel-ső Kármoli) — —	2.	6.	214.

II. A' Triesti Kormány Szék alatt:

1. a' Görcei — —	— — —	— — —	— — —
2. az Istriai vagy Triesti Triest Várossa maga és a' kikötő helye a' környékével együtt — —	— — —	— — —	— — —

Nagysága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Várossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
65 $\frac{40}{100}$	313186	4818	Myslenice	286	1975
49 $\frac{46}{100}$	204578	4178	Bochnia	510	3109
57 $\frac{53}{100}$	217278	3987	Uj Szandecz	491	3629
60 $\frac{42}{100}$	227126	3785	Jasló	224	1463
93 $\frac{5}{100}$	235356	2530	Tarnov	340	4312
80 $\frac{10}{100}$	257189	3214	Rzeszovo	361	4604
101 $\frac{40}{100}$	245385	2429	Szanok	218	1520
101 $\frac{12}{100}$	282415	2796	Szambor	1153	6575
98 $\frac{8}{100}$	243984	2489	Przemysl	737	6358
97 $\frac{54}{100}$	218417	2251	Zolkiev.	661	4137
48 $\frac{53}{100}$	165321	3444	Lemberg	2600	51531
90 $\frac{10}{100}$	234542	2606	Zloczov	1107	6168
			Brody	2000	16511
60 $\frac{28}{100}$	209190	3486	Tarnopol	1080	7093
111 $\frac{20}{100}$	203729	1835	Brzesan	793	4356
98 $\frac{50}{100}$	201632	2057	Stry	874	5474
67 $\frac{54}{100}$	215469	3215	Stanislawov	850	6192
64 $\frac{54}{100}$	175599	2743	Zaleszczyki	360	5416
56 $\frac{56}{100}$	181930	3248	Kolomea	480	4000
147 $\frac{50}{100}$	261162	1783	Czernovitz	520	5416

Nagysága 519 $\frac{74}{100}$ □ mf. Lakosai 1124193. 1. □
mező vár. 7891. fal. 144400. ház. Elosztatik 2.
estire, ezek ismét kerületekre.
következendő kerületek:

Nagysága	Népes- sége	1. □ mfre jő	Fő Várossa	ebben a' Ház- zak	's a' Lako- sok száma
80 $\frac{80}{100}$	122795	1534	Villach	536	2369
71 $\frac{11}{100}$	164547	2317	Klagenfurt	800	9245
62 $\frac{11}{100}$	157100	2533	Laibach	866	9885
59 $\frac{1}{100}$	183508	3410	Neustädtl	239	1251
54 $\frac{21}{100}$	86436	1630	Adelsberg) Idria	195 694	1356 6844
87 $\frac{43}{100}$	162928	1872	Görtz	707	9085
103 $\frac{7}{100}$	192564	4834	Capo d' Istria.	1092	5119
1 $\frac{11}{100}$	54315	—	—	—	—

5. §. Ég hajlata 3. tájjékokra osztatik: u. m.

a) Délire, (a' $42^{\circ} 20'$ — 46° közt), mely a' Lombárdiai-Velentzei Tartományokat, déli Tyrolist és Horvát Országot, Dalmáziát, Tót Országot és a' katonai határ széleket foglalja magában; Tele rövid, mindazáltal mindenütt havas, 's imitt amott jeges is; a' Tavasz és Ősz kellemetes; a' Nyár száraz. Nyugoton a' tikkasztó Sirocco Szele alkalmatlankodik, a' keleti partokon pedig a' Bora Szele és a' föld indulás. Megteremnek benne az Olaj gyümölcs, Riskása és más déli gyümölcsök 's plánták. A' levegő egészséges, ki vévén némelly Tenger parti tájjékokat, a' hol a' pestises motsárok megvesztegetik azt.

b) Középsőre (a' 46° — 49° közt), melybe tartoznak: nagyobb része Magyar Országnak, Erdély, déli Galiczia, Austria, Styria, a' Laibachi Kormányzék, Cseh Országnak és Morvának déli részei és északi Tyrolis, 's melyben a' Szőlő fa és kukoricza igen jól teremnek. A' Levegő tiszta és egészséges 's míg a' Tél a' Birodalomnak a' Kárpát hegyei által keresztül hasított nyugoti részében csak nem 6. hónapokig alkalmatlankodik, a' keleti részében csak 3. hónapokig tart (kivévén a' Kárpátok keleti lejtősségét), és az uralkodó északi 's észak keleti Szeleket keleti Magyar Országtól elzáró Kárpátok Lántza olly kellemetessé teszi az itt lévő ég hajlatot, hogy ez a' környék egy természeti virág házhoz hasonló 's ez által az Europai legnemesebb hegy allyi, vagy Tokaji Borok lételének, 's az ezeknek való Szőlő megérhetességének fő oka. Végre

c) Északira (a' 49° — 51° közt) mint egy 2990 ☐ mf. alatta vannak a' Kárpátok melykén fekvő Magyar Vármegyék, északi Galiczia, Szilézia, Mor-

vának egy része, és csak nem egész Cseh Ország. A' Levegő tiszta és egészséges, az idő járása változó, a' Tél hideg, de ritkán hosszabb 4. hónapnál, a' Nyár melege mérsékelt, 's a' Szöllőt meg nem érlelheti, hanem a' gabona és gyümölcs termesztésére, a' mi itt a' gazdagságnak egyik fő ága, alkalmas.

6. §. Természet míveli:

I. Ásványai: ezekre nézve az Austriai Birodalom gazdagabb, mint más akármely Europai Státus: u. m.

	Aranyat Márkot	Ezüstöt Márkot	Ónat.	Re- zet	Vasat	Kő sze- net		
			M	á	z	s	á	t
Erdély Ország —	2500	5750	2000	600	(	(	nagy ré- sze nem használ- tatik	
Magyar Ország —	2000	89—92380	24000	40160	(	(		
Salzburg — — —	30	300	—	—	10260	10000		
Cseh Ország — — —	—	8870	19000	—	200000	1500000		
Styria — — — — —	—	800	—	1000	450000	300000		
Galiczia — — — — —	—	2000	—	1000	(	— —		
Bukovina — — — — —	—	800	—	—	(40000	— —		
Tyrolis — — — — —	—	— —	—	1200	— —	60000		
Kárinthia, Velen- tze 's Kármolia	—	— —	35000	6200	200000	20000		
Morva és Szilézia	—	— —	—	—	40000	200000		
Austria — — — — —	—	— —	—	—	30000	80000		
A' Magyar Litto- rale, Istria, Dal- mátzia — — — — —	—	— —	—	—	— —	90000		
Összeséggel	4530	110900	80000	50160	1130260	2260000		

adnak esztendőnként. Továbbá van kénesője 1500. Tzinje 1800. Tzinkje 3500. Kobáldja 1600. Egérköve 17. Piskoltza 2000. Búdösköve 3000. Vasgálitza 10000. mázsa. Ezen ásványok hazájaik: a) Aranyat adnak Erdélyben vagy az Europai Braziliában (az az, a' mellynek bányái leggazdagabbak) az Aranyos és Maros vizek közt elterjedő arany hegyek-

ben lévő 40. némellyek szerint 100. Bányák, melyekben egyszer'smind ezüst is találtatik; leggazdagabbak a' Szekerembi (Hunyad Várm.), a' hol az értz két rész aranyból és egy rész ezüsből áll, a' Boitzai, Körösbányai (Zaránd Várm.), Kajaneli, Tresztiai, Zalatnai, Abrud Bányai, Offen Bányai: — Magyarországban a' Körmözt Bányai, Bótzai, Selmetz Bányai, Nagy Bányai és Kapniki Bányák, végre Salzburgban a' Gasteini Bánya. Hasonlóképpen igen gazdagon megjutalmaztatják a' munkások fáradságát az Erdélyi és Bánáti arany mosások is, melyekkel egynehány ezer Oláhok és Tzigányok foglalatoskodnak. Legtöbbbet adnak az egész Birodalom vizei között az Erdélyiek, melyeknek fővényeikből 8. néha 10. mázsa arany is mosatik ki, 's vitetik Zalatnára béváltás végett. A' Horvát Országokból u. m. a' Dunából, Drávából és Körösből is béveszen az Országló Szék esztendőnként 1550 — 1860 aranyat. Cseh Ország is veszen bé valami kevés aranyat Berg-Reichensteinből 's Liubaunból, és Schwarthalban 's Eulenél egynehány esztendők óta ismét keresik az aranyat, mely utolsó annyival inkább ingerli a' keresőket, mivel hajdan csak az egy Tobalkai egy esztendő alatt 100000. mark aranyat adott, hanem Ziska 1421. az Eulei bányákat földel béhányatván, a' bányászság megszűnt, 's a' leggazdagabb Bányák hol létek a' vallásbeli zendülés alkalmatosságával feledékenységbe ment. b) Ezüstöt: a' fellyebb említett Erdélyi és Magyar Országi 's ezeken kívül még a' Besztertzei, Német Oraviczai, Moldava Bányai, Dognátskai és Szászkai Bányák; nevézetesen Selmetz Bánya és Körmözt-Bánya az Alsó Magyar Országi Bányász kerületben 66380. Nagy Bánya, Szomólnok és a' Bánáti Bánya Kormány Szék a' Felső Magyar Országiban 23000 — 26000. Márkot; Cseh

Országban a' Przíbrami, Joachimsthal, St. Amalienzechei Telpnél, a' Horzovitz; Styriában a' Feistritz: Galicziában a' Kirlibabai Bányák. c) Onat legtöbbet adnak Kárinthiában a' Villachnál lévő Bleybergi (28—29000) és a' Raibeli (8—10000. mázsát) Bányák; azután jönnek az Alsó Magyar Országi és Nagy Bányai kerületbeli Bányák; 's végre a' Cseh Országiak, u. m. a' Miesi, Gottesgabi és Platteni. d) A' Rézre nézve nem csak az egész Austriai Birodalomban, hanem csak nem egész Európában is Nagy Británia után leggazdagabb Magyar Ország, az Alsó Magyar Országi Bánya kerület 4200. a' Szomólnoki 25000. a' Nagy Bányai 3000. a' Bánáti 7000. 's a' Horvát Országi 960. mázsát adnak esztendőnként; legjövedelmesebbek a' Szomólnoki, Gölnitzi és Iglói réz Bányák. Megjegyzést érdemelnek a' Szomólnoki, Úr völgyi, Libet Bányai és Szászkaizément, 's a' vasat rézre változtató vizek is, mellyek mintegy, 12 — 1500. mázsa rezet adnak esztendőnként. Erdélyben nevezetesek a' Dévai és Szent Domonkosi Bányák; Styriában a' Feistritz; Kárinthiában a' Bleybergi és Groszfraganti. e) Vasat legtöbbet és a' Svécziái után legjobbat adnak a' Styriai, nevezetesen az Eisenerzi (ez már 1000. eszt. óta ásatik, 's még is leggazdagabb Európában) és Kárinthiai, — Cseh Országban a' Horzovitz és Kollini, — Magyar Országban a' Gömör Várm. (a' Magyar Országi vas mivek fő helye) lévő Szirki, Tsetneki, Dopsinai, és sok más számos vas Bányák, mellyekben valamint a' Diós-Györiben is (Borsod Várm.) Hazánkban a' legjobb vas készittetik; egyébaránt több Vármegyékben is u. m. Liptóban (Malusina körül), Zólyomban, Tornában, Abaujban, Ungban (Felső Remetén), Biharban, Máramarosban (Kabolapojánán), Krassóban 's Aradban, számos vas Bányák.

találtatnak. f) Kénesőt legtöbbet ad az Idriai Bányá, (Illyriában); Magyar Országban Alsó-Szlana, Alsó-Sajó és Rosnyó, Erdélyben Zalatna. g) Tzinket Dognátska és Szászka. h) Kobáldot Dopsina. i) Piskóltzpt Rosnyó. k) Egérkövet Dopsina és Aradnyika. l) Tzinóbriumot Magyar Ország, Illyria. m) Búdöskövet Galicziában Svoszovicze; Magyar Orsz. Sopron és Vas Várm. 's Horvát Orsz. a' Radoboi Bányá, melly maga alkalmasos volna az egész Birodalomnak elég búdöskövet adni. n) Festő Értzet (Chromerz), melly egész Európában Austrián kívül csak Frantzia Országban találtatik, 's melly igen nevezetes kereskedésbeli portékáért míg János Fő Hertzeg fel nem találta, sok pénz ment ki a' Birodalomból, Styria. o) Kő szén minden Tart. adhatna, de mivel fa még van, nem igen használják; legtöbbet ásnak Cseh Orsz. a' hol 29. Kő szén Bányá van, Magyar Orsz. leggazdagabb a' Wandorfí (Sopron Várm.), melly 1806. mintegy 500,000. mázsát adott. p) Igen sok és különbféle színű 's keménységű márványt Styria, Salzburg, Kárinthia, Tyrolis, Verona, Magyar Országban Gömör, Veszprém, Komárom, Szepes, Liptó, Bihar, Abauj Várm. q) Drága köveket, nevezetesen az egész világon híres Opált Magyar Orsz. Sáros Várm. Tservenicza adja, valamint a' legszebb Amethisztet is Magyar Országban 's Erdélyben lehet találni; a' legfényesebb Gránátok hazája Cseh Ország, a' szép zöld és veres Jaspisoké a' Lombardiai - Velentzei Királyság, a' derek hegyi Kristályoké Erdély. r) Kova kő igen sok van a' Lombardiai - Velentzei Királys. név szerint a' Monte-Baldon, melly egész Olasz Orzágnak elég, sőt Napkeletnek is jut; Magyar Országban a' Kárpátokon Eperjestől Tokajig, legtöbb pedig és olly jó, melly a' Frantzia Orszá-
giakat is keménységére, sok tűzére 's tartósságára

nézve felyül mulja, Galicziában Podgorzénél és Mariampolnál. s) Jó portzellán földje Cseh Orsz. több helyeken, nevezetesen a' Bunzlau, Kaurzimi, Klattai kerületekben, Magyar Orsz. Prinzdorfon Nagy Hont Várm. t) Gálitz reze (Berggrün) Besztertzén Magyar Orsz. és Veronánál Lombárdiában. Ezeken kívül vannak más mindenféle tsekélyebb betsű nemtelen ásványai is. u) Sója α) tengeri 'sója van a' Velentzei Királyságban St. Maurában és Chioggiában, Istriában, Piranoban, — Dalmátziában Arbeben, főképpen pedig Pagoban, mind öszve 183,700. mázsa. — β) Forrási sója Sóváron Sáros Várm. (80 — 120,000. m.); Erdélyben 120 Só forrás van, de a' mellyek, kő Só elég lévén, a' só főzésre éppen nem használtatnak; Galicziában a' Stanislavovi, Stryi, Szambori és Szanoki kerületekben 23. némelylek szerént éppen 36. Só főzés van; Bukovinában Pletsában és Kaczkyában; Austriában a' Császári Só Kamara birtokában (Salz Kammer Gut), a' hol a' Hallstadti 1 — Ebenseei 2 — és Ischli 2 — Só főzések 800000. m. főznek eszt. Styriában az Ausseei és Kanischi, mellyek eszt. 160 — 200000. mázsát főznek, γ) Kő Sója. Kimerithetetlen Kútfejei ennek Galicziában Wieliczka és Bochnia, mellyek közt az első egy a' legnagyobbak közzül Európában; naponként 1000. embert foglalatoskodtat 's eszt. 800000 — 1. mil. mázsát ad, mellyből 300000. magában Galicziában kél el, a' többi pedig Sziléziába, Morvába és Cseh Országba, a' Magyar Országai Galicziával határos Vármegyékbe, Krakaubá, és Warschauba vitetik; a' Wieliczikai Só régi időktől fogva (1253 óta) esmeretes és a' legrégebb privilegiumokban ezen a' neven emlittetik „magnum Sal“ A' Bochniai akna hasonlóképpen bővölködik Sóval, 400. Sávágói esztendőnként 150 — 300000. mázsát vágnak ki.

Hasonló kifogyhatatlan gazdagságúak Máramaros Vármegyében a' Rhonászéki, Szlatinai, Sugataghi és Kerekhegyi Só aknák: 1825. a' Máramarosi Só aknák adtak:

	K ő s ó t.			p o r s ó t.		
Rhonaszék	- - -	33358.	m. 75. font.	29561.	m. 58. f.	
Sugatagh	- - -	90280.	— 50. —	14905.	— —	
Sándorfalva	- - -	14308.	— 25. —	— —	— —	
Királyvölgy (Königs- thal)	- - -	19205.	— 75. —	7256.	— —	
Szalatina	- - -	76798.	— —	53422.	— —	
<hr/>						
mind össze	-	233951.	25. — —	105144.	— 58. —	

Erdélyben, a' hol a' Só massa Fichtel szerint a' Galicziai, Magyar Országi, Moldovai és Oláh Országi Só aknákkal össze köttetésben van, a' Tordai, Kolosi, Désaknai, Parajdi, Maros - Ujvári 's a' t. olly gazdagok Sóval, hogy ha a' szükség kívánná egész Európát is elgyőznék több 1000. esztendőig Sóval tartani, 's eszt. 1. mil. 2—400000. mázs. Sót adnak. Magyar Országnak 182 $\frac{5}{8}$ 339065. mázs. 13. fontot adott, mellyért a' Magyar Országi pénz tár 1117771. for. 21 $\frac{1}{2}$ kr. fizetett Erdélynek. Az Austriai Birodalom esztendei Só jövedelmét egyre másra lehet 5,000,000. mázsára tenni. x) Salétroma legtöbb van Magyar Országban, nevezetesen a' Fertő tava, 's Székes Fejérvár körül, és Szabolts, Bihar 's Szathmár Várm. a' hol nem csak az egész Birodalom Szükségére elég Salétrom találtatik, hanem még a' külföldnek is több jut 3000. mázsánál. y) Gálitz köve, keserű sója Cseh Orsz. 10120. Styriában 1807-ben 448. Salzburgban 53. mázs. z) Tsuda sója Fejér Várm. 's Buda körül. j) Timsója Magyar Orsz. Beregh, Zemplén, Sopron 's más Várm. eszt. 2300. — Cseh Orsz. 3000. — Morvában 4000. — Alsó Austriában 1200. — Kárinthiában 500. — Erdélyben, Styriában 's Sziléziában 500. mázs. v) Szék sója legtöbb 's leg-

jobb Bihar Várm. (10000 m.) w) Ásványos és Savanyú vizeire nézve is legáldottabb Státus Európában az Austriai Birodalom; nevezetesebbek: a' Karlsbadi, Töplíci, Égeri (ez 1793. óta Franzensbrunnen nevet visel), Marienbadi, Giesshübli, Liebwerdai, Bilini, Sedlitz és Saidschützi Csehországban; — a' Sternbergi, Luchatschowitzi; és Napagedli Morvában; — a' Karlsbrunn nem messze Freudenthaltól Austriai Sziléziában; — a' Badeni Austriában; a' Rohitsi Styriában (melly esztendőnként 400,000, korsó Savanyú vizet küld el a' külföldre), a' Gasteini Salzburgban; — a' Rabbii Tyrolisban; a' Pöstyeni, Trentsini, Leibitzi, Lutsikai, Glashütteni, Nagy Váradi, Budai, Mehádiai, Bártfai, Füredi, Lubló, Szalatnyai, Vichnyei, Ranki és Schlagendorfi Magyarországban; — a' Borszéki, Rudnai, és Kovásznai Erdélyben; — a' Kyrniczai és Skloi Galicziában; — az Abanoi a' Velentzei Kormányzékben. Tzémet vizei vannak Magyar Orsz. Ur völgyén 's Szomólnokon, Libet Bányán és Szászkán.

2. A' Plánták Országából. Lichtenstern Báró az egész Birodalmat 109,230,000. 's a' mivelt földet 94,615,091. hódakra teszi (1. hold 1600 □ ölet tévén), mellyeknek $\frac{1}{2}\frac{3}{2}$ Szántóföld; $\frac{1}{2}\frac{1}{2}$ Szőlő hegy, komló, — gyümölcs, — 's más kertek; $\frac{1}{2}\frac{1}{2}$ főzelékes Kertek, rétek, és legelők; $\frac{5}{2}\frac{1}{2}$ erdő. Az egésznek $\frac{9}{10}\frac{4}{10}$ a' mivelésre alkalmas, mellyből $\frac{81}{100}$ valósággal miveltetik, és $\frac{1}{10}\frac{4}{10}$ miveletlenül hever. A' Birodalom részeit egyenként véve pedig a' mivelt föld:

a) Austriában az Ennsen alól - - - - -	2,869,620.	hold.
Austriában az Ennsen felül Salzburgal együtt	2,960,546.	—
b) Styriában - - - - -	3,206,506.	—
c) Illyriában, a' Laibachi prov. - - - - -	2,864,325.	—
Illyriában a' Triesti provinc. - - - - -	2,525,000.	—
d) Tyrolisban - - - - -	2,586,000.	—

e) Csehországban	- - - - -	7,769,503. hold.
f) Morvában és Sziléziában	- - - - -	4,221,909. —
g) Galicziában 's Bukovinában	- - - - -	10,960,000. —
mások szerint	- - - - -	11,850,472. —
b) Magyarországban, Horvát 's Tót Országokkal együtt, kivén a' Katonai vidékeket	- - - - -	31,815,124. —
i) Erdélyben	- - - - -	7,128,361. —
k) A' Katonai határ széleken		
I. Az Erdélyi Generalátusban	- - - - -	176,033. —
II. A' Magyar-Bánati Generalat	- - - - -	1,118,902. —
III. A' Pétervárad (Tót Orsz.) Gen.	- - - - -	1,382,531. —
IV. a) Horvátországban a' Varasdi-Karlstadt General.	- - - - -	1,752,479. —
b) A' Bánáti Gener.	- - - - -	414,299. —
l) a' Lombárdiai - Velentzei Kir.		
a) a' Mailandi provinc.	- - - - -	3,540,500. —
b) a' Velentzei prov.	- - - - -	3,681,460. —
m) Dalmátziában	- - - - -	1,670,187. —
mind ösze	- - - - -	94,615,091.

melly mivel föld egyre másra vévén fel az eszten-
döket 429. mil. mérő mindenféle gabonát 's szemes
termést; 32 $\frac{1}{2}$ mil. akó Bort; 395 $\frac{1}{2}$ mil. mázsa kü-
lömbféle gyökeres, gümő gyökerű 's a' t. növevé-
nyeket; 338 $\frac{1}{2}$ mil. mázsa komlót, gyümölsöt, és
konyhára valót, 134. mil. mázsa Szénát; 542.
mil. külömbféle szalma nemeket (a' nádön kívül);
35 $\frac{1}{2}$ mil. öl fát ad (a' Cseh Országi Erdők tsak ma-
gok 2,164,714. ölet adnak). Ezen természet mivei-
nek pénzbeli betsét a' fellyebb említett Lichten-
stern a' legtsékélyebb ár szerént 685. mil. forintra
teszi; valamint a' szántó földek számát 41,375,000.
hóldakra, de a' mellyek a' haszon vehető barmok
kevés volta 's e' szerént a' szükséges trágya 's meg-
munkáltatás hijjánossága miatt annyit nem terem-
nek, mint amugy teremhetnének; általjában véve
az elvetett mag 8-szor annyit hoz bé. — A' Biro-
dalom gabonássainak Magyar Országot, Galicziát,
Tót, Cseh Országokat, Morvát, Erdélynek és Sty-
riának egy részét, 's a' Lombárdiai - Velentzei Ki-
rályságot lehet nézni, melly utolsó minden Euro-
pai Tartományokat felyül mul a' föld mívelés hel-

lyes üzésére nézve, a' hol egy talpalatnyi föld se hever mivélés nélkül, a' többiek pedig más Tartományoknak, főképpen pedig Angliának 's Frantzia Országának utánna vannak. Az egész Birodalom esztendei gabona termésse 210. mil. mérő, melyből a' buza, rozs, árpa, és zab 201,808,312. mérőt teszen: ebbe a' mennyiségbe Cseh Ország 24,569,361. Morva Szilézia nélkül 17,718,004. a' Lombárdiai-Velentzei Királyság 20,821,460: — Galitzia 34,801,500. — Magyar Ország 60. mil. Erdély 9,534,000. mérőt ad. Galicziából a' termékeny esztendőekben 1. mil. — Magyar Országból pedig a' közép szerű termékenységükben is 3. mil. mérőnél többet, 's Cseh Országból 6—700,000. mérőt lehet esztendőnként kivinni. — Kukoriczát, ezen eredetiképpen Amerikai felette hasznos plántát, melynek egyetlen egy tsője 3—600. szemet ad és egy szál, ha elég tágas köze van, 2. 3. 4. ilyen tsőt is hajt ki, 's melynek jó ízű lisztje az Olasznak polentát (valami pép forma étel) 's az Oláhnak mamaligát, vagy más neven tokányt (bizonyos vizből, lisztből álló, kevés ideig főtt 's azután öszve vissza kevert eledel, melyet még azon a' napon megkell enni) ad, egész Európában legtöbbit termeszt Magyar Ország, főképpen Báts, Szala, Somogy, Veszprém; Krassó, Arad, Szathmár és Máramaros Vármegyékben, ide értvén Szerem Vármegyét is, melly utolsó csak maga 720,000 's a' Csáktornyai Uradalom 15,000. mérőt terem: — továbbá az Illyriai és Velentzei Királyságok, Tyrolis és Styria: — Riskását a' Lombárdiai-Velentzei Kir. 287,314. 'sákkal (1-ben $2\frac{1}{2}$ mérő van), a' Temesvári Bánát. 10—15,000. mérőt: — Kölest Magyar Ország, Illyria; — Tönköly buzát, pohánkát vagy tatárkát Galiczia 3. mil. mérőt, és Styria: — Hüvelyes veteményeket, mellyek közt

hires a' Cseh Országi, Morvában a' Toloplassi, Austriában (az Ennsen alól) a' Weitersfeldi és Magyar Országban a' Lötsei nagy szemű és jó ízű borsó, mindenik Tartomány, kiváltképpen Magyar Ország még a' külföldnek is ad: — a' kerti vetemények közzül a' káposztának Magyar Ország a' hazája, a' hol a' disznó husos és Szalonás töltött Káposzta igen kedves, sőt nemzeti eledel, a' Káposztát igen termesztik Sziléziában, és az Ennsen alól fekvő Austriában is; a' Répának Austria (az Ennsen alól), Cseh Ország a' hazája, Magyar Országban legjobb ízű a' Thuróczi répa; a' Krumplinak Szilézia, Cseh Ország, Morva, Galiczia's Austria, de nagy divatjában van Magyar Országban, főképpen az Északi Vármegyékben, a' hol a' Zab Kenyernek igen jó potló eszköze, és Erdélyben is, a' hol a' Székelyeket a' tisztek szorítják is annak termesztésére; az Ugorkának, mely más Tartományokban is termesztetik, főképpen Znaym Morvában: a' Dinnyének nem csak az Austriai Birodalomban, de egész Európában is Magyar Ország, a' hol legtöbb van és legjobb's néha 20. fontot is nyom egy; legjobb Dinnye termesztők a' Békés, Bihar, Szabolts, Heves, Nográd, 's Pest Vármegyék: a' Spárgának Béts, Znaym, és Brünn tájéka, valamint a' konyhára való zöldségnek is; Magyar Ország e' részben szegény, mivel a' kerti veteménye átaljában véve magának se elég, kivéven a' Káposztát; hanem megjegyzést érdemel a' paprikája, mely hazánkban a' külföldi bors Surrogatuma, mivel ennek gyomor melegítő és erősítő tulajdonsága annak egyedül való oka, hogy a' kövér's többnyire szalonából és husból álló ételekkel élő Magyarok közt, melyekre a' szegényebbek csak vizet isznak, az emésztetlenségből származó betegségek olly keveset uralkodnak; gyümölcs min-

denütt terem Galicziát kivévén, nevezetesen pedig Tyrolisban, Styriában, Kárinthiában, Austriában, Morvában, Cseh Országban, a' hol már 1786. több vólt 7,649,000. gyümölts fánál, Magyar Országban legszebb 's legtöbb Sopronnál, Rusztnál, Kőszegnél, és Posonynál, melly tájékokon a' gyümölts termesztésre a' lakosokat a' Béts felé való hasznos kereskedés ösztönözi: átaljában véve a' Magyar paraszt keveset gondol a' mezei gazdálkodás ezen ágával 's egészen a' természetre hagyja azt, és innen van az, hogy a' gyümöltsös kertekben olly sűrűen hagyják a' fákat nőni, hogy egyik a' másik miatt kiterjedésében és a' nap éltető melegével való élésben meggátoltatik, következésképpen a' gyümöltse is kevés 's az is vad, mellyhez járúl még a' fáknak nem tisztogatása is, a' mint ezt többnyire a' Tisza háti 's Szamos tájéki Lankában (nevek a' gyümöltsösöknek Szathmár Várm.) lehet látni. Legjobban virágzik Hazánkban a' Szilva termesztés, tsak Szerem Várm. 7000. hóldat foglalnak el a' Szilva fák, mellyek esztendőnként 40,000. akó Szilva pálinkát adnak. Tseresznyéssei is igen helyesek vannak hazánkban Slerusiban, Lantsárban és Kotsinban Nyitra Várm. mellyeknek szép nagy Tseresznyéit mindazáltal a' Heltaui és Brassói (Erdélyben) felyül mulják. Gyümölts mustot legtöbbet tsinálnak Austriában az Ennsen felyül, a' hol ollyan parasztok is vannak, a' kik esztendőnként 3—4000. akónyit is készitnek; nem különben a' gyümöltsel gazdag Lavant völgyi (Kárinthiában) parasztok tsak középszerű Esztendőben is kiállitnak 3—500. akónyit és ezen völgy gyümölts mustjait lehet esztendőnként 100,000. akóra tenni. Ellenben az aszalt gyümöltsre nézve Soproné a' Ditsőség, mellynek jó móddal aszalt 's bepakolt gyümöltsei igen messze elvitetnek. Dióval és az

asztalos munkákra igen hasznos Diófakkal legjobban bővölködik Magyar Ország; Dió Olajja mindazáltal nints, ennek hazájai a' Velentzei Tartományok; 1817. Polesine 12254. Verona 20456. Vicenza 59659. fontot tsináltak: Gesztenyével Tyrolis, Hazánkban Nagy Bánya, főképpen pedig Sopron és Somogy Várm. a' hol egész Erdők találtnak gesztenye fákból. 1802. 2267. mázsa gesztenye vitetett ki az Országból. Gyümöls természetésre és nemesítésre való Oskolák is vannak az Austriai Birodalomban, u. m. a' Bétsi Kir. gyümölsös kert a' Magyar utzában, melyből a' gyümöls tökéletesítés kedvellői oltó ágat ingyen kapnak, — a' Rosenthali hasonlóképpen Bétsben, — 's a' Schönbrunni fa Oskolák, — Cseh Országban Podiebrádban a' Rösleré és az Eszterházy Hertzegé Kis-Mártonban. — Eperfái legtöbbben vannak Dalmátziának, melyek 1819. 2000. Barill (akó) Pálinkát adtak, 's a' hol valami kevés tzukrot is készítettek belőlle: olaj fái a' Lombárdiai-Velentzei Királyságnak, Dalmátziának, a' hol esztendőnként 21739. akó olaj készül, Ragusának, Cattaronak, Istriának, a' honnan az előtt 20000. hordóval vittek ki Velentzébe esztendőnként, melly sok, de nem a' legjobb Olaj tsinálásnak okát nem az Olaj fában, hanem a' vele való nem helyes bánásban kell keresni: tztitromja igen sők a' Lombárdiai-Velentzei Kir. déli Tyrolisnak, Illyriának, és Dalmátziának, tsak Riva Tyrolisban 30,000. et küld eszt. a' külföldre. A' legelső próbát a' tztitrom természetssel Tyrolisban egy Botzeni, Osvald nevű paraszt tette 1730—40. közt 's most minden fa megterem a' jó esztendőkben 1000—1200. darabot: Figéje Velentzében és Dalmátziában. — Fája: a' Birodalomnak $\frac{1}{4}$ részét erdők boritják, a' harasztos levelű fák úgy vannak a' fenyő levelűekhez, mint 7: 5. és az esztendei

jövedelem 32—35 $\frac{1}{2}$ mil. Bétsi öl, melyeket a' 12. mf. hosszú és 2—5 mf. széles Bakony, a' Cseh Országi, Wienerwaldi, a' Morvai 895,422. hőlányi és 153 □ ölnyi, Galicziában a' Jastrzebeski és Chozimiri, 's az Erdélyi, Horvát Országi, — Illyriában a' Körtvélyesi (Birnbauer), Karaljenei, Montonai, 's St. Lorenzoi Erdők adnak: Tyrolis 1817. 157,000. szál és 800,000. öl tüzi és szénnek való, 's Cseh Ország 2,164,714. öl tüzi fát állítottak ki: az egész Birodalomban csak a' Magyar Országi a' Duna, Tisza és Maros vizek közt fekvő 1000. □ mf. térségek, melyeknek lakosi inkább kinlódnak Eleik példája szerint szalmával 's száraz marha gánéjjal, hogy sem a' fa plántálásról még csak álmodnának is, — Alsó Austria, Dalmátzia, és Lombardia szükölködnek fa nélkül. A' Magyar, Horvát 's Tót Országi Erdők 11,101,208. az Erdélyiek 4,482,000, — a' Galicziaiak 3,283,208. — a' Cseh Országiak 2,310,026. az Austriaiak 1,583,999. — a' Styriaiak 1,507,214. a' Morvaiak 895,422. hőlakat borítanak el.

Nintsenek egy egy Státusban az Erdők olly elhagyatott állapotban, mint Magyar Országban, pedig jó volna meggondolni, hogy a' természet ezen becses ajándékát meg nem betsülő lakosok pazarlásait a' maradék fogja meg sinleni: mivel, hogy már is igen megapadtak hazánkban az Erdők, elég bizonyága a' tüzi fa árrának mindég fellyebb menetele, holott az élelembeli dolgoké naponként alább száll: Budán p. o. a' valamire való fának öle 15—20. for. úgy hogy a' haza vitellel 's felvágatással együtt egy öl fa 19—24. f-ra jó. Nevezetes és követésre méltó a' Liechtenstein Hertzeg Eisgrubi és Feldsbergi fa plántálása, mely egész Európában legnagyobb; 1804. több volt benne 2. mil. Amériikai fáknál és tserjénél (*planta fruticosa*). —

Továbbá az épületre való, tüzi és asztalos munkákra szükséges fán kívül van még sok hamu'sirja is (Bukovinában magában 90. hamu'sir főzések és ezekben 100. főző üstök számlálatnak, mellyek 1795 — 1800. 1,310,714. öl fát emésztettek el; Magyar Ország is ad 30,000. mázsa hamu'sirt), dohotja, Szurokja, Szene, 's gubittsa Magyar 's Tót Országokban, (melly egész Európában legtöbbször betsül-tetik, a' honnan esztendőnként mintegy 200,000. Posonyi mérő vitetik ki az Országból), Styriában, Istriában, és Morvában; Krumputz Olajja Magyar Országban; nyirfa kátránja, a' mi a' Juft bőr készítésre egy fő dolog, Galicziában. — Megjegyzést érdemel a' hazánkbeli Erdőknek még azon hasznok is, hogy sok ezer meg ezer sertések hiznak benne, nevezetesen a' Bakonyi, Cserhádi, Somogyi, Gömöri, Borsodi, Ungvári Erdőkben, és a' Szathmár Vármegyei Gombásokban. Bora: az egész Monárchia esztendei bor jövedelme 33—35. mil. akóra tétetik. Valamint a' legtöbb, úgy a' legnemesebb Borok Magyar Országon teremnek, mellyeknek, valamint minden Boroknak, egész világon Királyok a' Tokaji. Terem a' Tisza és Bodrog körül lévő 5 □ mföldnyi hegyein Tokajnak, Tartzalnak, Liszkának, Keresztturnak, Mádnak, Ujhelynek, Toltsvának, Sáros Pataknak, Bényének, Zombornak 's Tályának, az úgy nevezett Hegy allyán Zemplin Vármegyében. A' Tokaji Bornak 4. nemei vannak: u. m. az Esszentzia, vagy a' tsupa asszú Szőlőből magától letsepegő must, mellynek a' többi zöld gerézdektől való külön választatása 1655 hozódott bé, és a' mellyen fundálódik egyedül a' Tokaji bornak jósága és külömbfélesége; azután jó az asszú Szőlő bor (Ausbruch) vagy a' tulajdonképpen való Tokaji bor, melly az asszú Szőlőnek közönséges borral való öszve elegyítettességéből szár-

mazik; azután a' Mászás, 's végre a' közönséges bor. A' Hegy allyán 80,000. kapa Szőlő van, 's az esztendei termés 150 — 200,000. akóra tétetik, melyek közül a' Toltsvai 's Bényei még a' tengeren se szenvednek változást. Legméltóbb vetelkedő társa a' Tokaji bornak a' felette tüzelő, édeses, jó illatú 's feketés veres Menesi bor (Araa Várm.) kiváltképpen a' Gladovai, Ménesi, Gyoroki és Paulisi hegyek terméssei. A' többi nemesebb neveik a' Magyar Országi boroknak: a' különösen derék Soproni és Sz. Györgyi, a' fűszerszámos Egri, a' tüzes Szexárdi, a' Champagneihez hasonló Sziráki (Hont Várm), az Ország szerte hirt Somlyói, az erős Ruszti, a' Burgundiaival kellemetes ízére nézve egyenlő, de Szeszenek erősségével azt felyúló Sikkói, az erősítő Budai, a' Neszmélyi, Szerednyei, Villáni, Badatsonyi, Versetzi, Lugosi 's a' t. ezeken kívül a' pálinkához hasonló erejű Horvát Országi, Szeremi, és Erdélyi Borok. A' Magyar Országi bor termés 18—24,400,000. akóra tétetik, mellyből 1,300,000. forint árrú a' külföldre vitetik, 's helyette 500,000. f. erő hoztattik bé Austriából; az Erdélyi pedig 3,640,000. akóra becsültetik. — Legtöbb pénzt hoznak bé hazánkba a' külföldről a' Tokaji, Budai (eszt. teremnek a' Budai hegyek 100—150,000. akót), Egri, Soproni és Ruszti borok. A' Budait leginkább Német Országba, a' Sopronit 's Rusztit Sziléziába, és a' Tokajit mindenfelé, főképpen pedig Lengyel Országba vizik. — Az Auszriai — Német Tartományokban, nevezetesen a) az Ennsen alól lévő Auszriában jelesebb borok: a' Nussbergi, Weidlingi, Grinzingi, Pfaffstetti, Gumpoldskircheni, Brunni, Berchtholdsdorfi, Mödlingi, és Bisambergi, melyek a' jó Esztendőkben 1,800,000. akó bort adnak; a' bor tartós 's ha sokkáig tartatik, hasonló ízű a' Rhénusihoz. Béts 6. Esztendőt

egyre másra vévén esztendőnként 531,478. akó Austriai, Magyar Országi és más külföldi bort fogyaszt el. b) Styriában: az erős és kellemetes Luttenbergi, melyből asszú Szőlő bort is készítenek, azután a' Gonoviczi, Radkersburgi, Kirchbachi, Jerusálemi, Marburgi, és Pettauai eszt. 80,000. akónyi borok, melyek tulajdonságaikra nézve hasonlóak az Austriai borokhoz. e) Kárinthiában: a' Tschernicali, Wippachi, és Ratschachi. d) Istriában: a' derék Ribola bor Pirano tájékán, és a' Rovigno körül termő muskotály borok. e) Tyrolisban a' Botzeni, Merani, és Trienti (1807. tett itt a' bor termés 406710. Yhret, 1. Yhre 98. Magyar Országi ittze) borok, melyeket már első Esztendőben lehet inni, a' honnan nem is állandók. f) Morvában: a' Rohatschi. Bisenzi, Poleschowitzi, Domanini, Archlebau, Polau, Poppiczi, Zuckerhandli 's a' t. többnyire kedves ízű 's erős borok, és jobbak az Austriaiaknál. Morva természet eszt. 400,000. akót. g) Csehországban: a' Burgundiaihoz hasonló Melniki, a' Rhénusival vetélkedő Czernoseki és a' kevés akóból álló, de a' Champagnéivel való hasonlatossága miatt híres Podskalskyi: esztendőnként terem Cseh Ország 26118. akó bort. — Továbbá: Dalmátzia természet esztendőnként 507769. Illyriában Refosco, Piccolit, Prosecco, Cernical, Zibidin, Rebull, Berschetz 's a' t. 800,000. akó bort, de a' melly valamint az Olasz Országi Tartományokban termő is, nem sokáig áll el. — Mind ezen sokféle Borok közt a' ditsőség a' Magyar Országiaké. Lenje terem Galicziának Jasloi, Rzeszowi, Przemysli, és Tarnowi kerületjeiben; Magyar Országban: Trentsin, Árva, Liptó, Thurócz, Gömör, Szepes, Sáros, Vas, és Máramáros Vármegyékben, melly utolsóban a' Viski, a' többiek közt pedig a' Szepességi, és Árvai len a' legjobb: Er-

délyben főképpen a' Székelyek földjén és Brassó tájékán: továbbá Csehországban (1809. 160,000. mázs.), Morvában, az Ennsen felyül lévő Austriában, Styriában, Karniolában, Tyrolisban, legfőbb pedig az egész Birodalomban a' Sziléziai: átaljában véve a' Len magának a' Monárchianak sem elég, a' mennyit termeszt: — Kendere: legjobb az Apáthini (Báts Várm. eszt. 100,000. mázs.), mellynél egész Európában csak a' Narwai (Orosz Orsz), és a' Bolognai (Olasz Orsz) betsültetik többre, egyébaránt a' Lent termesztő Státusokban mindenütt találtatik annyi kender, a' mennyi a' házi szükség-re megkívántatik. A' Len magból ütött Olaj is megjegyzést érdemel Árva, Thurocz, Vas, és Máramaros Vármegyének Visk nevű mező Városában, a' hol a' munkás lakosoknak nevezetes foglalatosságok és kereset módjok az Olaj ütés, melly a' Megyében lévő számos o hitű Oroszágnak és Oláhságnak igen kedves bőjti eledele: — Dohánnya: legjobb az egész Monárchianban, valamint Európában is, mellynél a' Virginiai sem külömb, Magyar Országban a' Tolnai, Debrői, (ezt némelyek legjobbnak tartják), Szegedi, Pétsi, Jánosházai, N. Károlyi, Kospallagi, Véki, Füzes-Gyarmathi, Hidasi, Csengeri, Aradi, esztendőnként 300,000. mázsányi Dohány; a' Cs. Kir. Appalto Pesten, és ennek Debretzeni, Szegedi, és Tolnai Sáfarságai 1802. 170,339. Mázsa készitetlen dohányt vettek meg a' Magyar földmivelőktől, többnyire a' Német örökös Tartományokban való dohány Regalé számára: ezen felyül még a' külföld is 17000. mázsát vitt ki, hát még hol van, a' mi az Országban elfogy, mellynek száma 60000 mázsa pipába való és 8000. mázs. por tobákra tétetik? Tót Országban leghiresebb a' Posegai, mellyből esztend.

50,000. mázsa vitetik ki; Erdélyben *) melly a' maga dohányját maga viszi bé Oláh Országba, az Udvarhelyi, Fogarasi, Maros Vásárhelyi, és Bati-zi; Galicziában a' Czortkovi, Stanislavovi, és Tar-nopoli kerületekben lévő; legjobb pipázni való do-hánnya terem Galicziának a' Bukovinaí határokon. Az Austriai Birodalom esztendei dohány termésse 700,000, mázsára tétetik. — Komlója: legjobb az egész Világon a' Cseh Országi, a' honnan esztend. 571,000. for. árút visznek ki; ezen kívül terem még Morvában és Magyar Országban is, de a' Bi-rodalom szükségére elég komló még sins; csak Magyar Ország maga 1000. mázsát vesz eszt. a' külföldiektől, mázsáját 200. forintjával. — Sáfrán-nya elég nints; Magyar Orzágon Péts, Keszthely, Nagy-Tapoltsán, Lötse természetnek legtöbbet, de a' mi kevés a' háza szükségeire; legjobb az egész Birodalomban az Ennsen alól lévő Austriában a' Mölk, Meissau, Krems, Kirchberg, és Ravelsbach körül termő. — Pirosító buzérja (Krapp, rubia tinctorum) van Austriának, Cseh Országnak, Ma-gyar Országnak (Késmárk, Peréd melly eszt. 300. mázs. természet, körül és Fejér 's Nyitra Várm), a' hol vadon is nő. Vad sáfrány legtöbb találta-tik Magyar Orsz. Esztergom's Tolna Várm. legjobb pedig Tolna körül. — Varjú tövis bengéje (Rhamnus cathar-ticus) van a' Birodalomnak Hazánkban, melly ezzel kereskedést is üz: — Sárga festék fája (Färbersum-mach, Rhus cotinus), Bétsnél, Erdélyben, Tót, 's Magyar Országokban, melly utolsó ezer mázsá-nyit ad a' külföldnek is: — Pamutja: ezen neve-zetes kereskedésbeli plántával, szerentsés próbát

---

*) Még 1689. a' dohány termesztőkre jószágok elvesztése 's a' vele előkre 200. forintól 3. forintig lemenő fizetés volt büntet-ésül téve.

tett Péts és Pántsova, 's valóban kár, hogy hazánkfiai a' természetnek egy illy megbetsülhetetlen ajándékára nem figyelmetesebbek.

III. Az Állatok Országából: voltak 1819. Lichtenstern szerint:

	Lovai	Ökrei	Tehenei	Juhai
Austriának az Ennsen alól -	58340	92200	199930	358860
Austriának az Ennsen felyül	43580	86770	281340	197600
Styriának - - - - -	42560	91000	215000	137800
Illyriában a' Laibachi prov.	30900	87000	445500	211000
Ugyan ott a' Triesti prov.	18700	64900	96800	195500
Tyrolisban - - - - -	19140	55400	185700	132400
Cseh Országban - - -	122380	243700	608500	920000
Morvában 's Sziléziában -	128000	56500	301400	410400
Galicziában 's Bukovinában	312500	57500	301000	430000
Magyar Országban a' polgári				
Horvát 's Tót Országokkal	452400	800000	1521400	6000000
Erdélyben - - - - -	267000	255000	342300	631500
A' Magyar Orzági 's Erdélyi Katonai határ széleken, u. m.				
a) az Erdélyi Generálátusban	14380	43780	31550	6140
b) a' Bánáti Gen. - - -	56700	47400	57300	733400
c) a' Péterváradí Gen. -	66300	72000	81300	165700
d) a' Karlstadtí-Varasdi G.	34760	65370	62400	282500
e) a' Bánáti határ-széleken	8200	14700	10300	17700
A' Lombárdiai - Velentzei Király.				
a) a' Mailandi provinc. -	30500	134300	156000	500000
b) a' Velentzei prov. - -	28910	129400	150600	369800
Dalmátziában - - - -	22970	62000	100000	300000
mind össze - - -	1758220	2458720	4848320	11973300

Szamara és Öszvére pedig vólt 1823. 57000. darab. E' szerént a' Baromtartás legjobban virágzik Magyar Országban, Styriában, Erdélyben, Galicziában, Tyrolisban, és Austriában, mellyekben sok Ló, Szarvas marha, Juh, Sertés (ezt Malchus 5,500,000.re teszi az egész Birodalomban), Ketske (száma öszveséggel Malchus szerént 850000) és Bivaly találtatik; legszebb Szarvas Marhája van Magyar Orzágnak Szentés, Tisza Vásárhelly, Makó, és Gyula környékén, egy szóval az úgy nevezett

Al-földön, és a' Somogy 's Szala Várm. pusztákon; az északi Vármegyékben ellenben, melyek közt Szepes és Máramaros Várm. tudnak legtöbb szarvas marhát mutatni, nem olly szép és nagy; 1802. Styriába, Austriába, Morvába, és Cseh Országba 5736887. for. árrú, az az 158600. darab Ökröt, Tehenet és Borjút hajtottak ki Hazánkból. Tót Országnak, Erdélynek, és Styriának is szép szarvas marhája van: Bivalja legtöbb van a' Bánátnak, Tót Országnak, Erdélynek, 's Máramarosnak, a' hol vastag bőrét a' Sónak az aknákból való felhuzására használják: átaljában véve Austriának nints elég szarvas marhája és sokat veszep Baváriától, Helvétziától, főképpen pedig Moldvától, Lengyel Országtól, Podolintól, és Ukrániától. Legtöbb vajjat ad Morva, legjobb sajtot Parmegiano és Strachino név alatt Lombárdia, legtöbb fadgyút Magyar Ország, jó borjú bőrt Erdély; hanem Sertés se kevés van, a' honnan esztendőnként 200000. darabot hajtanak bé Szervyiából és Bosniából a' Száván keresztül Tót Országnak kukoriczával gazdag földjére. Ezen kondor szörű Mangulitza nevű Sertések, egyesítettvén a' Magyar Országakkal, szülik azon Statistikai tekintetben fontos disznó kereskedést, melly Posegából Kani'sán keresztül a' Bakony erdön által, és Szeremből Eszéken keresztül, a' Duna jobb partján, Győrön és Sopronon által, melly az alsó Magyar Orzági Sertés kereskedésnek fő helye, Bétsbe és Austriába, 's az Austriai kereskedők által tovább is üzettetik, ide nem számlálván azon nyájakat, melyek Magyar Országból Auspiczba (Morvában) hajtatnak ki. 1802. 1723224. for. erő, az az 278415. darab Sertés hajtatott a' külföldre. Hasonlóképpen Lova sinsz elég a' Birodalomnak, a' Mező hegyesi (Csanád Várm.), 's a' Bábolnai (Komárom Várm.), a' Vas-

kuczi (Bukovinában), a' Kládrubi és Pardubitzai (Cseh Orsz.) Császári és több Magyar Országi, Erdélyi, és Galicziai fő emberek Ménesei mellett is, és sok kotsiba való Lovakat veszen Nápolytól, Angliától, és Mecklenburgtól, a' nehéz lovasság számára pedig északi Német Országtól. Legjobb igaz Lovak a' Felső Styriaiak, Felső Austriaiak, 's Cseh Országiak; legszebb háta Lovak az Erdélyiek, melyeknek negédes járás, erő és a' tűz fő tulajdonságaik. — Számára 's öszvére legtöbb van Lombardiának, ketskéje Tyrolisnak, Velentzenek, Erdélynek, és a' katonai határ széleknek. Juhai: Bisin-ger az egész Birodalom Juhainak számát 13,500,000. 's tsak a' Magyar Országiakat 8,000,000 ra teszi, annyira is elszaporodtak a' Juhok hazánkban, hogy miattok a' szarvas marha száma meg is fogyott; legtöbb van a' Ketskéméti pusztákon, de találtnak az egész Országban is mindenütt, hol több, hol kevesebb számmal, melyek közül leghiresebb sajtot és túróat a' Brezno-Bányaiak és Kis Hontiak adnak. Legnevezetesebb juh nyájak az Austriai Bir. a) a' Császári familia Holitsi Uradalmában lévő Magyar Országban, melyből minden esztendőben 2—3000. részszerént megnemesített Kosok és anya juhok, részszerént igazi Spanyol Kosok adattatnak el; 1810. az elsőbbek közül egynek az árra 2—7000. és egy igazi Spanyol Kosé 16200. f. vólt B. Cz. Ezzel vetékedik b) a' hasonlóképpen Császári Uradalomban Mannersdorfbán lévő, Alsó Austriában. A' privátusok közt pedig legtöbbet tettek a' juh nemesítésre nézve Albert Hertzeg, az Ovári Uradalomnak elébbeni Ura, Geisslern Bárá Hoschtitzon Morvában, Hunyady, Festetics, 's Battyáni Grófok és mások. Esztendei gyapjú jóvedelmét a' Monarchiának, — melly közt legfinomabb a' Morvai, azután a' Cseh - - 's napnyugoti Magyar

Országi és Alsó Austriai-Stein 474,000. mázsára teszi, melly közt az igen finom gyapjú 10,000. a' finom 's közepszerű 270,000. a' durva 170,000. mázsá. Csaplovits szerint Magyar Ország maga 150,000-et ad, mellyből legjobb nemű 500. közepszerű 10,000. közönséges 120,000. mázsá vitetik ki. — A' fellyebb említett enni való állatok között maga Béts

Ökröt 60000. dar. Nagy Sertést 28128. dar.

Tehenet 3625. — Süldőt - 22007. —

Borjút 62132, — Malatzt - 5696. —

Juhot 83280. —

Bárányt 95291. — Tejet Brunn szerint minden nap 300. és így esztendőnként 109,500. akót, vagy 4,380,000. pintet fogyaszt el esztendőnként. Továbbá vannak az Austriai Bir. számtalan szárnyas állatai is; nevezetesen Styriának kappanjai és Pulykái, mellyekből eszt. 20,000. vitetik ki; Magyar, 's Cseh Orsz. és Morvának Ludjai; nyugoti Magyar Országnak, a' hol a' Béts felé való tojás Kereskedéssel sokan meggazdagodnak, és Lombárdjának Tyukjai és Pulykái. Cseh Országnak Fátzánjai; Magyar Orsz. Túzokjai 's a' t. Vadjai hasonlóképpen számosak; t. i. nyúlai, főképpen Magyar Országban, a' honnan 1802. 5488. nyúlak és 92540. font nyers Nyúl Bőrök vitettek ki; legbezsesebbek a' Cseh Országiak szőrök finomságáért; vannak továbbá Szarvassai, Özzei, Hiuzzai, Farkassai kiváltképpen Galicziában, a' hol 1812—14. 41. Medvét és 4938. Farkasokat löttek a' lakosok, és az Országgló széktől ezekért 16000. for. jutalmat kaptak, — Magyar Orsz. Medve is, Farkas is, amaz az északi 's keleti Vármegyékben, ez pedig mindenütt ostorozza Hazánkat, — déli Tyrolisban, a' hol 1819. 12. Farkast és 1. Hiuzt löttek, 's 1525. for. jutalmat kaptak a' lakosok; selyem szőrű ten-

geri nyúlak Magyar Országban, nevezetesen Tolnán a' Gróf Festetics Péter Jóságában 1800. több százak találtattak; Rókái, Menyétjei, Vidrái, Kásztorjai, Tekenős Békái 's a' t. — Halai az Ádriai Tenger halain, a' Tinnhalakon, fél szeg uszókön, Makrelán, és Szárdellán, — a' Velenczében találtató tsigákon 's a' közönséges Német Országi folyó vízi és tóbeli halakon kívül, vannak még Magyar Országban a' Dunában vizái, melyek közt néha 15. mázsás is találtatik, a' Tiszában, ezen egész Európában hallal leggazdagabb folyó vizben, igen sok Hartsái, Ketsegői, Tsukái 's a' t. a' Vágban és Drávában igen sok Galóczái; Felső Austriában és Styriában legjobb ízű pisztrángjai; Cseh Orsz. az Albis és Moldova vizekben 's Galicziában a' Visztulában Lazattza; a' Lombárdiai vizekben temérdek tsikjai is. — Gyöngy termő tsigái a' Cseh Ország vizekben, 's a' Kesselbachban Felső Austriában, melyek eszt. 3 — 400, a' napkeletiekhez hasonló gyöngyöket adnak. — A' Méh tenyésztés a' Birodalom csak nem minden részeiben, hol kevesebb, hol több haszonnal üzetetik; a' katonai határ széleken 1810. 1107226. — a' Velentzei provinciákban 1816. 15361. 's Erdélyben Marienburg szerint 471670. Kasok számláltattak; az egész Státus ad eszt. 350,000. mázsa mézet, 28000. m. viaszot. — Selyme: Magyar Ország a' M. Therézia és II. József bñlts rendelkezései után 20,000. a' katonai határ széle 1821. 156964. a' Lombárdiai-Velentzei 8. provinciák 292,289, déli Tyrolis 319970, Dalmáziában csak maga Cattaro 5000. fontot természetesen esztendőnként. A' Birodalom Selymének mennyiségét esztendőnként lehet öszveséggel 2570000. font-ra tenni.

II. L a k o s a i.

1. §. Az Austriai Birodalom lakosainak száma 1825-ben volt 31624888. u. m.

		1. ☐ mfön.
Magyarországban	9471263	2261
A' Katonai határ széleken	907453	1490
Csehországban	3698596	3885
A' Lombárdiai Velentzei Kir.	4237301	4979
Dalmáciában	323111	1183
Galicziában	4293488	2773
Illyriában	1124193	2166
Austriában	2008970	2837
Styriában	829731	2079
Erdélyben a' határ széleivel együtt	2000015	1803
Morvában és Sziléziában	1968713	4090
Tyrolisban	762053	1476

Arming szerint a' népesség 30826900. lelkekből áll, kik között 15012100. férfi és 15814800. leány számláltatik. A' Lakosok eredetekre nézve

a) Németek; Austriában minden más Nemzetekkel való öszve elegyedés nélkül tisztán; Styriában $\frac{2}{3}$ részén felyül, — Illyriában $\frac{1}{3}$ részén alól, — Tyrolisban $\frac{4}{5}$. — Cseh országban $\frac{1}{5}$. Morvában és Sziléziában $\frac{1}{4}$. Magyar országban, (a' hova nagyobb részent még a' XII. Száz. hozta bé őket, a' Bánya mívelés, a' városi pallérozódás terjesztése, és a' mesterség 's kereskedés üzés végett II. Geyza, a' Kárpát allyán telepítvén meg őket, részszerént pedig azolta szállingóztak bé hazánkba), legtöbben a' Szepességen, kik a' városokban lakókkal együtt $\frac{1}{10}$ (mintegy 60000), — Erdélyben (a' Szászok), — $\frac{1}{10}$ a' népességnek, — a' Lombárdiai - Velentzei Kir. 20. közönségeiben körül belől 60000. Arming szerint az egész Birodalomban 5876000-en, kiknek tulajdon nyelvek van.

b) Tótok, Vendus, vagy Vindus név alatt Kárinthiában, Friaulban, Kárnioliában, Alsó Styriában és polgári Horvát országban, az Isonzo,

Dráva, és Száva vizek közt, mintegy $\frac{1}{3}$ — Cseh Országban $\frac{2}{3}$ a' népességnek; továbbá Morvában és Sziléziában, a' hol a' tartomány közepén az Ollmütz, Wischau, és Kremsier körül lévő Hannának nevezetett legtermékenyebb tájékon lakók Hannákoknak, — a' hajdan hatalmas Morva Ország ősi lakossainak maradványi Slovákoknak vagy Slavákoknak, 's a' Dürnholzi és Lundénburgi Uradalmokban lévőek pedig Podluzákoknak nevezetnek; — Galicziában Lengyel és Rusznák név alatt, a' hol csak nem az egész Tartományt ők lakják; — Magyar Országban Slovák név alatt észak nyugoton 21. Vármegyékben, melyek közzül 12-ben ők teszik a' többséget, Horvát név alatt a' Drávánál Szala és Somogy 's a' Fertő tavánál Moson és Sopron Vármegyékben; déli Magyar Országban Szerbus, észak keleti Magyar Orsz. Rusznák neven 's Hazánk lakosainak csak nem felét teszik; Horvát Orsz. Kárnioliában a' Kutz vizénél, nyugoti Dalmáziában és Istriában, de a' hol többnyire el Olaszosodtak, Horvát név alatt; — a' katonai vidékeken $\frac{2}{3}$ ők teszik a' népességnek 's Dalmáziában Morlások (Tengeri Oláh) és Montenegroiak (fekete hegyi lakosok) név alatt csak nem az egész Tartományt ők lakják. A' Tótok száma öszveséggel 14,500,000.

c) Magyarok, fő Nemzet Magyar Országban 's Erdélyben, amott $\frac{2}{3}$ részét, itt a' Székelyekkel felét teszik a' népességnek; Arming szerint mind öszve 4648000.

d) Olaszok, Lombárdia-Velentzében csak nem az egész népesség belőlök áll. Illyriában 60000-en vannak: 's déli Tyrolisnak $\frac{1}{3}$ Olaszság. Találatnak Dalmáziában a' Városokban, 's a' Temesvári Bánáthban is. Öszveséggel 4649000. vannak.

e) Oláhok Galicziában (Bukovinában) mintegy 200000. — Magyarországban 1024. helységekből 600000. Erdélynek $\frac{1}{10}$ Oláhság, 's a' katonai határ széleken 120000. vannak; általjában véve pedig 1390000.

f) 'Sidók (500000) szerte szélyel mindenütt, Galitziában 206175. — Magyar Orsz. 150000. Cseh Orsz. 50000. a' hol a' 9. Nov. 1808. parantsolat szerint 8600. familiákra vannak szoritva; Morvában 30000-en Erdélyben 1600. familiák; Alsó Ausztriában 1500-an, Lombárdia-Velentzében 7000-en, tsak Styriában, Kárinthiában és Felső Ausztriában nints egy 'is.

g) Czigányok mintegy 30000. Bukovinában, Erdélyben, Magyar Orsz. és Dalmátziának Karakasitza nevű Falujában.

h) Clementinusok 1500-an, kik Clement nevű vitéz vezérjek alatt jöttek bé Magyarországba, a' XVIII. Száz. a' Tót Országi katonai vidéken laknak két Falukban.

i) Örmények 11600. Galicziában, Bukovinában, Magyar Orsz. és Erdélyben, a' hol hasonló szabadságok van a' Magyarokéihoz.

k) Macedoniaiak és Görögök 9800. a' Török Országgal való kereskedésnek fő eszközei.

l) Czintzárok, kik eredetekre nézve Oláhok, hanem Macedoniába való költözések alkalmatosságával vették bé a' Görögök szokásait, vallását és nyelvét.

m) Ezeken kívül vannak kevés számú Franzziák (Morvában 's a' Bátskában), Moldovaiak, Arnauták, Bolgárok, Törökök 's a' t. mind öszve 25000.

Malchus szerint a' városi népesség nem egészen $\frac{2}{100}$ a' mesterség üzőké $\frac{2}{100}$'s a' mezei gazdálkodással foglalatostokodóké $\frac{6}{100}$ része a' nép szá-

mának, melyet 8 50,006,949. lelkekre teszen, kik 12153. □ mf.ön 777. Városokban, 2224. Mező Vár. 69105. Falukban, öszveséggel 72106. lakó helyekben, *) 4181351. épületekben laknak, 15 $\frac{1}{2}$ □ mf.re jő 1. Város, 5 $\frac{1}{2}$ □ mf.re 1. Mező Város, 1. □ mf.re 5 $\frac{1}{2}$ Falu, 5 $\frac{1}{2}$ lakóhely, 344. épület, 's 1. lakhelyre 414 $\frac{1}{2}$ ember. Magyar Országban úgy van a' Vároosi népesség a' Falukban lakókhoz, mint 1 : 19. a' mi a' Vároosi industriára, az az a' mesterségekre 's kereskedésre nézve felette káros erány; azonban a' Vároosi lakosok közt sok szántó vetők vannak, úgy hogy egyre másra véve alig üzi fele a' mesterséget. A' Halandóságot a' mi illeti, Magyar Országban 26. Austriában 28. Cseh Orsz. és Galicziában 46. közzül hal meg 1.

2. §. Nemzeti Characterek.

A) A' Németek természet alkatjok (Temperamentum), a' véres (sanguineum) tüzeesség 's elevenesség és a' hideg vérű (phlegmaticum) Lassúság közt van, a' honnan a' társalkodásban szemérmetesek 's átaljában nyájas komolyságúak, munkáikban és foglalatosságaikban békességes türoők, 's mind végig állhatatosak, a' mit kevés nemzetben lehet feltalálni, jó indulatúak, a' tüzeesség és hevesség legfelsőbb pontjára soha se hágnak, uralkodásbeli ujításra való vágyás 's nyakasság benne nints, és minden polgári társaságban lévő nemzetek közt legkönnyebben 's legállandóbbul tudják magokat azon Kormány-Székhez, melly alatt vannak, alkalmaztatni. Lelki tehetségeik igen szépek, 's mély vizsgálódásokról az uj találmányok históriája 's tudományos munkáik eléggé bizonytságot tesznek. Akár melly idegen nyelvet könnyen és jól megtanúlnak, és minden Europaiak közt a' külföldet legjobban ismerik: a' honnan minden idegen jónak elfogadá-

*) Ide számlálván a' Pusztákat is, a' hol épületek vannak.

sára készek és az a' felől való ítélletében igazságosabbak, mint más nemzetek, 's az a' büszkeség; hogy mást követni szégyen, benne éppen nints meg. A' tanítói székben, a' háborúkban, kézi mesterségek műhelyeikben, bányászságban és pusztá miveletlen földek haszon vehetőkké tételében szerzett érdemeik a' Németeknek az egész föld golyóbissán esmereteseek. Egyébaránt mind testi, mind lelki tulajdonságaikra nézve a' Németek azon Tartományokhoz képezt, mellyekben tartózkodnak, felette különböznek egymástól, nevezetesen az északi Német kevésbé eleven érzésű, képzelkedése (phantasia) gyengébb, hidegebb vérű, 's nem olly elmés, ellenben komolyabb, kevéssel megelégedőbb, okosabb 's a' tudományoknak nagyobb barátja, mint a' déli. Fő hibáik a' rangra és titulusra való vágyás és a' magok felette nagy szeretete.

B. A' Tót Nemzetek Nemzeti Charactere az Orosz Birodalom leírásában már előadattatott, itt mindazáltal méltó lessz megjegyezni, hogy a' Slavus népek közt a' mivelődésre nézve leginkább kitetszők a' Csehek, kiknek a' Muzsikára igen nagy eszek, jó emlékező tehetségek és természetes okosságok van. A' muzsika mesterségben, nyelv tudományban és Mathesisben igen jártasok, 's az Austriai Császár legügyesebb Pattantyussai és hadi föld mérői (Geniecorps), föld abrosz rajzolói, tábor erősítői, vár építői 's ostromlói mind Csehek.

C. A' Magyarok egyenes és kinyílt szívűek, tiszta 's mesterkéetlen természetűek, nagy lelkűek, igen vitéz katonák, a' honnan Magyar Ország a' legjobb Huszárok hazájának neveztetik, törvényes Szabadságokért élnek 's halnak és felette vendég szeretők; e' mellett büszkék, a' munkát nem igen kedvellők és elő ítélleteikhez nagyon ragaszkodók. Vidám és tüzes természet alkatiok van, mellyre mu-

tat test alkotások, testekhez feszesen álló nemzeti öltözetjek, gyors menések, sebes beszédjek, 's tántzok, hirtelen magok elhatározása, 's haragjok, ellenben a' komolyságra is hajlandók, a' honnan nemzeti dallaik rend szerént szomorúak, sőt tántz nótáik is bús hangokkal tellyesek. Ezeken kívül sok természeti hajlandósággal birnak a' Musáknak és Gráziáknak való nemes szolgálatra, a' mit több Magyar tudósoknak nevezetes munkáik ellene mondhatatlanul megbizonyítanak, valamint sokakat a' fővebb rangúak közül a' megvilágosodás és finomság tiszteletre méltókká teszen. A' Geist der Zeit című munka írója így írja le röviden a' Magyarat: „Der Ungar ist feurig, wie der Italiener, schnell entschlossen und kühn, wie der Franzose, stolz, wie der Spanier, aber ehrlich und bieder, wie der Deutsche. Er ist voll Ehrgefühl, und rächt einen Schimpf rasch auf der Stelle. Er ist für sein Vaterland und seine Nation leidenschaftlich eingenommen. Ungarn bilden den Kern des Oesterreichischen Heeres, sie sind zu Rosz, wie zu Fusz die kraftvollsten und schönsten Soldaten desselben,“ melly rajzolat tsalhatatlan tanúbizonyása annak, hogy a' Magyar Character és Nemzet még a' külföldiektől is betsültetik.

D. Az Olaszokat lásd majd Olasz Ország leírásában.

E. Az Oláhok ravaszok, álnokok, magokba zártak és türök, e' mellett nyakasok, bosszúállók, restek 's az országló Szék minden igyekezete mellett is a' pallérozódásban igen hátul vannak. A' munkátlanság mellett még a' lopásra is hajlandók, főképpen a' marha lopást kedvellik; nevezetesen Bukóvinában 1801—1803. az Oláhok által elloptott marhák árra 381716. f. tétetett. Babonások a' legnagyobb mértékben, mindazáltal a' legtse-

kéllyebb alkalmatossággal is a' legirtozatosabb káromlások ömlenek ki a' szájokból. A' férjfiúi korjókori elérése, mértékletességek, kevéssel való megelégedések 's a' testiségre való hajlandóságok által igen szaporák; 17. 18. esztendő korában az Oláh megházasodik és gyakran alig 13. esztendő a' felesége, 's 30. 40. esztendejében már nagy atyává lessz. Az Oláhok többnyire barom, főképpen juh tartást üznek, tsak kevesen élnek föld művelésből, és minden munkát 's házi gondot a' nálloknál hasonlíthatatlanul szorgalmasabb és jobb indulatú feleségeikre biznak, magok pedig a' 'Sidóknál pálinkáznak.

F. A' 'Sidók a' dologtól, kiváltképpen pedig a' nagyobb erővel járó 's huzomos munkáktól, mint a' millyen a' többek közt a' szántás vetés, irtóznak; legfőbb kereset módjok a' pálinka főzés, és pálinka árulás, a' készíttetlen természet művekkel, főképpen gyapjúval és gabonával való kereskedés, pénz váltás, a' szegényebbeknek a' Városokban 's Falukban házról házra való kereskedés, ótska ruha bévásárlás, adás 's vevés, melly tzelra nem egyenként kiki magának, hanem egész társaságok is dolgoznak.

G. A' Tzigányok még többnyire minden állandó lakhely, ház és hivatal nélkül élnek, a' honnan a' legnagyobb mértékben tisztátalanok és restek; a' mellett felette félénkek 's az erős italokkal való élésben kitsapongók, vallásokra nézve pedig többnyire azon nép 's nemzet vallását követik, melly közt tsavarognak. Keresetek módja a' Hegeďű, a' kalapáts, arany mosás, jövendőt mondás, tsalás, lopás, és koldulás.

H. Az örmények munkások, takarékosok, és mértékletesek, hanem fősvények, és fortélyosok. Foglalatosságaik nagyobb részént a' kereskedés és

a' Szattyán hőr készítés, imitt amott pedig, mint p. o. Magyar Országban, a' legnagyobb puszták árendássai és marhával kereskedők.

3. §. A' nép Osztályai:

A. A' nemesség. Ez a) a' Német örökös Státusokban (kivéven Tyrolist) és Galicziában kétféle, u. m. fő és alsó nemesség; amahoz tartoznak a' Hertzegek, Grófok és Bárok, kik az első világi rendet formálják és a' Provincziákban lévő 's Udvari hivatalokhoz másokat kirekesztő jussokkal bírnak: az alsóbbhoz pedig a' Ritterek, vagy közép klassisbeli és a' legalsóbb rangú nemesek, kik közül az elsőbbség többnyire mind azon jussokkal bír, melyekkel a' fő nemesek, de minthogy fekvő jószágai nintsenek, 's a' mi kevés van is, némelyeket 's a' hitre bizott jószágokat (fidei comissum) kivéven, örökös Jószág (allodial Bonum), tsekély hatalmuk van és hogy ezen elsőégi jussokkal élhessenek, valamely provincia rendjei közébe kell vétetve lenniük. A' többi nemesek (Edle von, Herren von) igen tsekély tekintettel 's fontossággal bírnak. — A' Nemesség fővebb jussai ezek: tulajdon törvény széke van, mely által megítéltetik, az öszve írástól (Conscriptio) szabad, a' gyűlésekben szava 's helye van; fekvő jószágokat, Uradalmokat bírhat, fő tulajdonosi és földes Uri jussa van a' maga kerületjebeli jobbágyokhoz 's ezeknek vagyonjaikhoz. Ellenben a' Státus terheinek viselésére éppen olly kötelesek a' nemesek, mint akármely legutolsó tagja a' Státusnak.

b) Magyar Országban a' nemesség *) tsak egyetlen egy: és felsőre 's alsóra nem osztatik, követke-

5 *

*) A' Magyar Országi Nemesség megszerzésének módjai c' következők: a) Királyi adomány által, ha t. i. a' törvényesen megkoronázott Király az érdemes hazafiakat a' személyes ne-

zésképpen az ebben lévő külömbféle grábitsok tsak rangot adnak, 's nem pedig elsőégi jussokat, melyek minden nemesekre nézve egyenlők, tsak hogy a' Mágnások, u. m. a' fő Ispányok, Grófok 's Bárok személlyesen, a' többi Nemesek pedig követeik által, kiknek száma mindenik Vármegyében kettő 's magoktól a' rendektől választatnak, jelenhetnek meg az Ország gyűlésen. A' Magyar Nemesnek 3. sarkalatos Szabadságai vannak: a) ha tsak törvényesen meg nints idézve, és vétkéről meg nem győztetik, el nem fogattathatik, kivéven a' Haza árulást, a' Felség bántás vétkét, az uton álló haramiáskodást, a' gyujtogatást, 's a' házasság rontást, de tsak úgy (kivéven a' két elsőbb eseteket), ha rajta érettetvén a' tetten, megszűnés nélkül kergettetik; b) tsak a' törvényesen megkoronázott Király alatt van; c) az adótól szabad, valamint a' vámoktól, dézmától, 's katona tartástól is, ezeken kívül a' Vármegye hivatalára tsak a' nemes ember léphet: köteles ellenben, ha a' szükség kívánja, katonáskodni, vagy az úgy nevezett nemesi felkelésre (Insurrectio). Általjában véve hasonló erányban állanak a' nemeseknek külömbféle osztállyaik, u. m. a' Grófok, Bárok, jószágos, és tsak

---

mesi szabadságok mellett fekvő jószággal is megajándékozza; b) a' Tzimeres vagy Armalis levél által, mely nevét onhan vette, hogy abban a' Király, ha kértetik, a' nemességen kívül tzmert is szokott adni egyszer'smind, mely többnyire fegyverből áll; c) a' Meghazafiúsítás, vagy Indigenatus által, midőn az érdemekkel ékeskedő külföldiek 2000. arany-nak az Ország pénztárában való lefizetése mellett az ő Felsége és az Ország Rendjei köz megegyezésével, az Ország gyűlésén a' törvény könyvbe beiktattatván, Magyar hazafiakká és nemessékké tétetnek. Ezen Nemeseken kívül vagynak még Hazánkban Egyházi Nemesek is, az az, a' kiket a' Fő Papok nemesítették 's ajándékoztak meg valamely fekvő jószággal; most már illyen Nemesek nintsenek, az Esztergomi Érsek, a' Győri Püspök és Káptalan, a' Zágrábi Püspök és Káptalan 's a' Szent Benedek Szerzetescei Szent Martoni Apáturának Nemescein kívül.

leveles nemesek Erdélyben is, mint Magyar Országban.

c) Az Olasz Országai Státusokban, u. m. a' Lombárdiai – Velentzei Királyságban is van ugyan nemesség, Hertzeg, Márkgróf, Gróf, és nemes titulussal, a' nélkül mindazáltal, hogy a' Státus polgárai többi Klasszissainál több elsőégi jussokkal birnának. A' Nemesek száma (Stein szerént) az egész Birodalomban (1817) mind a' két nemen 475,000. vólt, Magyar Országban 340,000. Erdélyben 36000. Galicziában 60000. az Ennsen alól lévő Tartományban 10000. 's tsak magában Lombárdiában (1815) 3859. a' férjfiúi nemen. Cseh Országban (1813) 2264. nemes férjfi és 2569. asszony számláltatott, és így 304. közt vólt 1. nemes, Morvában 1008. férjfi és 1124. asszony, tehát 800. közt 1. Kárinthiában és Styriában 1746. férjfi és 1810 asszony, tehát 273. közt 1. Austriában az Ennsen felyül 457. férjfi és 473. asszony, az az 935. közt 1. az Ennsen alól 5306. férjfi, és 5621. asszony, tehát 197. közt 1. Galicziában mind öszve 50005. u. m. 24967. férjfi és 25958 assz. és így 65. közt 1. — Leggazdagabb familiák a' Státusban Eszterházy, 2. mil. Lichtenstein 1,500,000. Grassalkovits 900,000. f. jövedelemmel, továbbá Schwarzenberg, Battyány, Koháry, Auersberg, Lobkovitz, Bethlen, Clam Gallás, Clam Martinitz, Waldstein, Teleky, Festetics, Cziráky, Zichy Hunyady, Orczy.

B. A' Papi rend, melly főre, a' hova az Érsekek, Püspökök, Abbások vagy Apáturok, Prépostok, 's a' Káptalanbeli Papok, és alsóra osztatik, mellybe a' most elő számláltaknál tsekélyebb rangú Papok, u. m. a' Fő és Al-Esperestek, Plébánusok, 's Szerzetesek tartoznak, kiknek azon kívül, hogy tulajdon törvény Székek előtt ítéltetnek meg, semmi

elsőségi jussaik sintsenek. A' Fő Papság ellenben egy különös és tulajdon rendet formál az Országgyűléseken, 's a' Nemességnek minden jussaival él.

C. A' Polgárok valamint a' Városok jussai is igen különbözök. Ezek vagy közbe vetetlenek, az az Szabad Királyi Városok, mellyek egyenesen az Uralkodó alatt vannak, és ennek felsőségét esmerik meg, — vagy közbe vetettek, az az uradalmi városok, mellyek a' nemesség uradalmaihoz tartoznak, 's a' közönséges és polgári terheken kívül az Uraságnak is bizonyos Szolgáltatokat kötelesek tenni. A' Cseh Országi Városok Királyi, municipalis vagy védlett, — mellyek az ő földes Uraiknak adóznak, 's robotolnak, — és Uradalmi Városokra osztatnak, Tsak a' Prágai, Pilseni, Budweisi, Kuttenbergi, Szaatzi, Kommutai, és Kaadeni törökös és ház birtokos Polgároknak van azon jussok, hogy az Ország leveles tájába béirandó Uradalmi jószágokat vehetnek, Hasonló alkottatások van a' Morvai Városoknak is, Magyar Országban vannak:

- 1) Királyi Városok, } mellyek résszerént a' Tárnok mester, résszerént a' Personalis alatt állanak, a' kikhez viszik fellyebb pereiket és Bánya Városok, mellyek a' Bánya jövedelemre nézve a' Bétsi Kamarától függenek. Mind a' ketten szép szabadságokkal bírnak, a' hennek lévő Polgárok a' nemesek és parasztok közt közép helyet foglalnak el, tulajdon Statutumaik szerént és Tanátsoktól igazgattatnak, mellyet ők magok választanak, örök jussal fekvő jószágokat vehetnek a' Város határában, az Ország gyűléssére mindenik 1—2. követeket küldhet, Jus Gladiival bírnak, az az a' Városok a' nagy bűnösökre halálos ítéletet hozhatnak; ellenben a' Törvény szék előtt kiki egyedül a' nemes emberrel nem perelhet, ezzel a' jussal tsak maga az egész Városi közönség bír. Kötelességeik

pedig a' Királyi adó (Census Regius), Dézma, diaetatai taxa, Segéd pénz (subsidium), 's a' Város pénz tárába való fizetés, a' Katona adás és tartás, mely utolsó alól mindazáltal a' Bánya Városok ki vannak véve. — 2) Szabad Mező Városok, melyek közé számláltatnak a) A' XVI. Szepesi Városok; tsak a' Királynak fizetnek, Földes Urat nem esmernek, tulajdon Grófjok és Kamarai Administratorjok igazgatása alatt vannak. Függenek a' Helytartó Tanástól. b) a' Jász *) és Kun **) kerületbeli Városok, melyeknek hasonlóképpen tulajdon Törvény székek van, adóznak 's a' Nádor-Ispántól függenek c) A' Hajdu Városok ***) hasonlóképpen adót fizetnek, Katonát adnak, 's e' mellett szükség idején fegyvert is fognak, mint a' Kunok és Jászok; a' Helytartó Tanás alatt vannak. d) A' Báts Várm. lévő Tisza mellyéki 16. Városok. e) Nagy Kikinda a' hasonló kerülethez tartozó 9. Helységekkel, melyeket a' Kamara igazgat. f) Több Püspöki, Bánya és Privilegiált Városok, nevezetesen a' Máramaros Várm. lévő 5. Priv. és Coronalis Városok u. m, Szigeth, Visk, Tétső, Huszt, és Hosszú Mező. Erdélyben a' Polgári rendet a' Királyi Városok lakosi és a' Szászok 's a' Taxás helységek. Lombardiában a' Városok Királyi és közönséges Városokra

*) A' Jászok azon Kunoknak a' maradékaik, kiket 1086. Szent László Király elfogott és a' Keresztény Vallás bévételére kényszerített. Neveket az Ijtól, mellynek lövéssében igen jártasok voltak, 's a' honnan Ijászoknak, utóbb Jászoknak neveztetek, vették.

**) A' Kunokat II. István fogadta bé Magyar Országba 1124. a' Tisza és Duna között adván nekik lakó helyet, melly ma Kis Kunságnak nevezetik: a' Nagy Kunságnak pedig IV. Béla adott lételt, békotsátván a' Kuthen vezérlése alatt lévő 40000. Kunokat az Országba, 's hasonlóképpen a' Tisza és a' Duna közt telepítvén meg azokat.

***) A' Hajduk vagy hajdan más néven Labantzok a' köz tsendesség fenntartására tett szolgálatjaikért már I. Mátyás Királytól (1457 — 1490) szép Szabadságokkal ajándékoztattak meg, melyeket utóbb az 1600. táján élt Botskai is megerősített.

osztatnak, amazok 19. vannak, 's-tsak ezek birnak azon jussal, hogy a' gyűlésekbe (Congregatio) követeket küldhetnek, egyébaránt a' többiekkel egyenlő Szabadságaik vannak.

D. A' Parasztok száma Stein szerint 4,005,000. familia, vagy tsak nem 20,020,000. lélek. Erdélyben a' Szász földmivelő, a' ki ott a' Polgárok közé számláltatik és az Ország rendjeinek egy részét teszi, valamint a' Német és Galicziai örökös Státusokban lévő is, tehetősek 's II. Jó'sef Császártól 1781. az örökös Jobbágyság alól felszabadíttatván, személyes szabadsággal birnak. A' Parasztok külömbfélék: vannak 1) olyanok, a' kik a' magok jószágaiknak szabad Birtokossai; 's Földes Uraiknak meghatározott adót fizetnek pénzben, gabonában és robotolnak; 2) olyan Parasztok, a' kik jószágokat meg nem váltják avagy veszik, és a' tulajdonosnak szorossan meghatározott Szolgálatokat tesznek; 3) Falubeli munkások, kik esztendőnként 13. napot robotolnak és 4) a' kik Földes Urok fekvő jószágát mivelik, a' mind a' két fél közt szabadon megállapított egyesség szerint. *) Tyrolisban a' Parasztok is a' rendek közzé számláltatnak. Magyarországban ellenben a' Parasztnak némelly személyes jussai ugyan vannak, de Státus Polgári jussa nints, a' köz adókon 's teher viseléséken kívül tartozik Földes Urának az urbarialis köteleztetéseknel fogva eszt. marha nélkül 104. avagy marhával 52. napot dolgozni; minden termésének, báránnyának és méh kasainak kilentzed részét az Uraságnak adni, ha pedig kilentz nints, minden darabért 3 — 6 kr. fizet; a' Papságnak dézmát ad. A' Mária Theréziától 1767. béhozott és II. Leopold alatt 1791. 1792. az Or-

---

*) Cseh országban p. o. a' robotot a' kinek tetszik, pénzen megválthatja,

szág Rendjeitől ideig megállapított Urbarium nem mindenütt és nem egy formán van hévéve. E' szerint a' Paraszt nints többé a' földhez ragasztva, azon jószágot, mellyen született elhagyhatja. Szerzeménnyé csak a' magáé, mellynek, ha nintsenek gyermekei $\frac{2}{3}$ részét a' kinek akarja, annak testálhatja, $\frac{1}{3}$ pedig, vagy ha testamentomot nem tsnált, az egész vagyon a' Földes Uré. — Lombárdiában és Dalmáziában a' földmivelő tökéletesen szabad 's Ura a' maga földjének, mellytől mindazáltal a' Státusnak 's a' Földes Urának adózik. Morvában (1807) 74969. Cseh Orsz. 115,144. Styriában 60054. Alsó Austriában (1806) 65547 Paraszt volt. 1817. 14. ásszony jött $13\frac{4}{1000}$ férjfiira: élet idejére nézve az egész népességnek mintegy $\frac{1}{3}$ része 1—17; — $\frac{1}{12}$ része 18—24; valamivel több $\frac{1}{10}$ részénél 25—34. nem egészen $\frac{1}{3}$ része 35—46. esztendő közt volt.

4. §. Manufakturai 's Fabrikái: Minden szükséges, sőt némelly fény üzésre (Luxus) tartozó mesterség művek is készíttetnek az ezen tekintetben is halhatatlan II. Jóseftől fogva, Ez a' nagy Fejedelem alkotott legelőször Manufaktúrákat és adott a' kereskedésnek új életet; ő tanította meg Austriát arra, hogy a' külföld nélkül el lehet. A' Posztó, pamut nemük, atzél és asztalos munkák, 's részszerént a' Luxusra való művek is a' tökéletességnek magas pontjára hágtak, a' hounan most sokkal kevesebb hozattatik bé a' Státusba, mint hajdan. A' Morvai Posztók Európának nagy részében, kiváltképpen pedig a' Német Státusokban olly betsesek, mint az Angliaiak 's Frantzia Országiak, a' Pamut nemük még tizen öt eszt. előtt nagy másszákban küldettek Frantzia Országba; az atzél a' Frantzia Országit finomságával 's tisztaságával felyül mulja 's csak az Angliainak van tiszta fejérségére nézvé utánna, ellenben belső jó-

ságával tsak nem meghaladja; a' Bétsi Luxusra való Asztalos munka egy a' maga nemében, a' honnan számosan viszik azt Angliába, 's Frantzia Országba, leginkább pedig Napkeletre; mint hajdan Páris, úgy tartja most Béts a' többi Napkeleti Tartományokat tzipövel. Hazájaik pedig ezen Fabrikáknak 's Manufaktúráknak Cseh Ország, Morva, Szilézia, Austria, Styria, Kárinthia, és a' Lombárdiai-Velentzei Kir. Nem tsak az Austriai Birodalomban, sőt egész Európában is tsak nem a' legalsó poltzon áll a' Manufaktúrákra 's Fábrikákra nézve Magyar Ország, a' mit a' többek közt a' Magyaroknak inkább a' földmivelésre, mint a' természet mívelésére való hajlandósága, a' Városoknak a' Falukhoz képpest való kevés vóltok 's az idegen mívelőknek a' hazaiaknál többre betsülése, okoznak. A' Manufaktúrák 's Fábrikák fővebb tárgyai:

a) A' Vászón 's Vászón nemű mívelők, mellyek 1,200,000. embernél többet foglalatatoskodtatnak, kik közt tsak nem egy miliom fonók vannak. A' Vászón manufaktúrák fő hazájaik: Cseh Ország, a' hol 400,000. fonók, 55,000. szövő Székek 's 3000. fejeřitők vannak, — Morva 200,000. fonókkal, 13,000. Takátsokkal, — Szilézia 2000. — Galiczia 4200. szövő székekkel; továbba készítnek még Vászónat Austriában is és északi Magyar Országban, nevezetesen Liptó, Árva, Thurócz, Trentsin, Zolyom, Gömör, Sáros, Zemplin, főképpen a' munkás Szepes Vármegyében; melly maga esztendőnként 6. mil. réfet ad, mellynek némelley része osztán Moldva, Erdély, Oláh, 's Török Országokba vitetik ki; átaljába véve a' Vászón az egész Státusban esztend. 1,800,000. darabra (1. darab 60. réf.), a' tsikos Vászón 80,000. 's a' tzerne 1,200,000. darabnál többre tétetik. Ezeken kívül sok Batiszt és patyolat is ké-

szül, főképpen a' Prágai tsipke tanító intézetben, a' hol 870. szövő székeken 1302. Takátsok foglalatostkodnak azokkal, ezen kívül Brannában Hohenelbében; továbbá zseb keszkenő, harisnya, pántlika, 'sőt Velentzében és Triestben vitorla Vászón is. A' Vászón neműek árrát öszveséggel lehet 60. 70. mil. forintra tenni.

b) A' Pamut nemük. Ezekkel mintegy 300,000-en foglalatostkodnak; fő helyek a' Pamut manufaktúráknak Alsó-Austria, 43. fonó Makhinákkal, melyek 1,072,150. font fonalat adnak; továbbá Csehországban Hirschberg, Rosmanosz, Prága, Germischt, Warnsdorf, Graszlitz, Schönbach, Éger, Reichstadt, Landskron, Kuttenberg, Königinhof, Kommotau; vannak 20,000. fonói, 10,000. Takátsai, 6000. Harisnyakötői; Morva 5830. szövő székekkel; melyeken kívül vannak még manufaktúrák Tyrolisban és az Olasz Országi Tartományokban is; Magyarországban egyetlen egy van, az az a' Sasvári (Sassin), mely eszt. mintegy 60,000. Karton darabot készít.

c) Gyapjú mivek, melyeken 300,000.-nél több ember dolgozik. Fő kazajok a' gyapjú manufaktúráknak Morva, — a' hol 30. 's tsak Brünnben egyedül 16. Posztó és Kazimir manufaktúrák vannak, melyek eszt. 110,000. darab az az $4\frac{1}{2}$ mil. f. árrú durva; 20,000. dar. az az 3—4 mil. for. árrú jó féle Posztót és 20,000. dar. vagy 1,200,000. for. erő Kazimirt adnak, — Morva után pedig Sziléziában Troppau, Teschen, és Bielitz. Cseh Országnak 25. manuf. vannak. — Austriában nevezetesen a' Linntzi Csász. nagy gyapjú matéria, Posztó, és Szőnyeg man. melyben 22,000. munkás 5000. mázsa gyapjút dolgozik fel eszt. 's több Bétsi Merino Shavl és matéria man. Magyarország itt is hátul van, a' mit onnan is lehet látni, hogy a' kitsiny

Morvának 30. 's Hazánkknak alig van egy két valamire való Posztó man. mellyek közt legjelesebbek a' Gácsi (ád eszt. 400. véget), Kassai, Munkátsi, Posonyi, 's innen van, hogy a' Magyar a' gyapjút készíttetlen adja el (mintegy 120—124,000. mázs. eszt.), de bezzeg jó drágán veszi vissza elkészítve a' külföldtől; hasonló sorsa van Erdélynek is, melly a' maga szükségére elég Posztót, valamint Magyar Ország is, nem készít.

d) Értz, u. m. Arany, Ezüst, Réz, 's Vas mívék. Mind ezek közt legtöbb készül vas nemű, mellyet 70,000. munkás állít elő; leginkább virágoznak pedig a' vas fábrikák Styriában, a' hol eszt. 200,000. mázsa vas, 75,000. m. atzél, 6000. m. pléh dolgoztatik fel, továbbá Cseh Országban, Morvában, Austriában az Ennsen felyül, Kárinthiában, mellyekben öszveséggel a' fábrikátumok betse 1. mil. forintra tétetik pengő pénzben. De a' többi Státusok is vesznek részt ezen széles kiterjedésű vas fábrikálásban, nevezetesen az Ennsen alól lévő Austria, a' hol a' többek közt a' Waidhofeni drot fábrikában olly finom halászó horgok készíttetnek, hogy 6510. teszen egy Lótót, mellynek az árra 26. for. és így egy mázsa vas 85,000. 's egynéhány forintot hoz bé. Magyar Ország minden vas jövedelme mellett is Styriának adózik vas mívékért. Egyébaránt legjobb reszelőt adnak Steyer és Waidhofen (Austriában); Kést 's Ollót Steyer., Béts, Baden, és Carlsbad, Sarlót, Kaszát Styria, mellynek 37. Kasza fabrikái vannak, mellyek közel 1. mil. Kaszát, 300,000. Sarlót és 24,000. Széna 's Szalma vágó kést készítenek. Hazánkban ezeket Gömör Várm. készíti, valamint a' kapákat és fejszékét is. Legtöbbőt Kárinthia ad, a' hol több készül 12,000. mázsánál; fegyvereket Béts, Lilienfeld, Wilhelmsberg, Steyer, Ferlach Klagensfurtnál,

Carlsbad , Hradek (Magyar Orsz.), Brescia és Gardone (Olasz Orsz.); ágyút öntenek Bétsben, Mária Czellben (Styriában), Velentzében. Réz mivek nevezetesen réz edények készítettnek leginkább a' Csiklovai (a' Bánátban) Kir. fábrikában; drót Gölnitzen (Szepes V.); gomb, vasaló, 's több e' félék Luebersdorfon (Vas Várm.); Csehországban, a' hol 11. Hámor 93,000 for. árrú, és egy 54. fábrikásokból álló sárga réz fabrika 40900. f. érő miveket állit ki eszt. Austriában az Ennsen alól, a' hol 9. Hámor van; az Ennsen felyül a' Salzburgi kerületben; Styriában, a' hol 3. Hám. van, 's Tyrolisban; végre Seb Orvosi eszközök Bétsben. Tzin miveket tsinálnak Cseh Orsz. 56100. f. árrút és Bétsben; ön nemüeket Kárinthiában, Magyar Orsz. Bétsben, Lembergben, Erdélyben, sok srétet és golyóbist Bétsben, Kárinthiában 's Chioggiában; görög Tzeruzát az Ennsen alól lévő Austriában, Cseh Orsz. 's Kárinthiában; ön pléh táblát és öntött miveket pedig tsak Bétsben. Arany 's Ezüst miveket végre leginkább Bétsben, a' hol a' laposra kiveret (plattirt) és Brontz munkákra nézve is van fabrika; (Cseh Orsz.) Prágában, Pesten, Velentzében, a' hol a' hires Velentzei lántzok készülnek, 's Mailandban és Bétsben. Az órák közt legjobbak a' Bétsiek, a' hol fabrika is van 2. Átaljában minden finomabb, főképpen a' nemes értzekből készítettetni szokott mivek hazája Béts, mellynek 4. nagy fábrikái és 293. arany 's ezüst mivesssei vannak, egyébaránt az efféle mivek Prágában is nagy tökéletességre vitettek. Pénz verő házai vannak a' Birodalomnak: Austriában Bétsben; Cseh Orsz. Prágában; Magyar Orsz. Körmözt Bányán, Nagy Bányán, Szomolnokon, a' hol verik a' réz pénzt; Erdélyben Károly Fejérváron; Olasz. Orsz. Mailandban és Velentzében.

e) A' Bőr-készítés legjobban üzetetik Alsó-Austriában, a' hol csak egyedül Bétsben 12. nagy és 37. kisebb tserző vargaság van, melyek eszt. 70,000. bőrnél többet feldolgoznak; azután Morvában, a' hol csak a' talpnak való bőr-készítésre 5. nagy intézet, ezeken kívül 500. tserző Timárság, melyek 200,000. és 260. irha Timárság van, melyek 150,000. bőroknél többet készítenek ki; továbbá Cseh Orsz. a' hol 10. bőr-fabriká, 1800. Tserző Vargák 's 1700. Irha Timárok számláltatnak; Styriában főképpen Grätzben, és Marburgban; Magyar Orsz. a' Pesti fábrikában, 's a' Posonyi, Soproni, Pétsi, Debreczeni, Rosnyói 's a' t. Timárok műhelyeikben; Erdélyben; Bukovinában; a' kesztyűnek való bőr-készítés pedig legjobban Tyrolisban virágzik. Legjobb és legszebb Tsizmak, nyergek és pugillárisok a' Bétsiek: egyébaránt a' Füredi nyereg jártok is hiresek hazánkban.

f) A' Papiros készitést leginkább Cseh Ország és a' Lombárdiai-Velentzei Kir. üzi; Papiros Malmá az egész Birodalomnak 430. van, melyek közül 107. Cseh Orsz. 30. Morvában és Sziléziában, 9. Alsó Austriában, 40. Magyar Orsz. 12. Erdélyben, és 100. a' Lombárdiai-Velentzei Kir. találtaik.

g) A' Selyem mivekkel 110,000. ember foglalatokodik, kik 40. mil. for. árrút készitnek; legjobban virágoznak pedig a' Selyem manufakturák Austriában az Ennsen alól, nevezetesen Bétsben, Penzingben, Mödlingben, Gumpoldskirchenben, Traiskirchenben, és Wienerisch-Neustadtban: Austria után pedig déli Tyrolisban, név szerént Alaban, Trientben, leginkább pedig Roveredoban, a' hol a' legnagyobb Selyem fonó és Selyem materia készitő machinák találtaik az egész Státusban. Ezeken kívül vannak még Selyem manuf. Görzben, Laibachban, Klagenfurtban, Grätzben, Brünben,

Prágában, Ragusában, Lembergben, Pesten, mely 3—400. embert tart és 150,000. for. hoz forgásban.

h) A' dohány fábrikálás a' Német, Galicziai és Olasz örökös Tartományokban az Uralkodói jusok közzé tartozik (est Jus regale), melyet 8. Cs. Kir. u. m. a' Hainburgi, Sedletzi, Göditz, Winiki, Fürstenfeldi, Mailandi, Velentzei, és Ragusai dohány fábrikák üznek. Ezeknek igazgatásával 1821. 530. a' reájok való felvigyázással 2447. tisztek, a' fábrikálásnál 200. 's a' Magazinumoknál 101. Szolgák 's 1622. fábrikások foglalatostokdtek. Ugyan azon esztendőben készitetlen levél dohány a' Hainburgiban 56525. a' Sedlitziben 49076. a' Gödingiben 22036. a' Fürstenfeldiben 13150. a' Winikiben 28534. a' Mailandiban és Velentzeiben 16000. 's a' Ragusában 1000. mázsa dolgoztatott fel. Az elkészített dohány 's tobák eladás 176125. mázsát tett. Ellenben Magyar Orsz. Erdélyben és Tyrolisban, a' hova a' dohánnyal való egyedül kereskedés (modopolium) ki nem terjed, igen sok egyes Személyek fábrikái találtnak, melyekben nem tsak a' hazai szükségre elég dohány nemű készittetik, hanem még a' külföldre is lehet belölle kivinni; illyen fábrikák Magyar Orsz. a' Pesti, Posonyi, Soproni, Szombathelyi, Kassai, Miskóltzi, Szegedi, Aradi, Fiumei 's a' t. Tyrolisban a' Roveredoi, Brixeni, és Triesti.

i) Az Olaj fábrikálás legjobb lábon áll a' Lombárdiai-Velentzei Kir. a' hol 1817. a' Pádúai, Veronai, Vicenzai Olaj fábrikák 62753. font és Dalmátzia 22000. akó fa Olajat — 's 94370. Dió és sok mindenféle nemű, magból készült Olajat adtak. Magyar Országban három Olaj Fábrika van, u. m. a' Posonyi, Kis-Szántói Bihar Várm. és a' Pesti, mely leghiresebb: Tyrolisban kettő, az az, az Arcoi és Rivai, Galicziában pedig 318. Malmok foglalatostokdnak az Olaj készitással.

k) Fadgyú és Szappan. Ezt készítnek Austria, Magyar Ország, a' hol Debreczen maga 7000. mázsát ad eszt. továbbá Velentze, Troppau, Verona, Triest eszt. 10,000. mázsát. A' legfinomabb és legjobb szagú Szappan nemek Triestben és Bétsben készülnek. A' Fadgyú gyertya mártás, melyet Orosz Ország után az Austriai Birodalum üz legnagyobb mértékben, legjobban virágzik Triestben, Cattaroban, és Perastoban, melly két utolsók csak magok 520,000. font fadgyú gyertyát küldenek a' külföldre esztendőnként.

l) Tzukur főzése van a' Birodalomnak 15. a' többek közt Velentzében, Fiumében és Sopronban, mellyek a' hazai szükségnek mintegy $\frac{2}{3}$ állítják elő.

m) Üveg a' 200-nál több üveg hutákban és 21. kisebb nagyobb tükör fábrikákban nem csak a' Birodalom szükségére elég készítettik, hanem még ki is yitetik a' külföldre; 1807. nevezetesen a' ki vitt üveg árra 1,054,477. for. tett. Nem csak az egész Birodalomban, hanem az egész Világon is legjobb a' Cseh Országi üveg; azon. 67. fábrikák közt, mellyek 1809. Cseh Orsz. találtattak, leghiresebbek voltak, 's mint szintén most is azok, a' Bouquoi Grófi familia Gratzeni Uradalmában lévő 5. a' Harrach Grófoké Neuwaldban, vagy Neuweltben, a' Kinsky Grófoké Stubenbachban, továbbá a' Winterbergi, Kreybitzi, 's Langenau; az ezekből Spanyol Orsz. Amérikába, az Orosz. Bir. és a' Napkeleti Tartományokba kivitt üveg Betse $2\frac{1}{2}$ mil. forintra ment. Magyar Országban 50. Morvában 18. Galicziában 28. Erdélyben 7. üveg és tükör fábrikák számlálatnak. Austriában megjegyzést érdemel a' többek közt a' Neuhausi Csász. tükör fábrika, mellyben taláztatik csak egész Német Országban vont tükör, mivel a' többiekben a' tükör fajt táblákból készül.

n) Portzellán, fél portzellán, és tserép neműek: Portzellán fabrika van 8. u. m. a' Bétsi 1818. óta 727. munkásokkal, kik közt 165. Festők vannak; Cseh Orsz. a' Schlaggenwaldi, Elbogeni, a' Pirkenhammeri Karlsbadnál, a' Klösterlei, és Gieszhübeli; Velentzében a' Novei Marosticánál, és Vicenzai: a' fél portzellán (fayence) fabrikák igen sokak, legnevezetesebbek a' Mailandi, Holitsi (Magyar Orsz.), Prágai 's Teinitzi, a' fejeér agyag fabr. közt a' Holitsi, Fraini, 's Glinski Galicziában, a' Pápai, Tatai, Kassai, Iglói és Rosnyoi, melyek annyi portzellán és fél portzellán nemű edényeket készítenek, hogy még a' külföldnek is jut. Ezeken kívül tserép edény igen sok készül, melyek közt nevezetesek a' Túri Korsók 's a' Debreczeni veres agyagból készíttetni szokott 11. mil. pipák. Olvasztó tégelyt tsinálnak Schönbühelben Austriában, 's Auspitzben Morvában.

o) A' Kalap fabrikálás. Csak az Ennsen alól lévő Austriában 200. műhely van, melyekben 419,400. darab 's mintegy 2,755,500. f. árrú Kalap készíttetik. Magában Bétsben 1813. 4. Kalap fabrikások, 42. privilég. Kalaposok és 80. Kalapos mester emberek számláltattak, a' kik az ő 504. Legénnyekkel, 126. műhelyekben 302400. darab Kalapokat készíttetek, melyekre 946200. nyúl bőrről lévő szőrt dolgoztak fel. Egyébaránt a' többi Tartományokban is szépen virágzik a' Kalapos mesterség.

p) Tímó főzése van Cseh Orsz. a' hol 1801. 122. munkás 2000. mázsát, és így 30000. for. árrút főzött, Magyar Orsz. Musajban (Bereg Várm.), Morvában, Styriában 's a' t.

q) A' legszebb fa neműket adja Béts és Lombardia; kiváltképpen hiresek és jó ízléssel készültek a' Bétsi és Mailandi kotsik. Megjegyzést érde-

melnek a' több fa nemük közt az Erdélyi Csutorák vagy Kulatsok is, melyek közzül 1803. Oláh Országba 28,000. darab vitetett ki.

r) A' Gabona szemekből készülő mivek közt valóban figyelmet érdemelnek a' legfejérb, legszebb és legnagyobb Debreczeni és Komáromi, nem mesterséges Pékektől, hanem az oda való Magyar Asszonyoktól süttetett Buza Kenyerek, melyeket méltán lehet a' 'Semplénél fellyebb betsülni. A' metélt és Macaroni hazája az Austriai Bir. Triest.

s) A' Ser főzés. Legjobban üztetik Cseh Országban, Morvában, Északi Magyar Orsz. és Austriában, a' hol a' Bétsben és körülötte lévő serfőző házak száma 30-ra megyen, melyek a' Fő Városnak eszt. többet adnak 600,000. akó Sernél és 1820—1823. a' Státusnak 1. mil. for. tiszta jövedelmet hoztak bé pengő pénzben az italtól fizettetni szokott adók fejében.

t) A' Pálinka főzés és Rosolis fábrikák. Ama mindenütt találhatik, de legjobban Galicziában virágzik, a' hol valamelly Jóság el adattatássakor a' legelső kérdés is ez: Cóz czyni Árenda? "az az mennyit hoz bé a' Pálinka eladás? — A' Rosolis fábrikálást pedig legnagyobb mértékben a' Zárai, Spalatroi, Cattaroi, Fiumei, Carlstadti, Velentzei, Triesti, Bétsi, Prágai, Lembergi, Jaroslawi, Ujlaki (melly a' Forgách Grófé) fábrikák üzik. Végre

u) Ál-Ortzákat Velentze; fuvó Musikákat 's Fortepianokat Béts, a' hol 1821. 150. fábrikások voltak, Szalma Kalapokat Béts, a' hol 24. fábrikás és 10. Mester ember van, Velentze, Cseh Ország, Bassano, 's Kárinthia, a' honnan eszt. 500,000. f. árrú vitetik ki; hal héjj Kalapokat Béts készít. Egy szóval az Austriai Birodalom mindenféle Mesterség mivekkel olly gazdagon bővölködik, hogy a' többi Europai Státusokéira tsak nem éppen semmi szüksége sint.

Most az egész Státusban 2,333,000. foglalatostkodnak a' hazai és külföldi készíttetlen művek Ne-
mesítésével, melyek elkészítettvén 1425. mil. pen-
gő forintot érnek.

5. §. Kereskedése az Austriai Birodalomnak
sok nehézségekkel küszködik, nevezetesen folyó vi-
zei többnyire idegen Tartományokban ömlenek a'
Tengerekbe, csak igen kevés része éri a' Tengert,
és az a' része is a' Státusnak, mely ezen jótéte-
ménnyel élhet, az egész testől magas hegy lántzok
által szakasztatik el.

Az Austriai külső kereskedés résszerént Tenge-
ri, résszerént Szárazon lévő kereskedés; az első
főképpen Triest a' Német Tartományokkal, Velen-
tze, a' Lombárdiával, — és Fiumé, a' Magya-
rokkal való kereskedés közép pontjai üzik. Ezeken
kívül vannak még 10. más, hanem nagyobb ré-
szént nem igen nevezetes kikötő helyek az Istriai és
Dalmátiai partokon.

A' Birodalomnak 1818. 528. kereskedő hajói
váltak, ide nem számlálván a' halászó és parti ha-
jokat, melyeken 6830. hajós legények és 2369.
ágyúik számláltattak és 110443. Tonnányi terhel
váltak megterhelve. Csak 78. volt kevesebb 100.
tonnányinál, 70. 30-nál többet 's a' legnagyobb
az Asträa 504. tonnányit vitt. 1818 második
felén Anconába, Riminibe és Grosta Marába 645.
a' Toscanai kikötőkbe 486. a' Siciliaiakba 1248.
Szárdiniába 219. Máltába 61. Barczelonába 69.
Lisbonába 29. Taganrokba és Odessába 324. Aus-
triai hajó evezett bé. 1820 a' Triesti kikötőbe 539.
hosszas Tengeri utat tett hajó ment be, melyek köz-
zül 255. Austriai vitorlát viselt, a' többi külföldiek
közt pedig legszámosabbak voltak az Anglus hajók.
Az Austriai hajók száma mind öszve 5000-re tété-
tik, melyek között 2995. Istriai és Dalmátiai.

Az Austriai kereskedés csak az Adriaticum, és föld közti Tenger partjaira van szorítva 's legelevenebben üztetik a' napkeleti Tartományokkal, melly a' Német Országi 's észak felé való jövedelmes Küldő *) 's Biztos **) kereskedés által szép hasznot hajt Austriának. A' távolabb fekvő Tartományokkal való kereskedésbeli öszve köttetésesei közt legnevezetesebb a' Triest és északi Amerika közt lévő; 1815. az egyesült Státusokba való kivitel 1,513,520. 's az azokból való béhozás 1,381,207. For. tett.

Fővebb Tengeri Városok: Vclentze, egy szabad kikötővel, (a' hol t. i. a' megérkező hajóktól 's portékáktól vagy semmit, vagy igen keveset kell fizetni), mellybe 1817. 2885. 523931. mázsával megterhelt hajók bé, és 1219. hajók 231373. mázs. terhel ki eveztek; Triest egy hasonlóképpen szabad kikötő helyvel, a' hova 1819. 2186. Hajó 73683. Tonnával (1. Tonna 20. mázs.) evezett bé és a' tsere bere, adás vevés 30. mil. forintnál többet hozott forgásba; Rovigno; Fiume, egy szabad kikötővel, mellyet eszt. 1500 hajók látogatnak meg; Capo d' Istria: Pirano; Buccari; Carlopago; Zeng; Zára; Spalatro; Ragusa, mellynek magának 300. hajói vannak; Cattaro. — A' Tengeri kereskedésnél sokkal fontosabb a'

Szárazon lévő külső kereskedés, mellynek, valamint a' Birodalom keleti 's nyugoti Tartományai közt való belsőadás vevésnek is közép pontja Béts. Legnevezetesebb a' szárazon való külső kereskedése Austriának a' Török Birodalommal lévő,

---

*) Küldő (Speditions - Handel) kereskedés az, midőn az idegen portékák a' magok rendeltetések helyére küldetnek, a' magok helyén arra megkért kereskedők által.

**) Biztos (Commissions - Handel) kereskedés az, midőn az idegen kereskedő a' hely távolysága miatt, vagy más okoknál fogva a' portékák hazájokba nem mehetvén, meghitt emberére bizzároknak megvételét, vagy pedig a' magácinak eladassát.

mellytől amaz 5. mil. for. árrú portékát vesz, és
 csak 2. mil. f. érőt ad el, de ezen veszteség csak
 tetsző, mivel Austria igen sok készíttelen pamut-
 ját dolgozza fel Oláh Országnak 's Nátoliának,
 és Német Országnak egy részét ő tartja Török
 Országi veres fonallal 's a' Gyapjúból és Pamut-
 ból készült miveket a' Törököknek jó drágán
 ismét eladja. A' Napkeletről behozatni szokott
 portékák: Pamut, Gyapju, Viasz, Ökör, Kets-
 ke, 's Juh bőrök, Dohány, Maroquin bőr,
 Teve szőr, mellyekért Posztót, Prémeket, Papirost,
 Órát, Tűkröt, Pisztolyokat; Kávét Malmokat, Va-
 rró Tőt, Bársonyt, Selyem Matériákat, hamis drá-
 ga Köveket és Gyöngyöket 's a' t. visznek ki. Kosz-
 tainiczától Konstantinápolyig; Levél Posta is
 van felállítva. Továbbá fontos kereskedést űz
 Austria a' vele határos Német szövetséges Státu-
 sokkal is, a' messzebb lévők közt Hamburgal, melly-
 től kapja a' más világ részekben lévő kolóniák por-
 tékáit, azután Lengyel Országgal és az Orosz Biro-
 dalommal; kevésbé nevezetes ellenben a' Prussziá-
 val, Belgiummal, Angliával, Frantzia és Olasz
 Országokkal való kereskedése. Átaljában véve a'
 külfölddel való kereskedésben Austria 2—3 mil.
 forintot vesz, de a' már említett küldő és Biztos
 kereskedés ezt a' különbséget elegyengetvén, Aus-
 triának a' külső kereskedésben alkalmasint se kára,
 se haszna nincs, a' mit több Tartományoknak a' Bi-
 rodalomhoz való kaptoltatásoknak lehet köszönni;
 1807. ugyan is a' bé vitel 44,669,050. a' ki vitel el-
 lenben csak 26,927,827. f. 1809—1811. a' bévitel
 43,266,234. 's a' kivitel 31,268,372. for. tett, 's
 azolta mindég közelebb jő a' bé és kivitel mennyi-
 sége, melly közt az 1807. ki felette nagy különb-
 séget az okozta, hogy még akkor Mailand, Velen-
 tze, Dalmátzia, és Tyrolis nem voltak a' Biroda-
 lom részei, sőt az 1809. ki Bétsi Békesség a' mosta-

ni Illyriai Királyságot, Salzburgot, egy részét az Ensen felyül lévő Austriának és Galicziának is elszakasztotta a' Birodalomtól, mellyek már most ismét egyesítették azzal, a' honnan Austria maga sok olyan portéka nemeket viszen ki, mellyeket az előtt béhozni kéntelenített; ilyenek nevezetesen a' Selyem, mellyet tsak Lombárdia maga eszt. 12 — 13. mil. pengő forint erőt küld a' külföldre, továbbá a' fa Olaj, és más déli terinések, Tengeri halak 's a' t. Ezen kívül Cseh Ország, Morva, Austria, Styria, 's a' t. Manufaktúráik, 's Fábrikáik miveit nagy részént eladhatják Triest és Olasz Ország felé, melly által azon Tartományok Nemzeti szorgalmatossága uj életre kapott.

A' ki vitel 5. legfontosabb tárgyai ezek; 1) Gyapjúból készült mivek, főképpen Posztó, legalább $2\frac{1}{2}$ mil. réf. 2) Len és Kender portékák, kiváltképpen 138889. darab Vászón 's vászón matéria; Cseh Orsz. maga kiviszen 4. mil. pengő for. árrút. 3) Ásvány nemű portékák (tsak az értz fábrikátumok, mellyek 17400. mázsát tesznek, ár-ra több 3. mil. for.), mellyekhez járúlnak még a' sok heggyi productumok, u. m. kő-főzött és Tengeri Só, és Festő matériálék. 4) Kenyérnek való gabona. 5) Üveg; Cseh Orsz. egyedül 3. mil. pengő forintért. Ezeken kívül Bor, mintegy 600,000. akó, Dohány, Fa, és Fa mivek, Komló, Sáfrán, Gubats, Gyümöls, Marha, Réz, Vas, Ón, Kénese, Tim-só, Fa olaj, Szappan, Fadgyú, Bőr, Hamu'sir, Papiros, Kártya 's a' t.

A' béhozatal 4. legfőbb nemei pedig ezek: 1) Angliai és Török Országi Pamut, készen és készíttetlen mint egy 5. mil. f. 2) Bőr; készített 1,600,000. f. készíttetlen 1,400,000. for. 3) Kolóniai vagy más világ részekben készített portékák 11,630,000. for. árrú, mellyek közt Festő matéria 4. mil. for. erő, Kávé 4000. Tzukur 9000. Kakao 500. mázsa

van. A' Harmintzadok 6. eszt. lajstromok szerint 1800 — 1805. 300,000. 's 1807. tsak 19,000. mázsa Kávé fogyott el; Béts maga 1815. 20,000. mázsnál többet bévitt, és ezen mennyiségből tsak 45. mázsa vitetett ki, a' többi mind ott fogyott el. A' Szirup és Tzukorbéli szükség 100,000. mázsára tétetik eszt. 4) Marha: név szerint 70,000-nél több Ökör és Bika, 75,000. Tehén és Borjú, 9500. Ló, 300,000-nél több Juh, 250,000. Sertés. Ezeken kívül készíttetlen Gyapjú (tsak Török Országból Xuppanyán, Pántsován és Zemlinen keresztül 13387. mázs. Török fonal), idegen Borok, Indigo, veres festő fű, Méz, Viasz, Selyem, Fa olaj, Fű száraz, Patikai szerek, Értz és Ruha portékák 's több e' félék.

Jelesebb kereskedő Városok: Béts, melynek 1820. 106. nagy, 571. Polgári kereskedői, 16. mív és 30. Könyv kereskedései voltak, ide nem számlálván az ott tartózkodó sok Görög és Török kereskedőket; közép pontja az egész Austriai kereskedésnek: Prága a' Cseh Országi, és Pest a' Magyar Országi kereskedésnek közép pontja; Brody szabad kereskedő Város, és közép pontja az Austriai és az Orosz Birodalmok közt lévő küldő és keresztül üzött (Transitohandel) kereskedésnek és Lemberg Galicziában, Grätz, Zemlin, Sopron az Austria felé való Alsó Magyar Országi Sertés kereskedés közép pontja, Laibach, Carlstadt, Podgorcze, (1815. óta szabad kereskedő Város), Botzen, Szeben, Temesvár, Brassó, Mailand, Brescia, Bergamo, Kassa, Olmütz, Troppau, Linz, Reichenberg, Salzburg, Bielitz, Szutsava a' Moldva és Erdély közt lévő küldő kereskedés közép pontja, Zágráb, Roveredo, Jaroslaw, Krosno a' Magyar Országi Borok lerakó helye Galicziában, Czernovicz, Pason, Komárom, Győr, Szabadka, Ujvi-

dék, Debreczen — egész Európában első Szalonával kereskedő Város —, Szeged, Eszék, Dalmáziában Zára, Spalato, Ragusa, és Cattaro. Ezek közt leghíresebb Vásárok Bétsben, Botzenben, (Tyrol), Bresciában (a' Lombárdia-Velentzei Kir.), Pesten, Debreczenben, Brodyban, és Jaroslawban (mind a' kettő Galicz.) esnek; Magyar Országának 1640. és Cseh Országának 280. Vásáros helyei vannak.

A' kereskedést elő mozdítják a) a' sok hajókázható folyó vizek, nevezetesen a' Duna Napkelet, a' Török's Orosz Birodalmok felé, mindazáltal nem minden veszedelem nélkül a' víz sebessége, örvényei és forgói miatt; továbbá az Albis, Tisza, Száva, Dráva, Visztula, Pruth, Maros, Po, Ets, Brenta, Tagliamento, Mincio, Inn's a' t. b) a' Csatornák c) a' kereskedő (commerzial) nagy és jó Ország utak, Bétstől Triest, Bavária, Eger (Cseh Orsz.), Buda, Lemberg, Sopron, Brasso felé és Olasz Országba. Ezek közé tartoznak a' Károly utja (Caroliner Strasse) Fiumétől Carlstadtig, a' 15 $\frac{1}{2}$ mf. Jósef utja Carlstadttól Zeng és Carlopago felé; az 1811. épült új Ut Triestből Kosztajniczába; az 1817. tsinált Borgótól Bukovinába vivő Ferentz utja és az 1811. a' Magyar Országai Csatorna és hajókázó társaság által építettett Maria Ludovica utja (via Ludovicea) Carlstadttól Fiume, Buccari és Portoré felé, melly 14. mf. hosszú, 26' széles, és jöllehet Fiumétől fogva a' Podoli tetőig 2930. lábnyira emelkedik, olly tsekély meredeksége van, hogy egy Bétci öltre tsak 3 $\frac{1}{2}$ újni lejtősség esik és olly alkalmas, hogy 4. Ló 40. mázsányi terhet könnyen felhuzhat, 's lefelé a' kereket megkötni nem szükséges; a' Morvai Ország utak, főképpen az úgy nevezett's 1818. tsinált, 448,716. ölnyi, az az 112. mf.nél hosszabb Császári Ut; a' Lom-

bárdiai - Velentzei Királyságnak Helvétziával való össze kötésére 1816. építettett nagy Ország Út, melly Varesenél kezdődik és a' Valgaunán által a' Tresa vizén való hidig megyen, a' hol már a' Helvétziai határok vannak: ezen út által ellehet kerülni a' veszedelmes Lago Luganot, mellyen 1816. előtt kellett evezni és a' kotsival csak nem járhatatlan meredek Orsa hegyén lévő utat. Cseh Országának 317. mf. és Galicziának 320. mf. szép és jól tsinált Ország útjai vannak, és a' Lombárdiai-Velentzei Kir. nem régiben tsinált útjait, p. o. a' Splügenen által Churig, a' Mailandtól Sondrion és Bormion keresztül Tyrolisba, Velentzéből Trevison, Bellunon által Toblachba (Tyrolisban) vivő Ország utakat méltán lehet Római munkáknak nevezni. — Magyar Ország ellenben kevés jó Ország utakkal ditsekedhetik, a' honnan a' szállítás, főképpen esős időben felette nehéz, mellynek rossz következeszeit nevezetesen a' drágaságot a' más tájékokról bévitetni szokott gabonával élő Városok eléggé érzik. Legjobb tsinált útjai vannak Fejér, Poson, Nyitra, Bars, Thurócz, Árva, Hont, Zolyom, Gömör, Szepes, Abauj, Zemplin, Pest, Bihar, s Máramaros Vármegyéknek. d) Az Austriai priv. nemzeti Bankó Bétsben 1816. óta. Az ebbe részt vevők (Actionarii) száma, eredetiképpen 50,000-ra határoztatott, kik közzül V. Cz. 2000. f. és ezüstben 200. f. kellett mindeniknek befizetni, hanem 1819. 50,621-en voltak a' Bankó tagjai. Foglaltosságai a' Bankónak 1) a' Czédulákkal való bánás; 2) a' nálla kimutatott summáknak bizonyos taxaért való kifizetése (Escontogeschaft); 3) a' költsönözés, végre 4) a' Váltó és Anticipatio Czédulák bé váltása, a' papiros pénz számát fogyasztó vagy semmisítő fundus igazgatása, és így a' pénz forgásnak pengő pénzre való vissza hozása. Egy 1820.

— ki hivatalos jelentés szerint a' Bétsi, Prágai, Brünni, Budai, Lembergi, Lintzi, Grätzi, Triesti, és Mailandi váltó Kasszák 1819-ben pengő pénzt Czédulákért - - - 17,318,895. f. és Bankó Czédulákat pengő pénzért 7,308,715. — vettek bé és így az intézet pengő pénzbeli Kasszája csak a' Bankó Tzédulák által 10,010,180. forinttal nevededett; minden foglalatosságai által pedig ugyan tsak 1819. 220,855,274 f. 57. kr. hozott forgásba, és így a' kereskedés 's Industria virágzására igen sokat tett. e) Több kereskedő Oskolák, a' millyenek a' Bétsi, Triesti. f) A' Mailandi és Mantuai kereskedői Törvény Székek (Camera di Mercanti), melyekhez hasonlók vannak Bétsben, Lintzben, Salzburgban, Grätzben, Klagenfurtban, Laibachban, Triestben, melly egyszer'smind Tengeri Konzulság, Rovigoban, Prágában, Brünnbén, Troppauhan, Lembergben, Innsbruckban, Botzenben, Trientben, Roveredoban, Feldkirchben, Bresciában, Cremonában, Bergamoban, Comoban, Sondrioban, Paviában, Lodiban, melly 7. utolsóiban a' Polgári és Criminalis Törvény Székekkel egyesítették, továbbá Velenczében, melly egyszer'smind Tengeri Tribunal, Páduában, Veronában, Vicenzában, Trevisoban, Rovigoban, Bellunoban, mellyek a' helybeli Polgári és Criminalis Törvény székekkel egyek. g) A' Bétsi, Mailandi, Velentzei kereskedők öszve jövő házai (Börse), mellyekhez hasonló épül Pesten a' helybeli kereskedők költségén. h) 10. bátorosító vagy kár mentő társaságok p. o. a' Triesti, Fiumei, Carlstadt 's a' t, i) A' 153. kereskedő helyeken lévő Konzulságok és Agenségek. k) A' kereskedésbeli Tractatusok, nevezetesen a' Török Udvarral 1814. kötött egyezés, melly szerint ez az Austriai kereskedő hajóknak az Algiriak által való meg nem támadtatása eránt kezességet

vállalt magára. Vessünk végre egy két tekintetet a' Magyar Országi kereskedésre.

Az Ország egyes részeinek különböző fekvések, ég hajlatjok, 's termésseik elmulhataflanúl szükségessé teszik Hazánkban a' belső kereskedést, így p. o. Gömörön túl dohány, Kassán túl bor nem terem, a' Bánya Városok's az északi Várm. szüklölködnek gabona nélkül, nem lévén a' föld soványsága miatt a' termesztésre alkalmas, a' Jásznak és Kunnak ellenben tsekély munka után is önti mintegy az áldást az áldott föld, úgy de nints ásványa, mellyet tehát valamint fat is az északi Vármegyéktől veszen, 's gabonát ad azoknak az értz nemű portékák helyett: egy szóval az Al-föld tartja a' fel földet Borral, Marhával, Sertéssel, 's Gabonával, ez pedig amaszt ásványokkal 's ezekből készült mivekkel, mellyek mennél szükségesebbek a' közönséges életben, annál elevenebb is az azokkal és az alsó 's felső Vármegyék közt való belső kereskedés. De a' millyen bő kezű a' természet Magyar Országhoz a' természet mivek sokféleségére és sokaságára nézve, éppen olly mostoha a' szállítás legalkalmasabb eszközeire, a' folyó vizekre nézve, mellyek a' Visztulába ömlő Poprádon kívül mind a' Dunába szakadván, tsak lefelé lehetős a' szállítás, mivel a' Dunát kivén, a' többi vizeken felfelé nem lehet hajókázni, így p. o. a' Tiszan az álló vizek miatt tsak Szegedig, a' Dráván Legrádig huzattathatnak fel a' hajók, a' többiek pedig éppen hajókázhatatlanok felfelé, következésképpen felfelé szárazon kell a' vitelnek megesni, a' mit viszont az utak rosszasága és nem léte felette igen megnehezit. E' szerént a' fel föld könnyen lehozhatja az Al földnek a' maga miveit, ez ellenben sok nehézségekkel küszködik, mig a' magáéit felszállítja, de ha oda viszi is, a' nagy fuvar miatt olly drágán

kell adnia, hogy az idegenek portékái oltsóbbak lévén, a' nyakán maradnak azok; lefelé pedig hijjában viszi, mivel azok még nagyobb hőségében vannak az Al-földi természet miveknek; főképpen a' gabonának; mint magok a' kereskedők is. Minthogy pedig ezen nehézségeken az emberi mesterség tsatornák által tellyességgel nem segít, nem tsuda, hogy a' természet javaival bővölködő Magyar Haza lakosai azokkal nagy részént nem tsak nem élhetnek, de még nem is igen esmerik azokat. Melly hasonlithatatlanúl jobb karba vólna a' Magyar Országi belső kereskedés, ha a' Duna a' Tiszával Pest és Szolnok közt, a' Száva a' Drávával és a' Balaton tavával 's ez ismét a' Dunával tsatornák által össze köttetnék!!!

A' kivitel fővebb tárgyai Magyar Országban: Szarvas Marha, Sertés, gyapjú, dohány, bor, bőr, gubats, gabona, ásványok, széksó, méz, viasz; a' béhozatalai pedig: kávé, tzukor, posztó, len, pamut, selyem és vas portékák. 1812 Andre szerint kivetett - - - - - 23,095,000. f.
's béhozattatott - - - - - 17,955,000. —

árrú, és így nyert - - - - - 5,140,000. f.
hát ha maga készitné el a' természet miveket, mennyit nyerhetne?

6. §. Pénze: a) Mennyisége: Crome szerint az 1792. előtt eltölt 100. esztendőök alatt mintegy 600. mil. forint veretett aranyban és ezüstben 's ezen Summából a' mostani Század elején 250—300. mil. for. vólt forgásban, de a' papiros pénznek, — melly az Austriai Nemzeti Banknak egy tudositása szerint 149,320,813. forintra szállittatott le, 's a' pengő pénzhez abban az erányosságban áll, mint 250:100-hoz — felette való elszaporodása miatt lassanként eltűnt, és tsak a' legujjabb időkben, midőn a' Korona Tisztjei 's a' katonaság ezüsttel fize-

tődnek, kezd ismét annyira a' mennyire kézbe jőni. Malchus szerint 35. eszt. alatt 1740—1773. Magyar Országból, 's Erdélyből bé vett Austria 100,000,000. Tallért, vagy átaljában véve esztendőnként 5. mil. for. II. József Császár alatt pedig $2\frac{1}{2}$ mil. forintba szállott le a' Bánya jövedelem. 1778-tól 1789-ig Kőrmöztz Bányán 48,300,000. forint veretett aranyban 's ezüstben, azon kívül pedig minden hónapban $11\frac{1}{2}$ márk arany 's 1500. márk ezüst küldődött Bétsbe az arany 's ezüst mivesek számokra, melly 12. eszt. alatt összeséggel 1656. márk aranyat és 216,000. márk ezüstöt, 's a' vert pénz el együtt 36,061,000. Tallért teszen. Az ujabb időkben az esztendei arany jövedelem 4000—4500. 's az ezüsté 2,300,000. márk az egész Státusban, melly eszt. összeséggel 2,511,777 és így 1792-től 1822-ig 80,374,944. Tallért teszen. A' minden esztendőben verettetni szokott pénz 6. mil. for.

b) Nemei: I. Austriában 's az ehez tartozó Német örökös Tartományokban, mellyekhez hasonlók a' Magyar Országi mind az arany 's ezüst, mind papíros pénz nemek is:

	ezüstben for. kr.
a) Arany pénz 1) A' Cs. Kir. és a' Kőrmöztzi aranyok	- 4 30
2) A' Souverain d' orok; az egész	- - 13 20
a' fél	- - 6 40
b) Ezüst pénz: 1) Az egész Species Tallér	- - 2 —
2) A' fél	- - 1 —
3) A' Huszas	- - — 20
4) A' Tizes	- - — 10
5) Az Ötös	- - — 5
6) A' Garas	- - — 3
c) Réz pénz: a) Ezüst pénz betsüek:	
1) A' Krajtzáros (1816 ver)	- - — 1
2) A' Fél Krajtzáros (1816)	- - — $\frac{1}{2}$
3) A' Pfénning	- - — $\frac{1}{4}$
b) Váltó Tzédula betsüek:	
1) Az 1807. vert 30. Krajtzárosokból lett *) két Garasos	- - — 6

*) Ezen három egymás után következő pénz nemek az 1811. ki Patens szerint szállítottak alá a' mostani értékekre.

- for. kr.
- 2) Az 1807. ki 15. kr-ból lett garasos - - - - - 3
- 3) Az 1800. ki garasosból lett két krajtzáros - - - - - 2
- 4) Az 1812. vert garasos - - - - - 3
- 5) A' Krajtzáros, mely rész szerint 1800. rész szerint 1812. veretett - - - - - 1

d) *Pápiros pénz*: a) pengő pénz betsűek: az 1816. felállított Austriai Nemzeti Bankó 5. 10. 25. 50. 100. 500. és 1000. forintos tzedulái, mellyek mindenütt a' rajtok lévő szám szerint váltatnak bé, egyébaránt az adás vevésben el venni senki se köteles.

b) Váltó Tzedula betsűek a' Bétsi Váltó és Anticipatio 1. 2. 5' 10. 20. és 100. forintos tzedulák, mellyeknek a' betsek ugy van a. pengő pénzéhez, mint 250—100-hoz, az az 100. f. pengő pénzért 250. f. adatik papirosban.

II. A' Lombárdiai - Velentzei Királyságban:

	1. darab ne- hézsége		belső betse		Cs. Kir. aranyok- ban lévő betse		
	arany	grán	karat	grán	f.	kr.	
a) Arany pénzek:							
a) Mantuában és Mailandban							
1) a' Zechinek - - - - -	—	59 $\frac{1}{4}$	23	10 $\frac{1}{4}$	4	26	
2) az egyes uj Doppiák vagy Pistolok - - - - -	1	47 $\frac{1}{4}$	21	9	7	18	
a' kettősök - - - - -	—	—	—	—	14	36	
3) a' régi Doppiák vagy Pistolok ezek is két félek u. m. egye- sek és kettősök.	1	54 $\frac{1}{4}$	21	10	7	44	
b) Velentzében							
1) a' 22. piccoli Liret erő Zechino van fél és $\frac{1}{2}$ is - - -	1	$\frac{1}{2}$	24	—	4	29	
2) a' 14. piccoli Lirenyi Duca- do d' oro - - - - -	—	57 $\frac{1}{4}$	24	—	2	48	
3) a' Doppiák vagy Pistolok 38. Lire piccolijával - - -	1	56 $\frac{1}{4}$	21	5	7	45	
	1. Bé- tsi márk- ra jő		belső betse		Betsé 1. darab- nak pengő pénzben		
	darab	lat.	grán		f.	kr.	pfen.
b) Ezüst pénzek:							
a) Mailandban 's Mantuában							
1) a' Scudo (Mail.) 6. Lirejével két féle, egész és fél	12 $\frac{3}{10}$	14	6	1	46	1	
2) a' Scudo blanca (Mant.) -	12 $\frac{3}{10}$	12	—	1	24	3	
3) a' Lire *) (Mailand) az uj	44 $\frac{1}{4}$	8	15	—	17	3	
a' régi	76 $\frac{7}{10}$	15	—	—	17	2	

*) A' még az Olasz Országi Királyság virágzássakor vert uj, vagy úgy nevezett Olasz Országi Lirenek ugyan azon értéke és nehézsége van, melly a' Frantzia Franknak, 's éppen úgy, mint ez 100

	1. Bé- tsi márk- ra jő darab	belső betse		Betse 1. darab- nak pengő pénzben		
		lat.	grán	f.	kr.	pfen
ez is két féle egész és fél						
4) a' Scudi della corona, Brabántziai pénz mérték sze- rént vert egész és fél Koro- nás Tallérok; az egész 7. Li- re 10. Soldi	—	—	—	2	15	2
5) az egész és fél Species Tallé- rok; az egész 6. Lire és 15. Soldi	—	—	—	2	35	—
6) a' Ducaton (Mail.) — — — kettős és fél értékére nézve	8 $\frac{1}{4}$	15	3	2	34	3
7) a' Ducaton (Mant.) — — — van fél Ducaton is	8 $\frac{1}{4}$	15	—	2	33	—
8) a' Filippo (Mail.) — — — b) Velentzében:	10 $\frac{1}{16}$	15	3	2	15	2
1) a' 8. Lirés Ducati — — —	12 $\frac{5}{16}$	13	4	1	36	2
2) a' 12 $\frac{1}{2}$ Lirés Scudo della croce	8 $\frac{1}{16}$	14	12	2	29	2
3) a' 11. Lirés Ducatone vagy Giustini — — — — —	10	14	14	2	13	—
4) a' 10. Lirés Taleri — — — értékekhez képest $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{4}$	10 $\frac{1}{16}$	13	17 $\frac{1}{2}$	2	—	2
5) a' 3 $\frac{1}{10}$ Lirés Osella — — —	28 $\frac{1}{2}$	14	16	—	47	—
6) az $\frac{1}{4}$ Lirés, 15. 10. és 5. Soldis egész, fél, $\frac{1}{4}$ és $\frac{1}{8}$ Lirázze						
d) Réz pénzek:						
1) a' Soldo, van benne 12 Mai- landi Denari és teszen — —	—	—	—	—	—	3 $\frac{1}{2}$
2) Végre a' 6. 3. és 2. Denarit tevő Quatrini és Sizaini						
Velentzében: az egész, fél és $\frac{1}{4}$ Soldi, mellyek Bigattini Bessinó, és Bessono nevet vi- selnek.						

III. Dalmáziában a' számlálás Ducati szerént megyen, melly
40. Grossetit, ez pedig 6. Soldit teszen. A' mi pénzünk szerént.

	Betse egy darab- nak pengő pénzben		
	f.	kr.	pfen.
1. Ducatonak — — — — —	—	55	$\frac{1}{2}$
1. Vislinonak — — — — —	1	22	3
1. Grossetonak — — — — —	—	1	1 $\frac{1}{2}$
1. Soldonak — — — — —	—	—	1 $\frac{1}{4}$

Centesimikre ($\frac{1}{100}$), 's minden Centesime 10. Millesimire ($\frac{1}{1000}$)
osztatik, 's hasonlóképpen 23 $\frac{1}{2}$ kr. ér ezüstben. Ezen uj Lire-
ből vannak:

a) Aranyban: 40. és 20. Lirés darabok, amazok 14. f. 52. kr. ezek
7. f. 26. krajtzárosok.

A' Dalmátiai vagy Rágusai valóságos nemzeti pénz nemek ezek:

<i>Ezüstben:</i>	1) Vislini Ragusine vagy Tallari, mely	60	Grossetit
	2) a' fél vagy Mezzo Tallari - - -	30	- -
	3) a' Ducati - - -	40	- -
	4) a' Scudi, mely egész, fél, és $\frac{1}{4}$ résznyi		
	36. 18. és 12. Grossetijével, az $\frac{1}{4}$ résznyi		
	Peperonak vagy Perperának is nevezetik.		
	5) az Artiluocco Vecchio - - -	8	- -
	6) az Artiluocco Nuovo - - -	3	- -
	7) a' Grosseto Vecchio - - -	3	- -
	8) a' fél Grosseto Vecchio - - -	1 $\frac{1}{2}$	- -
	9) a' Grosseto Nuovo - - -	1	teszen.

Rézben: a' Soldi és Bagatini, melyből 5. megyen 1. Soldira.

7. §. *Mértékei:* I. Austriában, 's a' hozzá tartozó Német Országi örökös Tartományokban, valamint Magyar Országban és Erdélyben is;

1) Hosszúság mértékek: a) A' Bétsi Réf, mellynél a' Felső Austriai $2\frac{1}{4}$ proc. nagyobb; áll 345 $\frac{2}{5}$ Frantzia Lineákból. b) A' Bétsi 12. ujnyi Láb; teszen 140 $\frac{1}{5}$ Lineát. c) Az öl, áll 6. lábból. d) A' marok, mely szerint a' Lovakat szokták megmérni; 4. Bétsi.uj. e) Az Austriai posta mértföld, mely 4000. Bétsi öl. Jól lehet Magyar Országban is ezen hosszúság mértékek használtatnak, mindazáltal gyakran elő jönnek a' Posonyi és Budai réfek is; amaz 247 $\frac{2}{5}$ Frantz. Lineát foglal magába és 100. Pos. réfre 71 $\frac{5}{8}$'s 4. Budaira 3. Bétsi réf megyen. A' Sing pedig úgy van a' Bétsi réfhez, mint 4. 5. A' Magyar Országi mértföldek között 13. jő az Aequatornak 1. grádussára; 4400. Alsó-Austriai öl van benne és közönséges számlálás szerint 8. Magyar mf. 9. Austr. posta mföldet teszen. Cseh Orzágnak is vannak tulajdon réfjei; ámbár rend-

---

						B e t s e k.
b) Ezüstben:	5. Lirések	-	-	-	-	1 f. 55 $\frac{1}{2}$ kr.
	2. Lir. -	-	-	-	-	46 $\frac{1}{2}$
	1. Lir. -	-	-	-	-	23 $\frac{1}{2}$

ezen kívül $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{2}$ $\frac{3}{4}$ Lirések is vannak.

c) Rézben: 1. 2. 3. és 5. Centesimis darabok, mely utolsók Soldiknak is nevezetnek.

szerént az Austriaiakkal él. 21. Cseh Orsz. réf. = 16. 's 100. Morvai réf = 101. $\frac{1}{2}$ Bétsi réffel: és 16. Cseh Láb vagy öl = 15. Bétsi lábbal vagy öllel. Végre a' Dalmátiai réf is különbözik az Austriai-tól. 100 = 65 $\frac{7}{8}$ Bétsi réfet teszen.

2. A' Lapok, nevezetesen a' földek mértéke a' Hóld, melly 1600 $\square$ ölet, vagy 54,571. Frantz. $\square$ Lábat teszen, és 3. Alsó-Austriai véka magot lehet belé elvetni.

3. A' Gabona mértékek: A' Muth, melly 30. méröt, 1. mérő pedig, mellyel minden gabona nemek, Liszt, Gyümöls, Mag, és Dió szoktak mérettetni, 3100. Fran. Kubik ujjat teszen, és elosztatik $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$'s $\frac{1}{8}$ sőt $\frac{1}{16}$ részre is. Magyar Országban az 1807. ki Ország Gyűlésen közönséges mértékül fel vett, 64. ittényi 's 2. vékányi és a' közönséges életben az Austriaival egyenlő Posonyi Mérő használtatik, a' honnan egy Véka 32. ittét teszen; de szokásban van a' Pesti Mérő is, melly 3. vékából 's Máramaros és a' szomszéd Vármegyékben a' köből, melly 2. Posonyi Mérőből, az az 4. vékából áll. Galicziában a' Korschettzel, melly 2. Alsó Austriai mérőnyi, Cseh Országban a' Strichel élnek, mellyből 21. 32. a' Morvai mérőből pedig 6. 6 $\frac{2}{3}$. Alsó-Austriai Méröt teszen; Tyrolisban a' Star van szokásban, melly 8. Kupa, vagy 1. Magyar Országi véka.

4) A' higság, nevezetesen a' bor mértékek: Alsó-Austriában: a' Fuder, melly 32. akó; a' Dreiling, melly 30. akó; 1. hordó, melly 10. akó; az akó melly 40. pint, de néha 42-re is számlálják; az ital mérték vagy az Achtring 4. meszely, 1. nagy meszely 3. fertály, 1. meszely 2. fertály, 's 1. pfiff egy 1. fertály vagy $\frac{1}{2}$ meszely. Egy hordó Ser Bétsben 's Austriának több tájékain 2. akójával számláltatik. — A' Magyar Országi nagy híg mérték a'

Posonyi akó (melly hasonlóképpen az 1807. ki Dietán tétetett közönséges mértékké, 's mellyel, a' Felső Magyar Országi akót használó Rusztot és Sopront kivén, él egész Alsó Magyar Ország), ez $\frac{1}{2}$ pintel nagyobb az Alsó-Austriai akónál, hanem a' közönséges életben 36—38. pintet teszen; a' felső Magyar Orsz. akóból pedig 4. teszen 5. Alsó-Austriai akót. A' Cseh Országiak: 1. hordó bor 4. akó, 128. pint, 512. meszely; 1. pintben 96 $\frac{1}{4}$ Frantz. Kubik uj van és 20. Cseh Orsz. pint 27. Alsó-Austriait teszen, és így 5. Cseh Orsz. pint 6 $\frac{7}{8}$ Austriait ad. A' Morvai ital mérték 3. Alsó-Austriai messzely.

5. A' Nehézség mértékek: Austriában: a' Mázsza, melly 100. fontot, 1. font 16. Untziát, vagy 32. Latot, 1. Lat 4. nehézéket teszen. Az Arany mértékek: a' márk, karat és grán; 1. márkban 24. karat; 's 1. karatban 12. grán van: ezüst mértékek: a' márk, lat és grán: 1. ezüst márk 16. latot, 's 1. lat 18. gránt teszen. A' Patikabeli font teszen 12. Untziát, 1. Untzia 8. Drachmát, 1. Drachma 3. Scrupulust, 1. Scrupulus 20. árpa vagy paszuly szemnyi nehézséget, és így 1. Untzia = 2. Lattal és 1. Drachma = 1. nehézékkal. Ezen itt elő számlált mértékekhez hasonlók a' Magyar Országiak is, hanem szokásban van még ezeken kívül a' határ széleken a' Török Óka is, melly 2 $\frac{1}{4}$ Bétsi font. Cseh Országban 1. mázsában 120. font, 1. fontban 52. lat van: és így 100. Cseh Orsz. font 91 $\frac{2}{3}$. Bétsi fontot és 1. Cseh Orsz. mázsza 110 $\frac{1}{4}$. Bétsi fontot nyom 's 108 $\frac{2}{3}$. Cseh Orsz. font teszen 1. Bétsi mázsát.

II.) Az Olasz Országi Státusokban: 1) Hosszúság mértékek: a) Mailandban: a' Braccio (réf), 100. Brac = 75 $\frac{1}{4}$ Bétsi vagy 98 $\frac{3}{4}$ Prágai, és 4. Br = *) 3. Bétsi réffel. — A' Mailandi Láb = 3. Bétsi

*) Ez a' jel = annyi tesz mint egyenlő.

ujjal, és $3 \frac{1}{4}$. Lineával nagyobb a' Bétsi Lábnál; közönségesen 4. Mailandi láb = 5. Bétsivel, am-
bár 3. Bétsi linea különbség van köztök. A' Lom-
bárdiai mértföldek között 67 $\frac{1}{4}$ megyen egy grádu-
sára (melly 15. Geogr. mf.) az Aequatornak, 1-ben
872. Alsó-Austria öl van, és így 4 $\frac{1}{4} \frac{1}{2}$ teszen egy
Austriai posta mértföldet.

2) A' lapok és földek mértéke a' Pertica, mely
24. Tavoleból vagy 96. Cavezziből és 209. Bétsi □
ölből áll, 's e' szerint kevéssel több $\frac{1}{2}$ Austriai
Höldnél.

3) Legnagyobb Gabona mérték a' Mina, 1.
Minában van 14. Rubli, 28. Moggi vagy Sacci,
224. Stari vagy Staji és 448. Starelli és ezen utol-
sóban 2. Quartari, 100. Stari 28 $\frac{1}{4}$ Aust. és így 1.
Sacco ('Sák), melyben 8. Stari van, 2 $\frac{1}{4}$ Aust.
mérőt, 's következőképpen 1. Mina 62. Aust. mé-
rőt teszen. A' Zabot Cargával mérik, melybe 9.
Staji, az az 2 $\frac{1}{4}$ Aust. mérő megyen; a' riskása
mérték Soma, áll 12. Stajiból vagy $\frac{1}{2}$ Austriai
mérőből.

4) Híg mértékek: a) Bor mértékek: legnagyobb
a' Brenta, 1. Brentában van 3. Star, 6. Mine, 12.
Quartari, 48. Pinte, 96. Boccali. 100. Pinte 105 $\frac{1}{4}$
Aust. pintet teszen, a' honnan 1. Mailandi Pinta
valamivel kevesebb az Austriai pinthnél; 1. Brenta
= 1 $\frac{1}{4}$ Aust. akóval. b) Olaj mértékek: a' Rubbio;
melly mintegy 38 $\frac{1}{4}$ Bétsi font.

5) Nehézség mértékek: a' Peso grosso 4.
Quartjával, 28. Untziájával; és a' Peso sottile 12.
Untziájával. 100. Peso Grosso = 134 $\frac{1}{4}$ és 100t
Peso sottile = 57 $\frac{1}{4}$ Bétsi fontal. — Az Arany,
ezüst, és pénz nehézsége: 1. Márkban 8. Untzia,
192. Denári, 4608. Grani foglaltatik. 100. márk
= 85 $\frac{1}{2}$ Bétsi Márkal.

b) Mántuában: 1) Hosszúság mért. a' réf (Braccio), 100. Br = $82 \frac{1}{2}$. Bétsi vagy 108 $\frac{1}{2}$ Prágai réffel. — 2) A' Lap vagy föld mérték a' Doppia, 2. Possessionejával, 1. Possessione pedig 35—40. Biolcányi, és 1. Biolca 860. Bétsi □ öl. 3) A' Gabona mért. a' Staro. 100. St. = $56 \frac{1}{2}$ vagy 30. St. = 17. Aust. mérővel. 4) Az Olajat Moggioval mérik; 1. Moggio = $78 \frac{1}{2}$ Aust. pintel, és mintegy 187. Bétsi fontot nyom. 5) A' nehézség mért. a' Rubbo 25. fontjával, 1. font 12. Untziájával 's a' t. 100. Lombárd. font 56. $\frac{1}{2}$ Bétsi font. Arany, ezüst mértékei azok, melyek a' Mailandiaiak.

c) Velentzében: 1) Hosszúság mért. a' réf, mellynék neve itt is Braccio, 100. Braccio selyem matéria = 82. és 100. Br. gyapju, pamut és vászon nemű = 87. Bétsi réffel. A' Láb, melyből 6. megyen 1. Passora, 1. Lábat, 1. ujjat és 1 $\frac{1}{2}$ Lineát teszen Bétsi számlálás szerint. A' mértőföldök közül 60 — 62 megyen az Aequatornak 1. gradussára 's 1. Velen. mf. 967. $\frac{1}{2}$ Bétsi öl, és így nem egészen $\frac{1}{2}$ Aust. posta mföld.

8. §. Vallassa, Uralkodó Vallás a' Katholika.

Magyar Országban, Erdélyben, és a' Lombárdiai - Velentzei Kír. a' Protestánsok, az az a' Reformátusok és Lutheránusok, valamint a' Görögök is a' polgári alkotmánynál fogva ugyan azon jussokkal birnak, melyekkel a' Katholikusok, melly egyenlőség a' Német Szövetséghez tartozó Tartományokra nézve a' Szövetség Actáin, a' Státus többi részeire nézve pedig a' II. Jóseftől 1781. ki adott és az őtet az Uralkodásban felváltó Bölts II. Leopold által megerősítettett türedelmi parantso-laton (Edictum tolerantiale) fundáltatik. — Lássuk már most

A) A' Katholika Anyaszentegyházat. Ez a' mint már emlitém az uralkodó u. m. a' mellyen

23,978,000-en vannak, ide számlálván az egyesült Görögöket és Örményeket is (Magyar Orsz. 1805. 4,670,621. voltak), 's egyszer'smind leggazdagabb. Lichtenstern a' papi Jóságokat 200. mil. 's a' Cseh Országiakat magokat 25. mil. forintra betsüli. Jóllehet a' Pápa az Anyaszentegyház Fejének lenni megesmertetik, a' Pápai Bullák és Végzések mind-azáltal csak annyiba kötelező erejűek, a' mennyiben az Uralkodó megengedi. A' Római fő ítélő Székre, az úgy nevezett Rota Románára *) való fellyebb vitel egy általjában meg van tiltva, és a' Ferentz Császár 1816 ki parantsolatja szerint a' Püspököknek nem kell ezután megvizsgáltatás és felszenteltetés végett Rómába menniek. Az Austriai Ekklesiái törvény szerint az Érsekek és Püspökök, az Anyaszentegyházra tartozó dolgokban legfőbb Biráknak megesmertetnek, Magyar Orsz. és Erdélyben pedig a' Káptalanbeli Urakból álló Consistoriumnál fogva, mellynek a' Püspökök a' fejei, még szélesebb kiterjedésű hatalmok van; ezen Consistorium előtt folynak ugyan is a' Katholikusoknak minden házasságbeli pereik, ha csak egyik fél van is a' Katholika Valláson: itt ítéltetnek meg a' hamis esküvés (az ítélet mondást mindazáltal világi törvény szék hajtja végre), valamint a' Testamentom külső tulajdonságai is. A' Consistoriumtól osztán a' per az Érsekhez, ettől az Ország Primássához, és a'

---

*) Ez a' Rota vagy Ruota Romana az egész Katholika Kereszténység legfelsőbb ítélő széke, nem csak az Anyaszentegyházat illető tárgyakban, hanem az 500. Scudinál jövedelmesebb papi Jóságokat érdeklő dolgokban is. Áll 12. fő Papokból (praelati), kik közt 3. Rómainak, 1. Németnek, 1. Frantziának 's 1. Spanyolnak kell lenni. Gyűlést minden héten kétszer tartanak a' Pápa palotájában, a' honnan Auditores de la Rotának neveztetnek. Nevét némellyek szerint onnan vette, mivel az ítélő szék pádimentoma kerék forma márvánnyal van ki rakva, mások szerint pedig valamelly kerék épülettől, melly hajdan a' Rota helyén állott még a' régi Rómában.

Primaşi ítélő Széktől különös Királyi engedelem mellett a' Római Sz. Székhez, vagy az ez által házánkban megbízott Papi Birák eleibe viletik fellyebb. A' Katholika Anyaszentegyházzal egyesítettett még a' Görög Ekklesiának is egy része Görög egyesült Ekklesia *) név alatt, — mellynek kiváltképpen a' Magyar Országí Státusokban 787. Galicziában 2467. Ekklesiákban és Erdélyben 4. Vicáriátusokban 's 65. fő Esperestségeiben igen számos tagjai vannak, — valamint az Örmény Ekklesia is.

A' Papság elosztatik 1) Világi Papságra, mellyet az Érsekek, Püspökök 's ezeknek Káptalanjaik, az Apáturok (Magyar Orsz. 146), Prépostok, Fő és Al Esperestek, Plébánusok, 's ezeknek Káplánjaik tesznek. A' Magyar Országí Érsekeknek, Püspököknek és Abbásoknak 1792-en 864,776, a' 21. Káptalanoknak 530,608. és a' Plébánusoknak 1,370,000. az egyesült Görög Püspököknek 24163. a' Káptalanoknak 9150. és a' lelki pásztoroknak 124,050. for. jövedelmeik voltak. Az 1819. ki Királyi parantolat szerént minden Káptalan vár erősítés fejében jövedelmeinek $\frac{1}{10}$ részét köteles a' Királyi pénz tárába befizetni.

I. A' Római Katholika Anyaszentegyház Érsekségei az Austriai Birodalomban;

Az Érsekségek	Ezeknek helyek		A' Püspökségek	Ezeknek helyek	
1. a' Bétsi	Béts	Austriában	**) 1	a' St. Pölteni	St. Pölten
				a' Linzi	Linzi
			2		Austriában

*) Ezek, valamint a' Római Katholikusok megismerik a' Római Pápát az Anyaszentegyház fejének, és tsak annyiban különböznek a' Római Katholikusoktól, hogy Papjaiknak szabad megházasodni, az Úr Vatsorájával élőknek kenyeret és bort is adnak, és az Isteni tiszteletet anyai nyelveken teszik.

**) A' ezen jelbe (zártakon a' mindenik Érsek alatt lévő Püspök

Az Érsek- ségek	ezeknek helyek		A' Püspök- ségek	ezeknek helyek	
2. a' Salz- burgi	Salz- burg	Austriá- ban	3 a' Seggaui	Grätz	Styriában
			4 a' Leobeni	Gösz	Styriában
			5 a' Gurki	Klagen- furt	Illyriában
			6 a' Levantei, ehez tartozik a' Cilli Kerü- let is Styriá- ban	S. Andrä a' Klagen- furti Ke- rületben	Illyriában
3. a' Prá- gai, melly egyszer- smind Cseh Or- szági Pri- másság	Prága	CsehOr- szágban	7 a' Brixeni	Brixen	Tyrolisb,
			8 a' Brixeni Pro- vicariatus Vor- arlbergben	Feldkir- chen	Tyrolis- ban
			9 a' Budweisi	Budweis	Cseh Or- szágban
			10 a' König- grätzi	König- grätz	Cseh Or- szágban
4. az Ol- mützi 5. a' Lem- bergi.	Olmütz	Morvá- ban	11 a' Leutme- ritzi	Leut- meritz	Cseh Or- szágban
			12 a' Brünni	Brünn	Morvában
	Lem- berg	Gali- cziában	13 a' Przemysli.	Przemysl	Galicziá- ban
			14 a' Tynieci	Tyniec	Galicziáb,
6. a' Mai- landi	Mailand	Lombár- diában	15 a' Bergamoi	Bergamo	Lombár- diában
			16 a' Bresciai	Brescia	ugyan ott
			17 a' Comoi	Como	ugyan ott
			18 a' Cremai	Crema	ugyan ott
			19 a' Cremonai	Cremona	ugyan ott
			20 a' Lodii	Lodi	ugyan ott
			21 a' Mántuai	Mántua	ugyan ott
			22 a' Páviai	Pávia	ugyan ott
			23 az Adria	Adria	Velentzei Kir.
			24 a' Cenedai	Ceneda	ugyan ott
			25 a' Chioggiai	Chioggia	ugyan ott
			26 a' Concordiai	Concordia	ugyan ott
			27 a' Feltrei és Bellunoi	Feltre	ugyan ott

köket kell érteni, vagy más szókkal, hogy az előttök álló
Érsekség Suffraganeussai, u. m. a' többek közt, mellynek Ér-
seki Székéhez viszik a' Püspökök az ő Consistoriumok előtt
folytatott percket fellyebb.

Az Érsek- ségek	ezeknek helyek	A' Püspök- ségek	ezeknek helyek
7. a' Ve- lentei Pátriár- chátus, egyszer- smind Dalmá- tziai Pri- másság	Velen- tze	a' Ve- lentei Király- ságban	28 a' Páduai Pádua Velentei 29 a' Trevisoi Treviso Kir. 30 az Udinei Udine ugyan ott 31 a' Veronai Verona ugyan ott 32 a' Vicenzai Vicenza ugyan ott 33 a' Parenzai Parenza Illyriában
8. a' Zarái	Zára	Dalmá- tziában	34 az Arbei Arbe Dalmá- 35 a' Vegliai Veglia tziában 36 a' Brazzai, Illyriában Lesinai, Lissai Dalmá- a' Macarscai Macarsca tziában ugyan ott
9. a' Spa- latoi	Spalato	Dalmá- tziában	37 a' Nonai Nona ugyan ott 38 a' Scardonai Scardona ugyan ott 39 a' Sebenicoi Sebenico ugyan ott 40 a' Traui Trau ugyan ott
10. a' Rá- gusai	Rágusa	Dalmá- tziában	41 a' Curzolari Curzola ugyan ott 42 a' Cattaroi Cattaro ugyan ott 43 a' Pétsi (40. Péts Magyar 44 ezer for papi Országban jövedelem- mel vagy Con- gruával)
11. az Esz- tergomi, egyszer- smind az Ország Primás- sága	Eszter- gom	Magyar Ország- ban	45 a' Besztertzei Besztertze ugyan ott 46 a' Nyitrai (40. Nyitra ugyan ott ezer for. jöv.) 47 a' Győri (40. Győr ugyan ott ezer f. jöv.) 48 a' Szombathe- Szombat- lyi (24350. f. hely ugyan ott jövedelem.) 49 a' Fejérvári Fejérvár ugyan ott (28,000. for. jövedel.) 50 a' Veszprémi Veszprém ugyan ott (40,000. for. jövedel.) 51 a' Vátzi (40000 Vátz ugyan ott for. jöv.)
12. a' Ka- lotsai	Kalotsa	Magyar Ország- ban	52 a' Zágrabi Zágráb HorvátOr- (36000. f. jöv.) szágban 53 a' Csanádi Temesvár Magyar (40000. f. jöv.) Országban

Az Érsek-ségek	ezeknek helyek		A' Püspök-ségek	ezeknek helyek	
12. a' Kalotsai	Kalotsa	Magyar Országban	54 a' Diakovári vagy Bosniai, vagy Szeremi, (36000. f. jöv.)	Diakovár	Tót Országban
			55 a' Nagy Váradi (40000. f. jövedel.)	Nagy Váradi	Magyar Országban
			56 a' Zengi (10,000. for. jöv.) Ide lehet számlálni az Auranae Priort is 11,000. for. jöv.)	Fiume	a' Magyar Littoralban
			57 az Erdélyi	Károly Ferdinánd	Erdélyben
			58 a' Szathmári (22725 forin. Congr.)	Szathmár-Németi	Magyar Országban
13. az Egri	Eger	Magyar Országban	59 a' Szepesi (32,000. f. jöv.)	a' Szepesi Vár	ugyan ott
			60 a' Rosnyói (18,049. f. jöv.)	Rosnyó	ugyan ott
			61 a' Kassai 23266. forin. Congr.	Kassa	ugyan ott
		Független Püspökségek	62 a' Görzi	Görz	Illyriában
			63 a' Laibachi	Laibach	ugyan ott
			64 a' Triesti	Triest	ugyan ott
			65 a' Trienti	Trient	Tyrolisban

II. A' Görög egyesült Érsekségek és Püspökségek :

1. a' Lembergi, Haliczi, és Kami-nieci	Lemberg	Galicziában	1 a' Przemysli	Przemysl	Galicziában
--	---------	-------------	----------------	----------	-------------

2. az Esztergomi Érsek Suffraganeusai

A' Püspök-ségek	ezeknek helyek	
2 az Eperjesi	Eperjes	Magyar Országban
3 a' Munkátsi	Ungvár	ugyan ott
4 a' Nagy Váradi	Nagy Váradi	ugyan ott
5 a' Körösi	Körös	Horvát Országban

2. az Esztergomi Érsek Suffraganeusai	6	A' Püspök- ségek	ezeknek helyek	
		a' Fogarasi	Fogaras, tulajdon- képpen Balásfalva	Erdélyben

III. Az Örmény egyesült Érsekség és Püspökség.

A' Lem- bergi	Lem- berg	Gali- cziában	—	—	—	—	—
------------------	--------------	------------------	---	---	---	---	---

Mind ezeket 'a' Monárcha nevezi ki, nevezetesen a' Lembergi Örmény Érseket az 1819. ki egyezés szerént, mellynél fogva a' Pápa az Örmény Érsek kinevezése jussát Ferentz Császárnak örökség szerént által engedte. A' Katholikus Clerus elosztatik

2) Régulás Papságra (Clerus regularis), melyet az Apáturságok (261), a' Klastromok (520) mintegy 10,000. Szerzetesseikkel, a' 14. Görög és 2. Örmény, 's 110. Apátza Klastromok tesznek, Ide lehet még a' 8. Dámák és 6. Kisasszonyok nevelő intézetjeit is számlálni. Magyarországban magában 147. Apáturság, 106. Prépostság, és 1802-ben a' 25. Piárista, 81. Franciscanus, 11. Minorita, 11. Capucinus, 11. Misericordianus, 1. Augustinianus, 1. Carmelita, 3. Servita, 3. Dominicanus, öszve-
séggel 147. Klastromokban 2445. Szerzetesek, — a' Cseh Országi 76. Klastromokban 1108. Szerz. — a' Morvai 29. Klast. 359. Szer. — a' Galicziai 70. Klast, 831. Szer. és a' Tót Országi 10. Klastromokban 131. Szerzetesek voltak. Jésuiták is vannak Galicziának Tarnopol és Lemberg nevű Várossáiban, a' hol minekutánna 1820. az Orosz Birodalomból kiűzettek, telepedtek meg az Országló Szék engedelmével; nem különben helyre állítottak 1820.

a' Redemptoristák vagy Liguorianusok *) is Bétsben. A' Piáristáknak Magyar Orsz. és Erdélyben 1821-ben 25. Collegiumok és 351. Tagjaik voltak. Egy igen jóltévő Szerzet az Irgalmas Szerzeteseké (Misericordianus), kiknek foglalatosságok 's kötelességek a' betegek ápolgatása és gyógyítása: ezek az ő 25. Klastromjaikban 1823. 14,469. beteget vettek bé, kik közül tsak 1307-ben hóltak meg. Ezt a' Szerzetet legelőször Lichtenstein Hertzeg telepítette meg Feldspergen Austriában, Spanyol Országból 1605. egynéhányat kihiván közölök. Az egész Katholikus Clerus 38,000. tagokból áll. — Lássuk

B) A' Görög nem egyesült Ekklesiát, vagy az Ó Hitűekét (Starowi), kik 2814378. vannak (Magyar Országban 1805. 1,121,610-en voltak). Fejek ezeknek, valamint a' minden esztendőben tartatni szokott fellyebb vitel ítélő Székének (Appellatorium) is, a' hol igazítódnak el a' Püspöki Székekről ide apellált tárgyak, a' Karlovitzi Metropolita, a' ki mellett az Apellatoriumban még 2. Püspök, 2. Protopresbyter, 2. Archimandrita és 2. Pap van. A' nem egyesült Görög Clerus (Papi rend) is világira, a' hova a' Püspökök, Protopopák vagy Fő Papok (Archi Presbyter), kik a' Kathedralis Ekklesiák vagy Káptalanok Fő Papjaik, Fő Esperestek, Al Esperestek és a' közönséges lelki Pásztorok tartoznak és b) regulás Papságra osztatik, melyet a' Fő Apáturok (Archimandriták), Klastromok Elöljárói (Higumenos), Szerzetesek (Kalugerek), és Anachoreták, vagy magánosságban élő Szerzetesek formálnak. Valamint a' Metropolitanak, ugy a' Püspököknek is Magyar Országban az Ország Gyűlésen Szavak és Ülések van, mint a' Katholikus

---

*) Így ueveztetnek Liguori Alfonsustól egy S. Agata de Gotibaváló Püspöktől Nápolyban, a' ki ezt a' Szerzetet alkotta.

Érsekeknek 's Püspököknek. — A' Görög nem egyesült Érsekek 's Püspökök:

Az Érsekség	ennek helyye		Püspökségek	ezeknek a' helyeik	
1. a' Károlyi	Károlyi	a' Tót Országi katonai határ szélén	1 az Aradi 2 a' Batsi 3 a' Budai 4 a' Pákráti 5 a' Temesvári 6 a' Versetzi 7 a' Carlstadt	Ó Arad Uj vidék Buda Pákrázt Temesvár Versetz Carlstadt	Magyar Országban ugyan ott ugyan ott Tót Or- szágban Magyar Országban ugyan ott Horvát Országban
	Függet- len Püspök- ségek		8 a' Dalmátziai és Istria 9 a' Bukovinai 10 az Erdélyi	Sebenico Czernovitz Szeben	Dalmá- tziában Gali- tziában Erdélyben

A' Metropolitát, a' ki semmi Pátriarchától se függ magok az Ó hitűek választják 75. követeik által egy Királyi Commissarius jelenlétében; ugy nem különben a' Püspököket, is a' kik a' Királyi Diploma által erősítettnek meg hivatalokban és egy Királyi Commissariustól eskettetnek fel; a' közönséges Isteni tisztelettel foglalatatoskodó Papok legfellyebb tsak Protopopák lehetnek, mivel a' Püspökök a' Klastrombeli Papok közzül választatnak, kikből lesznek osztán idővel a' Metropoliták.

Magyar Országban 1817. voltak 1,497,305. ó hitűek. 26. Klastromok 253. Kalugerekkel, és 2002. egy. Ekklesiák 2101. Papokkal; Erdélyben 1. Klastrom, 991. Papokkal; Bukovinában 2. Klastrom; a' Katonai vidékeken 3. Klastrom, 374. Ekklesia és 132. Oskoia. A' Papok száma öszveséggel 6134. voltak.

C) A' Protestánsokat, az az a' Reformátusokat és Lutheránusokat. Ezek a' II. József Császár 1781-ki türelelmi parantsolatja (Edictum tolerantiale) sze-

rént, melyet II. Leopold is megerősített, az egész Birodalomban tökéletes Vallásbeli szabadságot nyertek, és azzal az attya nemes szívével bíró Ferentz Császár alatt tellyes mértékben élnek is; Templomokat építhetnek, és Oskolákat állíthatnak fel, de tulajdon költségeken. Leg főbb igazgató Székek a' Galicziában és a' Német örökös Tartományokban lévő Protestánsoknak, valamint a' Reformátusoknak, úgy a' Lutheránusoknak is a' Bétsi Consistorium, melly (Katholikus) Püspöki hatalommal kormányozza őket, 's a' melly alatt vannak a' külömbféle provinciákban lévő Superintendenciák: Magyarországban pedig a' N. M. Magyar Királyi Helytartó Tanács felügyezés alatt tulajdon Superintendenseik (ezek Papi), Fő Kurátorok (ezek világi Személyek) igazgatják a' Reformátusokat; ezeken kívül vannak még mindenik Tractusban, mellyekre a' Superintendenciák felosztatnak, Esperestek, kik Papok, és Coadjutor Kurátorok, kik világi emberek, és a' Superintendenciától függenek, mellynek Consistoriuma a' Superintendensből, Fő Kurátorból, Generalis Notáriusból, az Esperestekből és Coadjutor Kurátorokból áll. A' Lutheránusoknak hasonló alkotmányok van az Ekklesia igazgatására nézve a' Reformátusokéhoz, kivéven a' Generalis Inspectort, a' ki a' Reformátusok fő Kurátoraihoz hasonló tekintetű Inspectorok felett van, 's az egész Kormánynak feje.

a) A' Helvétziai Vallástételt tartók, vagy Reformátusok, kiknek számok 1,584,716.

		Superintendenciák	ezeknek helyek	
Austriában a' Bétsi Consistorium alatt	1	az Ennsen alól lévő Austriai	Béts	Austriában
	2	a' Cseh Országi	Gischell	Cseh Országban
	3	a' Morvai	Ingrowitz	Morvában
	4	a' Galitziai, melly csak Esperestek	Lemberg	Galitziaiban

A' Reformátusok	Superintendenciák		ezeknek helyek	
A' Magyar Királyi Helytartó Tanács felvigyázása alatt.	5	a' Tiszán innen lévő	Miskolcz	Magyar Orsz.
	6	a' Tiszán túl lévő	Debretzen	ugyan ott
	7	Dunán innen lévő	Pest	ugyan ott
	8	a' Dunán túl lévő	Dad	ugyan ott
Az Erdélyi Kormány Szék (Gubernium) felvigyázása alatt	8	az Erdélyi	Nagy Enyed	Erdélyben

A' Reformátusoknak Magyarországban 1384. anya Eklésiák, Erdélyben 587. Csehországban 32. Morvában 17. Galitziaiban 13. az Ennsen alól lévő Austriában 2. összeséggel 2035. Eklésiák vannak.

b) Az Augustai Vallástételt tartók, vagy Lutheránusok, kik 1,119,739. vannak

	Superintendenciák		A' Superintendenciák helyeik	
A' Bétsi Consistorium alatt	1	az Ennsen alól lévő Austriai, Styriai, Illyriai, Velentzei	Béts	Austriában
	2	az Ennsen felyül lévő Austriai	Scharten	ugyan ott
	3	a' Cseh Országi	Prága	Cseh Ország.
	4	a' Morvai és Sziléziái	Biclitz	Sziléziában
A' N. M. Királyi Helytartó Tanács felvigyázása alatt.	5	a' Galitziai	Lemberg	Galicziában
	6	a' Dunán innen lévő	Modor	Magyar Orsz.
	7	a' Dunán túl lévő	Sopron	ugyan ott
	8	a' Bányai és Városi	Besztertze	ugyan ott
Az Erdélyi Kormány Szék felvigyázása alatt.	9	a' Tiszán innen's túl lévő	Tiszóltz	ugyan ott
	10	az Erdélyi	Berethalom	Erdélyben

A' Lutheránusoknak Magyar Országban 451. Morvában 24. Erdélyben 286. Galitziában 14. Cseh Országban 12. és Alsó 's Felső Austriában 28. általánosan véve 807. Ekklesiáik, és mind a' két Vallástételt tartóknak mind öszve 8400. Papjaik vannak.

D) Az Unitáriusok, vagy Sociniánusok, vagy Szent Háromság tagadók (Antitrinitarii) tsak Erdélyben találtnak, és a' Protestánsokéihoz hasonló szabadságokkal élnek. 110. anya és 54. leány Ekklesiáikban lévő 111. Papjaikat a' Superintendens, Generalis Synodus és a' Kolosvári Consistorium igazgatják. Számok 49,000.

Az eddig elő számlált Keresztény felekezeteken kívül vannak még a) Mennoniták *) is Galitziában a' Szczerzcézi Uradalomban 20. familiákban 128-an b) Philippovánok vagy Lippovánok Bukovinában 8800. Lélek, egy ágok az 1652. Orosz Országban esmértesekké lett Roskolnikoknak, és magokat főképpen a' dohány eránt való gyűlölségek, képek imádása, és azon szokások által, hogy a' holt testeket megégetik, különböztetik meg; tsendes és erkölcsös életek miatt II. Jósef Császártól sok szép privilegiumokat kaptak.

A' Keresztény Papok száma az Austriai Birodalomban öszveséggel 64,000-re megyen; legszámosabban vannak pedig a' Lombárdiai-Veleptzei Királyságban.

E) A' 'Sidóknak, kik tsak megszenvetdetnek, 294. Synagógáik, 100. Oskoláik, 1. Fő Tanító intézetjek Brodyban, és 1. Tanítókat formáló Oskolájok van Lembergben. Magyar Országban 42. Morvában 52. és Cseh Orsz. 59. Synagógák számláltatnak. Számok az egész Birodalomban 447,900-at teszen; legszámosabban ostorozzák pedig Galitziát

---

*) Lásd Nagy Britannia leírását a' 63. lap.

és Magyar Országot, mely utolsóban 157,000-en vannak.

9. §. A' Tudományok és szép Mesterségek. A' sok részekből és sokféle Nemzetekből álló Austriai Birodalomban legnagyobb kiterjedésű a' Német Litteratura, melyben már annyival is inkább iparkodik akármely nyelven beszélő nemzet tagja magát tökéletesíteni; mivel a' közönséges dolgok folyamata németül megyen, a' honnan ez a' Tudományoknak minden ágában sok jeles munkákkal dicsékedhetik, mely ditsőségben mindazáltal nem csak magok a' Németek, hanem más Nemzetek is, (főképpen pedig a' Magyarok) részesülnek, a' kik közt csak nem mindenik miveltebb ember 3—4 's néha több nyelveken is jól beszél, és a' kik alig van olyan tudomány, melynek tökéletesítésében részt nem vettek volna, kiváltképpen pedig a' szép Litteraturában, Philológiában, Természet Históriában főképpen a' fűvészségben, gazdaságban (Economia), Physicában, Meteorológiában, Mathesisben, Históriában, Diplomaticában, Numismaticában, Geographiában, Statistikában, Orvosi's Törvény Tudományban. Egyébaránt az Austriai Bölts Uralkodók alatt mindenik nemzet hazai Litteraturáját szabadon tökéletesítheti, a' minék, valamint a' mostan ditsőségesen Uralkodó I. Ferentz nemes gondolkozása módjának tsalhatatlan tanúbizonysága, a' Hazánk több érdemes Nagyainak adakozóságokból felállítandó Magyar Akadémiának, az 1827-ben költ Kir. Kegyelmes Resolutió által való jóvá hagyattatása. A' Slavus Nemzetek nyelveik közt legmiveltebb a' Serbus nyelv. A' Lombárdiai - Velentzei Királyságban mindenek felett az Olasz Litteratura virágzik, melynek az ott lévő számos tudós társaságok által, egész Olasz Országban már régolta ez a' Tartomány a' fő hazája. Megjegy-

zést érdemel a' Velentzei Örményeknek a' magok Litteraturájok körül való fáradozása is, kik 1819. 109. kéz iratot nyomtattattak ki.

A' szép mesterségek közt legtöbb betsülői vannak a' Musikának; ki előtt nem esmeretesekek a' híres Mozart (szül. Salzburghan 1756), Haydn (szül. Rohrauban 1732); Salieri (szül. Legnanoban 1750) 's mások neveik? Leg kitetszőbbek a' musikára nézve minden Nemzetek közt a' Csehek és az Olaszok. Egyébaránt, hogy az Austriai Birodalomban a' többi szép mesterségek, nevezetesen az Építés, Rajzolás, Metszés, Könyomtatás (Lithographia), 's Képfaragás *) is virágoznak, a' számos mívészek remek munkái ellene mondhatatlanul bizonyítják. — Most májassuk

I. A' köz nép Oskoláit. Nem fordít egy egy Európai Tartomány olly nagy figyelmetességet a' nép művelődésére mint az Austriai örökös Státusok, a' hol az 1819-ki által nézéssek szerint a' nép Oskoláinak, Cseh Orsz. Morvában, Sziléziában, Galiziában, Austriában, Styriában, Kárinthiában, Tyrolisban, és Vorarlbergben, Illyriában és a' Littoralében 9217. Ekklesiákban 160. fő (Capitalis) és 9325 alsó (trivialis) Oskolák találtattak és így némmelnyik Ekklesiában több is vólt egynél, és az 1,485,536. oskoláztatható 6—12. esztendősz gyermekek közzül 940,713. járt Oskolában.

A' Nép Oskolái közzé lehet a' Normális Oskolákat is számlálni, a' mennyiben a' Trivialis Oskolákban taníttatni szokott tárgyak bővebb előadás-sa egyik tzeljok, a' másik pedig a' Trivialis Oskolákba menendő Tanítók formálássá 's előre való készítése, kiknek tehát az itt előadott mód Normául vagy sinór mértékül szolgál, a' honnan kapták neveket is.

*) Ki nem esméri érdemes hazánkiát Ferentzyt?

Csehországban *) 1811. 2563. nemzeti és 45. Leány Oskolák; 10,606. Oskolás helyek, ezekben 357,647. oskoláztatható gyermekek, 1073. oskolátlan helyek, ezekben 18185. Oskolában járható, 's mind öszve 284,721. Oskolába járó gyermekek voltak a' Katholikusoknál: a' Protestánsok közt pedig 3368. oskoláztatható gyermekek között 3048. járt Oskolába.

Morvában és Sziléziában 1627. Trivialis, 12. Leány Oskolák, 3033. Oskolás és 66. Oskolátlan helyek; amazokban 196,281. ezekben 1294. Oskoláztatható, öszveséggel 149,482. Oskolába járó gyermekek voltak.

Austriában az Ennsen alól 1008. Trivialis, 16. Leány, 4479. Oskolás, 106. Oskolátlan helyek, amazokban 111,191. ezekben 4320. Oskoláztatható 's az Ennsen felyül lévő Austriában a' Salzburgi, Inni és Hausrucki kerületek nélkül, 275. Trivialis, 5. leány, 120. Vasárnapi Oskolák, 2964. Oskolás helyek, 40353. Oskolába járható és 32787. Oskolába járó gyermekek számláltattak; Oskolátlan hely egy sins.

Styriában 's Illyriának Klagenfurt nevü kerületjében 456. Tr. 6. Leány Osk. 2630. Oskolás, 4068. Oskolátlan helyek, amazokban 45026. ezekben 41042. Oskoláztatható és 37754. Oskolába járó gyermekek voltak. Magában Grätzben Styriának Fő Várossában 1816. 15. közönséges Fiú és Leány és 6. megengedetett magános (privat) Oskolák számláltattak, 1651. fiú, és 1778. leány gyermekekkel; kik közt a' Normalis Oskolákban 580. fiú és a' leány Fő Oskolában 237. leány volt. A' Grätz kerületben 1815. helyen találtattak Oskolák, 136. helyen tulajdon, 9-en bérelt, és 3. helyen ingyen költsö-

*) 1824. 2961-re ment a' Nép 's a' Polgárok Oskoláinak a' száma, u. m. 41. fiú, 37. leány, és 2883. elegyes, vagy a' Valóság szerént 2512. Kath. 48. nem Kath. 21. 'Sidó, és 380. elegyes Oskolák számláltattak Csehországban.

nözött Oskolái épületekben, a' többi 58. helyeken pedig az Oskolák tsak Paraszt házakban tartattak. Ezen 205. helyeken az Oskolás helyekben 10,199. fiúk, és 8616. leányok, mind öszve 18815-ön és az Oskolátlan helységekben 4543. oskoláztatható fiú's 3817. leány gyermekek, öszveséggel 8360-an irattak öszve. Az Oskolába járó fiúk 2187. 's a' leányok 1537. mind együtt véve 3724-en voltak. Az Oskolába járásra alkalmas ifjúság száma tehát 27205-öt, az Oskolába járóké 20975-öt, 's a' Falun tanítás nélkül maradtaké 6230-at tett, 1815. voltak a' Falun 158. falusi tanítók, és 69. segédek a' filialis vagy engedelemnél fogva való mellékes tanítókon kívül. Normalis Oskolái vannak Reinban, Wildonban, Voitsbergben, Radkersburgban, St. Veitban Vogaunál, Stradenben, Gnasban, Altenmarktban, Friedbergben, Birkfeldben, Bischelsdorfban, Kirchbergben.

Magyarországban a' nép tanítássára a' Katholikusoknak 2689. kissebb Nemzeti vagy Trivialis és 84. nagyobb nép Oskoláik vannak, amazok 2689. ezek 311. és a' 10. Normalis Oskolák, az az a' melyekben nem tsak a' gyermekek tanittatnak, hanem a' Nemzeti Oskolák számára is Tanítók készítettnek, 51. Tanítókkal. A' Reformátusoknál pedig a' felsőbb 's alsóbb Oskolákban lévő Tanítók száma öszveséggel 1600-ra, a' Lutheránusoknál 629-re; az egyesült Görögöknél 382-re, az Ó hitűeknél 1226. ra, — (kiknek a' Magyarországban, Erdélyben, Tót 's Horvát országokban és a' Bánátban lévő számos Illyriai-Oláh és Görög nem egyesült ifjúság számára 2. Tanítókat nevelő (paedagogicus) intézetjeik is vannak, nevezetesen a' Slavus-Serbusoknak vagy Illyriaiaknak, a' hova tartoznak a' Rátzok is, Zomborban, 's az Oláhoknak Ó Aradon, melyek a' Nemzet költségén fundáltattak) — végre a' 'Sidóknál 100-ra megyen.

Galitziában 1819. 2. Fő Polgári, 33. Normális, 21. Leány, 346. Trivialis, 974. Elementaris (kezdő) Oskolák számláltattak.

A' Lombárdiai-Velentzei Királyságban a' legkisebb közönségekben is vannak Oskolák, mellyek a' közönségek Birtokossai által fizettetni szokott Adóból tartatnak. Mailandban magában 1819. 18. Normális Oskolák voltak, mellyek esztendőnként 26698. Fr. kerültek és 1200. Nevendékeket számláltak. Lássuk

II. A' Mesterségek 's kereskedés Oskoláit, vagy általjában a' nemzeti Gazdagság nevelésére tzelező intézeteket:

A) A' Polgárok felsőbb Oskoláit (Haupt Schule, Schola Capitalis) mellyekben a' közép Klasszisbeli ifjúság a' mesterségekre és kereskedeésre előre készítetik. Ide tartoznak a) a' Vasárnapi Oskolák, mellyekben a' kézi mesterség üzök magokat tovább pallérozhatják, legalább a' mit tanultak, ujra tanulhatják; 1819. az Austriai és Galicziai Státusokban 7176. ilyen Oskolák számláltattak; Magyar Országban nem tsak Budán van ezen jóltévő 's az ifjúságot a' Vasárnapi tsavargástól vissza tartó Vasárnapi oktatás szokásban; hanem több más helyeken is; a' hol tsak az illetén Schola Capitalisnál több mint 2. Tanítók vannak, mellyek közzül a' harmadiknak ez a' foglalatossága: b) az industrialis (munkásságra szoktató) Oskolák, mellyeknek tzelezők, mind a' Városi, mind a' Falusi ifjúságot korán dolgosságra szoktatni, és annak a' tsekély kézi munkákba való gyakorlás által munkálódásban való könnyüséget szerezni: fundálta ezt Cseh Országban (1776.) ama nemes szívű Normális Oskolákra ügyelő Kindermann, a' ki utóbb Leutmeritz Püspök lett: 1819. az Austriai Tartományokban 465. industrialis Oskolák voltak. 1811. Cseh Országban

37. Fő, 92. indust. 2011. Vasárnapi; Morvában és Sziléziában 20. Fő, 3. ind. 1548. Vasár, Ausztriában az Ennsen alól 18. Fő, 50. ind. 107. Vas. Ausztriában az Ennsen felyül a' Salzburgi, Inni és Hausrucki kerületeken kívül 5. Fő 2. Ind. 120. Vasár. Styriában és Illyriának Klagenfurt nevű kerületjében 10. Fő, 36. Ind. 242. Vas. Grätzben 9. Vasár. 582 inasokkal, 1. Polgárokat formáló intézet 72. és 1. Kereskedői Vasárnapi Oskola 40. Tanulókkal; a' Grätzei kerületben 1815. a' Falukban 140. Vasár. 6364. Tanul. és 25. Industr. Oskolák voltak 713. Tanulókkal. Fő (Capitalis) Oskolái vannak Vorauban és Gleisdorfban.

B) A' Felsőbb mesterségbeli pallérozó intézeteket (Instituta technica): u. m.

a) A' Gazdaság vagy földművelés Oskoláit: ilyenek Ausztriában a' Vösendorfi; Cseh Országban a' Krumaui; Magyar Országban a' halhatatlan emlékezetű Festetics György Gróf által felállított és nemes lelkű fia, a' Tudományok barátja 's pártfogója Festetics László Gróf alatt szépen virágzó és híres Keszthelyi Georgicon, mellynek az ott lévő ifjúság föld művelésben való gyakorlássára 985 (1200. □ ölös) földje van; és a' Magyar Óvári, melly hasonlóképpen igen virágzó állapotban van 's a' hol az ifjúság gyakorlássára szolgáló föld 13. □ mf. végre a' Gróf Náköé Szent Miklóson Torontál Várm. b) Az Erdő művelés Oskolái: u. m. Ausztriában a' Mária Brunni Bétshez közel; Magyar Orsz. a' Kis Mártoni, Keszthelyi, Hradeki; Cseh Orsz. a' Brandeisi és Gratzeni Uradalmakban lévők. c) A' még Európán kívül is híres Selmetzi Bányász Akadémia; fundálta Mária Thérézia 1760. vannak benne 4. Professzorok, kik a' Chymiát, Machinák Tudományát, a' Bányász Törvényt, a' kettős Számvetést (Scriptura doppia), 's az Erdő művelést tanítják; 1809.

olta egy ötödik Professor által a' Logica, Metaphysica és Physica is taníttatik. Az Oskolai pálya 5. a' gyakorlás ideje 1—2 esztendő d). A' Hajókázás Oskolája Triestben e). Rajzoló Oskolák minden nevezetesebb Normális és Fő (Capitalis) Oskolák mellett találtnak az egész Birodalomban.

C) A' sok mesterségű (Instituta polytechnica) intézeteket: ilyenek

a) A' Prágai. Fundálták ezt a' Cseh Országi Rendek 1806. a' nemzeti Mesterségeknek, főképpen a' Len-gyapjú és Pamut manufaktúráknak, az üveg és vas fábrikáknak tudományos Tanítás által való előmozdításokra. A' Tanítás tárgyai: a' Mathesis pura, Földmérés Mestersége (Geodäsia), Mechanica, Chymia, Számadolás, Építés és Rajzolás. Vasárnapokon 's innep napokon a' rajzolásban, Geometriában, Mechanicában 's építésben oktattatnak mind azon Prágában lévő kézi mesterség üzők is, a' kik ezt az intézetet máskor meg nem látogathatják, azomban reájok nézve az említett Tudományok szükségesek. — Sokkal nagyobb kiterjedésű és tökéletesebb ennél, sőt a' Párisinál is, melyeknél több egész Európában sints

b) A' Bétsi, melyet Ferentz Császár állíttatott fel 1815. a' Prechtli kormányozása alatt. Ennek 5. tulajdonságai vannak, u. m. 1) Tanító intézet; 2) Mesterségi gyűjtemény (Conservatorium technicum), és 3) a' Nemzeti szorgalmatosság előmozdítására való egyesület. Mint tanító intézet három osztályokból áll; a) Realis Oskolából (így neveztetik ez azért, mivel nem csak a' nyelv, hanem a' dolgok esméreteivel is foglalatoskodik), melly részserént a' más két osztályokra előre készítő, részserént pedig a' polgárok közép Klaszissának mivejődését tárgyazó Oskola. Taníttatnak benne: valás, Német nyelv és hivatalbeli irás mód, szép

írás, *Elementaris Mathesis*, természeti 's közönséges Históriák, föld leírás, Manufaktúrákba való Rajzolás, Geometriára és Építésre szükséges Rajzolás: Frantzia és Olasz nyelvek; b) a' kereskedői osztályból, a' hol Számadás, kereskedésbeli Számvetés, és írás mód, a' kereskedés, és Pénz váltás törvénye, Föld leírás és História 's a' portékák tudománya; végre c) a' Mesterségi osztályból; itt a' tiszta *Elementaris Mathesis* (azoknak, a' kik a' reális Oskolát nem gyakorolhatták), a' tiszta felsőbb *Mathesis*, a' *Physica*, a' *technica Chymia*, a' Mesterségek Tudománya (*Technologia*), a' *Mechanica*, a' *practica Geometria*, a' szárazon lévő és vizi Építés taníttatnak az ezekhez szükséges rajzolással együtt. — Mint mesterség művek *Conservatoriuma* magába foglal a' *Polytechnicum Institutum* különféle gyűjteményeket, mellyek részszerént a' tanításkor való mutogatásra, részszerént a' közönséges nézésre és haszonvételre szolgálnak. Illyenek p. o. a' Fábrikai művek gyűjteménye, — melly a' Nemzeti munkásságnak Históriai előadása, a' mennyiben a' belföldi remek munkákat egyről egyig meglehet benne látni, — a' vizi és híd építés kised formáinak gyűjteménye; a' *Technica Chymia Laboratoriuma*, vagy Műhelye; a' *physikai Kabinét*; földmérői eszközök, — a' portékák Tudományának gyűjteményei; egy Könyvtár, egy *Mechanica* és *Mathesis* műhelye. — A' tanítás közönséges, és a' béiktatás taxáján kívül, melly a' könyvtár szaporitására fordittatik, ingyen van. A' tanulóok száma 7—800. Az ezen intézetben tanuló ifjak részszerént a' polgári életben lépnek ki a' *Mechanicával* vagy *Chymióval* atyafias mesterségek gyakorlására, részszerént a' kereskedésekben kapnak hivatalt, részszerént pedig a' szárazon lévő, vizi és híd építéseknél 's utak tsimálásánál, föld mérésnél 's a' t. lépnek közönséges szolgálatba.

III. A' Tudósok Oskoláit, vagy a' Státus igazgatassát tárgyazó nevelő intézeteket:

A) Az Alsóbbakat, mellyeknek neveik Gymnasiumok, 's Grammaticalis Oskolák. *) Egy azon Státusok közzül, mellyek az ilyen Oskolákkal bővölködnek az Austriai Birodalom, mellynek 218. Gymnasiumai 's Grammaticalis Oskolái vannak; Gymnasiumot 178-at számlál; ezek közt 149. a' Katholikusoké, 15. a' Lutheránusoké, 10. a' Reformátusoké, 2. a' nem egyesült Görögöké; Magyar, Tót 's Horvát Országokban vannak a' Katholikusoknak 6. Királyi Fő Gymnasiumaik u. m. Magyar Orsz. Budán, Győrben, Kassán, Nagy-Váradon, és Posonyban, 's Horvát Orsz. Zágrábban, 1824-ben 2797. Tan. 52. Királyi Gymn. 14,400. Tan. 's 7. Királyi kissebb Gymnasiumaik 731. Tanulókkal: a' Reformátusoknak Szigeten. (Máramaros Várm.), Nagy-Kőrösön, Losontzon, Miskoltzon, Ketskémén, ezeken kívül Grammaticalis Oskoláik tsak nem minden nagyobb Helységben, a' Lutheránusoknak Sopronban és Selmetsen; 's az Ó Hitűeknek 1. Gymnasiumjok Karloviczon, és 2. Grammaticai Oskoláik Miskoltzon 's Verschetzen.

B) A' Gymnasiumok 's Universitások közt lévő közép Oskolákat. Illyenek

a) A' Lyceumok, u. m. a' Katholikusokéi: Linzben, Salzburgban, Grätzben, Klagenfurtban, Trientben, Olmützben, Mailandban, Bergamoban, Bresciában, Mantuában, Cremonában, Comoban, Velentzében, Veronában, Vicenzában, Udinében, Trevisoban, Laibachban, Capo d' Istriában, Innsbruckban, Egerben, és Kolosváron; a' nem egye-

---

*) Ezek egymástól abban különböznek, hogy a' Gymnasiumokban a' Grammaticai Tudományokon kívül, mellyek tsupán tárgyaik a' Grammaticalis Oskoláknak, a' lélek formáló Tudományok (Studia Humanitatis) is taníttatnak.

sült Görögöké Karloviczban, a' Lutheránusokéi: Posonyban, Lötsén, és Késmárkon; végre a' Reformátusoké Szigeten (Máramaros Várm.)

b) A' Katholikusok Akadémiáik Magyar és Tót Országokban, u. m. a' Posonyi, Kassai, Nagy-Várad, Győri és Zágrábi, mellyekben a' Cursus 4. esztendeig tart, u. m. a' 2. első esztendőben a' Filozófiai, 's a' 2. utolsókban a' törvénybeli Tudományokat tanítják négy négy tanítók (1824. voltak benne 1562. tanuló); a' Reformátusok Collegiumaik Debretzenben, Sáros Páton, és Pápán, mellyek közt legnépesebb 's legvirágzóbb a' Debretzeni, a' hol 8. munkás Professorok általa' Dogmatica és moralis Theologia, az Ecclesiastica Historia, a' Prédikálás mestersége, a' 'Sidó, 's más napkeleti nyelvek, az Ó és Új Testamentomi Szent Írás magyarázássával (Exegesis), a' Hazai magános (privatum) és közönséges (publicum) Törvények, a' Törvények Históriaja, a' büntető Törvények, a' Magyar Ország Statistikája, a' Filozofiának minden részei, 's Históriaja, a' Mathesis, Physica, közönséges História, Görög és Deák Litteratura, Természet História, Chymia, Technologia, a' Német és Frantzia nyelvek 's végre a' Nevelés és Tanítás módja jó előmenetellel taníttatnak; 1825. voltak benne 556. felsőbb Tudományokat halgató ifjak, 's az alsóbb Klasszisokban 1500-nál többen; a' Lutheránusok Collegiuma Eperjesen; Erdélyben: a' Reformátusok Nagy-Enyedi, Kolosvári, Maros-Vásárhelyi és Udvarhelyi Collegiumaik, valamint az Unitariusoké is Kolosváron.

c) A' 7. Universitásokat, mellyek a' Bétsi (fund. 1365.), a' Prágai (f. 1348). a' Pádai (f. 1228); a' Pávai (f. 1361.), a' Pesti, fundálta Pázmán Péter Esztergomi Érsek Nagy Szombatba 1635. Sok bővítések után 1777. Mária Thérézia Budára, 's innen II. József Császár 1784. Pestre tétette által, a'

hol most is szépen virágzik; a' Lembergi (f. 1784); az Insbrucki (f. 1815.)

D) A' Tudományok egyes Ágainak tökéletesítésére szolgáló tanító intézeteket, ilyenek: 1) a' Theológiára nézve: a) a' Katholikusok St. Agostonnál lévő Világi Papokat nevelő intézetek Bétsben, — a' Pazmaneum Collegium, hasonlóképpen Bétsben, melly lételet Kardinális és Esztergomi Érsek Pázmánnak köszönheti, a' ki 1613. egy 28. Magyar Országai vagy az ezzel egyesült Tartományokbeli ifjakra (Alumni) való fundátziót tett, kiknek világos kék hosszú öltözetjek van és a' Püspöki Megyékből küldetnek oda bizonyos számmal; — a' Pesti közönséges Seminarium; és a' Klastromokban lévő's az azokban lakó Szerzetesek számokra való Theológiát tanító intézetek: b) a' Protestánsoké; a' Bétsi Fő Theologiai Oskola; c) az egyesült Görögöké; a' Lembergi Orosz Fő Seminarium; d) a' nem egyesült Görögöké; a' Karloviczi Seminarium,

2) A' Törvény tudományra nézve: a' Keszthelyi Pristaldeum, vagy egy a' Georgiconnal a' Törvény tudományra nézve öszve kötött tanító intézet, mellyben Fiscálisok formáltatnak.

3) Az Orvosi tud nézve: az Orvosi — Seb Orvosi Jósef Akadémiája Bétsben, nevét II. Jósef Császártól, a' ki ezt a' Katonai Orvosok és Seb Orvosok tökéletesítésére alkotta 1785. vette; felvigyáz reá az Udvari hadi Tanáts; — az Orvosi Seb-Orvosi Oskola Linzben; a' Barom orvosló Oskolák Bétsben, Linzben, Pesten és Mailandban, a' Bába Oskolák Mailandban, Triestben, Zarában, és Czernoviczban.

4) A' Filozófiára nézve: a' Kremsi, Kremsmünsteri, Brüxi, Budweisi, Leutomischli, Pilseni, Brünni, Nikolsburgi, Przemysli, Czernoviczi, Mailandi, Görzi, Trienti, Szombathelyi, Váczi, és Szegedi Katholika Filozofiai Oskolák.

E) A' jöendőbeli Tanítók formálássára való Oskolákat: a) a' Katholikusoknál a' Tanítók az alsó Oskolák számokra a' Fő (Capitalis), ezeknek a' Tanítói pedig a' 10. u. m. a' Posonyi, Budai, Körmötzi, Kassai, Nagy-Váradi, Nagy-Károlyi, Temesvári, Pétsi, Győri és Zágrábi Normális Oskolákban vizgáltatnak meg és készítettnek ezen nemes pályára; a' nem egyesült Görögöknél a' Rátz Tanítók Zomborban, 's az Oláhokéi Ó Aradon; illyen Oskolák b) a' Tudós Oskolák Seminariumai, mellyek az Austriai Monarchiában 1811. állitattak fel 's a' Gymnásialis, Theologiai, Törvényes és Filosofiai Tanító intézetekben Professorságra menendő Katholikus ifjak formáló intézetjei. Ide számláltathatnak még az Orvosi, Seb Orvosi, és Bába Tudományokat Tanító Férjfiak mellett Adjunctus, Assistens, Prosector (Test felbontó), és Practicans neven lévő alkalmazatosabb és Oskolai pályát végzett ifjak 3—400. f. fizetéssel, de a' kik hivatalokat a' bé vett rend szerént csak eszt. viselhetik, 's azután helyekbe mások neveztetnek ki.

F) A' Lakosok külömbféle Klasszissainak bizonyos tzélokra való nevelő intézetjeiket: 1) a' Nemesekei a) a' Cs. Kir. Mária Thérézia által 1745. fundált Nemesi Akadémiai Bétsben, mellynek tzélja a' Nemes Ifjaknak a' fontos Státus hivatalokra előre való elkészítése; a' Birodalom kebelében lévő ifjakon kívül bé vétetnek ide a' külföldiek is 1000. f. élelem pénzért. Oktattatik ezen intézetben az Ifjúság az ugy nevezett Studia Humanitatisban, a' Filosofiai 's Törvény Tudományokban, a' Frantzia, Anglus, Olasz, Cseh, Magyar, és Lengyel nyelvekben, Nemesi Test gyakorlásokban, u. m. a' Lovaglásban, Tántzolásban, és Viaskodásban: a' Tudományok tanítóik résszerént Piáristák, résszerént Világiak: b) a' Löwenburgi Collegium, fundálta

egy Löwenburg nevű Gróf 1732. az Austriai és Magyar Országi Nemes Ifjak nevelésekre; c) a' Bétsi, Kremsmünsteri, Kassai, Nagy-Váradi, Zágrábi, és Kolosvári Convictusok, 's az Erdélyi 6. Seminaria Studiosorum. 2) A' nem Nemeseké a' Cs. Kir. Városi Convictus Bétsben, melly az egész Monarchiában legnagyobb, a' benne lévők Gymnasiumi Tanulók, Filosofusok, Törvény Tanulók, 's Theologusok, kik a' Státus külömbféle részeiben lévő Megyes Püspökök által bizonyos számmal küldetnek oda, hogy jó Tanítók és Katecheták váljanak belőlök; Orvosok, az intézet rendjével meg nem egyező tanuló óráik miatt a' Convictusban nem lehetnek; hanem a' nevelési Summa kezekbe adatik, azon köteleztetéssel mindazáltal, hogy a' Convictus Kormány Széke előtt a' Tudományokban tett előmenetelekről számot adjanak. 3) A' Napkeleti nyelveket Tanulóknak is van Bétsben egy Akadémiájok, mellyben az Udvari és Státus Kantzellária felvigyázása alatt a' jöendőbeli Követek, Konzulók és Tolmátsok, kiváltképpen a' Konstantzinápolyi követséghez és a' Napkeleti Tengeri kikötőkhez, vagy a' határ széli provinciákba küldendő hivatalbeli emberek 's tisztek formáltatnak, melly jeles intézetnek Austria valóban sok Tudós Orientalistákat vagy Napkeleti Nyelv Tudósokat 's Írókat köszönhet. Fundálta a' Kaunitz Státus Minister Tanátsára Mária Thérézia 1754. 4) A' Grätzi (Styriában) Joanneum, melly az ezen Tartománybéli História, mesterségek és természet Tudománya legbetesebb Kintseinek gyűjteménye: fundálta János Austriai Fő Hertzeg a' Styriai Ifjúság pallérozódására, 's a' munkásságnak és szorgalmatosságnak a' lakosokban való felélesztésére, a' Természet Históriai, Astronomiai és más Letzkekre való Auditoriumokkal 's egy könyvtárral. 5) A' Prágai 'Sidó Oskolák, a' hol egy Fő

és Leány Oskolán kívül, egy erkölts tanító intézetjek is van az Izraelitáknak. 6) a' Leány Tanító és Nevelő intézetek: u. m. a) a' Bétsi polgári leány Nevelő intézet; fundálta II. Jósef Császár 1787. a' magokat tanításra készítő Asszonyok formálására. A' Leányok mintegy 8. eszt. maradnak az Intézetben, azután pedig vagy házi Nevelők vagy közönseges-intézetbeli Tanítók lesznek belőlök; b) a' Hernalsi (Bétsnél) szegény Katona Tisztek leányainak, kik ebben az Udvar költségén tartatnak, Nevelő intézetje; fundálta Mária Thérézia. c) az Angliai Szűzek Oskolái St. Pöltenben, Kremsben, Prágában, Brixenben, Meranban, Roveredóban és Pesten; d) a' Sz. Orsolya Szüzeié Bétsben, Linzben, Grätzben, Klagenfurthan, Prágában, Kutenbergben, Brünbnben, Ollmützben, Laibachban, Laakban, Innsbruckban, Bruneckben, Posonyban, Nagy-Szombatban, Kassán, Nagy-Váradon, és Szebenben; e) a' Sz. Benedek Szerzetbeli Apátságái Lembergben, Staniontekben, és Przemyslben; f) a' Sz. Klára Szüzeié Ó Szandezben, 's az irgalmas (Misericordiana) Apátságái Lembergben, Przeworskban, Zaloszeben, Mariampolban, és Rozdolban; g) a' Notre Dámáké Posonyban, az Örmény Apátságái Lembergben, a' Servitánéké Arcoban, a' Tertiariáké *) Botzenben, Kaldernben és Brixenben, 's a' Dominikánákéi Altenstadtban és Linzben, a' Lombárdiában és Velentzében lévő 25. Leány Collegiomokkal mellyek közzül 6-ra a' Salesiának **) ügyelnek, kiknek Bétsben is van egy a' fővebb

*) Így neveztetik a' Minoritáknak a' Szent Ferentz által felállított 3-ik Réndjek, mellyben többnyire világi férfiak és asszonyok vannak, 's csak a' világ fiaiénál kegyesebb élet folytatására köteleztetnek, különben pedig a' magok polgári 's házi állapotjokban megmaradnak.

**) Ezek neveket Sales Ferentztől vették. a' ki ezt az Asszonyi rendet a' Barátnéjával Chántával 1610. Annecyben (Szabaudia-

Nemesek leánykáik számára való intézetjek. 1819. voltak Csehországban, Morvában, Sziléziában, Austriában, Styriában, Karinthiában, Tyrolisban, Vorarlbergben, Illyriában 's a' Littoralében 465. Leány Oskolák. 7) A' Siket Némák intézetjei Bétsben, Linzben, Prágában, Vátzon, Mailandban. 8) A' Vakokéi Bétsben, Prágában, Linzben. 9) az Árva házai Bétsben, Prágában, Mailandban, Bresciában, Cremonában, Bergamoban, Velentzében 's Szebenben.

G) A' Tudományos és Mesterségbeli (technicum) esméretek tökéletesítésére és a' szép mesterségek mívelésére való Intézeteket, a' millyenek

1) A' Tudós társaságok és polytechnicus (sok mesterségű) egyesületek: u. m. a) a' Tudományos Társaságok Prágában, b) a' Bétsi mezei gazdálkodásbeli Tár. c) a' Cseh Országi hazai gazdagságbeli Tár. melly mintegy 10. eszt. óta áll fenn; protectora János Fő Hertzeg; tzielja a' gazdaságbeli próbatételek, és javítások; tagjai különbfélék, u. m. jország birtokosok, Tanítók, Árendások, 's a' t. d) a' Morvai és Sziléziai föld mívelés, természet és Hazza Tudománnya előmozdítására való Tár. e) a' Styriai mezei gazdálkodásbeli Tár. f) a' Kárinthiai és Karnioliai föld mívelés és szép mesterségek előmozdítását tárgyazó Tár. g) a' Görzi földmívelői, mivész és kereskedői Tár. h) a' Roveredoi (Academia degli Agiati) Tudós Társaság; i) a' Minerva Kabinetje Triestben; k) a' Tudományok és szép mesterségek Olasz Országi Institutuma, 4. Szakaszokban, u. m. Mailandban, Velentzében, Paduában

---

ban) alkotta, vagy legalább azon menedék hely felállításával, melly az Özvegyek és beteges Asszonyok befogadására szolgált, alkalmatosságot adott a' rend felállítására, melly most is a' betegek ápolgatásával és a' fiatal leánykák nevelésével foglalkozkodik.

és Veronában; l) a' tudományok és szép mesterségek Akadémiája Páduában; m) a' Tudom. és szép mest. Athenaeumai Bresciában és Bergamóban; n) a' Velentzei és Trevisoi Athenaeumok; o) a' Tudományok de Concordi nevű Akadémiája Rovigóban; p) a' Velentzei és Pádúai Tudós Orvosi Társaságok q) az Udinei földmívelés Tár. r) a' földmívelés, kereskedés és szép mesterségek Társasága Veronában s) Erdélyben 1) a' Magyar Nyelv és Litteratura tökéltetésére, és 2) a' hazai Írók munkáinak kiadására 's a' hazai História kidolgozására egyesült társaságok.

2) A' szép mesterségek Társaságai u. m. a) a' szép mesterségek Akadémiája Bétsben, melynek 4. Fő Osztályai vagy Oskolái vannak; az a) a' Festés, Kép faragás, Réz metszés és mozáik, vagy színes kövekből kirakott munkák, — a' b) az Építés, — a' c) a' Metszés (Gravierkunst), — és a' d) a' szép mesterségeknek a' manufaktúrákra való alkalmaztatásának Oskolája; b) a' Mailandi Akadémia, a' hol egy Mozáik Oskola is van; c) a' Hazafiúi művészség barátjainak privát egyesülete Prágában; d) a' Mailandi, Bétsi, Prágai, Innsbrucki, Grätzi, Musikai egyesületek; e) a' Velentzei és Laibachi philharmonium Institutumok, és f) az Austriai Birodalomban lévő Musika Barátjainak Társasága Bétsben. Lássuk

H) Az Írók munkáinak közönségesekké tételére való intézeteket: ilyenek: a) a' Könyv kereskedés, melly legjobban virágzik az Austriai Tartományokban; csak Bétsben 27. — van, Magyar Országban ellenben 15. és Galicziában 2. a' Könyv nyomtató Műhelyek is legszámosabbak az Austriai Státusokban; a' Magyar Országiak, melyeknek számok 55. alig dolgoznak fel öszveséggel 3000. Bál papirozt esztendőnként. Mailandnak 71. van, melyek 1819. 5,200,353. Lirét érőt nyomtattak: 1817.

a' Birodalomban 1000. munkánál több jelent meg:
 c) a' külömbféle folyó irások: 1818. az Austriai Császárságban 31. Journálok (napi jegyző könyvek) adattak ki, t. i. 13. Bétsben, 9. Olasz Országban, 2. Prágában, 3. Szalzburgban, 1. Grätzben, 2. Pesten, 1. Posonyban, és pedig 20. Német, 8. Olasz, 1. Magyar, 1. Tót, és 1. uj Görög nyelven; ezek között 2. Theologiai, 2. Törvényes, 3. Orvosi és Seb Orvosi, 2. Természeti Filozofiai, 1. Katonai Tudománybeli, 2. Históriai és Statistikai, 1. Gazdaságbeli, 4. szép Tudománybeli, 1. Musikai, 1. az Ifjúságnak való, és 10. elegyes foglaltú volt. Ezeken kívül az Ujságok száma 31-re ment; u. m. 17. Német, 7. Olasz, 1. Deák, 2. Magyar, *) 1. Cseh, 1. Lengyel, 1. Görög, 1. Serbus, melyek közül 7. Bétsben, 2. Cseh Orsz. 1. Morvában, 4. Magyar Orsz. és Erdélyben, 2. Galicziában, 2. Styriában, 1. Kárinthiában, 1. Szalzburgban, 1. Tyrolisban, 2. Illyriában, és 7. Olasz Országban jött ki. A' most előszámlált folyó irásokon kívül nyomtattnak még minden esztendőben 300. féle Kalendáriumok. Hazánkba legujjabban két anyai nyelven irt és az olvasót gyönyörködtető folyó irások vannak, u. m. a' Pesti Tudományos Gyűjtemény és a' Kassai Felső Magyar Országi Minerva.

I) A' Tudományok intézetjeit, egyenként véve azokat: illyenek 1) az Orvosi Tudományra nézve a' Schönbrunni, Kis-Mártoni, Pádúai, Páviai, Bétsi, Prágai, Pesti fűvész kertek; a' Medico-Chirurgico-Clinicum (betegekkel bánó) intézet Bétsben; a' Test bontzó Theatrum Bétsben, és Pesten; végre az Orvosi-Seb Orvosi Josephina Akadémiában lévő Anatomiai-Physiologiai viasz ké-

---

*) U. m. a' Bétsi Magyar Kurir és Pesti Hazai 's külföldi Tudósítások.

születek Bétsben ; 2) az Oeconomiára nézve a' Páviai és a' Bétsben lévő Théréziániumhoz tartozó gazdasági kertek , melly utolsó a' külföldi Gabona nemeknek az egész Birodalomban való közönségekké tételére felette sokat tett ; 3) a' Mathesisre nézve a' Bétsi, Prágai, Kremsmünsteri, a' Buda mellett a' Szent Gellért hegyén lévő , az Egri, Breirai (Mailandban), Pádúai Csillag vizsgáló Tornnyok ; 4) a' Physicára nézve a' Bétsi, Prágai, Páviai chymiai Laboratoriumok (dolgozó műhelyek).

K) A' szép mesterségek és tudományos 's mesterségbeli esméretek segéd eszközeit. Illyenek a) a' könyvtárak, u. m.

		darabok- kal
1. Bétsben	a) a' Császári - - - - - és 12—15000. ritka kéz iratokkal, föld abrosz, Réz metszés, kép (portrait) 's a' t. gyűjteményekkel.	300000
	b) az Universitásé - - - - -	130000
	c) a' Théréziániumé - - - - -	45000
	d) az Orvosi — Seb Orvosi Akadémiáé - - - - -	40000
	e) a' Löwenburg Convictussáé - - - - -	50000
	f) az ő Cs. Kir. Felsege tulajdon könyvtára - - - - -	60000
	g) a' Károly Fő Hertzegé - - - - -	60000
	2. Kloster Neuburgban a' Nevelő intézeté - - - - -	25000
	3. Kremsmünsterben a' Nevelő Int. - - - - -	25000
	4. Mölkben a' Nev. Int. - - - - -	35000
5.	Grätzben a' Lycaeumé - - - - -	105000
6.	Admontban a' Nev. Int. - - - - -	20000
7.	Lambachban a' Nev. Int. - - - - -	18000
8.	Linzbén a' Lycaeumé - - - - -	22000
9.	Salzburgban { a) a' Lycaeumé - - - - - b) a' St. Péteré - - - - -	20000 36000
10.	Innsbruckban az Universitásé - - - - -	16000
11. Prágában	{ a) az Universitásé - - - - - b) a' Clement Collegiumé - - - - - c) a' Káptalané - - - - -	11000 30000 45000
	12. Ollmützben a' Lycaeumé - - - - -	34000
	13. Brünbnben a' Lycaeumé - - - - -	10000
14.	A' Kremsieri - - - - -	30000
15.	Nicolsburgban a' Ditrichsteiné - - - - -	20000
16.	Tepelben a' Nevelő Intéz. - - - - -	18000
17.	Lembergben az Univeritásé - - - - -	20000
18.	Debretzenben a' Refor. Collegiumé - - - - -	25000
19.	Pesten az Universitásé - - - - -	50000

					darabok- kal
20.	Maros Vásárhelyen a' Teleky Grófé	-	-	-	60000
21.	Sáros-Patakon a' Ref. Colleg.	-	-	-	20000
22.	Mailandban { a' de Brera	-	-	-	140000
	{ az Ambrosiana	-	-	-	90000
23.	Velentzében { a' St. Marco	-	-	-	150000
	{ a' Nani	-	-	-	40000
24.	Páduában { az Universitászé	-	-	-	70000
	{ a' Benedictin. Bibl.	-	-	-	52000
25.	A' Páviai	-	-	-	33000
26.	A' Bellunoi	-	-	-	45000
27.	A' Vicenzai	-	-	-	20000
28.	Bresciában a' Lycaeumé	-	-	-	60000
29.	Bergamoban a' Lycaeumé	-	-	-	30000
30.	A' Mantuai	-	-	-	50000
31.	A' Triesti	-	-	-	8000
32.	Pesten a' Magyar Museumé	-	-	-	12000
	és 2478. kéz iratokkal				
					2279000

Ezeket kívül még Göttwichben, Vorauban, Klagenfurtban, Reichenauban, Posonyban, Fiumében 's másutt; végre van Bétsben egy musikai Könyvtár is, mellv egész Európában sehol sint; áll 600. kötetekből és 7000. Compositiókból.

b) A' Bétsi, melly legtökéletesebb, Páviai, Pesti, Prágai, természeti dolgok gyűjteménye; c) a' Bétsi physikai — mathematicai Kabinét; d) a' Bétsi, melly leggazdagabb és Pesti pénzek 's régi míviek gyűjteményei; e) a' Pesti régiségek gyűjt; f) a' Bétsi polytechnicum Institutumban lévő fábrikai míviek Kabinétje, melly egyetlen egy a' maga nemében; g) a' Bétsi és Prágai képes tárházak; h) a' Bétsi Réz metszés gyűjtemény, melly az Albert Hertzegé volt, 's a' mellyben 300,000-nél több réz metszés találtatik, a' mívészég ezen ágának legelső kezdetétől fogva fel a' legclassicusabb míviekig; ezen kívül 82,000. Portrait, és 40,000-nél több kézzel való rajzolatok; i) a' Nemzeti Museumok p. o. a' Grätzi (a' Joanneum); a' Pesti, mellyet Hazánk ama halhatatlan emlékezetű Naggya Széchényi Ferentz Gróf ajándékozott az Országnak 1802. 's azolta több érdemes Hazafiak által szépen

megbővítettett, 's bővítettik is naponként; felvigyázója a' Nádor-Ispány; továbbá a' Prágai, Brünni, Troppau, Triesti, és Szebeni.

A' Katholikusok és egyesült Görögök Oskoláik közbevetetlenül 3. Tudományokra ügyelő Biztosságok (Commissio Studiorum) alatt vannak u. m. a' Bétsi Fő Udvari Tudományok Biztossága alatt a' nem Magyar Országi Oskolák: a' Magyar Országiak pedig a' Budai, 's az Erdélyiek az Oskolai, valamint az Ekklesiái dolgokat is kormányozó Biztosságtól (Studiorum Commissio) függenek. Ezen Fő Kormány Székek felvigyázása alatt foglalatoskodnak az Oskolai dolgokkal a' kerületbeli Directorok, kik a' fő Biztosságot a' Tudományos tárgyakról tudósítják. Az Universitásokat a' magok Magistratussa igazgatják, minden esztendőben választatni szokott Nominatustulust viselő Rector Elöl-ülése alatt. Az a' Oskoláira 1806. óta a' helybeli Plébánus ügyel; kerületbeli felvigyázást pedig egy a' Püspöktől ki-nevezett 's a' Császártól megerősített Decanus vagy Al Decanus viszi.

A' Protestánsok Oskoláikat a' fővebb rangú protestáns világi és papi Személyekből álló Patronalis Gyűlés igazgatja, mellynek Elöl-ülője az Inspector Curator; egyébaránt az Oskolák belső Kormányoztatására 's az erköltsiségre való felvigyázásra mindenik fő Oskolának van tulajdon igazgató Széke, melly a' Rector Professorból, a' ki egyszerűsmind annak Elöl-ülője, és a' legfelsőbb példás életű tanuló ifjakkból, kik több vagy kevesebb számúak az Oskola népességéhez képpent, áll: a' fontosabb tárgyakat mindazáltal a' patronalis gyűlés igazítja el. A' nép Oskoláira a' Protestánsoknál is részesítik helybeli Prédikátor, részerént valamely arányos világi ember vigyáz.

A' nem egyesült Görögök Oskoláikat a' Pesti Fő Inspector és a' 6. kerületi Igazgatók (Districtuales Directores), u. m. a' Budai kerületbeli, a' ki Budán, a' Bátsi ker. a' ki Ujvidéken, a' Szeremi ker. a' ki Kárloviczon, a' Temesi ker. a' ki Nagy-Kikindán, a' Karansebesi ker. a' ki Lugoson, és a' Nagy-Várad, a' ki Nagy-Váradon lakik, kormányozzák, a' Falusi Oskolákra pedig ezeknek felvigyázások alatt a' helybeli igazgató ügyel, a' ki rendszerént világi Ember, 's tsak akkor Pap, ha a' világiak közt ezen hivatalra alkalmas ember nem találtatik.

III. Polgári alkotmánya és Igazgattatása.

1. §. Az Austriai Birodalom több Királyságokból, Hertzsegegekből és Grófságokból áll, melyek titulussok, alkotmányok, jussaik és polgári 's törvényes öszve köttetésséik megtartása mellett, az Austriai Császár, mint örökös Uralkodó alatt, egy testé lettek. Az egész Státus testét illető sarkalatos törvények ezek:

a) A' VI. Károly Császár kinyilatkoztatásának, melly az Uralkodásban való örökösödést és minden Státussainak eloszthatatlanságát erősíti meg, hitellességét magában foglaló 19. Aprilisi 1713. Protocolum.

b) Az ő Cs. Kath. Felsége minden Királyságainak, Provinciáinak és örökös Státussainak eloszthatatlan Egységéről és az Uralkodásban való örökösödésről szolló örökös Törvény és Pragmatica Sanctio, melly szerint a' Leány ág is eljuthat az Uralkodásra 6. Dec. 1724.

c) Azon Manifestum (kihirdetés), melly által az Austriához tartozó Státusok örökös Császárságnak neveztetnek, 11. Aug. 1804.

d) Azon Manifestum, melly által Felséges Urunk a' Német Császári Koronát letévé, Austriai Császári titulust és Czimert veszen fel, 6. Aug. 1806.

A' Státusok nevezetesebb fundamentomos törvényeik pedig egyenként véve azokat, ezek:

a) Az Austriai Fő Hertzegségre 's az akkori örökös Tartományokra nézve, az 1461. alkotmány, azon jóvá hagyással, hogy minden a' Tartományra vetett rendszerént és rendkívül való adózások elébb Postulátumoknál fogva a' rendekkel minden esztendőben közöltessenek, és az Országló Szék azokról szolló végzésének kiadattatása után a' rendek magok vessék ki az adókat a' népre; végre, hogy a' rendek magokat követeik által repraesentáltathassák.

b) Az I. Maximilián Császár Augsburgi Libellussa 10. Apr. 1510.

c) Az I. Maximilián, I. Ferdinánd, II. Maximilián, II. Rudolf, II. és III. Ferdinánd, és I. Leopold Feudalis, vagy bizonyos tartozásokért való jószág adásról szolló rendeleteik.

d) A' Tyrolisi Grófságra nézve a' rendek alkotása 24. Mart. 1816.

e) Cseh Országra nézve, a' II. Ferdinánd által megújított hazai Törvények 1627—1628. és a' III. Ferdinánd Declaratoriumai és Novellái 1640,

f) Morvára 's Sziléziára nézve a' II. Ferdinándtól megújított rendeletek 1628. és az 1. Sept. 1707. 's 8. Febr. 1709. Sanctio pragmatica egyedül Sziléziára nézve.

g) Magyar Országra nézve 1) A' I. András arany Bullája 1222. esztendőről, melly nevét a' rajta függő arany petséttől kapta; ennek mindazáltal a' Jus resistendiről szolló 31. art. 2. §. 1687. az I. Leopold Uralkodása alatt tartatott Ország Gyűlésén ki hagyott. 2) A' Nemesség 3. sarkalatos Pri-

vilégiumi, u. m. a) hogy a' Nemes embert, ha csak törvényesen megnints idézve 's vétkéiről meggyőzve, el ne fogattassék; b) csak a' Király alatt van, és c) az adózástól szabad legyen. 3) A' Protestánsok Valásbéli szabadságokat magokban foglaló Bétsi és Lintzi Békesség kötése, melyek közzül amazt 1606. Botskai Istvánnal Rudolf, ezt 1645. I. Rákoczi Györgyel, a' ki valamint Botskai is Erdélyi Fejedelem volt, kötötte III. Ferdinánd Császár, és a' Bölts II. Leopold Császár alatt tartatott 1791. ki Diaetán is ujra megerősítették. 4) Az Austriai Ház Magyar Országhoz való örökös jussát magokban foglaló 1687. ki törvények, melyek ezen just I. Leopold alatt a' férjfiúi, 1723-ban pedig a' VI. Károly *pragmatica Sanctiójának* elfogadásával, a' Leány ágnak is által adták. 5) A' Koronázási Diploma és Esküvés.

b) Erdélyre nézve a' 3. rendeket formáló fő nemzetek egyesüléseknek pontjai; a' Bethlen Miklós által készített és I. Leopold által alá íratott 18. pontokból álló Leopoldinum Diploma 4. Dec. 1691. mellyen függ Erdélynek mind polgári, mind valásbéli Szabadsága; a' *pragmatica Sanctio*, és az 1791-ki és 1795-ki *Diaetalis articulások*.

i) Galicziára, Lodomériára, és Bukovinára nézve az 1782 ki, 1787-ki és a' 13. Apr. 1817. költ *Patensek*, melly utolsó a' Galicziai és Lodomériai rendek alkotását foglalja magában.

k) A' Lombárdiai-Velentzei Királyságra nézve a) az 5. Apr. 1815. Lomb. Velentzei sarkalatos Törvény, b) a' 24. Apr. 1815. *Constitutio*.

2. §. A' Monárcha 's az ő Familiája és Háza. Az Austriai Birodalom Uralkodója, a' Császári és Királyi Székbe örökség szerént való jussánál fogva lép fel és pedig első szülöttség szerént, melly just mind a' férjfiúi, mind a' Leány ágra kiterjed, mind-

azáltal amannak a' Thronushoz elsőbb jussa van, mint ezen utolsóbbnak, úgy pedig, hogy ha valamely Uralkodó férjfiúi örökös nélkül hal meg, a' legidősebb Leánnya, és ha Leánya sints, a' legközelebbi attyáról lévő férjfi atyafia (agnatus) jut az Uralkodásra. Ha sem e' maga nem él, sem maradéka nints, akkor az örökség jussa a' Linea szerint legközelebb való örökösre és ennek maradékára száll. Ha pedig az egész Uralkodó ház kihalna, ebben az esetben a' Magyar és Cseh Országi rendek szabad tetszések szerint választhatnak magoknak uj Királyi Familiát; a' Német 's a' többi örökös Státusokban ellenben az utolsó Uralkodó tetszése szerint tehet az Uralkodásban való örökségről rendelést.

A' Korona örökös kis korúsága (minorennitas) Magyar és Cseh Országokban 14. a' többi Státusokra nézve pedig 16. esztendőre van határozva, mindazáltal az Uralkodótól függ valamely Austriai Hertzeget megért idejüvé (majorennis) tenni. A' kis korúság alatt Magyar Országban az I. Mátyás alatt hozott 1485. ki törvény szerint a' Nádor Ispány, a többi Státusokban pedig az a' Tútor, a' kit a' megholt Uralkodó kinevezett, ha pedig ez a' Tútorság eránt semmi rendelést se tett, akkor a' Lineában és Grádusban legidősebb attyáról való attyafia veszi azt által törvény szerint. Az Uralkodó, mint Austriai Császár Bétsben, mint Magyar Király, minekutánna az Ország szabadságainak 's törvényeinek megtartására megesküdüött volna, az ujabb időkben rendszerént Posonyban vagy Budán (hajdan Székes Fejérváron), min Cseh Király Prágában, mint Lombárdiai Király Mailandban koronáztatik meg, melly alkalmatossággal a' Státus minden részei leteszik a' hódolási esküvést, az Uralkodó pedig minden Tartomány polgári alkotmányát 's privilégiumait megerősíti.

A' Császári Hertzegek 's Hertzezné 1806. óta Csász. Hertzeg, és Hertzezné, Austriai Fő Hertzeg és Fő Hertzezné Titulust viselnek, ezen praedicatummal, Ő Császári Hertzege. A' Korona örökös Titulussa ez: „Az Austriai Császárságnak Császári, Magyar 's Cseh Országoknak, Lombárdiának, Velentzének, Dalmátziának, Galicziának, Lodomeriának, és Illyriának Királyi Korona Hertzege és Örökösse.“ A' más Tartományokkal és Méltóságokkal biró Fő Hertzegek a' Fő Paizsban azoknak tzi mereiket, a' középben lévő paizsban a' Magyar 's Cseh Országokét, Galicziáét, és Austriaét, — a' szív vagy a' más két paizs közepén lévő paizsban pedig a' három részekre osztott Familiai Tzi mereket, u. m. a' Habsburgit, Austriait, és Lotharingiait viselik. A' paizst a' Fő Hertzegi Köpenyeg veszi körül, mellyen egy Korona látszik; 's a' szív paizst a' Fő Hertzegi Kalap fedi. A' Német Rend Nagy Mestere egyébaránt paizzsán a' vitézi rend keresztjét használja. A' Császár megegyezése nélkül a' Császári Ház egy tagjának se szabad megházasodni.

A' Királyi Ház tagjai fizetéseknek (Apanage) 's az Özvegy Császárnénak adandó Summának meghatározása magától az Uralkodótól függ, mellyre mindazáltal Magyar Országon tsak úgy tarthat ezen utolsó számot, ha meg van koronázva. Az elsőb-
bek közzül az élő 's a' Thronuson ülő Monárcha legidősebb testvér Öttse 's ennek maradéka a' Toscánai Nagy Hertzegeket birja, mint második szülött; a' Mária Thérézia 4. fijának Ferdinándnak a' maradéka pedig a' Modenai Hertzegeket. A' Német Vitézi Rend Nagy Mesterségét, melly a' Posonyi Békesség által örökség szerént az Austriai háznak engedtetett, a' Császár tetszése szerént adja a' Császári ház azon Hertzegének, a' mellyiknek akarja.

3. §. Vallására nézve a' Monárcha, valamint egész Háza is, Katholikus, sőt a' Feleségének is, ha talám más vallású volna, arra kell állania; a' többi Cs. Kir. Hertzegek feleségeik ellenben erre többé nem kényszerítettnek, gyermekeik mindazáltal a' Kath. Vallásban neveltetnek.

4. §. Residentziája az Uralkodónak Bétsben a' Császári Vár (Burg), Magyar Országban a' Budai Palota, Prágában a' Hradczin nevű Kastély; Velentzében a' St. Márk piattzán lévő Királyi Palota, 's Mailandban hasonlóképpen az itt lévő Kir. Palota; mulató Kastélyai Schönbrunn, Laxenburg, Hetzendorf.

5. §. Czimere és Titulussa három féle: a) a' nagy Czímer (Felség petsétje), és a' nagy Titulus, melly a' fontos Státus aktáiban u. m. a' Békesség kötésekben, külső hatalmasságokkal való egyezésekben, hitelezésekben, rendszabásokban (Instructio), a' követtség úti leveleiben és minden Cs. Kir. Konzuloktól használtatik. Áll pedig a) a' nagy Czímer egy nagy, aranyos fő paizsból, mellyet az Austriai Császári Korona fed, és 2. fekete szárnyú 's feketével borított nyakú aranyos Grif madarak tartanak. Ebben a' fő paizsban egy két fejű Koronás, fekete Sas láttatik, melly az Austriai Császárságot példázza, egy a' mejjén lévő nagy közép paizzsal. Ezen közép paizs közepén ismét van egy más kisebb paizs, melly a' Császári Familia Czímerét foglalja magában, körül vétetve a' 8. részekre osztatott nagyobb közép paizs osztályaiban lévő Austriai Provinciák Czimereikkel, a' Spanyol és Lotharingiai (ezen Státusokat az Austriai Császár valósággal nem bírja, hanem csak jussa van hozzájuk) Czimerekkel, 's azon Austriai Hertzegek Czimereikkel, a' kik más Tartományokat birnak, maga a' paizs pedig a' Birodalomban lévő Vitézi rendek és a' Német Vitézi

rend ékességeivel (Insigne). b) a' nagy Titulus ez : „N. N. Isten Kegyeleméből Austriának Császára , Jérusálemnek , Magyar , — Cseh Országoknak , Lombárdiának , Velentzének , Dalmáziának , Horvát , — Tót Országoknak , Galicziának , Lodomériának és Illyriának Királya, Austriának Fő Hertzege , Toscánának Nagy Hertzege , Lotharingiának , Salzburgnak , Modénának , és Pármának , Styriának , Kárinthiának , és Kárnioliának Hertzege , Erdélynek Nagy Fejedelme ; Morvának Márkgrófja , Velentzének , Sandomirnak , Massoviának , Lublinnak , Felső és Alsó Sziléziának , Auschwicznak és Zátornak , Teschennek és Friaulnak Hertzege ; Berchtesgadennek , Mergentheimnak Fejedelme (Dux); Habsburgnak , Tyrolisnak , Kyburgnak , Görznek , és Gradiscának Hertzegei Grófja ; Felső és Alsó Luzátziai és Illyriai Márkgróf ; Volhynia , Podlachia , és Brzesz Tartományainak , Triestnek , Freudenthalnak , Eilenbergnek és a' Windi Márkságnak Ura. 6)

A' közép czímer és közép titulus a) a' közép czímer , melly a' Birodalom minden belső dolgaiban használtatik , az Austriai fekete két fejű , kiterjesztett szárnyú és farkú Sas teszi , mellynek mind a' két fejét egy egy Korona ékesíti , az orra aranyos , kinyújtott nyelve veres , 's a' lábai , mellyek közül a' jobb egy kivont Kardot 's a' Királyi páltzát , a' bal pedig a' Birodalom arany almáját tartja , aranyosak. A' két fő felett az Austriai Császári Korona lebeg veres béléssel , mellyből két rojtos pántlika függ le. A' Sas mejjén és a' Német Rend , mellynek Nagy Mesterséget mindég egy Austriai Hertzeg viseli , Keresztjén nyugszik a' Császári Familiari paizs , melly 3. részekre van osztva ; jobb felől egyenesen áll arany mezőben a' Habsburgi veres megkoronázott Oroszlány , balról láttzanak 3. aranyban tsapinóson huzott veres gerendákon a'

Lotharingiai 3. ezüstös Sasok, mind a' két mezőt veres kerületben az Austriai ezüstös kereszt gerenda köti össze. Ezen családi paizs körül a' Csász. Vitézi Rendek függenek; u. m. az egész paizst az arany gyapjú lántza veszi körül; a' 3. érdem Rendek pedig a' paizs alsó részén vannak a' magok keresztjeikkel. A' mejj kép mind a' két oldalán a' Sas kiterjesztett szárnyain és farkán a' 10. nevezetesebb Austriai Tartományok Czimerei láttzanak következő rendel: 1) a' Magyar, 2) a' Cseh Országé, 3) a' Lombárdiáé, 4) a' Galicziáé, 5) az Austriáé, 6) a' Krakaué, 7) az Erdélyé, 8) a' Toscanáé, 9) a' Morváé a' Sziléziáéval és 10) a' Styriáé a' Karinthiáéval. Jobbról vannak: az 1) az a' Magyar Ország Czimere, melly egy hosszában két részre osztott paizs; ennek jobb oldala egymást felváltó 4. veres 4. ezüst és így 8. Szakaszokra osztódik keresztben, bal oldalán pedig, melly veres, egy zöld hármashalmon lévő Korona, és egy ebből kinnyúló ezüst kettős kereszt láttatik; a' 3) az a' Lombárdiai-Velentzei Királyságé; a' 4) az a' Galicziáé, mellyet ezen Királyság Koronája ékesít, ez a' Czímer egy veres huzás által keresztbe elosztott kék paizs, felyül egy fekete Csókával, alól 3. aranyos hegyeses Királyi Koronával; a' 7) az az Erdélyi; ez egy 3. részekre osztott paizs, mellyen a' Magyarok fekete Sassok, a' Székelyek napjok és Hóldjok, 's a' Szászok 7. Vároaik vannak lerajzolva; a' 9) az az a' Morvai Sziléziai Czímer egy Hertzegi Kalappal befedve; ez egy hosszában elosztott paizs, mellynek jobb oldalán egy ezüst és veres színnel pettyezetett, jobbra néző és Koronás Sas van kék mezőben, melly a' Morva Czimere, 's a' balon egy fekete, hasonlóképpen Koronás és jobbra néző Sas láttatik arany mezőben, melly a' Sziléziáé; ezen utolsónak mejjén nyugszik egy ezüst

kereszt egy hasonló színű fél hórdon, mely egész a' szárnyaiig kinyúl és Ló here levelek közt végződik. — Bal felől állanak: a' 2) vagy a' Cseh Ország Czimere ezen Ország Koronájával befedve, mely egy egyenesen felálló, kettős farkú és Koronás ezüst Oroszlán, veres mezőben; az 5) vagy az Austriai, a' Fő Hertzegi Kalappal befedett Czímer, mely 5. kék mezőben ragyogó arany Sasokból áll; a' 6) az az a' Krakui a' Nagy Hertzegi Kalappal befedve, ez egy ezüst, halra néző és Koronás Sas veres mezőben, mellynek szárnyai aranyos fa levelekkel vannak behintve, a' 8) vagy a' Toscanai, mely egy aranyos paizsból áll 6. golyóbisokkal a' felső kék 's három aranyos Liliomokkal van körül véve, az 5. alsóbbak pedig veresek. Ez a' közép paizsát teszi a' nagy paizsnak, mellyben 4. osztályokban a' Magyar, Cseh, Galicziai, és Lombárdiai-Velentzei, — a' közepében pedig a' Habsburgi, Austriai, és Lotharingiai 3. részekre osztott Czímer paizs foglaltatik. Ezt a' közép paizst a' Fő Hertzegi Kalap fedi, és a' nagy paizst egy Királyi, a' közepén egy Liliommal felékesített Korona. Ha a' paizsra Sisak tétetik, úgy ez koronás, és egy ezüstös Solyom madarat tart, mellynek a' bal lábán egy arany Gyűrű van, 's egy czédula, mellyen aranyos betűkkel ez a' szó áll, Semper; végre a' 10) az az a' Hertzegi Kalappal fedett Styriai-Kárinthiai Czímer, ez egy két részre osztott paizs, mellynek jobb oldala a' Kárinthiai Czimert, az az 3. egymáson felyül lévő fekete Oroszlánokat és egy ezüst gerendát veres mezőben, a' bal oldala pedig a' Styriai jobbra néző ezüst Párdutzot, mellynek tátott szája és fülei lángot okádnak, foglalja magába zöld mezőben. b) A' közép titulus a' nagytól csak annyiban különbözik, hogy ebből a' Biro-

dalom kisebb részei kihagyattatnak. c) A' kitsiny Czímer és Titulus: a) a' kitsiny Czimert egy Sas teszi, melynek mejjén egy négyes paizs nyugszik, a' közép paizsban lévő Familiai Czímerrel, melyet a' Magyar 's Cseh Országi, Galicziai és Austriai Czimerek vesznek körül; b) a' kitsiny titulus végre ez: Austriának Császára, Magyar, Cseh Országok, Galiczia és Lodóméria 's a' t. Királlya, Austriának Fő Hertzege 's a' t.

6. §. Vitézi Rendjei: Ezek résszerént Udvari megtiszteltetések, résszerént érdem Rendek, résszerént Papi Rendek. I. Az Udvari megtiszteltetések ezek: 1) a' 10. Jan. 1430. Brüggeben Jó Filep Burgundiai Hertzeg által felállittatott, és I. Maximilián Császár által az Austriai Fő Hertzegi Házal össze kaptoltatott arany gyapjas Vitézi Rend, csak a' Katholikusok, és az Uralkodó Hertzegi házak tagjai vagy más fő rangú emberek kaphatják, ezen rajta lévő irással; „pretium non vile laborum.“ A' Lántzon lévő válaszott mondás ez: „ante ferit, quam flamma micat“; hanem a' lántz helyett szabad a' Vitézeknek, kiknek számok nints meghatározva, egy láng színű sárga pántlikát is viselni. A' Rend innepe Bétsben, minden esztendőben András nap után jövő első Vasásnapon tartatik. Reggeli 10. órakor össze gyűlnek a' Vitézek a' Császári Vár Tanács Házába, felöltöztvén a' Rend ruhájába, melly karmasin színű bársonyból van varva, és egy köpenyeg forma felső ruhából áll; a' fejeken egy ahoz való kivart süveget viselnek, 's vállakon a' Rend nagy arany lántzát viselik, melly tűz ütő atzélból 's kovából áll, egymást felváltva, az az minden két tűz ütő atzél forma közzé egy tojás kereksegű kova van foglalva, melly úgy láttzik, mintha Szikrákat botsátana ki magából, melly Szikrák sugár formára ki is vannak aranyból tsinálva.

Ezen a' lántzon függ osztán az arany Bárány, vagy az arany Gyapjú; 2) az Eleonora Császárné, I. Leopold Császár Felesége által 1668. a' Nemes Asszonyságok számokra alkotott Csillag kereszties rend, melly eredetét az uj Császári Vár leégésekor a' lángok közt sértetlenül maradt arany Keresztnek, mellybe a' Krisztus Kereszt fájából egy darabotska vólt foglalva, köszönheti, és ezen Szent Ereklýt a' rend jegyében is, melly egy kerék Tsillagban lévő kis Kereszt, lehet festve látni, ezen felyül irással: „Salus et gloria.“ Csak férjhez ment belföldi's külföldi Asszonyságok kaphatják; minden esztendőben két nap van a' kiosztásra meghatározva u. m. a' Kereszt feltalálása és Kereszt felemelése innepei. Nagy Mesterné maga az Uralkodó Császárné, vagy ha e' nints, a' Császári Ház legidősebb Hertzegnéje. Fekete pántlikán viseltetik bal felől.

II. Érdem Rendek: 1) az 1757. az érdemes és valósággal szolgálatban lévő Katona Tisztek (a' legfővebbektől kezdve le a' Zászló tartóig) számokra minden vallásbeli, rangra vagy vallásra való tekintet nélkül, felállított Mária Thérézia katonai rendje. Fundálta Mária Thérézia a' II. Fridrik Pruszsiai Királyon Collinnál vagy Planiannál 18. Jun. 1757. nyert fényes győzelem emlékezetére, melly leginkább a' Vitéz Nádasdy Ferentz alatt Oroszlán módra viaskodó Magyarság megrettenthetetlenségének következése vólt, a' honnan Nádasdyt maga a' Császárné ékesítette fel a' rend Czímerével. A' Rend eredeti Statutumai vagy rendszabássai szerént erre a' Rendre tsak azok tarthatnak számot, a' kik valamelly olyan fontos és szerentsésen véghez vitt Tettet tudnak elő mutatni, mellyet a' kérdésben forgó Katona Tiszt el is mulathatott vólna, a' nélkül hogy kötelessége nem telyesítéssével vádoltathatnék. Három osztályai vannak: u. m. a) a' nagy

Kereszteseké, kiknek számaiok 20. 1500. f. Penzióval; b) a' közép Kereszteseké (Commendator) 100-an, kik közzül mindenik 800. f. és c) a' kis Kereszteseké; számaiok ezeknek 100. kik közzül mindenik 400. f. penziót huz; sőt az Özvegyeknek is vannak Penziói. A' ki ezen rendnek tagjává neveztetik ki; ha nem Nemes Nemessé, 's ha nemes, Báróvá lesz ingyen. A' Rend tőke pénze 150000. f. Interest hoz bé. Czimere egy széles végű, fehér színű és aranyba foglalt Kereszt, mellynek közepében egy fehér emlék pénz (Medaille) van, az Austriai Czimerral és ezen arany betűkkel ki irt szóval: „Fortitudini.“ A' visszáján egy borostyán koszorú láttatik 's ebben ezen betűk M. T. A' Rend innepe Thérézia nap után való első Vasárnapon tartatik. 2) Az Erzsébet Császárnétól, a' VI. Károly Özvegyétől 1750. felállittatott és 1771. M. Thérézia által megújittatott Erzsébet — Thérézia Katonai Rend, az olyan Katona Tisztek számokra; a' kik sokkáig és fedhetetlenül szolgáltak, és vagy a' hosszas békesség, vagy más környüállások miatt alkalmatosságok nem vólt magokat a' tsata piatzon kimutatni, minden vallásbeli külömbség nélkül, kik bizonyos penziót huznak. A' Rend jegye egy 8. veres és fehér sugárú Csillag; mellynek a' közepén lévő fehér mezejében az Erzsébet és Mária Thérézia neveket lehet látni egy felettek lebegő Fő Hercegi Kalap alatt. Körületén ezen szavak olvastathatnak: „Mária Theresia parentis gratiam perennem voluit.“ A' Rend Csillaga felett egy Fő Hercegi Kalap függ, mellynek bokránál vagy máslijánál fogva a' Vitézek a' Csillagot mejjek bal oldalára füzik. A' Vitézek száma 21. 500. 800. és 1000. f. fizetéssel. 3) A' Mária Théréziától 1764. alkotott Sz. István Magyar Királyi Vitézi Rendje, a' polgári érdemekkel ékeskedő Nemesek megjutalmazta-

tására, minden nemzetbeli különbség nélkül. Csak Polgári Tisztek számokra van alkotva, mindazáltal Papoknak is adatik. A' Rend jegye egy 8. szegletű, zöld színű és egy veres Czímerrel díszeskedő Kereszt, melly Czímerben egy zöld halmon egy aranyos Korona fekszik, mellyből a' Magyar Apostoli Kereszt nyúlik ki. A' Kereszt két oldalán ezen betűk láttatnak: M. T. 's a' paizs körül ezen mondas: „Publicum meritorum praemium,“ a' hátulsó oldalán pedig veres mezőben egy Korona van ezen szavakkal: „Sancto Stephano Regi I. Apostolico.“ A' Nagy Mesterség a' Magyar Országi Koronával elhatatlanul öszve van köttetve, a' honnan a' Magyar Cancellarius rendszerént egyszer'smind a' rend Cancellariusza is. A' Vitézek 100-an vannak, u. m. 30. a' Nagy, — 30. a' Közép, — és 50. a' Kis Vitézek száma; Tagjainak mind Nemes Fami-lyaknak kell lenniük, nevezetesen a' Nagy Nemességnek 4. grádusra fel kell a' maga Nemességnek, ha tsak a' Király ezen köteleztetés alól szabadítja. Fizetések nints, tsak némelly Ju. A' Rend innepe minden esztendőben az Im. után jövő első Vasárnap tartatik. A' Vitéz, egy karmasin színű Papi öltözet forma a, melly a' Nagy Kereszteseknél tölgyfa L. l van ki varva; ezen felyül van egy zöld l, b, a' szélén tölgyfa levelekkel kílérú felső ruhá; a' fejeken magos Mallos kalpagot viselnek, melly, mint a' most t ruha gallér is hölgy menyét (Her- melin) b van ki prémezve. 4) A' Leopold érkotta Ferentz Császár 14. Jul. 1808. Leopoldnak emlékezetére, a' Stá-iai házra nézve tett polgári és ka-egjutalmaztatására minden rang- és vallásbe

letű, aranyos, veresre és fejrre festett, tölgyfa levelekkel és az Austriai Császári Koronával ékeskedő kerest, — mellynek Elején a' Szerző Neve: F. I. A. (Franciscus Imperator Austriae), és ezen szavak: „Integritate et merito“ a' hátulsó oldalán pedig a' II. Leopold választott mondása: „Opes Regum corda Subditorum“ olvastathatik. 3. Klasszissai vannak; u. m. a' Nagy, — Közép, — és Kis Keresztéseké. Innepét a' rend esztendőnként a' 3. Királyok innepé után való Vasárnap tartja; melly alkalmatossággal a' Rend tagjai régi Német's az Austriai Czímer színéhez, melly fejr és veres, hasonló színű tölgyfa levelekkel kivart öltözetet, fejr köpenyeget, 's a' fejeken fejr tollas Süveget viselnek; 5) a' Napoleontól 1805. felállított és Ferentz Császártól megtartatott, vagy is inkább 12. Febr. 1816. némelly változtatásokkal ujonnan alkotott Vas Korona rend, azon Vas Koronának emlékezetére, mellyel hajdan a' Lombárdiai Királyok szoktak megkoronáztatni. A' Väs Koronán felyül az Austriai Császári kettős Sas van, melly a' mejjének mind a' két oldalán egy ég színű setét kék paizst, és ennek egyik oldalán egy F. betűt tart aranyban, és a' hátulján ezen esztendő szám „1815“ látszik. Az első osztálybeli Vitézek a' Rend jegyét egy széles, arany sárgás színű és setét kék szélű pántlikán viselik, melly jobbról a' Vitéz bal tsipőjéig leér. A' Vitézeknek egyszer'smind a' bal mejjeken egy 4. ságárú ezüst Csillag is van, mellynek közepében a' Vas Korona lebeg kék kerületben, mellyben ezen szavakat lehet olvasni: „Avita et aucta.“ Az innepi Pompák alkalmatosságával az első Klasszis Vitézei a' Rend jegyét arany nyakba való lántzon öszve szöve fonva viselik. A' 2-dik Klasszissbeli Rend jegye az elébbénitől tsak annyiban különbözik, hogy ez kisebb amannál, és nyak-

ba akasztva viseltetik. A' 3-ikban lévő Vitézek végre a' Rend jegyét keskenyebb pántlikán hordják, mint a' most említették, 's a' gombjokon, bal felől. Az olyan katonák, a' kiknek Tiszti Rangjok nints, a' Vas Korona Rend helyett egy emlék pénzt kapnak, mellynek egyik oldalán egy egyenes kard, 's a' másikon ezen szavak vannak. „ Pro virtute militari.“ Ebbe a' Rendbe akár ki bévétethetik, valamint a' polgári úgy a' katonai szolgálatban lévők közül, akár minő rangja legyen is. Az első Klasszisbeli vitézek a' Nagy Mestertől, a' ki mindég maga a' Monárcha „ a' mi Rokonunk (Unser Vetter)“ névvel neveztetnek. Az első Klasszisknak 16. a' másodiknak 17. és a' harmadiknak 45. vitézei vannak. — A' világi Vitézi Rendeken kívül említést érdemelnek még Hazánkban az arany sarkantyús Vitézek is, kiket a' Király megkoronáztatásakor szokott kinevezni, a' Szent István Kardjával megilletvén azokat, valamint a' Királyi Udvarnokok (Aulae Regiae Familiares) is; de sem ezek, sem az arany sarkantyús Vitézek különös Rendet nem formálnak 's következésképpen Czimerek sints. — Minden rendeknek Nagy Mesterek maga az Uralkodó.

III. Papi Rendek: 1) a' Német Rend; *) 2) a' Joannitáké, **) melly még bir Csehországban

*) Ezt a' Rendet fundálta Valdpot Henrik, a' ki minekutánna Jerusálem 1099. a' Keresztényektől megvételét, az oda számon vándorló Németek számokra Ispotályt építtetett, melly a' sok gazdag ajándékok által nem sokára igen virágzó állapotra jutott. Ki üzetttvén pedig az egész Kereszténység, a' Német Vitézek Olasz Országnak Ancona nevű Városába telepedtek meg 1190. a' hol III. Kelemen és III. Coelestinus Pápától Rendjek megerősítettvén, egész Európában olly hatalmasokká lettek, hogy egész Prussziát, Livoniát vagy Lieflandot, a' Curlandi és Semi Galliai Hertzségeket 's több kisebb nagyobb Tartományokat birtak, és hadakozás alkalmatosságával 60. ezer embert állítottak ki. Az 1809. ki Bétsi Békesség által az egész Rend eltöröltetett, 's Birtokaik azon Fejedelmekéi lettek, kiknek Tartományaikban voltak azok.

**) Lásd Europa polgári Historiájában a' 173. lap.

egy nagy Priorátust; 3) a' Keresztes vagy veres Csillagos Vitézek Rendje ***) mellyek között mind-azáltal a' két elsőbbségre többé senki se vétetik be.

A' fellyebb elő számlált külömbféle rendeken kívül vannak még az Austria Birodalomban az 1813. és 1814. háborúban kimutatott katonai és polgári tettekért osztogattatni szokott rang jelek vagy megtiszteltetés Czimerei is, mellyeknek Elejeként ez a' felyül írás van: „Europae Libertate asserta 1813. — 14.“ 's a' hátulsó oldalakon: „Grati Princeps et Patria, Franciscus Imp. Aug.“ A' polgáritsak belföldiek viselik.

7. §. A' Monárcha külső fényének 's pompájának tündöklötésére valók a' Tituluson, Czimeren, 's vitézi rendeken kívül még a' számos Udvari Tisztek és tselédek is, kik 5. Fő Tiszti karokra, (Stab) osztatnak fel, mellyek alatt vannak a' külömbféle Udvari Tisztségek.

a) Legelső Udvari Tiszti rangja van a' Fő Udvar Mesternek; ettől függenek minden Tisztségek, mellyek az Udvar házi gazdaságára tartoznak, valamint a' Fő Szakács vagy Konyha Mester és Fő Ezüst Kamarás is.

b) A' Fő Kamarás; ennek köteles mindenik fő rangú idegen, vagy személyesen, vagy Udvarának Minisztere által magát bejelenteni, a' ki a' Császári Familia előtt be akarja magát mutatni.

c) A' Fő Udvari Marschall. Ez eleibe tartoznak a' követségi hivatalokhoz tartozó Személyek nyilvános és törvényes dolgaik; valamint az Udvarban lévő és Udvarban lakó szolgálkra való poli-

10 *

***) Ez a' Rend eredetét Csehországban vette 1217. mellynek Nagy Mesterét I. Leopold Császár 1697. Fő Papi rangal ajánlódokozta meg. A' rendes kinevezés útján kívül szoktak még a' Cseh Országí Királytól koronázáskor is tétetni a' Sz. Ventzel Kardjával való megillettetés által. Cseh Országí jószágai 1800. 32920 f. jövedelmet hoztak be.

tzáj, vagy jó rendre ügyelés is ennek hatalma alatt van.

d) A' Fő Istálló Mester; ez alatt van minden, a' mi a' Császári Királyi Istállókat illeti.

e) A' Fő Vadász Mester, a' kinek felvigyázása alatt vannak az erdei és vadászatra tartozó dolgok.

Ezen valóságos legfőbb Udvari hivatalokon kívül vannak még mások 's még a' régi Udvari alkotmányból valók is, mint a' többek közt: a' Fő Solyom Mester, az örökös Tartományok Pénz Mestere, Fő Pohárnok 's a' t. de ezek már ma pusztá titulusok, 's az ezen hivatalokat viselők legfeljebb az új Monarchának tétetni szokott hűség esküvéskor 's tzeremóniakor jelennek meg egyszer. — A' külső fényre tartoznak még

8. §. A' Birodalom különböző Proinciáiban lévő örökös és Fő hivatalok is: ilyenek Austriában az Ennsen alól 17. az Ennsen felyül 13. — Styriában 12. — Kárinthiában 9. — Kárnioliában 12. — Friaulban 12. — Tyrolisban 12. — Cseh Országban 9. — Morvában 5. — Galicziában 15. — Magyar Országban 14. *) (kik Ország Bároinak neveztetnek 's a' Palatinuson és a' 2. Korona örökön kívül, kiket a' Király által kándidáltatni szokott 4. személyek közül a' Rendek választanak, magától a' Királytól neveztetnek ki) végre Lombárdiában 6. vannak, u. m. a' 17. Oct. 1815. Decretum szerint 1. Maggiordomo — Maggiore, 2. Korona Káplánjai, t. i. a' Mailandi Érsek és a' Ve-

---

*) A' Magyar Országi Ország Bárok ezek:

1) A' Palatinus vagy Nádor Ispán. Ez a) a' még nevetlen vagy kis korú Királynak Tútora, 's egyszer'smind ezen idő alatt az Ország Kormányozója; b) Elöl ülője az Ország Gyűlésén a' Mágnsok táblájának; c) a' Királynak jelen nem létében helytartója, 's e' szerint a' Magyar Ki-

lentzei Pátriarcha, de csak addig míg ezen Fő Papi hivatalokat viselik, 1. Fő Kamarás, 1. Fő Istálló Mester, és 1. Korona Kints Tárnok, kik ezen Méltóságot a' 2. Fő Papokon kívül egész életekben viselik. — Különös fényt adnak még az Austriai Császárnak az Udvari pompák alkalmatosságával

rályi Helytartó Tanátsnak, valamint a' Hét Személyes Táblának is Elöl ülője; d) Pest, Pilis, és 'Sólt törvényesen egyesült Vármegyéknek örökös és Fő Ispánya; e) az Ország levél tárának fő Gondviselője; f) közbenjáró a' Király és a' Rendei közt; g) a' Kunoknak és Jászoknak Grófjok és Birájok; h) ő igazítja el a' Vármegyék közt a' Határok felett támadt pereket; i) ő az Ország Fő Kapitánya; k) a' Király megkoronáztatásakor ő viszi a' Király előtt a' Koronát; l) 32. Sessioig ajándékozhat, de csak nemes embernek. — Ezen fontos hivatalnak Esztendőn túl üresen nem szabad maradni. Most József Austriai Fő Hertzeg viseli ezt a' Méltóságot.

2) Az Ország Birája (Judex Curiae Regiae). A' Nádor Ispányi hivatal üresen léteben, ez telyesíti annak minden kötelességeit, és viseli a' Palatinus Képét; Koronázáskor a' Királyi Pálczát viszi a' Király előtt Ez most Cziráki és Dienesfalvasi Gróf Cziráky Antal Ő Exc.

3) A' Horvát Országi Bán, — a' ki ezt az Országot a' Király képeben igazgatja, és a' Bani Táblának Elöl ülője. Koronázáskor az arany almát viszi. Mostani Bánja Horvát Országnak Maros - Némethi és Nádaskai Gróf Gyulay Ignácz Ő Excel.

4) A' Tárnok Mester (Tavernicorum Regalium Magister), a' ki régenten a' Király Uradalmaira 's Jövedelméire, a' Bánya Városokra és a' Kir. Levél tárra ügyelt, most pedig a' N. M. M. Kir. Helytartó Tanáts, mellynek a' Nádor Ispán jelen nem léteben Elölülője, 's a' Septemyralis Tábla tagja és az alatta lévő Királyi Városok Fő Birája. A' mostani Erdődi Gróf Pálffy Fidelis Ő Excel.

5) A' Fő Pohárnok Mester (Pincernarum Regalium Magister). A' Koronázáskor a' Sz. István Kardját viszi; az ebédnél lévő bort, minekelőtte azt a' Királynak adná, megköszönti; hajdan pedig a' Király boraira és az ezek körül forgolódo tselédekre vigyázott. Mostani Fő Pohárnok Vásáros - Naményi B. Eötvös Ignácz Ő Excel.

6) A' Fő Asztalnok Mester (Dapiferorum Regalium Magister). Ez régenten a' Király Konyhájára 's Asztalára ügyelt.

9. §. A' Test Örzők Seregei is (Gárda) Illyenek :

1) A' Német Nemes Test Örző Sereg, mellynek legelső rangja van, mivel legrégibb minden test Örző Seregek közt. Forma ruhája veres, fekete bársony gallérral 's boritékkal, és gazdag arany készülettel. Csupa Fő Katona Tisztekből áll, a' kik már a' hadi Seregnél szolgáltak, 's számok 60-ra meggyen. Ha Udvari pompa tartás van Ló háton szokott megjelenni.

Most a' Koronázáskor ételt viszen az Asztalra. Most ez Gróf Illésházy István Ő Excel.

7) A' Fő Lovász Mester (Agasonum Regalium Magister). Hajdani kötelessége a' Király Istálójára, Lovaira 's az ezekkel hánó tselédekre való vigyázás volt; most az Ország Gyűlésekor szállásokról gondoskodik 's arra vigyáz, hogy a' Gyűlés helyén drágaság ne legyen, továbbá a' Királyt koronáztatáskor nem tsak mikor meggyen, hanem az ebédnél is fegyverrel őrszi. Most Várkonyi Gróf Amadé Antal Ő Excel.

8) A' Fő Kamarás Mester (cubiculariorum Regalium Magister) és a' 10. Szám alatt említendő Fő Udvar Mester a' koronázáskor a' Király Olajjal való megkenetésével és a' Szent István Palástjába való felöltöztetésével foglalatoskodnak; ez előtt pedig a' Király Udvarára, Szobáira 's Test örzőire vigyáztak. A' mostani Fő Kamarás Mester Nádasdi Gróf Nádasdy Mihály Ő Excel.

9) A' Fő Ajtón álló Mester (Janitorum Reg. Magister) Régen a' Királyhoz menni akarók bejelentése, 's az alkalmatlan esedezők elutasítása és a' Királyi Udvarban a' tsendesség 's bátorság fen tartása volt kötelessége; most az Ország Gyűlésén az Ország Házában a' jó rendre vigyáz és ha szükséges, a' voxokat szedi bé. A' mostani Galánthai Gróf Eszterházy József Ő Excel.

10) A' Fő Udvar Mester (Curiae Regiae Magister). (Lásd fellyebb 's 8. Számot). Ez most Revisnyei Gróf Reviczky Ádám Ő Excel.

11) A' Magyar Test Örzők Kapitánnya (Capitaneus Turmae Praetorianae) Most Galánthai Hertzeg Eszterházy Miklós.

12) és 13.) A' Magyar Sz. Korona két Örzője; most Mihálydi B. Splényi József és Végh István Ő Exc. — jok. Végre

14) A' Posonyi Gróf, most Erdödi Gróf Pálffy Erneszt Ő Meltósága.

2) A' Magyar Nemes Test Örző Sereg. Felállítatott 1764. Mária Thérézia által, 's áll 120. ifjú Magyar, Erdélyi és Horvát Nemesekből, ki-

Az első négy Ország Zászlócai vagy Bárói mindég azon rendel következnek egymás után, a' mint fellyebb előadatott; a' többiek pedig Hivatalok viselésének esztendei szerént következnek egymás után. — A' Magyar Királynak pompájára tartoznak még ezeken kívül a'

Magyar Ország Drágaságai (Clenodium) is, mellyek ezek:

1) A' Szent Korona, melly a' rajta lévő Görög és Római Szentek képeiből és felyül írásokból úgy látszik két, az az Görög, — mellyet Dukás Mihály Konstantzinápolyi Császár adott I. Geiza Magyar Királynak, a' ki 1074-től 1077-ig uralkodott, 's a' kivel amaz, mint hogy ez a' Belgrad Várába szorult Görög Vezérrel Nicetással 's ennek katonáival igen kegyelmesen bánt, harátságban élt, — és Római Koronából, mellyet Szent István Király kapott II. Sylvester Római Pápától, van alkotva. Egy részén ugyan is a' Krisztus képe és ezen Görög Szentek 's nevek látszanak: *Ο αρχαγγελος Γαβριηλ, ο Δημητριος, ο Λαμιανος, Κονσαντινος Βασιλευς Ρωμαιων ο πορφυρογενητος, Μιχαηλ εν Χοις, βασιλευς Ρωμαιων ο Λεucas, Γεωβιτς, Δεσποτης πικρος. κρηλης Τερκίας. ο Κοσμας. Γεωργιος, ο Αρχαγγελος Μιχαηλ*: a' másikon pedig a' Krisztus képen kívül ezek a' Római betűk 's Szentek vannak SCS JOHS az az Sanctus Johannes, ARTHOLLO, az az Sanctus Bartholomaeus, SCS PETRUS, SCS ANDREAS, SCS PAULUS, SCS PHILIPUS, SCS JACOBUS és SCS THOMAS: hanem mikor egyesítették ezen két Koronák? nem lehet tudni; annyi bizonyos, hogy az a' Korona, mellyet Erzsébet az Albert özvegye III. Fridrik Német Császárnak elzalogosított, már mind a' kettőből volt egyesítve, a' mit mind a' gyöngyök nagy száma, mind az egész Korona nehézsége megbizonyítanak. Fridrik ugyan is így írja azt le: „Ain guldeine Coron mit Dreihundfunfzig Saphyrn, ainem Smaragd, und mit dreihundert und acht und dreissig perlein; und wigt dieselb Coron, mitsamt demselben edeln gestain, perlein, und dem seydein hewblein, das darin ist, Newn markh und sechs lot: az az, egy arany Korona 350. Zafirokkal, egy Smaragdál és 338. Gyöngyökkel; és az a' Korona ugyan azon drága kövel, Gyöngyökkel és a' benne lévő selyem bélléssel, 9. márkot és 6. lotot nyom.“

ket a' Vármegyék kándidálnak 's Al Hadnagyí rang-jok van, és egynéhány esztendők mulva vagy ja' hadi seregnél lesznek tisztekké, vagy Hazájokban alkalmaztatódnak polgári hivatalokra. Forma ruhájok Magyaros, veres, ezüst készülettal, mellyen felyül Gála vagy innepi pompa napokon párdutz bört is viselnek. Ló háton szolgálnak; hanem ezen kívül a' Német Gárdával együtt a' Császár elő Szobájában, Ört is állanak. Tartatik a' Magyar Gárda magoktól a' Magyar Országi rendektől, 's Kapitánnya 1765. ólta az Ország Zászlóssai közzé számláltatik.

3) A' Galicziai Nemes Test őrző Sereg. Ennek alkotója II. Jósef Császár, minekutánna Galiczia hatalma alá jött vólna; ez még akkor Lengyel Nemzeti öltözetet viselt, Ló háton szolgált és tulajdon Testet formált; hanem azután II. Leopold a' Német Gárdával egyesítette, midőn Német forma ruhát, mindazáltal tulajdon Főt kapott, és most a' Német Nemes Test Őrző Sereg Galicziai osztálynak neveztetik. Áll 30. Ifjú Galicziai Nemesekből, kik hasonlóképpen Al-Hadnagyí rangal birnak, 's tulajdon Tanítóik vannak, kiktől a' nyelvekben, a' katonai és polgári tudományokban és Test gyakorlatokban oktattatnak, 's ezen pályának elvégzése után vagy Katona Tisztek lesznek a' hadi Seregnél, vagy hazájokba mennek vissza polgári hivatalokra.

4) A' Drabantok Test Őrző Serege, melly a' hajdani Helvétziai Gárda helyébe van felállitva.

---

2) Az Arany Alma, mellyen az Andegavumi (Anjou) Fami-
lia, — mellyből valók vóltak Hazánknak I. Károly és I. vagy
Nagy Lajos nevű derék Királyai, — Czimere láttatik.

3) A' Királyi Páltza.

4) A' Sz. István Kardja.

5) A' Sz. István Palástja, melly a' rajta lévő Írásokból 's Ké-
pekből itelvén, eleinte Mise monddó Papi ruha vólt.

Ez tsupa a' hadi Seregnél már szolgált Al-Tisztekből áll, és a' Császári Várban a' külső helyeket őrizi. Forma ruhája veres, kevés arany készülettel, fejér lájblival, és nadrággal, száma 80. emberre megyen.

5) A' Cs. Kir. Udvari Várbeli őrizet. Felállított 1802. és pedig tsak olyan köz katonákból és Al-Tisztekből, a' kik a' legközelebbi háborúban ezüst vagy arany érdem pénzre tették magokat érdemesekké. Száma 180. embert teszen, kik közül minden nap mintegy 40. áll Strá'sán, a' Császári Vár belső Tornáttzaiban 's folyosóiban széllyel osztva, hogy ezekben az illendőséget, tsendességet és jó rendet fentartsák, főképpen pedig, hogy minden henyélő, kolduló, és gyanús emberek az ott való alkalmatlanságtól vissza tartsanak. Forma ruhájok világos kék kaput, fekete hajtókával, fejér lájblí és nadrág, Német tsizma és arany szegésű kalap.

10. §. Az Uralkodói jussok 's a' Státus Polgárai rendjeinek az Uralkodásban való rész vételek. Erre nézve az Austriai Birodalom 3. egymástól belső valóságokra nézve különböző részekre oszlik, u. m. az

I-ben vannak a' Dalmátziai Királyság, a' katonai határ szélek, és Illyriának némelly része. A' katonai vidékek minden tekintetben katonai lábon állanak, mellyeknek fő igazgató székek a' Fő Hadi Tanács Bétsben. A' földek birtoka katonai feudumok, az az bizonyos szolgálat tételekért vannak a' határ széli lakosok közt kiosztva, mellyekre nézve a' Státus a' fő tulajdonosi just magának tartván fel, a' földek birtokossáiknak örökség szerént való haszon vételre engedtetnek ugyan által, mindazáltal azon köteleztetés mellett, hogy az Uralkodónak mind ben a' Hazában, mind ezen kívül, vala-

mint a' háborús időkben, úgy Békesség idején is katonai szolgálatot tegyenek, 's a' határ széli intézetek fen tartássokra bizonyos pénzt fizessenek. Régula szerént mindenik határ széli férjfi katona, ha 17. esztendő, mindazáltal a' fekvő jószág nagysága 's a' fiú gyermekek számok dönti el, mellyik? és mennyi viseljen ezek közül fegyvert? 's ki gondoskodjon az örökségről és a' házi dolgokról? — Mesterségre tsak az olyan gyermekek adódnak, a' kik katonai szolgálatra nem alkalmatosok. Törvény szerént megvan határozva azon kereskedés, és ennek tárgya, mellyet a' határ széli Ember üzhet, valamint az is, ki tanulhat és léphet közzülök papi hivatalra. Mindenik ház nép egy egészet teszen, mellynek feje a' familia legidősebb tagja, mint hajdan a' 'Sidóknál a' Patriarchalis Uralkodás idejében, melly alkotmányból lehet látni, hogy itt a' Polgárok alkotmányának legkisebb nyoma sints, 's nem is lehet, valamint Dalmáziában és Illyriában sints, kivéven Kárinthiát és Kárnióliát. — A'

II-ban vannak a' Magyar Királyság és az Erdélyi Nagy Fejedelemség. Magyar Országban a' Király Jussai ezek: „Egyedül ő nálla van a' végre hajtó hatalom; az Érsekek, Püspökök, Prépostok 's Abbások választássának és kinevezésének jussa, a' kik a' világiakban azonnal élhetnek is hatalmokkal; övéi a' megürült Fő Papi jószágok jövedelmei, sőt a' Fő Papok keresményeiknek is $\frac{1}{3}$ és ha ezeknek 10-izig semmi attyokfi se találkozik, a' másik $\frac{1}{3}$ része is, ha pedig különös Királyi engedelem mellett Testamentomot tettek, ebben az esetben tsak $\frac{1}{3}$ részek azoknak a' Felségé; az ő fő felvigyázása alatt vannak az Oskolák, ő nevezi ki a' Katholikusok Tanítóit, ad nékik penziót és osztogatja ki a' Stipendiumokat; hasonlóképpen a' nem Katholikusok Oskoláikra nézve is bír a' fő felvigyázás

jussával, a' nélkül mindazáltal, hogy azoknak Tanítóit ő nevezné ki; ő nemesíthet tsak, adhat rangot, titulusokat és mindenféle privilégiumokat; kut feje minden polgári és katonai méltóságoknak, mellyeket ő osztogat ki, a' Palatinus és két Korona Örökök hivatalaikon kívül; ő a' legfőbb Biró, a' honnan minthogy az ítélő Székek mind az ő nevében hoznak ítéletet, ő nevezi ki a' fővebb Törvény Székeknél lévő Birákat is; megkegyelmezhet a' halálra ítéltetett bűnösnek; ő örökösödik a' mag nélkül megholt Nemesek jószágaikban, 's foglalja el a' pártosok birtokaikat; ő hívhatja össze a' rendeket; indíthat hadat, köthet békességet, fogadhat el és küldhet más Udvarokhoz követeket.“ Ellenben a' Törvény hozásra, az adó meghatározására, valamint a' katoná adásra nézve is elmulthatatlanul szükséges az Ország Rendjeinek megegyezése, kiknek Törvény szerént minden harmadik esztendőben össze kell hivatniok, az az Ország Gyűlésének kell tartatni, mellynek 2. hónapnál tovább nem kellene tartani, mindazáltal néha hosszabb ideig is eltart. A' fellyebb említett tárgyakon kívül az Ország Rendjeinek eleibe kell még terjesztetni a' Koronázásnak, a' Palatinus és Korona Örökök választásának, az Indigenatus adásnak, a' Magyar Nemesség fegyverre kelésének és valamelly Város Királyi Várossá tétettetésének is. Az Udvar költségét a' Diaeta alkalmatosságával a' Királyi Városok, a' Vármegyékét az adózó nép 's a' Mánásokét mindenik Mánás maga fizeti. — Erdélyben hasonló jussai vannak a' Monárchának, és tsak a' Törvény hozó hatalomra, az adó vetés jussára és az idegeneknek Magyar Nemesekké való tételére (Indigenatus) nézve vannak azok megszorítva.

Az Ország Rendjeit, kik az Ország Gyűlésén jelen lehetnek, és a' kikkel a' Királynak a' fent

elő számlált tárgyak felett tanátskozni kell, Magyar Országon teszik 1) a' Fő Papi Rend, melly az Ország Primássából, a' ki egyszer'smind Esztergomi Érsek 's a' Király után első Személy és a' többi Érsekekből, Katholikus és egyesült Görög Püspökökből, Abbásokból és Prépostokból áll; 2) a' Mágnások, kik az Ország Bárói, a' Grófok, Bárók, Fő Ispányok, kik valamint a' Fő Papok is személyesen hivattatnak meg az Ország Gyűlésre, és vagy magok személyekben, vagy követeik által kötelesek ott megjelenni; 3) a' Nemesek vagy a' Vármegyék, mellyek in corpore hivattatván meg a' Dieta-ra két két követeket küldenek, valamint a' Káptalanok is; és 4) a' Királyi Városok, kik hasonlóképpen kép viselőket küldenek oda, melly jussal még a' Jász és Kun kerületek 's a' Hajdu Városok is birnak. — A' Királyi meghívó Levelek elküldése után a' Dieta mintegy 3. hónapok múlva bé állván, az Ország rendjei két Táblák mellett foglalnak helyet, az 1-nél való ülésre, mellynek Elöl ülője a' Nádor Ispány, vagy ennek távol létében az Ország Birája, csak a' Fő Papi rendnek, 's a' Mágnásoknak van jussok; a' 2-iknél pedig a' Personalis Elöl ülése alatt a' követek tanátskoznak; néha mindazáltal a' dolgok sebesebb menetele végett mind a' két Tábla öszve ül. A' Király vagy személyesen megjelenik, vagy biztossa által terjeszti elő kívánságait. A' miben mind a' Király, mind a' Rendeke megegyeznek, Törvénné lesz (Decretum Regni).

Erdélyben az Ország Rendjeit lásd alább a' Kormány Székek leírásában az 5. szám alatt. Elöl ülőjük ezeknek a' Gubernátor, ennek jelen nem létében pedig a' Statuum Praesidens, a' ki egyszer'smind Gubernialis Consiliarius. Felnyitja a' Királyi Biztos (Commissarius Regius). Tárgyai pedig: a'

régi Törvényeknek megváltoztatása, vagy eltörlése, és ujjaknak hozása a' Nagy Fejedelem meg-egyeztetésével; az adó meghatározása, és felosztása; az üres fő hivatalok bétöltésére való előterjesztés (propositio); az Indigenatus adás és a' bizonyos 's a' Törvények által meghatározott esetekben való bírószkodás. A'

III-ban vannak a' Státus Testének a' fellyebb említettekén kívül lévő részei, nevezetesen (a' kisebbeket elhalgatván) Cseh Ország, Morva és Szilézia, Austria, Tyrolis, és a' Lombárdiai - Velenzei Királyság, melyekben, valamint a' többi nem neveztekben is vannak ugyan Rendek alkotmányai, de minden az Uralkodó hatalmát korlátok közé szorító erő nélkül. Egyiknek sints ezen Tartományok között nyomós befolyása a' Törvény hozásba, és a' mi van is, nem egyéb, mint, ha az Uralkodó által az evánt megszollittatik, vélekedésének kifejezése, de a' melyet a' Monarcha félre tétet, a' Státus ellenben az Uralkodó akaratját minden rostálgatás nélkül tellyesíteni köteles. Hasonló határtalan hatalommal bír a' Császár az adó meghatározásában is, melyre nézve a' Rendeknek csak a' felosztás és bészédés, de ezekben is magának tartván fel a' Monarcha a' helyben hagyás jussát, engedtetek által. *Az Austriai Fő Hertzegségben* a' Rendeket a' Fő Papok (Praelati), Urak, Nemesek, a' Hertzegi Fő Városok és Mező Városok (Polgárok); *Styriában* az Urak, kik közzé tartoznak a' Püspökök, Praelátusok, a' Német Vitézi Rend és Joanniták Rendje, továbbá a' Nemesek, a' csak az Uralkodó alatt lévő (ollyan formák, mint Hazánkban a' Királyi Városok) és a' Mező Városok (Polgárok); *Kárinthiában és Görzben* a' Praelátusok, Urak, Nemesek és Uralkodói Városok, melyek között Laibach 2. a' többiek csak 1. követet

szoktak a' Fő Gyűlésre küldeni; *Morvában és Sziléziában* a' Praelátusok, Urak, Nemesek és a' 7. Királyi Városok; *Bukovinában* az Urak és Nemesek; végre *Tyrolisban* a' 24. Mart. 1816. alkotmány szerint a) a' Praelátusok, b) az Urak és Nemesek, c) a' Polgárok és d) a' parasztok teszik, kiknek szabadságok van az ő törvényes Gyűléseikből, mellyekbe a' követeket ők magok választják, a' Császárhoz, vagy a' Tartomány Kormány Székéhez esedező Levelet vagy Előterjesztéseket benyújtani: az Udvarhoz való követség küldésre ellenben előre engedelmet kell a' Császártól nyerni. Az Ország's a' Tartomány Gyűlése minden végzéseinek, ha tsak nem tsupa' kérés vagy előterjesztés a' tárgyak, a' Felsőnek jóvá hagyás végett bé kell nyújtatniok. A' Tyrolisi Grófság Gyűlése 1) közönséges, mellybe a' Rendeeknek, minden Tagjai öszve gyűlnek, de a' melly tsak az uj Uralkodónak való hódoláskor hivattatik öszve; 2) elosztatik a' nagy választattak gyűléssére, melly 52. Tagokból áll, és a' Grófság dolgait minden esztendőben tartatni szokott öszve jövetelében igazgatja; 3) a' kitsiny Gyűlésre, melly a' folyamatban lévő tárgyakról gondoskodik. — *Galicziában* a' 23. April. 1817. Patens szerint a' Rendeket 1) a' Papság, u. m. az Érsekek, Püspökök, Abbások és a' Káptalanok; 2) az Urak, t. i. a' Hertzegek, Grófok, és Bárók; 3) a' Nemesek, a' kiknek annyi jószágok van, mellytől 1782. 75. for. Uradalmi adó fizettetett, és 4) a' Városok teszik, mellyek a' Fő Város (Leinberg) 2. követjei által repraesentáltatnak. A' 3. elsőbb Rend két két követjei közzül az egyik 6. a' másik 3. a' Városi Követek pedig 6. Esztendőkre választatnak. 1820. 2. Nov. óta a' Lembergi Universitás Rectorának is van Szava és Ülésse a' Rendei Gyűlésében. A' Rendei munkás-

sága körébe tartozik mind az, a' mi az Ország javára tzelezik, kiváltképpen pedig a' földre vetett Adó elosztása, a' Katonai tartásra való pénz igazgatása, Indigenatus adás 's a' t. az adó vetés ellenben egyedül az Uralkodó jussa. Követséget ezek is, mint a' Tyrolisi Rendek csak akkor küldhetnek a' Császárhoz, ha elébb arra engedelmet nyertek. Gyűlést egy esztendőben egyszer tartanak a' Császártól meghatározott napon; hanem igen sürgetős körülállások közt a' Rendek, a' rendszerént való Gyűlésen kívül is öszve hivattathatnak a' Felség megegyezésével. A' Gyűlést teszik a' 3. elsőbb Rendek két két követjeik, kik közül az első Rend követjeinek 1000. a' másodikéinak 2000. 's a' harmadikéinak 900. f. esztendei fizetések van; végre a' Lemberg Várossa 2. követjei. 1817. 6. felsőbb rangú, fizetés nélkül való tagokkal szaporodott a' Tanácsosok száma. A' Rendek Tisztjeiknek, a' Titoknokoknak 's a' t. Németül, Lengyelül, és Deákul jól kell tudniok. Elöl ülője az Ország Gyűléssének a' Kormány Szék (Gubernium) Elöl ülője. — *A' Cseh Országban* öszveséggel lévő 277. Városokat, közülök csak 4. u. m. Prága, Pilsen, Budweis és Kuttenberg repraesentálják. — *A' Lombárdiai-Velentzei Királyságban* a' 24. Apr. 1815. Constitutio szerént mindenik Tartományban van egy Fő Gyűlés (Centralis Congregatio), mellyek közül a' Lombárdiainak Mailand, 's a' Velentzeinek Velentze a' fő helye. Ezen kívül minden Delegátzió Fő Városában van egy Provinciális Gyűlés; minden Provincia több kerületekre, — mellyeknek fejek egy Cancelliere del Censo, — és mindenik kerület felső és alsó közönségekre osztatik. A' Fő Gyűlések a' Nemes és nem Nemes földek birtokossáiból és a' Királyi Városok Repraesentánsaiból (kép viselőikből) állanak; és Elöl ülője a' Tartomány Kormányozó-

ja vagy ennek Helytartója. A' fekvő jöszágok Bir-
tokosainak, hogy a' Gyűlésben helyek legyen,
Lombárdiai - Velentzei polgári jussoknak, 's a' ne-
meseknek a' Császártól megerősített Nemes Le-
veleknek, legalább is 4000. Scudit érő fekvő adó-
zó jöszágaiknak, az Országban vagy Austriában ál-
landó lakó helyeknek és 30. esztendőseknek kell
lenniük. Ki vannak pedig zárva a' Státus Tisztjei,
a' Papok, vesztegetők, nem Keresztények, 's va-
lamelly főben járó vétektől nem egészen Tiszták.
A' Királyi Városok kép viselőinek hasonlóképpen
polgári jussoknak, 4000. Scudit érő fekvő jöszágaik-
nak, Fábrikájoknak, vagy Kereskedéseknek, azon
Városban, melynek követjei, állandó lakhelyek-
nek 's 50. esztendőseknek kell lenniük. Kirekeszt-
etnek ellenben a' megbukottak (Bankrottirer) és a'
közönségek tisztviselői, míg hivatalban vannak. A'
Fő Gyűlés tagjait a' közönségek tanátsai által kán-
didált és a' Provincia Kormányozója által felkül-
dött férfiak közül maga a' Császár nevezi ki, kik
hivatalokat 6. eszt. viselik, hanem azután ismét vá-
lasztathatnak, és 2000. f. esztendei fizetést huznak,
melly költséget a' Státus fizet. Foglalatosságai a'
Császártól kiszabott rend kívül való Adók felosztás-
sa; a' közönségek költségeinek megvizsgálása; 's an-
nak kinyomozása, mennyi terheket kell a' közön-
ségeknek, mennyit a' Provinciáknak, 's mennyit
az egész Tartománynak vinni; a' katonai szolgálat-
tétéleknek az egész Tartományra való felosztása;
a' hidakra, gátakra, Ország utakra való felvigyá-
zás, mellyek nem közbevetetlenül a' Státus által
tartatnak fen; végre a' jól tévő intézetekre való
ügyelés, 's jövedelmeik igazgatása, melly tárgyak-
ban mindazáltal tsak tanácsoló, nem pedig megha-
tározó szavok van. Ezeken kívül az is megengedte-
tett a' Császártól, hogy a' Nemzet a' maga Sérélt-

meit, kívánságait és kéréseit neki eleibé terjeszthesse; ellenben semmi rendelést ki nem bocsáthat, Adót nem vethet, és maga fejétől törvényes, bírói vagy végre hajtó hatalmat nem gyakorolhat, 's tanácskozásainak velejét a' Gubernium eleibe terjeszti, melly azt vagy megerősíti, vagy a' Császár által megerősítetteti, és csak akkor folyamodhatik a' Fő Gyűlés egyenesen a' Császárhoz, ha a' Gubernium a' megerősítést megtagadja. Ha valamelly végzés megerősítettett, a' Császár nevében közönségesé tétetik. A' dolgot a' szavak többsége és a' szavak egyenlőségét az Elölülő dönti el. — A' Provincialis Gyűlések Elölülőjök a' Királyi Fő Delegatus vagy ennek Helytartója. Allanak a' Provincia Nagyságához képest 8—6—4 Tagokból, — kiknek felek Nemes, felek pedig nem Nemes, — és mindenik a' Provincia kebelében lévő Királyi Város egy egy képviselőjéből. Mind a' Nemes, mind a' nem Nemes Tagoknak ugyan azon tulajdonságokkal kell birniok, mellyekkel a' Fő Gyűlés Tagjainak, ki vévén azt, hogy ezeknek 2000. Scudit érő fekvő Jóságaiknak kell lenniök; a' bévétetés akadályai is hasonlóképpen ugyan azok ezekre, mint amazokra nézve. Az első Tagokat a' Császár nevezte ki, ezután pedig a' közönségek az ő propositióikat a' Provincialis Gyűlésnek nyujtják be, ez pedig a' Fő Gyűlésnek, melly azokat kinevezi, 's a' Gubernium osztán megerősíti, kik hasonlóképpen 6. eszt. szolgálnak, de fizetés nélkül; ha pedig a' Fő Gyűlésnek a' propositio ellen valamelly ellenvetése van, akkor felküldődik az a' Császárhoz. Foglalatosságok a' prov. Gyűléseknek a' Provinciák Adóinak felosztása, a' Városok 's közönségek gazdaságának kormányozása, a' Vizi és Ország út építések, a' mennyiben azok nem a' Státust érdeklik, 's a' közönséges jól tévő intézetekre való

felvigyázás. Mostani Vice Királlya Rajner Fő Her-
tzeg, lakó helye Mailand, nyáron Monza, és fize-
tése 400,000. f. Hatalma van a' Királyságban min-
den Hivatalok bétöltésére, melyet az előtt csak az
egyesült Udvari Cancellária tehetett; a' Tanács jegy-
ző Könyvei (Protocolla) elébb nem küldetnek Béts-
be az Udvari Dicasteriumhoz, míg a' Vice Király
nem látta, és a' Visuma rajta nints; hasonlókép-
pen a' Királyi parantsolatok is egyenesen a' Vice
Királyhoz küldetnek Bétsből.

11. §. A' Státus Igazgattatása. Az Austriai Bi-
rodalom igazgató Székei 2. Fő Klasszisokra osztat-
nak, u. m. a) olyanokra, a' melyeknek munkás-
ságok köre az egész Státusra; 's b) olyanokra, a'
melyeké csak a' Birodalom egyes és bizonyos ré-
szekre terjed ki.

I. A' Közöséges igazgató Székek. Legfelsőbb
Kormány Szék a' Státus és Conferentialis (Fejede-
lemmel tanácskozó) titkos Tanács, mely 1801. ál-
lítottatott fel a' hajdani conferentialis és a' régi Stá-
tus Tanács helyett, a' legfontosabb külföldi és bel-
földi, katonai, polgári, a' köz jövedelmet 's az
igazság kiszolgáltatását tárgyazó dolgok igazgatás-
sára. Ezen tárgyak mind megannyi osztályokat for-
málnak, melyeknek fejeik a' magok tulajdon Mi-
niszterei. *) Elölülője személyesen maga a' Csá-

*) A' Miniszterek száma 6. u. m. 1) a' Csász. Ház-Udvar és Stá-
tus Cancelláriusa, a' ki egyszer'smind külső dolgokra ügyelő
Miniszter; 2) az Austriai Fő Cancellárius, a' ki a' belső dol-
gokra ügyel, de a' kinek munkássága köre csak a' nem Magyar
örökös Státusokra terjed ki; ez a' Minisztérium három u. m.
a' Cseh Ország — Galitziai, a' Lombárdiai — Velentzei, és
Austriai — Illyriai fő (Centralis) osztályokra oszlik; a' Magyar
Ország belső dolgokra pedig a' Magyar Udvari Cancellária 's
az Erdélyiekre az Erdélyi Udvari Cancellária ügyel; 3) a' köz
jövedelem (Finanz) Miniszt. 4) az Igazság kiszolgáltatására ügye-
lő Min. hasonló hatalom megszoríttatással, mint a' belső dol-
gok Minisztere; 5) a' jó rendre vigyázó (politizáj) és könyv vis-
gálat (Censura) Minisztere; végre 6) Minisztérium a' fő hadi
Tanács.

szár, 's tagjai a' fent említett és a' Státus 's Conferentialis Miniszterek és bizonyos számú Státus 's conferentialis Tanácsosok, kik Referendáriusi (előadó) hivatalt viselnek, az az ezek terjesztik az előforduló tárgyakat a' Státus és conferentialis Tanácsnak eleibe, melly üléseit meg nem határozott napokon tartja, és tsupán vélekedést ad mind arról, a' mi eránt a' Monarcha, a' kérdésben forgó tárgyakra nézve kívánja. A' Státus Tanács vélekedéseire tett végzése a' Monarchának a' titkos

Kabinét által tétetnek közönségesekké, melly egy Directorból, 5. Titoknokokból, és 6. Tisztekből áll. Ez terjeszt eleibe a' Monarchának minden a' dolog cameretére és eldöntésére tartozó tárgyakat, ez készíti el 's adja ki annak az Udvari Fő Tisztségekhez szolló minden parantsolatjait 's rendelkezéseit. — A' legfelsőbb Státus hivatalok, mellyek a' Császár nevében munkálódnak, 's mellyeknek a' Státus egyes részeiben lévő Tisztségek alattok vannak, közönséges névvel Udvari Fő Tisztségeknek (Hofstelle) neveztetnek. — Az egész Státusra nézve közönséges Udvari Fő Tisztségek:

1) A' Császári Ház, Udvar, és Státus titkos Kantzelláriája, egyszer'smind a' külső dolgokra ügyelő Minisztérium, egy Miniszter alatt, a' ki a' Császári Ház, Udvar és Státus Kantzelláriussa is. Ez ügyel a' Császári familia dolgaira, a' Státus külső ügyeire, a' Státust vagy az Austriai Birodalom jobbjait illető tárgyak eránt az idegen Udvarokkal való levelezésre: ez alatt vannak a' 34. külső Státusoknál lévő Császári követek, az idegen helyeken lévő Konzulok, és Agensek, 's a' Csász. Ház — Udvar és Státus levél tárja: ezzel leveleznek 's értekeznek a' 38. idegen Státusokból a' Császári Udvarhoz küldött követek, 's a' 13. Austriai Tengeri Városokban lévő külföldi Konzulok és Agen-

sek, valamint a' 98. idegen Hellyeken lévő Aus-
triai Konzulok 's Agensek is.

2) Az Udvari Hadi Tanács Bétsben egy Elöl
ülő alatt, melly a' szárazon lévő és tengeri hadi
dolgokat, és azon tárgyakat kormányozza, mel-
lyek a' Státus védelmezéssével, a' katonai fogással és
élelemmel 's a' katonai Státusban való igazság ki-
szolgáltatásával öszve köttetésben vannak. Ez
egyszer'smind a' katonai határ szélek Fő Igazgató
Széke is. Ez alatt vannak a' Birodalomban lévő 14.
Hadi Kormány Székek (General Commando); u. m.
a) a' Bétsi Austriára; b) a' Grätzi Styriára, Illy-
riára és Tyrolisra; c) a' Prágai Cseh Országra; d)
a' Brünni Morvára és Sziléziára; e) a' Lemberg
Galicziára; f) a' Budai Magyar Országra; g) a'
Mailandi Lombárdiára; h) a' Pádúai Velentzére;
i) a' Pétervárad Tót Országra 's Syrmiumra (Sze-
rem); k) a' Zágrábi a' Bánáli határ szélekre; l) a'
Zágrábi a' Carlstadt - Varasdi katonai vidékekre;
m) a' Temesvári a' Bánátra; n) a' Szebeni Erdély-
re; és o) a' Zarái Dalmátziára nézve; ettől függ az
egész katonai Státus és a' katonai Ekklesiái dolgok
igazgatása. A' Katonai igazság kiszolgáltatásról az
első Forumon résszerént a' Regementek és tsapatok
(Corps) bíróságaik (Auditoratus), résszerént a' Ha-
di Kormányozók (General Commandant) alatt lévő
Judicia delegata militaria mixta; a' második Foru-
mon pedig a' Bétsi közönséges katonai ügyek fel-
lyebb vitelének Törvény Széke (Appellationsge-
richt); 's a' harmadik Forumon végre maga a' fő
hadi Tanács gondoskodik.

3) A' Finanz (köz jövedelem) Miniszterium egy
Finanz Miniszter alatt Bétsben, melly a' Státus gaz-
dálkodására ügyel. Ez alatt vannak a' Birodalombeli
közönséges Kamara; a' pénzt és bányát illető dol-
gok; a' Bankó Deputátzió; a' productumok eladás-

sának közönséges kormányja; a' köz jövedelemre és hitelezésre (Credit), — a' kereskedelemre, — az Uralkodó fekvő jöszágaira ügyelő Commissiok; a' Vám 's harminthead igazgatás; a' dohány petsételés, és bellyegezés tisztségeik; a' Posta Kormány; a' Centralis Kassza; a' Sors játék (Lotteria); egy szóval minden a' provinciákban lévő Kamarai Tisztségek, Státus Fábrikái, és Státus Jöszágai. Egy különös ide tartozó ága még a' köz jövedelmi Kormányozásnak, a' földre vetett adók Régulázására és a' katonai élel tárja ügyelő Udvari Commissio Bétsben.

4) A' Fő Számadás és Számvevés Kormányja (Directorium), melly egy Elölülő alatt a' Státus és az Udvar Számadásainak által nézésével, a' Státus jövedelmei és költségei egymáshoz való eredményoknak kidolgozásával, a' népesség felszámllásával 's a' t. foglalatoskodik.

II. A' különös igazgató Székek. Ezek a' Birodalom fővebb részeiben lévő polgári alkotmányok különbözéséhez képpst 4. Klasszisokra osztatnak: u. m.

1) A' Német, Cseh, Galicziai, Illyriai, és Olasz Országi Tartományok, mellyek csak nem ugyan azon principiumok szerént vannak alkotva, Kormány Székeikre: ilyenek

A) A' Csász. Kir. Udvari Kantzellária, egy Fő Kantzellárius, a' ki egyszer'smind belső dolgokra ügyelő Miniszter is, és 3. u. m. a' Cseh Országi — Galicziai, Austriai — Illyriai, és Lombárdiai — Velentzei Kantzelláriusok alatt. Ennek foglalatoságai: a' ki vándorlást, vallást, Oskolákat, Tudományokat, Fundátziókat, az egésséget, egy szóval mind azt illető dolgokra való felvigyázás, a' mi csak a' köz jóval, bátorsággal és bódogsággal össze köttetésben van; továbbá az adózás, a' katonai dolgok, a' mennyiben ezek a' népességet és kíván-

dorlást érdeklik, a' rendek Privilegiumai, a' Státus jussainak regulázása, a' Méltóságok és Privilegiumok adása, az Ország út, vízi 's hid építések, a' Törvények közönségesekké tétele; végre az igen nagy politiziai vétkekre nézve legutolsó Forum. A' fellyebb említett tárgyak közül tsak nem mind-egyiknek tulajdon Elő-adója (Referens) van. Az ezen Fő Igazgató Szék alatt lévő kör a' politicumokra nézve 12. Kormány kerületekre osztatik, melyeknek helyeik Prága, Brünn, Lemberg, Béts, Linz, Grätz, Laibach, Triest, Zara, Innsbruck, Mailand, és Velentze. Ezen Tartományok Kormány Székei, az Ország vagy Tartomány Polgári (politicum) Igazgató Székeinek, Guberniumoknak nevezetnek, mellyeknek fejek egy Kormányozó (Gubernator), a' kit ezen fontos hivatalban egy Al Elöl ülő és bizonyos számú Tanácsosok (Regierungs vagy Gubernial-Rath) segítenek. A' Guberniumok a' Tartományok Politicai Kormányozásának közép pontjai, ezektől függenek minden közönséges dolgok, a' Státusok fekvő jószágait igazgató és Kamarai Számadó Tisztségek, a' jó rendre ügyelő (politizáj) Biztosság és a' kerületi hivatalok, a' Guberniumok pedig magok is, a' Bétsi legfőbb Dicasteriumok alatt vannak, mellyektől kapják a' parantsolatokat, és a' mellyeknek Kormányozásokról számot adnak. Az ő egyes Referádákra eloszló foglalatosságai ezek; a' Császári parantsolatok végre hajtása, az Uralkodó jussainak fen tartása, a' jövedelmek bévétele, a' köz tsendesség 's bátorság és a' nemzeti köz jónak mind azon ágaira való felvigyázás, mellyek közbe vetetlenül nem az Igazság kiszolgáltatására, az Anyaszentegyházra és a' katonaságra tartoznak. Mindenik Gubernium kiterjedéséhez képest bizonyos számú kerületekre, mellyek a' Lombárdiai-Velentzei Királyságban Provinciáknak (Pro-

vincie) neveztetnek, osztatik, mellyeknek Kormány Székek kerületi Tisztségeknek (Kreisamt, mintegy 80—300,000. lakosokkal), Olaszországban pedig Delegátzióknak hivattatnak. A' kerületbeli hivatalok száma öszveséggel 94. mellyek közül mindeniknek van egy kerületi Kapitánnya, az Olasz Országgi Delegátzióknak pedig hasonló tekintetű Delegátusok, és a' nagyobbakban egy Al kerületi Kapitány, Al Delegátus is, 's végre ezeken kívül egynéhány kerületi Biztosok (Kreis Commissaire), 1. Erdő Commissarius és több Al Tiszt viselők vagy Subalternusok vannak. Ezen kerületi Tisztségek tulajdonképpen való kötelessége a' jobbágyoknak a' földes Urak ellen való védelmezése; ezek vigyáznak a' törvények megtartására, teszik közönségeknek a' Monárcha, vagy az Ország Kormány Székének parantsolatjait, formálják a' Nemesi Jurisdikciók dolgaiban a' második Forumot, ügyelnek arra, hogy a' főben járó perbeli vagy Criminalis Birák a' gonosztévők felfedezésekor és fogságban létek alatt a' magok kötelességeiket telyesítsék, viszik a' jó rendre való felvigyázást, és gondoskodnak a' Consistoriumokkal az Oskolai dolgokról. — A' kerületek ismét Districtusokra és ezek a' Tartományok különbféleségek szerint ismét különbféle részekre, u. m. Uradalmakra, Felső 's Alsó közönségekre 's a' t. osztatnak, mellyek közül az Uradalmak az adóra, a' jó rendre, az Árvák dolgaira, az igazság kiszolgáltatására; több helyeken a' szegényekre is, a' katona adásra, az Ekklesiára és közönség dolgaira ügyelnek 's átaljában véve mind megannyi kis Demokratiák.

B) A' Polgári és főben járó igazság ki szolgáltatást a' Bétsi legfelsőbb 's 8. Tanácsosokból álló Törvény Szék Kormányozza, két Elölülő (Justiz-Praesident) alatt 3. Forumokon és 1. közönséges

Revisorium Forumon. Ez az Udvari Fő Tisztség 2. nagy Tanácsra (Senatus) osztatik, u. m. a' Bétsire, melly a' Cseh Országi, Galicziai, Német, Illyriai és Dalmátziai Tartományokra, és a' Veronaira, melly a' Lombárdiai-Velentzei Királyságra ügyel. Alatta vannak mint második Forumok, a' polgári és főben járó tárgyakra nézve a' Provinciákban lévő 9. fellyebb vitel (Appellation) és főben járó fő Törvény Székek, u. m. a' Prágai, Brünni, Lembergi, Bétsi, Klagenfurti, Innsbrucki, Zarái, Mailandi, Velentzei. Az első Forumon a' Polgári tárgyak a' criminalisoktól elvannak választva, sőt a' személyek és tárgyak külömbféleségekhöz képpst a' Törvény Székek is külömböznek egymástól. A' polgári dolgokban való igazság kiszolgáltatásra nézve vannak

a) Tartománybeli Törvény Székek (Landrecht) mindenik Provinciában, mellyek a' Nemések első ítélő Székeik vagy Forumaik a' politicumokra és igazság kiszolgáltatását illető dolgokra nézve. Illyen Törvény Székek a' Prágai, Brünni, Lembergi, Tarnowi, Stanislawovi, Czernoviczi, Bétsi, Lintzi, Grätzi, Klagenfurti, Laibachi, Triesti, Görzi, Fiumei, Innsbrucki, Salzburgi.

b) Helybeli Törvény Székek, a' nem Nemések számokra, mellyek a' Városokban és Mező Városokban Magistratusoknak, a' Falukban pedig Uradalmi Törvény Székeknek neveztetnek. Ezekhez tartoznak a' Lombárdiai-Velentzei Provinciák Törvény és ítélő Székei (Tribunal), 's Illyriának külömbféle Városi Törvény Székei.

c) A' Lombárdiai-Velentzei Királyságban ezen első Forumok vannak: 2. polgári Tribunalok Mailandban, 8. Polgári és Criminalis Törvény Székek Mantuában, Bresciában, Cremonában, Bergamoban, Comoban, Sondrioban, Páviában, Lodiban,

2. polgári Tribunalok Velentzében, 7. polgári igazság kiszolgáltató Tribunalok, és Criminális Törvény Székek Páduában, Veronában, Vicenzában, Trevisóban, Rovigoban, Bellunoban, Udineben. Galicziában első Forumok: a' Districtuális Törvény Szék Szuczavában és a' Criminális Törvény Székek Lembergben, Samborban, Stanislavovban, és Wischnitzben: Dalmátziában a' 4. Collegialis Törvény Székek u. m. a' Zárai, Spalatoí, Ragusai és Cattaroi.

A' kereskedésbeli perek Törvény Székeit lásd fellyebb a' kereskedést előmozdító eszközök közt az f. betű alatt.

A' Bányászságot vagy a' bánya mivelésre rendelt Erdőket illető perek 's törvényes folyamodások a' Bányász ítélő Székek eleibe, mellyek alatt ismét több Al-Bányászi Törvény Székek vannak, tartoznak.

A' Bancalis és Kamarai, a' Regálékból és minden a' Felség jussaiból, 's a' Fejedelmi tulajdonjussokból származó jövedelmekre és az ezekhez való jus tartás védelmezésére, a' jóltévő intézetek, az Uralkodó patronatusa alatt lévő Ekklesiái jószágok 's a' t. mellett való szó szóllásra 's ügy védeésre az Ügyvédő hivatalok kötelesek.

A' Papság egészen világi Felsőség alatt van, és csak a' Papi dolgokban függ a' Püspökjétől.

Az Igazság mérséklett és meghatározott Taxák letétele mellett szolgáltatattik ki, mellyektől mindazáltal a' szegények szabadok. A' perek a' provinciák külömbféleségeihez képpeszt Német, Deák, és Olasz nyelveken folytattatnak. A' Törvényeket, némelly eseteket ki vévén, a' Császár csak nem határtalanul adja, külömbféle nevek alatt, a' millyenek Patens, Udvari parantsolat, Udvari Decretum, Rendelés, Generalia 's a' t. mellyek nem a' Törvény Székek, hanem a' polgári Kormány Székek p. o. az egyesült

Udvari Cancellaria, a' Provincialis igazgató Székek és kerületbeli Tisztségek által tétetnek közönségesekké. A' Törvények nintsenek mind könyvekbe foglalva, hanem sokak még egyes és privát Személyek gyűjteményeikben találtatnak fel csak.

Törvény Könyvek a' Német, Galicziai, és Olasz Státusoknak, Dalmáziának és a' katonai határ széleknek az I. Ferentz 1811-ről, a' hasonlóképpen I. Ferentz Criminalis Codexe 1804-ről, az 1782-ki házassági Törvény, 's az ugyan ezen 1782-ről való 's a' Hitelezőknek az adós vagyonja elosztását tárgyzó össze gyűléseket (Concursus) tárgyzó Rendelése II. Jósef Császárnak. Minden Provincialis Törvények és Státutumok eltöröltettek. A' peres dolgokkal való bánásban még most is a' II. Jósef Császár 1781-ki Törvény Széki elrendelése tartatik sinór mértékül.

A' legfelsőbb Törvény Szék mellett van még az igazság kiszolgáltatását illető dolgokra nézve egy Udvari Biztosság is.

C) A' jó rendre ügyelő legfővebb igazgató Szék az Udvari Politzáj, és könyv vizsgáló Fő Tisztség Bétsben egy Elölülő alatt. Fő tzielja ennek a' jó rendre és köz bátorságra való vigyázás, 's a' polgári vétkeknek tzieléranýos rendelés tételek által való megakadályoztatása 's a' könyvek megvizsgálása. Alatta vannak a' nagyobb Városokban lévő politzáj és kerület Directiók, mellyek a' magok kerületjeikben, valamint a' kisebb Városokban a' helybeli Magistrátusok, 's a' Falukban a' kerületi Tisztségek, 's ezek alatt az Uradalmi Felsőségek, a' jó rendre ügyelnek. Az Országló Széktől a' Státus esmerése végett rendelt Intézeteket egy a' belső dolgokra ügyelő Miniszterium mellé adatott Bureau kormányozza; de a' mellyeknek hatalmok Magyar Országra ki nem terjed; mindenről tudósittatik a'

Monárcha ezen Intézetek által, mellyeknek a' nép, születtek, holtak, és házasúlok számát, a' Barmokat, Aratást, Kereskedést, a' Státus belső állapotját, vevést, elfogyasztást (Consumtio) 's a' t. legnagyobb pontossággal készült Lajstromokban 's Tabellákban bé kell mutatni. — Az Orvosi jó rendre is helyes vigyázat van; minden kerületnek megvan a' maga tulajdon Orvosa és Seb-Orvosa a' Státus költségein, 's minden nagyobb helyen találhatik Patika, Bába, betegek és szegények háza; ide tartoznak a' sok tisztuló házak (Quarantaine) a' Török határok felé, az irgalmas Szerzetesek és Apátzák több Intézeteik 's a' t. A' köz bátorságra tzelező intézetek közt megjegyzést érdemel végre

A' tüzi kár mentő intézet Austriában, melly Jun. 1823. már 34014. épületekért, mellyek 18,867,201. f. 's csak Bétsben 's a' külső Várossaiban 1483. épületekért, mellyek 1,794,370. f. és így öszveséggel 35497. épül. mellyek 20,661,580. f-ra betsültettek pengő pénzben, — állott jót.

II. A' Magyar, Tót, és Horvát Országai Igazgató Székek:

1) A' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Kantzellária, mellynek tagjai a' Kantzellárius titlussal biró Elölülő, 1. Al Kantzellárius és 11. Tanátososok, vagy Referendáriusok, kik közt 1. Kath. 1. Ó Hitű Püspök, 2. Mágnás, 's 8. Nemesek vannak. A' Referendáriusok közt egy a' Horvátok részéről való. Tagjai továbbá ennek a' 8. Titoknokok, és 10. Kontzipisták, kik a' Tanátshan már előterjesztett és jóvá hagyott tárgyakat teszik írásban, mellyek osztán a' Kantzelláriában tisztán leirattatván a' magok helyekre kiküldetnek. A' Tisztek száma öszveséggel 118-ra megyen.

Foglalatosságai a' Kantzelláriának: a' Donátzióknak, Nemes Leveleknek, Hivatalokat adó levelek-

nek a' Felség, — a' kinek a' Kantzellária az Igazgatásban segéd eszköze, a' honnan e' terjeszt minden Magyar, Horvát és Tót Országokat illető 's az alsóbb igazgató 's törvény Székektől Ő Felségéhez fellyebb vitt tárgyakat a' Királyi Felség eleibe, — parantsolatjára való kiadása, a' Törvényes dolgokra való ügyelés, a' Korona méltóságának és jussainak fenn tartása; továbbá itt neveztetnek ki az Érsekek, Püspökök, Apáturok, Kanonokok, itt adatnak az Oskolai Stipendiumok, egy szóval innen megyen ki minden rendelés az igazgatásra nézve. Hiteles hely lévén, hitelesen lehet előtte tenni Testamentumokat, Contractusokat, Plenipotentiariusokat, Prokátorokat, a' honnan az ilyen Levelek ellen az egész Országban semmi kifogás sints 's a' perek folytatásában is hiteleseknek lenni megismertetnek. — Minthogy minden innen költ végzésnek a' Király írja magát alá, itt vannak a' Királyi könyvek is (Libri Regii), melyekbe I. Ferdinándtól fogva (1526) minden Donátziók, privilegiумok, Parantsolatok, 's Királyi végzések bevannak iktatva.

2) A' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács Budán. Ez III. Károly Király, vagy VI. Károly Császár alatt az 1725. ki Ország Gyűlésen állittatott fel. Elölülője mindég a' Nádor Isván, ennek távol létében a' Tárnok Mester, vagy ha e' se lehet jelen, a' legidősebb világi Tanácsos, Tagjai a' 22. Tanácsosok, u. m. 3. a' Fő Papi rendből, a' többi pedig a' Mánások és Nemesek közül, kikhez számláltatik az Ország Fő Orvosa is (Protomedicus Regni); ezeken kívül a' 16. Titoknokok, 16. Kontzipisták, a' Jegyző könyvi, Registratura, a' politico-fundationalis és contributionalis számadásokat megrostáló Exactoratus Tisztségek kisebb nagyobb Tisztjeik, öszveséggel 226-an.

Ezen Helytartó Tanátsra, mellynek tagjait az Elölülön kezdve le egészen a' 800. forintnál kevesebb fizetést huzó Tisztekig, maga a' Király nevezi ki, van az Ország political igazgatása bizva, a' honnan munkássága köre minden polgári boldogságot és bátorságot illető tárgyakra (kivéven a' Törvényes és Kamarai dolgokat) u. m. a' Vallásra, Oskolákra, Oskolai Stipendiumokra, az Universitas, Tudományok és Convictusok fundussaira, az Ország népesedésére 's népességére, a' föld miveltetésre, mesterségekre, kereskedésre, a' Földes Urak és jobbágyok közt való költsönös köteleztetésre (Urbanium), az Adó felosztására 's bészédésére, a' katonai kvártélyozás elintézésére, 's tartására, a' polgárok bátorságára 's egészségére 's a' t. kiterjed. Minden végzésen legalább 12. Tanátosnak kell jelen lenni; az Elő terjesztések (Repraesentatio) a' Felsőhöz a' Magyar Kantzellária útján küldtetetnek fel, a' ki megerősítő vagy jóvá nem hagyó Resolutióját ugyan ennek az útján adja a' Helytartó Tanátsnak, ez pedig azután a' Vármegyéknek tudtokra. — A' Helytartó Tanáts alatt vannak a' fellyebb előszámlált political tárgyakra nézve:

A) A' Vármegyék. Legelső Tiszt mindenik Vármegyében a' Fő Ispány, kik közt 13-an ezen Méltóságot örökség szerént birják, a' többieket pedig a' Császár nevezi ki. A' Fő Ispán kándidál a' Vármegye Magistratualis hivatalaira Tiszt választáskor, és ő nálla van a' legfelsőbb felvigyázás jussa a' Tisztekre, kiket az általa kándidált személyek közzül a' Némesség választ. Utánna következnek a' 2. Al-Ispányok, a' kik a' közönséges dolgok folyamatjára ügyelnek. Mindenik Vármegye a' nagyságához képest bizonyos számú Járásokból áll, mellyeket ugyan annyi Fő és Al Szolgabírák kormányoznak, a' Vármegye Eskütjeivel: ezek szolgálatnak azokban Tör-

vényt 's igazítják el a' Nemesek kissebb, főképpen pedig az adóságok miatt támadt pereiket, ha 3000. f. felyül nintsenek azok, valamint a' nem Nemesek-ét; ők hirdetik ki a' felsőbb parantsolatokat a' Járásokban lévő közönségek közt, és vigyáznak a' jó rendre 's köz tsendességre. Ezeken kívül vannak még minden Vármegyében Fő és Al Ügyvédek is, a' kik a' bűnös ellen, mint vádolók fel lépnek, a' szegényeket védelmezik és a' jobbágyokat, ha a' szükség kívánja, a' Földes Uraság ellen óltalmazák. A' többi Vármegyei Tisztek pedig ezek; a' Fő Perceptor és a' particularis Perceptorok, a' Fő Jegyző és Al Jegyző, a' Várm. Földmérője, Orvosa, Seb-Orvosa, Bábája, 's a' Kantzellisták, kik mind az adózók által megtölteni szokott Cassa Domestica-ból fizettetnek és a' Státusnak egy krajtzárjába se kerülnek. Ugyan ezen Kassából fizetődnek a' közönséges Intézetekre, Ut, Hid, 's több efféle építésekre 's az Ország Gyűlésén megjelenő Vármegye követekre megkívántató költségek is. A' Vármegye Magistratualis Személyei, u. m. az Al Ispányok, Szolga Birák, Esküttek a' minden 3. esztendőben tartatni szokott Tiszti választáskor a' rendektől, — kik a' Vármegyében lakó Praelatusokból, Magnásokból, Nemesekből, és Királyi Városokból állanak, 's a' kik teszik a' Fő vagy az Al Ispány által öszve hivattatni szokott közönséges Gyűléseket, — választatnak, a' Fő Ispány által kándidált hivatalra alkalmas férjfiak közül. Ezen közönséges Gyűlésekben (Generalis Congregatio) választatnak az Ország Gyűlésére küldendő Követek is, itt olvastatnak fel a' Helytartó Tanács parantsolatai és készülnek ezekre, ha szükségeseknek találtnak a' repraesentatiók 's észre vételek.

B) A' Királyi Városok. Mindenik Városnak egy Belső és Külső Tanácsa van; amazt a' Biró, a'

Polgár Mester (Consul) és a' Senatorok, ezt pedig a' Város nagyságához képeest 50—100. Polgárok teszik, kiknek egy szoszóllójok (Tribunus) van, 's a' kik választják a' Birót, Polgár Mestert és a' többi Városi Tiszteket, (Electa Civium Communitas).

C) A' Privilegiált és különös jussokkal megajándékoztatott kerületek; u. m. a) a' Jászoké és Kunoké, egy Fő Palatinális Kapitány alatt, a' kit a' Palatinus választ; b) a' szabad és privilegiált Hajdu Városok kerületje egy Fő Kapitánnyal; c) a' XVI. Szepesi Városok, mellyek tulajdon Tanátsoktól, az Iglón lakó Gróftól 's Administrátortól és a' politicumokban a' Helytartó Tanátsától függenek.

3) A' Törvény Székek: a) a' Parasztnak első Birája a' földes Ura, a' nagyobb dolgokban pedig az Uri Szék Forumá hoz ítéletet, melly a' Földes Urból, vagy ha e' jelen nem lehet, a' Tisztartójából, vagy azon Személyből, a' kit a' Földes Ur helyettesít ki nevez és a' Fiscalissából, egy Szolgabiróból és Vármegye Eskütjéből áll, 's abban az esetben, ha a' Parasztnak éppen a' Földes Urával van pere, a' Vármegye ügyészének is jelen kell lenni; b) a' Püspöki és Mező Városok lakosainak pereiket is, ha a' helybeli Tanáts végzésével meg nem elégszenek, hasonlóképpen az Uri Szék igazítja el; a' honnan osztán a' Vármegyére vitetnek az ügyek fellyebb; c) a' Királyi Városok Polgárainak első Törvény Székek a' magok tulajdon Tanátsok (Magistratus), innen, a' főben járó vétkeket kivéven, némelylek pereiket a' Tárnok Mesterhez, (ettől ismét a' Hét Személyű Táblához, Tabula Septemviralis), mások pedig a' Personalishoz viszik fellyebb, a' kitől fellyebb nem is appellálnak; d) a' Nemeseknek első Birájok bizonyos esetekben, u. m. a' Successio-ban, és a' 3000. f-ig való adósságokban 's a' t. a' járásbeli Szolgabiró és Eskütt; bizonyos tárgyakban,

a' többek közt a' 3000. f. felyül lévő adósságokban az Al Ispány, kiktől az ügyek a' Vármegye Székére appelláltak, melly minden, a' Vármegyebéliek közt 's a' Vármegyében lévő Jóságok felett támadt pereket eligazíthat, ki vévén azokat, mellyeknek a' Törvény első Törvény Székül (Forum) a' Királyi Táblát tette, vagy természetek szerint a' Szent Szék, vagy a' Királyi és Privilegiált Városok Tanácsaik eleibe tartoznak. — Ha a' peres Jóságok több Vármegyékben fekszenek, ebben az esetben a' per a' kerület Táblája (Tabula Districtualis) eleibe tartozik, melly az Elölülön kívül egynehány világi Assessorokból, kik közül minden ítélet hozáson legalább 3-nak jelen kell lenni, 1. Notáriusból, 1. Protocollistából, egy Expeditorból, több Kantzelistákból, és egy szegények Ügyészéből áll. 4. ilyen Táblák vannak Magyar Országban, és 1. Horvát Országban (Tabula Judiciaria Regnorum Croatiae et Slavoniae); amazokat VI. Károly Császár állította fel az 1723. ki Ország Gyűlésen, 's helyekké Nagy-Szombat, Kőszeg, Eperjes, és Debretzen tétettek. — Mind a' Vármegyékről, mind a' kerületek tábláiról a' per a' Királyi Táblához a' Nemesség 2-ik Forumához, melly Pesten van, vitétik fellyebb, melly nem csak a' Jóság vagy meum Tuum felett támadt pereket, hanem a' Státus ellen tett vétkeket is megítéli 's egyszer'smind csak ennek szabad a' Törvények értelmét magyaráztatni, az alsóbbaknak ellenben azoknak betű szerint való értelmekhez kell ragaszkodniok; a' honnan a' Státus ellen vétőkre és minden olyan Ügyekre nézve, a' hol nem a' Törvényeknek a' tselekedetre való alkalmaztatásáról, hanem a' Törvények valódi értelméről, privilégiumok, régi ok levelek 's több effélék magyarázatjokról van kérdés, a' Királyi Tábla az első Forum. Elölülője a' Cs. 's Apostoli

Királyi Felség Személyes Jelenlétének Törvény Székhelyi Helytartója (*Personalis Praesentiae Regiae in Judiciis Locumtenens*); tagjai pedig 2. Praelátusok, 2. Tábla Bárók, a' Vice-Palatinus, Vice-Ország Birája, 4. Itélő Mester (*Protonotarii*), kik a' kérdésben forgó tárgyakat elő terjesztik, 6. világi Assessorok a' szám felettiekén kívül, egy Bánya Referens, és a' Királyi Ügyész (*Causarum Regalium Director etc.*), ki vévén az olyan eseteket, a' melyekben a' Király, a' kinek jussait ez védelmezi vagy vádoló vagy vádoltatott. Az ítélet hozáson legalább 9-nek kell jelen lenni. Ezeken kívül ide tartoznak még a' Protocollista, a' Levéltárnok, az Expeditor, 's a' Szegények Ügyészei. — A' Horvát Országi fellyebb említett Tábláról a' perek a' Báni Táblára appelláltaknak, melly Horvát 's Tót Országokban hasonló a' Hazánkbeli Királyi Táblához. Elölülője a' Horvát Országi Bán, vagy ennek jelen nem létében a' Báni Helytartó. Mind a' Királyi, mind a' Báni Tábláról az ügyek a'

Hét Személyes (*Tabula Septemviralis*) Táblára mellynek eredetiképpen csak 7. most pedig az Elöl ülön kívül, a' ki a' Nádor Ispán, 20. tagjai vannak, u. m. 5. a' Praelátusok, 6. a' Mágnások, és 9. a' Nemesek közzül, vitetnek fellyebb. A' Sententia hozáson 11-nek kell jelen lenni. A' Septemviralis és Királyi Tábla együtt Királyi Kuriának neveztetik, mellynél, minthogy a' Királynak mint legfőbb Birónak nevében ítélnék, az ítéletek a' Királyi Felség petsétje alatt adattatnak ki.

A' Bányákat illető tárgyakra a' Bányász Törvény Székek ügyelnek: a' millyenek a) a' Selmetzi, b) a' Szomólnoki, c) a' Nagy Bányai, d) a' Bánáti vagy Oraviczai, melly kerületi Bányász Törvény Székektől függenek a' Bánya Városokban lévő alóbb ítelő Székek (*Substitutata montana Judicia*).

Amazoktól a' perek a' Királyi és Septemvirális Táblára vitetnek fellyebb, mellyeknél ennél fogva van egy Bányá Referens, a' ki egyszer'smind az Udvari Magyar Kamarának Tanácsosa és a' hasonló tárgyakban Referense.

Törvény Könyve Magyar Országának a' Corpus Juris Hungarici, mellyet legelőször Mossótzai Zakariás Nyitrai Püspök nyomtattatott ki 1584. 's azután 1779-ben, legujjabban pedig 1822-ben adattott ki. Magában foglalja ez a) a' Verböczy István Personalis opus Tripartitum Juris Consuetudinarii nevű munkáját, mellyben a' mint a' neve is mutatja, a' Magyarok szokásbeli és nem írott Törvényeik adatnak elő. Ez jöllehet semmi Törvény által nem tétetett Törvény Könyvé, mindazáltal a' régiség 's a' 300. esztendőnél hosszabb vele való élés azzá tette; b) a' Sz. István Királytól fogva a' legujjabb időkig tartatott Ország Gyűléseken hozott Törvény tizkellyeket (Articulos Diaetales, vagy Decreta et Articulos Regum et SS. et OO. Regni Hungariae); c) az Austria számára készítettett és III. Ferdinánd Császár által oda bé is vitetett praxis Criminalist, melly minthogy Criminalis Codex Hazánkunknak még nints, némelly esetekben használtatik, egyébaránt pedig a' bűnös sorsa nagyobb részént a' Bíró békéltetésétől függ; d) Kittonich Királyi ügyek Igazgatójának (Causarum Regalium Director) két Munkáskáit, u. m. Directio Methodica Processus Judicialis Juris Consuetudinarii Regni Hungariae és Centuria Dubietatum 1724. eszt. e) a' Jus Tavernicale; 's f) a' Regulamentum Militaret 1747-ről. — Törvény Könyv gyanánt használtatnak, a' Királyi Kuriánál a' Mária Thérézia parantsolatjára össze szedetett ítélet hozások is (Decisiones Curiales: Plenum Tabulare), mellyek a' még meg nem lévő Törvényeket valamennyire kipótolják 's a' kétséges értelműket annyira a' mennyire felvilágosítják.

4) Az Ország jövedelmeire, az Adón, melyre a' Helytartó Tanács 's a' Bányákból való jövedelmen kívül, melyekre a' Bétsi közönséges Kamara vigyáz, a' Nagy Méltóságú Magyar Királyi Udvari Kamara ügyel Budán, a' hová Posonyból tétetett által a' II. József Császár parantsolatjára 1784. Ez alatt vannak a' Regalékat 's a' Királyi Uradalmaikat igazgató Temesi, Máramarosi, Kassai, és Zágrábi Administratiók, valamint a' XVI. Szepesi Városok Administrátora is, továbbá a' Selmetzi Fő Kamara Grófság, az Ó Budai, Aradi, Diós-Győri, Hradeki Praefectusságok. Vannak két Elölülőji *) u. m. a' Fő és Al Elölülő, 13. Tanácsosai, kik

*) A' Kamara alkottatásától fogva élt Elölülők ezek voltak:

Az Elölülőknek neveik.	Kineveztetések 's szolgálatjuk ideje.		Fizetések
Pemflinger István Bárá - - - -	1531	1536	0. For. 1537 544
Bereghy Albert, Pétsi Prépost -	1537	1548	1543 600 utóbb 800
Thurzo Feréncz Gróf, Nyitrai Püsp.	1549	1556 a' Katholika választ elhagy.	— 800
Deseöffy János - - - - -	1557	1568	— 500
Ujlaki János, Váczi Püspök - -	1561	lemondott	—
Radetius, Váradi Püspök - - -	1569	1586	—
Fejérvény István, Nyitrai Püspök	1587	1596	— 800
Szuhaý István, Váczi Püspök -	1597	1607	— 800
Vizkeleti Tamás Bárá - - - -	1609	1611	1609 800 1610 1000
Pethő László - - - - -	1612	1618	— 1000
Véglai Horvát Gáspár - - - -	1619	1624	— 800
Pálly Pál Gróf - - - - -	1625	1645	— 800
Lippay Gáspár - - - - -	1646	1654	— 800
Majthényi Mihály - - - - -	1655	1655	— 800
Zichy István - - - - -	1655	1671	— 800
Kollonicz Leopold Gróf Püspök	1672	—	Kvár-) 800 tely) fa és) gyer-) 400 tya) pénz)

közt egy Pesten lakik és a' Királyi Ügyek Fő igazgatója 's a' Magyar. Sz. Korona Ügyéssze (Causarum Regalium Director et S. Regni Hungariae Coronae Fiscalis, ez és az Al Igazgató vigyáznak, az alattok lévő Királyi Ügyészekkel a' Korona, 's a' Királyi Felség jussaira); vannak ezeken kívül a' Kamarának Titoknokjai, Kontzipistái, kiket maga Ő Felsege nevez ki, az utóbbiak közzül mindazáltal csak a' 800. f. vagy több fizetéssel lévőket, a' mi nem csak a' Kontzipistákra, hanem átaljában véve más ennyi fizetést huzó Tisztekre nézve is sinór mérték; a' kevesebb fizetéssel lévőket ellenben maga a' Kamarai Tanács nevezi ki.

II. Az Erdélyi Kormány Székek, a' Katonai határ széleken kívül. Erdélyt 3. Nemzet lakja u. m. Magyarok, Székelyek és Szászok, mellyek azon egyesülésnél (Unio) fogva, mellyre Bethlen Gábor alatt léptek és a' mellynek az 1653. Törvény Tíz-kelybe foglalt pontjai 1744. — a' mikor készült egy-

*) A' Kamara alkottatásától fogva élt Elölülök ezek voltak:

Az Elölülöknek neveik.	Ki neveztetések 's szolgálatjuk ideje.		Fizetések.
Erdődy Kristóf Gróf - - - -	1684	1703	For 1250
Erdődy Sándor Gróf - - - -	1709	—	2000
Erdődy György Gróf - - - -	1720	1748	—
Grassalkovich Antal Gróf - -	1748	1772	10000
Erdődy János Gróf - - - -	1772	1782	10000
Nitzky Kristóf Gróf - - - -	1782	1783	8000
Balassa Ferentz Gróf - - - -	1783	1785	—
Zichy Károly, Gróf *) - - -	1786	1788	—
Ürményi József - - - - -	1788	—	—
Albert Fő Hertzeg - - - - -	—	—	—
Szécsen Sándor Gróf - - - -	1790	1808	10000
Semsey András - - - - -	1808	1814	10000
Mailáth József Gróf - - - -	1814	1825	10000
Zichy Károly Gróf - - - - -	1825	Éllyen	10000
Szécsen Miklós Gróf Al Elölülő	1828	Éllyen	6000

*) Ezen három utolsóbbak, valamint a' most említett Nitzky Gróf is egy ideig azon időben voltak a' Kamarának Elölülői, midőn ez a' Helytartó Tanáttal össze volt kötötte.

szer'smind az ujjabb unionis juramenti formula (egyesület esküvés formája), mellyet mind a' Státusok az új Fejedelemlennek le tett jobbágyi hódolás (homagium) után, mind az ujonnan bévett hazafiak (Indigenák), sőt mind azok, a' kik felsőbb hivatalokra emeltetnek fel, letenni tartoznak — bizonyos módosítással megerősítették, törvényesen egyesült vagy unita Natio'knak szoktak neveztetni. A' honnan Erdély 3. Részekre oszlik, u. m. Magyarok, Székelyek és Szászok földére.

A' Magyarok Földe áll 11. Vármegyekből, mellyekhez számláltatnak a' Kövár vidéki és Fogaras földi Kapitányságok (Districtus) is; amazok Fő Ispányok, ezek Fő Kapitányok által kormányoztatnak, a' kiket a' Gubernium által candidáltak közzül Ő Felsége erősít meg. A' Fő Ispányoknak legalább 1000. For. érő birtokoknak kell a' Vármegyében Törvény szerént lenni. Ezeknek candidatiójára választatnak az alsóbb Tisztek u. m. Fő Birák, a' Districtusokban a' Vice-Kapitányok, a' Vice-Ispányok, Fő és Vice-Notáriusok, Szolgabírák, Commissariusok; a' két utolsóbbakat ki véve, a' többiek a' Gubernium által Ő Felségéhez küldetnek fel megerősítés végett, valamint a' Királyi Adó szedők is, azzal a' megjegyzéssel, hogy a' Fő Ispányok candidatioja ellen a' Rendek helyes okból kifogást tehetnek. A' Vármegyebeli Orvosokat, Seb Orvosokat, Föld mérőket, Erdő Inspectorokat a' Gubernium teszi. A' Fő Ispányok Helytartóit pedig a' Gubernator nevezi ki.

A' Székelyek Földe áll 5. Székekből (Sedes) mellyek Fő Király - Birák által igazgattatnak, kiket a' rendek szabadon választanak 's a' választattak közzül, hozzá járúlván a' Gubernium votuma is, Ő Felsége egyet megerősít. Ezek nem candidálják az alsóbb Tiszteket a' millyenek a' Vice-

Király - Birák, Fő és Vice - Notáriusok, Dúló Commissáriusok (ezek olyanok, mint a' Szolga Birák a' Vármegyékben), mivel ezek a' nemzet által szabadon választatnak. A' két első rendbeliek a' Gubernium által fel küldetvén ő Felsége által erősítettnek meg, valamint a' Királyi Adószedők is; az utolsókat a' Fő Tiszt erősíti meg, valamint a' Vármegyéken a' Fő - Ispány a' Szolga Birákat.

A' Szászok Földe áll 9. Székekből, ugyanannyi Városokkal u. m. Seben, Medjes, Segesvár, Szász Sebes, Szász város, Kő halom, Nagy Sink, Ujgyház, Szeredahely, Brassó és Besztertze Vidékekkel, mellyeknek külön külön Consulaik, Szék Biráik, Királyi Adószedőik vagynak, kik a' nemzettől választatván, ő Felsége által erősítettnek meg. Feje az egész Nemzetnek a' Comes, a' kit a' II. András 1224. költ privilegiumánál fogva a' Nemzet maga választ, a' a' Fejedelem erősít meg. Ez egyszersmind a' Leopoldinum Diploma szerént Gubernialis Consiliarius is. —

A' Magyarok Forumai ezek; 1.) a' Filialis Szék; itt folynak a' parasztoknak Criminalis és Civilis pereik, hogy ha a' Földes Úr le mondott Úr székét tartó ható jussáról. 2.) A' Partialis Szék, itt folynak a' Nemeseknek 100. forinton alól való pereik, ki vévén azokat, mellyek örökös el adásról szólnak. Mind a' kettőnek Elölülője valamelyik Fő - Biró; Birái a' Marchalis Gyűléseken *) ki nevezettni szokott Tábla Birák, Referens a' Notárius. 3.) A' Generalis Szék tárgyai minden 100. forintnál többet érő tárgy felett indított perek, ha a' per tárgya egy Vármegyében fekszik, a' Hatalmaskodás (Major Potentia) és a' Nemeseknek főben járó (Crim-

---

*) Ezek azok, a' mik Magyar országon a' Generalis Gyűlések,

minalis) pereik, úgy az özvegyek özvegyi tartások (vidualis intertentio) ki szakasztása iránt indultak, ha szintén a' jószág több Vármegyékben feküdnek is; végre azon perek, melyek az alsóbb székektől vitetnek hozzá fellyebb. Elölülője a' Fő-Ispány, Birái a' Fő Birák, Tábla Birák, Referensek a' Notáriusok, Fiscus a' Vice - Ispány; a' Protocollumot viszi a' Protokollista.

A' Székelyek Forumai: 1.) a' Filialis Szék, tárgya az a' mi a' Vármegyékben. 2.) A' Vice-Szék; itt kezdődnek a' Székelyek minden pereit 200. Magyar forint büntetés alatt, ki vévén Maros Széket, melly e' részben a' Vármegyéhez alkalmaztatja magát. 3.) A' Derék Szék, tárgyai azok, a' melyek a' Generalis Székéi. Amazoknak Elölülők valamelyik a' Vice - Király - Birák közzül, ennek a' Fő - Király Biró: — Birák a' Vice - Király — Birák, a' Marchalis Gyűléseken nevezetnű szokott Tábla Birák; Referensek a' Notáriusok, Fiscus a' Vice - Király — Biró; a' Protocollumot viszi a' Protocollista.

A' Szászoknál a' magános Személyek közt való Perék, a' Szék vagy vidék Birája által igazíttatnak el, a' honnan a' Senatus vagy Magistratus eleibe vitetnek, a' hol folynak a' Közönségek ellen és közt indult perek, valamint a' Criminalis ügyek is. Innen a' Szász Nemzet Universitáshoz vagy Közönségéhez, melly minden esztendőben Katalin napkor szokott össze gyűlni, 's a' Székek Polgár Mestereihöl vagy Küldöttjeiböl áll, a' Comes Praesidiuma alatt; — innen végre a' Guberniumhoz vitetnek fellyebb az ügyek. A' Törvénykezésben tulajdon Statutumaikkal élnek.

Közös Itélő székek: 1. A' Királyi Tábla, melly első Forum a' több Vármegyékben fekvő

tárgyú perekben és azokban, a' melyekben a' privilegiumok elő mutatása kívántatik meg, valamint azokban is, melyeknek folytatása a' törvényekben a' Fiscalis Directorra bízatik, továbbá az Oklevelek Transumptiojára és a' Privilegiumok ki hirdetésének ellent mondók ellen indútlakra nézve, hogy ha az nem az Ország gyűlésén történik. Ezeken kívül ide tartoznak még a' Vármegyékről és Székely Székekről appellációban fel jöttek. A' Székelyek a' jobbágy vissza kívánás (Repetitorius processus), Statutiokori ellent mondás és a' törvényes Mandatumoknak való nem engedelmeskedés esetén kívül 200. Magyar Forint büntetés alatt ide nem idéztethetnek, mint első Forum eleibe. Ugy a' Szászok is csak a' 5. Casus, deliberatum Homicidium és Depositum el tartóztatása eseteiben hivattnak ide, egyébaránt ezeknek pereik appellatioba sem ide, hanem az Universitástól egyenesen a' Guberniumhoz vitettetnek fellyebb, a' honnan közölők Tabulae Assessorok nem is szoktak neveztetni. — Elölülő a' Tabulae Praeses, Referensek az Itélő Mesterek (ezek az ország gyűlésén választatnak), Birái az Actualis és Supernumerarius Tabulae Assessorok, a' kiket a' Királyi Tábla candidál, melly Candidatio a' votumokkal a' Guberniumhoz küldettetvén, az a' maga votumát is mellé tsatolja 's fel küldi Ő Felségéhez, a' ki erősíti meg a' candidált Személyeket. A' Civilis perekben jelen van a' Fiscalis Director is (Királyi ügyek Igazgatója.) — Ülése van Marosvásárhelyen; függéssel van a' törvényes dolgokban a' Guberniumtól.

2) A' Gubernium (Fő Kormány szék), melly Politicai igazgató szék és törvényes ítélő szék egy szersmind, a' honnan két részekre, u. m. politicum és Judicialéra osztatik, és más az Austriai

Birodalomban lévő Guberniumoknál nagyobb tekintete és munkássága köre van, mivel mind a' polgári, mind a' törvényes, mind a' Státus gazdaságát illető, mind a' vallásbeli dolgokban leg fővebb igazgató szék. Ez eleibe appelláltatnak az alsóbb fórumoktól a' perek. Mint első Forumon csak a' több Jurisdictionok, a' külömbféle Nemzetek közt folyó határok felett támadt (metalís) perek (de csak ha Diaeta nints, mivel akkor itt szoktak fel vétetni) és a' Quindenalis, vagy olyan Perek folynak itt, mellyek a' Zálogban lévő pura Fiscalítások (ezek Magyar országon coronale Bonumoknak neveztetnek) ki botsátása felett indítatnak. Praesese a' Gubernátor (a' törvényes dolgokban rendszerént a' Vice-Praeses), Birák a' Catholicus és Unitus Püspökök, 's a' Consiliariusok, a' kik egyszersmind Referensek is. Mind a' Gubernator, mind a' Consiliariusok az Ország gyűlésén választatván, a' Fejedelem által erősítettnek meg. Üléseit tartja Kolosváron. Alatta vannak a' Tartomány-Biztosságok (provincialis Commissariatus) is, mellyeknek fejek a' fő Tartomány Biztosság.

3) A' Productionale Forum; itt folynak tsupán csak az 1588-dik Epochalis Esztendőn innen örökösön el idegenített pura Fiscalítások, — mellyek mint Magyar országon a' Coronale Bonumok (Korona jószágai) el nem idegeníttethetnek külömben, hanem csak az ország és ő Felsége közös meg egyezéséből, melly articulushoz szokott foglaltatni, — visza vevése iránt a' Királyi Fiscus által indított perek. Elölülője a' Gubernator, jelen van a' Thesaurarius vagy Királyi Kintstárnok is, Birái a' Királyi Gubernium és a' Királyi Tábla, a' Vármegyék Fő-Ispánnjai, a' Magyar Districtusok Fő Kapitánnjai, és a' Székely Székek Fő Tisztjei.

Öszve gyűl Kolosváron, rendszerént a' Husvét és Pünköst között lévő Terminuson.

4) Az Udvari Kantzellária, mellynek, valamint a' Diaetának is munkássága köre az, a' mi a' Magyar Kantzelláriáé és ország Gyűlése; egyébaránt fellyebb vitel Törvényszék a' 3000. aranyon felyül lévő tárgyú Perekre nézve; ki vétetnek a' Székely jószág iránt indúltak, mellyek ha 3. Magyar forinton felyül vannak, ide apelláltathatnak. Elölülője a' Kantzellarius, a' kit ő Felsége nevez ki; Referensek a' Consiliariusok, a' kik törvényszerént a' Gubernialis Consiliariusokból szoktak ki neveztetni, a' Gubernium ajánlására ő Felsége által. A' Politicumokban és törvényes dolgokban (in judicialibus) az alsóbb törvényszékek csak a' Gubernium útján levelezhetnek vele.

5) A' Diaeta a' Magyar országi ország gyűléséhez hasonló munkássági körén kívül első törvényszék (Forum primae instantiae) a' különbféle nemzetek közt folyó határszéli (metalis) perekben; — különösen, a' Felség meg sértésének 's haza árulásnak meg büntetését tárgyazó perekben; ugy a' Privilegiumok közönségesekké tételésekkor a' Diaetán közbe jött ellentmondásokra és a' Diaetán jelenlévőkön esett méltatlanság eseteire nézve. Elölülője a' Gubernator, ennek távollétében a' Statuum Praesidens; Tagjai a' Guberniumon és Királyi Táblán kívül a' Vármegyék, Székely és Szász Székek, Szabad Királyi Városok és Taxalis helyek követjeik és a' Regalisok (Királyi levelek) által meg hivattatni szokott Mágnsok és főbb rangú Nemesek, kik mind egy táblánál ülnek.

6) A' Királyi jövedelmekre a' Szebenben lévő Kintstartóság (Thesaurarius), mellynek Feje a' Királyi Kintstárnok (Thesaurarius); a' Bányász perekre pedig a' Zalatnai Montanum Judicium ügyel,

A' Szabad Királyi Városok egyenesen a' Guberniumtól fügnek. Tulajdon Magistratusaik vannak, melyeknek tagjaik a' Fő Bíró 's a' Város nagyságához képeest több vagy kevesebb számú Senatorok, Királyi adó Szedők, és más alsóbb tisztek, kik az eskütt Polgárok által választatnak; a' Fő Birákat és Királyi Perceptorokat Ő Felsége erősíti meg. A' Városi Perek részszerént a' Királyi Táblára, részszerént a' Királyi Guberniumhoz vitetnek fellyebb.

A' parasztnak első Forumá, mint Magyar országban, a' földes Ura, a' ki azt meg ítélni és meg büntetheti a' törvények által meg határozott esetekben. Ide tartozik a' harmad napi törvény ki szolgáltatás (processus tridualis), melly szerént az erdő pusztitáson rajta kapott paraszt el fogatván, három nap alatt meg ítéltetik és meg hűntetik, valamint hasonló esetben a' nemes ember is.

Törvénykönyvek az Erdélyieknek: a) a' Verböczy Tripartituma; b) az Approbatæ Constitutiones, melyek az Erdélynek Magyar országtól való el szakasztatása óta 1653-ig hozott Törvény tikkelyekből szedettek össze, 's II. Rákóczi Györgytől a' Gyula Fejérvári (most Károly Fejérvárnak neveztetik VI. Károly Tsászártól, a' ki azt nevezetesen meg szépítette) Gyűlésben erősítették meg; c) az 1653. tól fogva 1669.-ig hozott végzések, Compilatae Constitutiones név alatt és d) a' Novellares Articuli. Az Approbatæ Constitutiones 's a' Compilatae Constitutiones magyar nyelven vannak írva. d) A' Tabularis Instructio, mellyet Mária Therézia készítettett 1777. mellynek ereje, minthogy az ország gyűlése által el fogadva nem vólt, az ususban (vele való élésben) fundálódik; — az Erdélyi perek folytatásának

módját foglalja magába; e) az 1791. költ Articulások.

IV. A' határ szélek, a' mint már említettem, a' Bétsi Fő Hadi Tanács alatt vannak; othon pedig a' Bataillonok's Regimentek Tisztjeik által igazgattatnak, mint a' rendes Katonaság. Papi és nevelő intézetjeikre mindazáltal a' Püspökök és Papok vigyáznak fel.

12. §. Jövedelmei: az Austriai Birodalomban 3. egymástól különböző adózás systemák vannak: u. m.

a) A' Magyar Országi-Erdélyi, mely szerint az alatt valók legkevesebbet fizetnek;

b) Az Olasz Országi, mely szerint már több adó jő be és olyan kut főkből, melyek a' Státus többi részeiben nincsenek meg;

c) A' Német — Cseh Országi — Galicziai, mely legtöbb adót hoz be.

Az adókból's más kútfőkből bérjővő jövedelem 1360. tsak 1280000. I. Ferdinánd alatt 9. mil. II. Ferdinánd alatt 12. mil. 1705. I. Leopold alatt 19877000. VI. Károly alatt 45. mil. Mária Thérézia alatt 1770. 90408075. II. Jósef idejében 1790. 105. mil. For. tett pengő pénzben és 1808. 128981512 for. Bankó tzedulákban. Az 1826. ki jövedelmet Hassel 136. André pedig 112000000 For. teszi: t. i.

1) az Adókból, nevezetesen	For.
A' Földre vetett Adókból - - - -	51000000
A' Mesterségre vetett Adókból - - - -	1500000
A' tehetségtől fizettetni szokott Adókból - - - -	5000000
A' személyes vagy főre vetett Adókból, mely Magyar Országot és Erdélyt kivéven, a' többi Tartományokban 30. kr. - - - -	2800000
A' 'Sídókra vetett Adókból - - - -	3000000
A' Vámokból - - - -	6000000
A' Sóból - - - -	8000000
A' dohányból - - - -	2500000
A' petsétlésből és bélyegezésből - - - -	3650000
Az Örökösödéstől vagy örökségtől fizettetni szokott adókból, Fiscalitásokból és Taxákból - - - -	700000
Az italoktól adott adókból - - - -	2500000
A' Postákból - - - -	1000000
A' sors játékból (Lotteria) - - - -	2500000
2) A' Státus közbevetetlen jöszágaiból; u. m.	
a) a' Státus fekvő jöszágaiból - - - -	6000000
b) a' Bányákból - - - -	5000000
3) a' Velentzei Provinciákban:	
A' ben elfogyó portékáktól fizetett Vámokból - - - -	1200000
A' béríratásból vagy Registrálásból és zálogokból - - - -	600000
Az adóság semmisítő pénz tár jövedelmei - - - -	170000
Az Uradalmaiból (Dominium) - - - -	170000

4) A' Mailandi Provinciából, ugyan ezen titulusok	
alatt jő bé öszveséggel	2000000
5) Salzburgból	1500000
az Inni és Hausrucki Fertályból	700000
6) Illyriából	3500000

öszveséggel a' tiszta jövedelem	110990000
ezüst pénzben, melyhez számlálván némelly mellékes	
adókat is, melyek mintegy	1000000

tesznek, lesz az egész kerek számmal 112000000

Melly summához, ha a' jövedelem beszédésére és igazgatására szükséges költségeket is hozzá adjuk, az egész Birodalom jövedelmét lehet öszveséggel 130000000 f. tenni

	For.	Földre vetett a- dó fejében fizet.
Stein szerint a' Jövedelem egészébe ad	-	For.
Alsó Austria	25000000	5328591
Belső Austria	6000000	2680935
Felső Austria	4500000	1096290
Cseh Ország	19500000	8000000
Morva	8000000	5000000
Magyar Ország	20000000	5000000
Illyria	6700000	—
Erdély	5500000	1639949
Galiczia	10000000	7000000
A' katonai határ szélek	2500000	Semmit
Lombárdia - Velentze	18000000	12000000 Lirét.
Dalmátzia	500000	500000

Ezeket kívül Tót Ország 1112878. és Horvát Ország 114563 for.

Magyar Országban a' jövedelem kut fejei ezek:

1) az Ország fekvő Jóságai, u. m,

a) A' Korona Jóságai, melyeket a' Királynak semmi titulus alatt sem szabad elidegeníteni.

b) A' Kamarai Jóságok, melyek az örökös nélkül megholtakról és a' Királyi Felség, vagy az Ország ellen való vétkekbe keveredtekről szállottak a' Fiscusra. Ezeket nem tsak elajándékozhatja a' Király, hanem a' törvények szerint az érdemeket tevő hazafiakat azokból meg is szokta jutalmaztatni.

2) a' Királyi jussok (Regalia) t. i.

a) A' S6 - - - - - 4985440. For.

b) A' Harmintzad - - - - - 1197358. —

c) A' Bánya jövedelem (1783. eszt. - 1096399. —

d) A' Posta } a) a' Levél Posta - 57800. —

                  } b) a' Szekér Posta - 22200. —

e) [A' Püspökök, Apáturok, és Prépostok által a' Várak építésére fizettetni szokott Papi segedelem (Subsidium Ecclesiasticum) 50136. For 24. Kr.

f) A' Sidók Tolerantialis Taxája 160000. For.

g) A' Szepesi XVI. Városok Censusa 18231. For. 20. Kr.

h) A' Királyi Városoké	- - -	18041. For. 2½. Kr.
i) A' Lotteria	a) a' Magyar Országi	128610. For. — —
	b) a' Bánáti	27140. For. — —
k) A' Fiscalitások	- - -	41982. For. — —
l) A' Királyi Uradalmak		
	a) a' Magyar Országoké	932448. For. — —
	b) a' Bánátiak	308650. For. — —
	jövedelemmel ezüst pénzben 182½ eszt.	

m) A' két, u. m. a' Pesti és Posonyi költsönöző Házak, az az, a' mellyek a' szorultságban lévőknék zálogra 's bizonyos Intereért pénzt költsönöznek, és ha a' zálogok ki nem váltatnak, eladják azokat, mennyi jövedelmet hoznak bé? bizonyosan tudni nem lehet.

Mind ezen jövedelmekből lehuzván a' Hazára megkívántató költségeket, alig marad valami tiszta nyereségül fén.

A' katonákra tett költség Stein szerint 1822. 32,503,050. f. és így valamivel többre ment a' jövedelem $\frac{1}{4}$ részénél. A' katonai határszéleken a' Státus jövedelmei valamelly tsekély földre vetett adóból, melly a' zsöld kifizetésekor szokott ebből le számláltatni, pénzen megváltható Ur dolgából, ol-talom és mesterségtől való adóból, 's a' 4210 mal-moktól fizettetni szokott bérből áll, mellyek össze-séggel 2½ milliom for. a' költségek pedig 3,200,000. f. tesznek.

13. §. Adóssága. Azon rend kívül való áldoza-tok, mellyeket az országló Szék a' hosszas háborúk folytatására tenni kénytelenítettett, sok adósságokat o-koztak, mellyek 1816-ban 1346. Mil. for. tettek; ezen Summában 696. mil. f. intereses, és pedig 488. mil. f. régi 's 208. mil. f. uj (így neveztetik az 1815. óta tsinált adóság), adóság vólt, a' többi adó-ságot pedig a' 650. miliom forintnyi papiros pénz, az az a' Váltó és Anticipáló tzedulák tették. Ebből a' papiros pénzből 23. Septemberig 1822. 409. mil. for. vétetett ki a' béváltás által a' forgásból 's téte-tett semmivé; az interesre felvett adóságból pedig 11. Martius óta 1817. Febr. végéig 1821. 80104292 f. fizettetett le.

14. §. Hadi ereje: 1.) a' Szárazon: Malchus szerént a' 21. és 30. esztendősek közt lévő lakosok számok - - - - - 2308218.
a' 31. és 40. eszt. közt lévőké pedig - 2143346.

és így mind a' két Klasszisban lévőké - 4451564.
a' hadi nép száma békesség idején- - 290000.
háborúkor pedig - - - - - 415000.

és így a' 4451564-et a' 415000-rel elosztván $10\frac{1}{2}$. lakosok közül 1. a' Katona. Bisinger szerént békességkor a' Katonaság száma 270000. Embert teszen, t. i. 1.) a' Gyalogság 19000. Embert, 63. Regementekben, 20. Gránátos Bataillonokban, 17. nemzeti határszéli Reg. 1. Tsajkás Bat. 1. Tyrolisi vadász Reg. 12. vadász Bat. és 5. őrizeti Bat. 2.) a' Lovasság 38384. Emb. 8. pántzélos vagy vasas (Cuirassier) — 6. Draganyos, — 7. könnyű lovas (Chevauxlegers), — 12. Huszár, és 4. Uhlánus Regementekben; 3.) a' pattantyusság 17800. Emb. 1. vár ostromló osztályban (Bombardiercorps), 5. tsa-ta mezei pattantyús Reg. 1. hadi tár tisztségben, és 1. 14. kerületekre elosztott vár őrizeti (Garnison) pattantyusságban; 4.) a' hadi földmérés 2348. Emb. 1. földmérő, 1. föld alatti árok (Mina) ásó, és 1. ostrom Sántz ásó testben (Sappeurcorps); végre 5.) a' 21450. Embert tevő fő Kvártély mesteri osztály, a' tüzelő (Feuerwerkscorps), a' Sántz ásó Corpus, a' hajós Bataillon, az 5. vár őrizeten lévő Bataillonok, a' 7. határszéli lineák (Cordon), a' Lombárdiai rendőrző Katonaság (Gensd'armerie), melly 1. Reg. hadi rend (Linie) Lovasságot formál, a' Kór katonák (Invalidi) és tábori Szekerek Corpussa. Háború idején az Austriai Birodalom hadi népét a' Német — Galicziai — Olasz Státusokban lévő Reserva, vagy a' reguláris Seregeket kiegészítő katonasággal, — melly minden esztendő-

ben bizonyos időkben otthon gyakoroltatik a' fegyverben, — az ugyan ezen tartományokbéli katonasággal, 's a' Magyar Nemes felkelő Sereggel, — mivel a' Magyar Nemes vagy személlyeszerént tartozik felkelni, mint 1808. vagy pedig birtokaihoz képpest még katonát is tartozik adni, mint 1805. — 7-800000. Emberre lehet tenni. — Magyar Ország maga 12. gyalog (1. Reg. békesség idején 3920. Emberről áll), és 10. Lovas (1. Reg. 1698. Embert teszen) Regementeket, öszveséggel kerek számmal 64000. Embert tart békesség idején.

Katonai nevelő intézetek: a) az Ingenieur (földmérő) Akadémia Bétsben (fund. 1717.); b) a' fő Kvártély mesteri kar Wiener-Neustadt Akadémiája, mellyben 327. ifjak, kiknek 1810. óta Katholikusoknak kell lenniük, neveltetnek; c) az Olmützi és d) a' Grätzi Kadét oskolák; mindenik 124. — 130. nevendék számára; e) a' Váczi Katona Akadémia, mellynek fundamentomát Festetits György, Rhédey Lajos Grófok és Párnitzky Mihály vetették meg 1802. melly intézetet Ő Felsége egy derék épülettel, Felséges Királynénk, a' kinek nevérol Ludovicea Akadémiának neveztetik, 50000. 's a' Rendek 1. mil. for. fundussal ajándékoztak meg; f) a' katonák gyermekeiknek 53. nevelő házaik; g) a' Mailandi nevelő ház 250. gyermekek számokra; h) a' puska tsináló intézet Steyerben; i) az érdemes katona tiszték 46. szegény leányaik Herrenalsi intézetjek, mellyben ezek nevelőnékké formáltatnak; k) a' II. Jósef Császártól 1786. fundáltatott orvosi és Seborvosi Akadémia Bétsben, melly egyszersmind a' katonai egészséget tárgyazó dolgoknak 's intézeteknek állandó Biztosága; l) a' Bétsi barom orvosló oskola, melly 1812. óta az Universitásnak egy ágát teszi.

A' katonai tápláló intézetek: 1.) a Kór katonákra (Invalidi) nézve, A' valóságos, vagy a' szolgálatra egy átaljában alkalmatlan katonák a' Bétsi, Prágai, Pettauai és Pesti Invalidusok házaikban, — a' penziós tisztek a' Brandeisi, Podiebradi és Pardubitz (Cseh Orsz.) Királyi Várakban, melyek a' Prágai Invalidusok házának leánnyai, kapnak lakó helyet; az Olasz Országi Invalidusoknak pedig Cenedában van egy Bataillonjuk. A' Cseh Országi Invalidusok fundusát a' Horzizi, Groszbarchowi és Hauburgi Uradalmak jövedelmeik és tulajdon tőke pénzeik teszik. Egy Invalidus hadi vezér 6000. egy Ezeredes Kapitány 1200. egy Kapitány 600. f. esztendei penziót kap. 1787. óta az egymást szakadatlanul követő hadakozások miatt az Invalidus köz katonák és Al-tisztek száma 61000-re ment. 2.) A' Tisztek özvegyeire 's árváira nézve. A' Hadi Vezér özvegye 1200. az árvája 400. az Ezeredes Kapitány özv. 500. az árv. 130. a' Kapitány özv. 300. az árv. 100. for. penziót kap. — 3.) A' szegény katonaleányokról is gondoskodott Ő Felsége a Bétsi árvák házában, a' hol ezek szolgálatra formáltatnak, bizonyos tőke pénzt ajándékozván nevelésekre.

A' katonai Jutalmak: 1.) a' vitézi Rendek (lásd fellyebb); 2.) az arany és ezüst emlék pénzek (Medaillen) fundálta II. Jósef a' zászló tartótól kezdve lefelé minden vitéz katonára, a' tábori papok és orvosok számokra, bizonyos pénz fizetést kötvén azokkal öszve; 3.) az arany és ezüst érdem keresztek, az olyan Papok számokra, a' kik az ő hivatalok teljesítésében magokat veszedelemnek tették ki; 4.) a' felsőbb tiszteknek 30. esztendei jeles szolgálatjaik után nemességre való emeltetések; 5.) a' tábori keresztek, melyek az 181 $\frac{1}{2}$. elfoglalt ágyúkból csináltattak.

A' gyalog köz katona a' Német és Olasz Tartományokban egy napra 5 kr. hust 's az Olasz Provinciákban még főzeléket is; Magyar Országban, Erdélyben és Galicziában 4 kr. (pengő pénzben) és átaljában véve mindenik részében a' Birodalomnak 2 font kenyeret kap. Szolgálatja esztendeje a' katonának 14. Büntetése tömlőt, szolgálat 's hivatal elvesztés, páltza, és vesszőzés.

Erősegeinek, mellyekben várbéli Kommendások vannak, száma 25. Ezeken kívül pedig találtatnak még 59. megerősített helyek és Városok. Nevezetesebbek: a) a' Lombárdiai-Velentzei Királyságban: a' Mantuai, Bergamoi, Pizzighetonei, Veronai, Peschierai, Legnanoi, Pálma nuovai, Osopoi, Velentzei; b) Cseh Orsz. a' Theresienstadti, melly az uj hadi építés mestersége remekének tartatik, a' Königingrätzi, Josephstadti, Prágai; c) Morvában az Olmützi; d) Tyrolisban a' Kufsteini, egy erős köszikla vár; e) Magyar 's Tót Országokban a' Komáromi, Munkátsi, Aradi, Temesvári, Pétervárad, Eszéki, Zemlini, Bródi, Gradiskai, f) Dalmáziában a' Zárai 's Ragusai.

2.) Tengeri ereje; mellynek Kormányshéke Velentze, áll 4 Línea hajókból, 8 Fregátokból, a' sebes hadi hajóból (Corvette), 6 Briggből és 6 Goeletekből vagy Schoonerekből, és 20 ágyúzó sajkákból, mind öszve 45 kissebb 's nagyobb hajókból. A' Tengeri erőhez tartoznak 1 tengeri hadi földmérő test, egy fegyveres ház, 1 tengeri pattantyús Corpus, 1 hajós legényekből álló ágyúzó osztály és 1 tengeri gyalog Bataillon. Ezeken kívül van még a' Birodalomnak egy 33 tsajkákból álló hajós seregetskéje is a' Dunán, mellynek fő állás pontja Titul, a' hol a' Tisza a' Dunával egyesül.

15. §. Az Austriai Császár az Austriai Fő Hercezséggel, Styriával, Kárinthiával, Kárnióliával,

Tyrolissal, a' Vorarlbergi birtokokkal, Cseh Országgal, Morvával, Sziléziával és Auschwitzal, melyek 3815 □ m. f. tesznek, 's 1816. 9482227 lakosokat foglaltak magokban, a' Német Szövetségnek 1815. ólta tagja és a' Szövetség gyűlésének Elöl-ülője 's az egész gyűlésben 4 Szava van, a' Szövetség hadi népéhez 94822. Embert állit ki és Mainzot, mint a' Szövetség várát a' Prusszusokkal közösen bírja, melyben katonákat is tart őrizeten.

16. §. Az Austriai Birodalomnak a' többi Europai Státusokkal való Egyességei közt nevezetesebbek: az Orosz Birodalommal és Prussziával 28. Jul. — Nagy Británniával 3. Octób. — Baváriával 8. Oct. és az ezt követő Novemberben 's Decemberben 1813. a' többi Német Státusokkal kötött Szövetsége; az 1 Márt. 1814. Chaumontban (Frantzia Országban) Austria, Nagy Británia, az Orosz Birodalom és Prusszia közt meg újított Szövetsége; a' Frantzia Országgal Párisban 30 Maj. 1814. köttetett békességbéli Egyezése (Tractatus); a' közöttte és Bavária közt 3. Jun. 1814. Párisban, 's 14 April. 1816. Münchenben tétetett Egyezések, a' két Státus birtokai határainak elrendelése eránt való és a' Chaumonti 29. Juliusi 1814. 's 25. Mart. 1815. Tractatusokat tökéletesítő 14. Aprilisi 1816. ugyan azzal kötött Egyessége; a' Német Szövetség actái 8. Jun. 1815. — a' Bétsi Kongresszus végzései 9. Jun. 1815. — az Orosz Birodalommal 's Prussziával való Szövetsége (26. Sept. 1815.), mely az országlo Székek és népek közt a' keresztényi 's erkölcsi principiumok szentül való megtartására köttetett.

H i s t ó r i á j a.

I. Austriának.

Azon időtől fogva, midőn a' Rómaiak K. Sz. után 33. esztendőktől a' Noricumiakat meghódoltatták, és a' Duna mellyéket elfoglalták, a' Dunától Északra eső, és a' Cseh Országi, 's Morvai határok felé fekvő Austriai Tartomány, a' Rómaiak előre nyomulása miatt magokat hátra huzó Marcomannusok, és Quadusok (kik Cseh Országot és a' vele határos Tartományokat foglalták el) Országához; egy része Alsó Austriának, a' mostani külömbféle, u. m. Német, Slavus, Magyar, és Olasz Nemzetekből álló Austriai Birodalom Böltsőjének és Styriának Bétsel együtt, felső Pannoniához tartozott; a' többi pedig Kárinthiával, és Kárnioliának egy részével Noricumnak egy részét formálta; végre Görz, egy Illyricum nevű Római Provinciának és Tyrolis Rhätianak tette egy részét. Ezen Tartományok határait a' Nemzetek vándorlása egymástól elszakasztotta; Bojusok, Vandalusok, Herulusok, Rugiusok, Gothusok, Hunnusok, Longobardusok és Avarok váltották fel egymást ezeknek birtokában az V. és VI. Században, míg 568. a' Longobárdusok felső Olaszországban állandó Országot nem állítottak fel, a' hova a' II. Justinus Császár által magát megbántatottnak tartó Narses, az ez idő tájban Olaszországban táborozó Görög Sereg Vezére, a' Longobárdusokat Pannoniából behíván, ezek előbbeni lakó helyeket

az éppen ekkor Európába vándorló Avaroknak engedték által, a' kik e' szerint a' Duna Napkeleti mellyékén lévő Tartományban meg is telepedtek; az Ennsen alól fekvő földet pedig a' Bavarusok birták, a' kik a' töllök Nap keletre eső Avarok Tartományát Napkeleti Országnak (Oestreich; ebből származott egy felől az Oesterreich név) nevezték, mellynek és a' Bavarusok Birtokainak határa az Enns (Anisus) vize volt. A' Mura Száva és Dráva mellett azonközben a' Vendusok (egy Slavus eredetű Nemzet) telepedtek meg 611-ben.

A' Bavarusok és Avarok Austria Birtokában csak 788-ig maradtak meg, midőn a' Nagy Károly ellen támadó II. Thassiló Baváriai Fejedelem a' szomszéd Avarokat segítségül híván, a' Károlynak esküdt hűségéről lemondott és ezzel hadba keveredett, de szerentséden kimenetellel, mivel Károlytól tökéletesen meggyőzöttetvén, birtokaikat mind a' Bavarusok, mind az Avarok elvesztették, nevezetesen ezen utolsóbbakat 691. Károly egész a' Rába vizéig vissza nyomta, és az Ennstől fogva való Tartományt egészen a' Rábának a' Dunába való szakadásaig, vagy az Ennsen alól való Tartományt, Avaria, vagy Napkeleti határ (Mark) Marchia Orientalis vagy Austria név alatt (mellyből lett a' X. században az Ostirrichia vagy Oesterreich, melly név legelőször III. Ottónak egy 996-ki ok levelében jő elő) Német Országgal egyesítette. Károly az új Provinciába új lakosokat vagy Kolonistákat, kik többnyire Bavarusok voltak, küldött, kiket egy Márk-Gróf (határ széli Gróf vagy Kormányozó) által igazgattatott, az Eklésiai, és Vallásbeli dolgokat pedig a' Salzburgi Érsek kormányozta.

A' Nagy Károly fia I. vagy Kegyes Lajos halála után ennek 3. fiai Lotharius, Német Lajos, és Kopasz Károly közt a' Birodalom 843. felosztat-

ván, Austria Német Lajosnak jutott, mely a' Német Birodalom keleti határát tette, és meg is maradt a' Német Császárok hatalma alatt 900-ig, hanem ekkor az Európába bájövő Magyarok által elfoglaltatott, kik Austriát 955-ig birták, midőn Augsburgnál I. Otto Császártól megverettetvén, ezen Tartománynak egy részét, mely ismét a' Német Birodalomhoz kaptsoltatott, elvesztették. De a' vitéz, és okos Márk-Grófok későbbben egészen is vissza foglalták, 's eredeti nagyságában újra Német Országhoz kötötték Austriát, sőt III. Henrik Császár alatt I. vagy Győzedelmes Albert 1043. éppen a' Lajtaig kiterjesztette az Austriai határokat.

Az Austriai Márk-Grófság 982-től 1156-ig a' Babenberg (Bamberg) Grófok Familiájában, mind azáltal nem az első szülöttség jussán, hanem a' Német Császárok választása szerint volt örökös, mellynek birtokai, minekutánna Kevély Henrik a' Báváriai és Szász Hertzeg számkivettetett, a' Konrád Császártól 1138. V. Leopold Austriai Márk Grófnak ajándékoztatott Báváriai Hertzegséggel is nevezkedtek; hanem midőn a' Leopold fia, Ja-so-mir-Gott Henrik Márk Gróf az I. Fridrik Császár kívánságára arról Regensburgban 1156. lemondott és a' Kevély Henrik fiának Oroszlány Henriknek, mint előbbeni birtokosságának vissza bocsátotta volna azt, az eddig Márk Grófságnak neveztetett Ennsen alól lévő Austria, az Ennsen felyül fekvő Austriával köttetett össze Bavaría helyett, és nagyobbítatott meg 's a' két Tartomány egy Hertzegséggé tétetett, mindjárt a' választó fejedelemségek után következő rangal, és Fő Hertzegi Méltósággal; de a' mellyel Ja-so-mir Gott Henriknek csak a' maradékai éltek 1433. után szakadatlanúl, midőn III. Fridrik Császár az Austriai házat abban megerősítette. Fő Várossává a' Hertzegségnek ugyan ezen Henrik Bé-

tette, lakó helyül pedig a' Kopasz hegy (Kahlenberg) Leopold hegyének neveztetett tsutsán lévő Várat választotta, melyet az Attya építtetett.

VI. Leopold VI. Henrik Császártól Styriával is megajándékoztatott 1192. melynek birtokába még I. Otto Császár jutott a' 995-ben a' Magyarokon nyert győzedelme által 's hihetőképén azért fogatta meg Leopold azután háládatosságból Oroszlány szí-vű Richard Anglus Királyt, midőn ez a' Szent Föld-ről haza felé utazott, 's adta által VI. Henriknek, a' ki Richárdot, résszerént a' Németek eránt való kevély maga viselete, résszerént a' Császár ellen támadt Sziciliai nyughatatlanságok élesztése miatt, felette gyűlölte. A' fia

VII. vagy Ditső Leopold 1198. Uralkodóvá tétvén az eddig a' Kahlenbergen lévő Hertzegi lak helyet Bétsbe magába tette által 1220. táján, mely Palotában laknak még most is az Austriai Császárok; Bétsben egy Kórházat fundált a' Szent Keresztnél, és Béts Városát Kereskedő Várossá tette, a' Hajó megállításra és árrú indításra való jussal (Stapelrecht) megajándékozván, 's a' Kereskede-s előmozdítására 30000. Márk ezüstöt költsönöz-vén annak; ő adta Bétsnek legelőször is a' Városi alkotmányt, Városi Tanátsot tévén, mely 24. Polgárokból állott, hogy ezek az adás vevésben való rendre, és mind arra ügyeljenek, a' mi a' Város hasznára, és betsületére szolgál; végre sok hasznos polgári, és a' köz bátorságra tzelőző (Polizey) törvényeket hozott, melyeknek fő tzeljok a' polgárok meggazdagítása, 's a' külföldiektől okoztatható megkárosíttatás elhárítása volt. Birtokát Kárnioliának egy részével öregbítette, — melyet a' Freysingeni Püspökségtől 1650. Márkért vett 1229-ben, — és 1230. történt halála után igen vi-rágzó állapotban hagyta a' legifjabb fiára

II. vagy Hadakozó Fridrikre. Ez a Lombárdiai Városokkal II. Fridrik Német Császár ellen, a' ki Olasz Országhoz való jussát fegyverrel akarta megállapítani, szövetségbe állván, a' Császártól 1236. számkivettetett, és az Ennsen felyül fekvő Tartományt egészen Linzig Otto Bavariai Hertzeg foglalta el: a' Fridrik többi birtokait pedig a' Császár Márk-Grófsággá és Bétset Birodalom Várossává tette 1237 's külömbféle szép szabadságokkal ajándékozta meg. De alig huzta ki a' lábat Bétsből a' Császár, tüstént megjelent Fridrik Austriában 's vissza is foglalta hajdani birtokát, sőt Bétset magát is megvette 1240. éhség által, mellyeknek birásában ötet a' Császár is, a' kinek a' nélkül is elég bajai voltak az Olasz Országi nyughatatlanságokkal, 's nem akart Német Országban is ellenségeket szerezni magának, megerősítette 1245. midőn a' Béts Birodalombeli Városi Privilegiuma is eltöröltetett. A' Császár megszorúlt állapotját Fridrik használni kívánván, az Austriai, és Styriai Királyi Titulusra is vágyott, de a' IV. Bélával, — a' kit midőn a' Magyar Országot prédáló Mongolok elől szaladván, elfogott, és csak nagy summa pénzért bocsátott el, és éppen a' miatt is támadtatott meg tőle, — a' Lajtánál történt ütközetben 15. Jul. 1246. fáradhatatlan életének 55. esztendejében elesvén, nagy feltételei semmiyék lettek, 's benne a' Bábenbergi Familia férfiúi ága végképpen ki holt.

A' Fridrik halála után 1246-tól 1282-ig eltölt idő Austriai Interregnumnak (a' megholt és a' választandó Uralkodó közt eltölt idő) neveztetik; II. Fridrik Császár ugyan is Austriát, és Styriát, a' Német Birodalom megürült Feudumának 's a' Német Császárok örökségének állította, a' honnan Helytartót is tett Bétsbe, mellynek Birodalom Városi jussai ismét megújittattak. De a' megholt Fridrik Hertzeg

Asszonyi ágon lévő atyafiai, nevezetesen a' Nénje Margit, a' VI. Henrik Császár Özvegye, 's a' Testvérének Leánnya Gertrud, — a' ki az első férjétől Wladislaw Morvai Márk-Gróftól való elválása után Herrmann Badeni Márk-Grófhhoz, a' Fridrik Császár Austriai Helytartójához ment férjhez, — IV. Innocentius Pápától, a' ki a' Császár ellen, a' Püspökök kinevezése 's hivatalokba való béiktatása, és a' Német Császároknak Olasz Országhoz való jutartások miatt, megengesztelhetetlen gyűlölséggel viseltetett, felingereltetvén 1248. just kezdtek a' Testvérjek birtokához formálni. Hermann Márk Gróf a' Pápától és hatalmas pártosaitól segítettvén, Bétset több Austriai Városokkal elfoglalta; Styriával mindazáltal, a' hol Meinhard Görzi Gróf, a' ki ott Helytartó volt, ellent állott, nem boldogúlhatott. Azonközben Hermann 1250. megholt, a' fia, a' ki a' háborút folytathatta volna, Attya halálakor még csak 1. esztendő gyermek volt, 1268. pedig a' Sváb Conradinnal együtt Nápolyban fejevétellett. Minthogy e' szerént a' szakadások az Austriai Tartományokat naponként siralmasabb állapotra juttatták, a' Császár pedig IV. Conrád a' Pápa ösztönözésére ő helyette választatott új Császárokkal való hadakozások által sokkal inkább elvölt foglalta, hogy sem figyelmetességét azokra fordíthatta volna, az Austriai és Styriai rendek 1251. azt végezték, hogy egyet a' hadakozó Fridrik második Asszony Testvérének Constantiának, a' Meiszeni (Misnia) Márk-Gróf Henrik Özvegyének fiai közül Hertzegjeknek nevezzenek ki. Már útban is voltak követjeik Meiszen felé, midőn Prágába bétérvén, Venceslaus Cseh Országi Király ezeket reá beszélte, hogy az ő fiát Ottokárt tegyék Austria és Styria Hertzegévé, a' honnan tüstént el is indította Austria felé ezt egy válogatott Sereggel, a' ki

minden ellent állás nélkül meg érkezvén a' fő városba Bétsbe, itt gazdag ajándékok által tsak hamar megnyerte a' rendek szívét, és minthogy az özvegy Császárnét Margitot vette el feleségül, mely házasság által tekintetét, és hatalmát igen nagyra nevelte, elébb Austriának, azután pedig a' Styriát elfoglaló-IV. Béla Magyar Királyt a' Marchfelden Jul. 1260. meggyőzvén, ezen utóbb említett Tartománynak is birtokába jött, melyeket 1262. Richárd Római Király *) mint Feudomokat, neki is ajándékozott. Ezeken kívül a' Nagy Bátyja Ulrik, Kárinthiának, és Friaulnak (Forojulium) utolsó Hertzege 1269. mag nélkül halván meg, a' Kárinthiai Hertzség 's az ezzel öszve kötöttett része Karnioliának, Istria, és Friaulnak egy része is, Testamentom szerént reá maradt. Azonközben

Rudolf Habsburgi Gróf az Ottokár akaratja ellen is 1272. Császárrá választatván, azt kívánta, hogy Ottokár Austriáról, Styriáról, Kárinthiáról, és Karnioliáról, mint törvénytelenül magához huzott tartományokról mondjon le. Ottokár, a' ki azon közben a' Cseh Országi Királyságra is eljutott és így több Tartományok Urává lett, magát a' Rudolfnak való meg felelésre elég alkalmasnak gondolta, 's a' Rudolf kívánságát nem tellyesítette; hadra került annakokáért a' dolog, és Rudolf Bétset ostrom alá vette 18. Oct. 1276. Ezen véletlen megjelenésén Rudolfnak Ottokár meg rettenvén, de nem is lévén elég hadi ereje, mellyel a' fő várost védelemzhesse, a' felyebb említett Tartományokról 25. Dec. le mondott, sőt Rudolfnak azon kívánságára

---

*) Római Királynak neveztetett hajdan a' már kiválasztott, de még Rómában meg nem koronáztatott Német Császár, minekutánna pedig a' Császárok még életekben választottak magoknak Successorokat, ezek viselték a' Római Királyi nevet a' Császári Szék-re való jutásokig, az az, az előbbeni Császár haláláig, mikor osztán Császári titlust vettek fel.

is reá állott, hogy Cseh Országra és Morvára nézve is őtet urának lenni meg esmeri, 's neki hűséget fog esküdni, hanem azt ki kérte, hogy az egész dolog titokban történjen meg, a' mit Rudolf meg is ígért. Azomban a' hűség esküvés alatt egyszer hirtelen meg nyitak a' tábori Sátor Előfüggői, 's a' Cseh Király Rudolf előtt térden állva az egész Sereg nézésének tárgyul tétetett ki, és éppen e' volt az Ottokár hit szegésének 1277. a' fő oka, de ezen próba tétele is sikertelen volt, mivel a' Marchfelden történt ütközetben 26. Aug. 1278. életét is elvesztette és a' fia Venceslaus örökös tartományainak meg tarthatására kéntelenített az Austriaiakról örökre lemondani. Rudolf 3. esztendők mulva Bétsét, a' hol lakott, el hagyván, Austriát, Styriát, és Kárinthiát a' fiainak Albertnek, és Rudolfnak ajándékozta, mint Feudumokat, hanem az utól említett tartományt ezek Meinhard Tyrolisi Grófnak, az Albert Ipának engedték által. Az ezt követő 1283. eszt. a' két testvérek egyességre lépván, ez által Austriának, Styriának, és Kárnióliának egyedül való birtokossa

I. Albert, Hertzegi lakó hely pedig Béts, melly birodalombeli városi jussairól le mondott, lett, melly idő óta a' Habsburgi név helyett a' Rudolf familiája Austriai nevet viselt és ekkor plántálódott a' még most is ditsőségesen uralkodó Felséges Austriai ház, melynek egész neve már ekkor Habsburgi-Austriai ház volt, az Austriai Thronusra, és éppen ez által vettetett meg Austria későbbi Nagyságának fundamentoma. Az Albert uralkodását mindjárt kezdetében nyughatatlanná tették a' Bétsiek, a' kik roszra magyarázván Albertnek az elébbeni nyughatatlan időkben a' polgári alkotmányba bétsuszott rendetlenségek eltörlésére tzelező tetteit, öszve esküdtek ellene, és meg támadással fenyegették. Ezen

a' mozgáson meg ütköztén Albert, elhagyta Bétset, és a' hajdani Kahlenbergi Kastélyba költözött, 's egyszer'smind katonáival a' várost körül is vétette, és minden eleséget elzárt tőlle. E' miatt olly nagy éhség támadt a' városban, hogy ez kénytelenítetett a' Hertzeghez követeket küldeni, és tőlle kegyelmet kérni, melyet némelly szabadságai meg tsonkittatásával meg is nyert. Azután Nassaui Adolfal keveredett hadba a' Római Királyi Korona felett, melyet ugyan elnyert 1298. de győzedelmének gyümöltseivel, a' Császársággal nem élhetett sokkáig, mivel a' testvérenek Rudolfnak a' fiától, Jánostól, a' kinek örökségét Svéviát (Schwaben) többszöri kívánságára sem akarta kiadni, meg ölettetett 1. Maj. 1308. 1313-ban követte őtet János is egy Pisai Klástromban, melyben mint Sz. Agoston Szerzetesse holt meg, 's birtokai a' meg ölt Albert fiaira, szép Filepre, Leopoldra, Henrikre, Albertre és Ottóra szállottak, kiknek az attyokról reájok maradt tartományokban való feudális uraságot, melyek 1308-ban 1254. □ m. f. tettek, VII. Henrik Német Császártól 20000. márk ezüstön kellett meg vásárolniok. Leopold Austriai birtokaihoz, melyeket az attya Albert 1301. a' Svéviai Márkgrófsággal, és a' Bavariával való hadakozásai alkalmatosságával, Neuburgal nevelt meg, ismét hozzájuk akarta a' még az attya Albert alatt elpártolt Helvétziaiakat is kaptsolni 1315. de a' melly próba tételét a' Szövetséges Helvétziaiak, a' Morgarteni ütközetben semmivé tették. Semmivel se vólt szerentsébb az Albert másik fia Fridrik is, a' ki 1314. némelly választó fejedelmek által Római - Német Királlyá választott, a' Császári Méltóság elérésében; hatalmas ellenségétől, a' Bavariai Lajos Császártól ugyan is Mühldorfnál, nem tsak meg győztetett, sőt el is fogattatott 1322. és a' Trausnitzj várban 2½. esz-

tendeig fogságban tartatott, melyből Lajos Császár a' Luxemburgi házzal (Csehországban) és a' XXII. János Pápával való háborúskodásai miatt botsátotta ki 1325. hanem azon feltétel alatt, hogy Fridrik minden, a' Császári székhöz való justartássáról lemondjon, és mind azon részeit a' Birodalomnak, melyek még Austriai hatalom alatt voltak, vissza adja, melyeket ez tellyesített is: de Leopold a' Fridrik testvére ezen egyezést tiszteségtelennek tartván, folytatta a' Lajossal való versengést, a' honnan Fridrik, ígéretének Leopold által való megrontatását jóvá nem hagyván, Münchenbe ment és magát önként a' Lajos foglyának lenni meg esmérte, melly szavatosságán 's parolásságán Fridriknek Lajos meg indulván, vele barátságos szövetségre és olyan egyességre lépett 7. Sept. 1325. mellynél fogva vele a' Császári Méltóságot, és az Uralkodást meg osztotta, melly egyességnek mindazáltal, mivel a' választó fejedelmek jóvá hagyása nélkül kötött, semmi következése se volt. Azonközben Leopold 1326. a' testvére Henrik 1327. 13. Jan. 1330. pedig Fridrik is minden örökös nélkül meg holtak, és az Austriai tartományok a' testvéreikre

II. Albertre és Ottóra maradtak örökségül, a' kik a' nagy Bátyyok Henrik Tyrolisi Márkgróf, és Kárinthiai Hertzeg halála után Tyrolissal, és Kárinthiával is, mint Feudomokkal meg ajándékoztatták magokat a' Császárral Maj. 1335., és ekkor került ismét Austriai hatalom alá vissza Kárinthia, a' Meinhard Tyrolisi Gróf, a' kinek ezt a' Hertzegséget még a' Habsburgi Rudolf fiai engedték volt által, férjfiúi ágának kihalása után; Tyrolist mindazáltal a' 9 Oct. 1336. egyeség szerint a' János Cseh Király fiának, János Henriknek, mint a' nagy száju (Maultasch) Margit, a' most említett Meinhard unokája férjének, adták által. Otto és a' fiai is

meghalván, 1344. II. vagy Bölts Albert minden Austriához tartozó tartományokat egyesített, melyekhez már az előtt 1324. a' Pfirti Gróf, a' kinek leányát tartotta feleségül, birtokait is hozzá kaptsolta, valamint a' Burgundiai-Kyburgi birtokokat is 1326. A' II. Albert 4 fiai Rudolf, Albert, Leopold, és Fridrik közt leginkább meg különböztette magát bölts rendelkezéseire nézve

II. Rudolf, a' ki 1358-ban lépett az Uralkodásra; elvégezte ugyan is a' Sz. István templomának építését Bétsben; fundálta a' Bétsi Universitást 1365. a' Deák Oskolák mellé, melyekberr már a' szép tudományok és a' Filozófia tanítottak, a' törvény, és Orvosi Tudományok számokra is Katedrát állítván fel; hasonló tzelja vólt a' Theológiára nézve is, de ebben IV. Károly Császártól, a' ki az általa fundált Prágai Universitásra nézve amazt károsnak tartotta, meg akadályoztatódott. Meghólt 1365. Mailandban mag nélkül, a' leg ifjabb öttse Fridrik pedig még előtte, a' honnan az Austriai Hertzegség a' még két életben lévő testvéreire

III. Albertre, és III. vagy Kegyes Leopoldra maradt, a' kik úgy egyeztek meg egymás közt, hogy Austria az Alberté, a' többi tartományok pedig a' Leopoldéi legyenek: de Leopold ezeknek bíráásával sokká nem élhetett, mivel a' Helvétziaiakkal, a' Habsburgi birtokok felett hadba keveredvén, Sempachnál 9. Jul. 1386. a' hol a' Winkelried halhatatlan tette a' győzedelmet kezeiből kiragadta életét elvesztette a' tsata mezőn, és azután Albert vitte a' Tutorságot az ő még neveletlen fiainak nevekben. Albert Austriát Tyrolissal nevelte, által engedvén ezt neki nagy Szájú Margit, az ő egyetlen egy fiának Meinhard Hertzegnek, az Albert testvére férjének, halála után, és tsak egynéhány Várat 's 6000. márk aranyat tartván meg maga

számára abból; Bavaria pedig minden ahhoz való justartássairól, Schärdingnek, és Kitzbühl, Balenberg, Kufstein 3. Tyrolisi Városoknak által engedéseért 's 116000. arany forintokért lemondván. Tyrolison kívül még több tartományok birtokába is jutott Austria; már III. Leopold megvette ugyan is az utolsó Feldkirchi Gróftól ennek birtokait 36000. arany for. 1365. — azután 55000. arany for. meg szerezte Austria a' Fürstenberg Gróftól Breisgaut, Neuburg, Altbreisach, Henzingen, és Villingen Városokkal együtt; Kárnioliának és a' Vendusi Márkságnak még Austria alatt nem lévő részét a' Görzi utolsó Grófnak halála után; — a' Pludenzi Grófságot Verdenberg Gróftól; — a' Hohenbergi Grófi birtokokat 66000. arany forintokért; tulajdonává tette Triest Várossát egy Magyar Ország és Velentze közt magát kiütött háború alkalmatosságával 1380. és a' felső, 's alsó Svéviában lévő két Praefecturákat (Landvogtei), melyeket a' Római Király Ventzel zálogosított el Leopold Hertzegnek 40000. arany for. Albert bővítette meg a' Bétsi Universitást a' Theologiai Katedrával, engedelmet nyervén arra a' Pápától 1384. melyben a' két első Tanítók Párisból hozattak. III. Albert és az öttse Leopold két lineát alkottak u. m. az Austriait és Styriait, melyek közül amaz az V. Albert fiában Ladislaus Posthumusban, 78. esztendőök múlva, 1457. elenyészvén, minden birtokai ezen utolsóra szállottak. Meghólt Albert 1395. és az Austriai Hertzegség az ő egyetlen egy fiára

IV. Albertre szállott, a' ki atya halálakor a' Szent földön vólt, a' honnan haza jöven Procop Morvai Márk-Grófot, a' ki átvollétében az Austriai tartományokat háborgatta, haddal támadta meg, de Znaym Várossánál méreg miatt meghólt 1404. Az ő neveletlen fia

V. Albert 1410. megért idejűnek (majorennis) kiáltatott ki, a' ki a' Zsigmond Német Császár és Magyar Király leányát Ersébetet vévén el feleségül 1437. a' Cseh és Magyar Koronát, 1438. pedig a' Német Császári Méltóságot is elnyerte. —

Ezen idő óta a' Német Császári méltóság szakadatlanul az Austriai háznál maradt, csak Magyar és Cseh Országokat vesztette el, de a' mellyeket csak ugyan ismét vissza kapott, és még most is állandó bíráskodásban vannak azoknak; a' Habsburgi családi birtokait ellenben, mellyek Helvétziában vannak, még a' III. Fridrik Császár véres hadakozásai s a' Helvétziaiakkal való tsatázásai után se kaphatta Austria többé vissza: hanem e' helyett új tartományokra tett szert, u. m. Cillyre, Seckingenre, Bregenzre, Nellenburgra, Sonnenbergre, és Meydbergre, mellyeket Austriával egyesítvén, hogy az Austriai házat nagyobb fényre emelje, Fő Hertzege Méltóságot adott III. Fridrik Császár annak. E' szerint a' Felséges Austriai Ház ezután következő tagjai (kik Német Császárok és Magyar Királyok is voltak egyszersmind, és így az Austria Históriaja a' Német Birodaloméval, és Hazánkéval el válna hatatlan össze köttetésben van) Történeteiknek bővebb leírását a' Német Birodalom és Magyar Ország Históriai leírásokra halasztván, lássuk

2. Cseh Ország Históriaját.

Cseh Ország nevét a' Bojusoktól, egy Gallus, vagy Celta néptől, vette, melly ott mintegy 600. eszt. K. Sz. előtt, Ambigatusnak, a' Berruiak Királyok ötszének vezérlése alatt telepedett meg, hanem azután egy hajdani Német nemzettől a' Marcomannusoktól, — a' kik minekutánna, a' Rómaiak Noricumot, és Pannoniát el foglalták volna, félvén ezeknek veszedelmes szomszédságától, Mar-

bod nevű híres Királyok alatt a' Bojusok hazájokba (Bojenheim, Boheim, melyből lett a' Deák Bohemia) költöztek, — ezen lakó helyekből nagyobb részént ki szorítottak. Marbod majd fortélyal, majd erőszakkal, olly sok népeket huzott szövetségébe, hogy 70000-ből álló gyakorlott népet tudott ki állítani. A' Rómaiak, a' Pannoniabéliek támadása miatt; a' Marcomannusok hatalmának nevedését meg nem akadályoztathatták, sőt olly féltelmesek lettek ezek előttök, hogy Tiberius Császár 6. eszt. K. Sz. után szövetségre is lépett a' Királyokkal. De a' Marcomannusok se voltak Cseh Országának állandó lakosai, mivel a' hatalmas Marbod a' a' Cheruscusok, — egy a' régi Német nemzetek közt leg nevezetesebb nép — híres vezére Hermann (Arminius) által meg győztetvén, a' Rómaiakhoz kéntelenített szaladni oltalom keresés végett, a' kik neki Ravennát és Aquiléját adták lakó helyül. A' Nemzetek vándorlásáról esmeretes VI. Században pedig a' Szarmátiából *) nap nyugot felé vándorló Slavus nemzeteknek Cseh nevű ágazatjuk borította el a' mai Cseh Országot, kik az előtt a' fekete tenger partjain laktak, melly új lakosai Cseh Orzágnak az egész Országot hatalmuk alá hajtván, az egymást ki küszöbölő; 's tsak hadakozást kedvelő nemzetek ott laktok alatt el hagyatott földet mivelhetővé tették. Némellyek szerint leg első vezérek, a' ki alatt Cseh Országot el foglalták

Zecko volt, mások ellenben az állítják, hogy ez a' Zecko, egy a' Slavusoktól egy átaljában független személy volt, 's az örökösseivel is ezek igen ke-

*) Ez kettő volt: az Europait Gatterer szerint Lengyel Ország a' Visztulától kezdve, Prusszia, Kurlandia, Liefland, az Orosz Birodalom és Europai Tatár Ország Krimmel együtt, az Ásiai pedig az Ásiai Orosz Ország, Szibéria, és a' Mongolok Országáig tették.

ményen bántak volna, ámbár a' Zecko maradékait az Országból egészen ki nem űzhették. Egy és egyszer's' mind a' Zecko maradékai között leg első, a' ki előttünk esmeretes,

Przemislas, egy föld mívelő, a' ki, egy Libussa nevű Fejedelem Asszony 632. hozzá férjhez menvén Uralkodóvá lett. Ezután egy ideig tulajdon független fejedelmeik alatt mintegy homályban éltek a' Csehek, hanem a' VIII. Században a' Nagy Károly győzedelmes fegyvere ide is elhatott, és Cseh Ország a' Frankusok Birodalmának egy részét tette. De a' Károly maradékai alatt való létek a' Cseheknek nem volt tartós, és 840. a' Cseh, Sziléziai 's Morvai Hertzegegek minden idegen rajtok való Uralkodástól szabadok voltak, és tulajdon Hertzgejeiktől igazgattattak, ki vévén azt, hogy a' még Nagy Károlynak általok fizettetett 500. ezüst Márk adót I. vagy Madarász Henrik (918-956.) megújítván, 's ennek fia Nagy Otto alatt is hijában iparkodván magokat a' Német hatalom alól egészen kihuzni, a' Német Birodalommal némünémű össze köttetésben voltak, sőt a' Királyi Titulust is a' Német Császároktól kapták a' Cseh Hertzgegek, kik között Királyi névvel legelőször I. Ventzel élt, a' kit azzal I. Otto Német Császár ajándékozott meg 940. mely Múltóságban IV. Vratislávot is megerősítette IV. Henrik Császár 1086. és így a' Cseh Hertzegség másodszor esmértetett meg, a' Német Császároktól Királyságnak. Ugyan ezt tették II. Ulászlóval (Uladislaus) I. Fridrik 1155. és I. Ottokárral Filep Császár is 1197. eszt. mely idő oltá a' Királyi névvel szakadatlanul is éltek a' Cseh Országi Uralkodók. Innen itt elő számlált hajdani Hertzgegeiken kívül a' Cseheknek megjegyzést érdemel még Borziwoy, a' ki a' Keresztény Vallást legelőször igyekezett a' Csehek közzé bé vinni, mely tzelből 894.

maga is megkeresztelkedett; de nemes iparkodásának nem csak semmi foganatja nem volt, sőt maga is kiüzettetett Hertzegi birtokaiból. Hasonló érdemeket szerzett magának II. vagy a' Keresztény Vallás terjesztéséért Kegyes mellék névvel megisteltetett Boleslaw; ennek Uralkodása alatt világosította meg ugyan is állandóul a' Krisztus idvezítő Vallása a' rossz útra eltántorodott Cseheket a' X. Század utolsó felében, nevezetesen 966. a' mit a' Borziwoy szerentsétlenségétől megrémült, 's a' bálvány imádásra vissza térő Cseh Hertzegek Boleslaw előtt próbálni nem mérészeltek.

Az uj Cseh Királyság I. Ottokár után, a' ki 1198-tól 1230-ig uralkodott olly igen elhatalmasodott, hogy II. Ottokár az I. Ottokár Unokája, a' ki az Austriai Tartományokat Richárd Római Királytól Feudumul kapta, az ezeket tőle vissza kívánó, 's a' Császári Méltósággal bíró Habsburgi Rudolfal is megmérészeltt mérközni, és ezzel két hadat viselt, mellyek közzül, a' mint már Austria leírásában említettem az utóbbiban életét is elvesztette 1278. A' II. Ottokár fia II. Ventzel csak ugyan elvesztette az Austriai Tartományokat, kéntelenítetvén azokról a' Habsburgi Rudolf részére lemondani, hogy Cseh Országtól is el ne essen, mellynek megtartásában Otto Brandenburgiai Márk-Gróftól is segítettett, és csak ugyan megmaradt annak birtokában, sőt a' Lengyelektől is Királlyá választott egyszer'smind. Ezt követte az Uralkodásban III. Ventzel, a' kit némelly párján lévő Magyar Országi Királyságra akarván emelni, bé is hozták Hazánkba 's Székes-Fejérváron megkoronázták, de a' több Magyaroktól segítettett Robert Folytól a' Királyi Méltóságból kiszorittatván, 's Lengyel Országot is elvesztvén, megölettetett 1306.

III. Ventzellel a' Cseh Országi Tót eredetű Királyi Familia férjfiúi ága kihalván, a' Csehek közt polgári háború ütötte ki magát: némelyek ugyan is Henrik Kárinthiai, mások Rudolf Austriai Hertzeget választották Királynak; minekutánna pedig Rudolf megholt, helyébe a' pártján lévők Luxemburgi Jánost, a' VII. Henrik Császár fiát nevezték ki és pedig annyival inkább, mivel János az utolsó Cseh Király III. Ventzel Testvérét Erzsébetet vette el Feleségül. Ez a' Karinthiai Henriket, a' ki az Attyát VII. Henrik Császárt Fő Urának nem akarta megesmerni, meggyőzvén, az Attyától Cseh Országot Feudumul kapta, 's a' belső zűrzavarok letsenedesedtek 1311. és a' Cseh Országi Korona a' Luxemburgi Familiára szállott. János alatt Cseh Ország igen megnagyobbodott, megvévén ez t. i. a' a' Glátzi Grófságot 1322. — a' Brandenburgi Márk Grófok Familiájának kihalása után magáévá tévén 1320. Felső Luzátziát, — és megnyervén Lengyel Országtól, a' Szilézián való Fő Uraságot; ő fundálta a' Prágai Érsekséget is 1343. hogy Cseh Országot a' Mainzi Fő Papi hatalom alól felszabadítsa. Megholt a' Frantzia Háborúban, a' Crecynél történt ütközetben 1346. Még nagyobbá tette, 's a' hatalomnak magasabb poltzára emelte Cseh Országot I. Károly, a' ki IV. Károly neven Német Császár is volt egyszer'smind; ez a' Luzátzia és Szilézia még hátra lévő részét is, mellyet t. i. az Attya János kezére nem kerithetett, Cseh Országhoz kapcsolta, és a' Prágai Universitást fundálta 1348. Meghalván I. Károly 1378. az idősebb fia Ventzel, a' ki munkátlansága, 's restsége miatt Tunya Ventzelnek is nevezetik, ült a' Királyi Székbe. Cseh Országi Uralkodását nevezetessé teszik az alatta támadt Husziták nyughatatlanságai, kik neveket 's lételeket Husz vagy Huszinetzi János Prágai Pro-

fessortól vették. Ez a' Husz 1373. született Huszinetzben a' honnan tanulás véget a' Prágai Universitásban, itt egy Professor mellett szolgálatba állott, melly által alkalmatossága vólt arra, hogy ennek könyv tárába bérjárjon, és főképpen a' Theológiában, mellyre különös hajlandósággal bírt, fundamentos esmereteket szerezhessen magának. Oskolai pályájának elvégzése után 1402. Prágában a' Bethlehem Kápolnában Prédikatori Hivatalt viselvén, ez által a' népre, 'Sófia Királynétól pedig Gyontató Atyává választatván, az Udvarba való nagy befolyást nyert. Eppen ezen hivatalai folytatásában lettek a' Wicklef, egy Angliai Theologus írásai esmeretessé, melyekben ez a' mérész férjfiú a' többek közt a' Pápák rendkívül való hatalmokat ostromolta, a' Szent Írás közönségessé tétettetését sürgette, a' Kenyérnek, és Bornak a' Krisztus valóságos testévé, és vérévé való által változását tagadta, 's az Úr Vatsorájában, az ezzel élőknek Kenyeret, és Bort kívánt osztogattatni. A' Wicklef szabad gondolkozása módja felette nagy bényomást szült Huszba, a' mi nem maradt észre vétetlenül, és ehez járulván a' Cseh Academicusokhoz való szítása 's ezeknek a' Németek ellen való védelmezése is, igen hatalmas ellenségekre talált. A' Szászok, Bavariaiak, és Longyelek ugyan is akkor közönségesen Német név alatt Prágában azon elsőségi Just vitatták, hogy nekik az Académiai választásokban 3. a' Cseheknek pedig csak egy szavok van. Az Universitas IV. Károlytól kiadott fundationalis Levele ellenben a' szavakra nézve éppen ellenkező módon szóllott, és Husz Ventzel Királynál 15. Octob. 1409. ki is tsinálta, hogy a' külföldieknek csak egy és a' Cseheknek legyen 3. szavok. Ez a' két Nemzet közt valóságos meghasonlást szült, 's csak hamar 5000. külföldi Professzorok és Tanulók hagyták el Prágát, melly történet-

nek köszönhetik a' Lipsiai, Erfurti, Ingolstadtí, Rostocki, és Krakauí Universitások résszerént lételeket, résszerént virágzásba jöveleteket. Mind ezen fontos okok mellett is senki se támadhatta meg Huszt Cseh Országban, melly t. i. XIII. Benedeket, és 1409. ólta XII. Gergelyt se esmérte meg Pápanak, és így a' Husz tanításai ellen való parantsolatjaik a' Pápáknak sikertelenek voltak; azonban a' Ventzel tunya Uralkodása a' vélekedések meghasonlásának, és az egymás ellen való fenekedéseknek szabad mezőt engedett, a' minek okát a' Pápa, és a' Papság ellen való gyűlölségében, 's Husznak a' néptől való felette nagy betsültetésében, a' kit a' nemzet fellázzadásától tartván, nem mérészlett bántani, kell keresni. Husz ezen jó alkalmatosságot használván, nyilván ki kelt a' Papság és a' világiak elfajult erköltseik, 's a' bűn botsátás ellen, mellyel a' Pápa éppen akkor Cseh Országban is vissza élt. Az uj Pápa V. Sándor ötet ezen tetteiért Rómába idézte, mellyet mivel Husz nem tett, a' Prágai Érsek Sbynko vette által ennek Üldözését: 200. kötet égettetett meg 1410. a' Wicklef írásából az Érseki Palotában, 's a' Cseh Prédikázió a' Betlehem Kápolnában megtiltatott. De Husz sem ezen tilalmazó parantsolatra, sem a' Pápa XXIII. János uj Rómába hívásának nem engedelmeskedett, hanem minthogy a' követjei Rómában fogságba tétettek, egy közönséges Ekklesiái Zsinatra (Concilium) appellált. Midőn a' Pápa a' Nápolyi László ellen való keresztes hadat Cseh Országban is prédikáltatta, ekkor is ellene szegezte magát Husz a' Pápa akaratjának, sőt a' Barátja Hieronymus erőszakoskodásokra is vetemedett, mellyeket a' Pápa Husznak tulajdonított, és ötet Egyházi átok 's Prágát Interdictum *) alá vetette, míg tsak

*) Interdictum azon nagy Egyházi átok, mellyel hajdan a' Pápa egész Városokat, 's Tartományokat büntetett meg, az ellene

Husz benne lesz. Ez annakokáért nem bizván a' gyenge Király oltalmában, a' maga születéselyének Huszinetznek földes Urához ment. Itt, és a' Bechini kerület több tájékain prédikállott a' szabad ég alatt, és itt készítette a' hat tévelygésekről, 's az anyaszentegyházról irt könyveit is, melyekben az Ostyának a' Krisztus valóságos testévé való által változása, a' Pápák, és Szentek hívése, 's az ellen, hogy egy bűnös Pap valakit a' vétek alól fel szabadithasson, továbbá az Anyaszentegyház világi Feje, t. i. a' Pápa eránt való fel tételetlen engedelmesség, a' Pápa lelkiekkel való kereskedése (Simonia) ellen kelt ki, és a' Sz. Írást tette a' hitre nézve egyetlen egy sínór mértékké. Az a' tetszés, melyet ezen tanítások találtak, a' Husz pártján lévők számát igen meg szaporította, a' honnan reménylén, hogy tudománnya közönséges helybe hagyást fog találni, örömmel engedelmeskedett a' Constantiai (Cosztnitz) Conciliumra való meghívattatásának. Ventzel ötet a' Gróf Chlum, és más két Cseh nemesek oltalma alá adta, kiknek pártfogásokba 's a' Zsigmond Császár bátorság Levelébe (salvus conductus), melyben a' Császár a' Husz személyes bátorságáról jót állott, bizván, utnak is indúlt Constantia felé, a' hová meg érkezvén, 4. Nov. 1414. XXIII. János Pápa is megígérte, hogy semmi bántódása se fog lenni. De minden fényes ígéretek mellett is már 28-dikban egy magános (privat) vallatás alkalmatosságával, melyen tsak egynéhány Kárdinálisok voltak jelen, minden Ügyész

---

vagy a' Papság ellen való engedetlenségért. Ez a' közép időben a' leg rettenetesebb büntetésnek tartatott; minden Isteni tisztelet ugyan is meg szűnt, a' harangok meg némultak, a' Sákramentomokkal való élés meg szűnt, a' halottak egyházi pompa nélkül temették el, a' mi az előtt szent volt, p. o. a' keresztek, képek, oltárok 's a' t. szentségtelenné lették 's crejeket el vcsztették.

nélkül, 's betegen a' Cseh, és Morva Nagyk több
 izbéli hatalmas ellentmondások mellett is fogságba
 tétetett. Innen ki hozattatván 5. 7. és 8. Jun. 1415.
 újra meg vallattatott, és pedig már most közönsé-
 gesen, de a' tudományát meg mutató állításait,
 's okoskodásait az öszve gyült atyák lármája el-
 fojtván, és egyenesen eretnekségének fel tételetlen
 vissza huzása 's tudományáról való le mondása ki-
 vántatván tőle, még meg átkodottabb lett értelme
 mellett 's annál állhatatosabban ragaszkodott véle-
 kedéseihöz, mellynek következése a' lett, hogy
 Zsigmond Császár szavát, 's levelét vissza huzván,
 Husz 6. Jul. 1415. elevenen meg égettetett, 's porai
 a' Rhénus vizébe szórattak, A' halálra minden fé-
 lelem nélkül, és semmi vétekkal bé nem fertézte-
 tett önnön tudással 's lelki esmérettel ment, és ör-
 vendező könyörgések közt fojtották meg a' lángok.
 A' Husz meg égettetése nem hogy semmivé tette
 volna az általa Cseh Országban el terjesztett tudomá-
 nymy, sőt követőit fel fegyverkeztette, kiknek szá-
 mok naponként nevedvén 's Husziták neve alatt
 valóságos hadi sereggé formáltatván, Ventzel kén-
 telenített az Ur Vatsorájának mind a' két szin alatt
 való ki szolgáltatására a' Huszitáknak több templo-
 mokat ki nyitni, sőt a' Ventzel gyengeségét hasz-
 nálván olly vakmerőségre vetemedtek, hogy a' sza-
 bad vallásbeli gyakorlásnál már többet is kívántak
 némelyek a' Husziták között. Végezetre a' Ventzel
 kétséges, és tunya maga viselete, 's a' Pápa köve-
 tének Dominico János Kárdinalisnak, a' Spanyol
 Országi eretnek nyomozó székhöz hasonló erőszá-
 koskodásai fel lobbantották a' pártütés, és belső
 zendülés lappangó tűzét, mellyen Ventzel olly ha-
 ragba jött, hogy 13. Aug. 1419. a' guta meg ütöt-
 te. A' Ventzel halála által meg ürült Cseh Királyi
 székre e' szerént

'Sigmond Német Császárnak, a' Testvérének, a' ki 1387. Magyar Királya, és 1410. Német Császárrá is koronáztatott, kellett volna jutni; de minthogy mindég az Eretnekek ki irtásán dolgozott, szavát gyakran meg nem tartotta, a' mit a' Husszal való bánása is meg bizonyít, és sem hadi népére nézve a' Hussziták vitézségével, sem lelkihetségre nézve ezeknek ügyes, és tanult hadi vezéreikkel meg nem mérközhetett, kéntelenített 15. esztendőkig a' Cseh országi Királyság nélkül, a' hol ezen idő alatt a' leg vadabb Uralkodó nélkül valóság (Anarchia) uralkodott, el lenni. A' zendülésre való leg első lépések a' Husszitáknak, a' Katholikusokon való véres bosszúállás volt; a' Klastromokat, mellyek Cseh Országban számosabbak 's pompásabbak voltak, mint más akármelly Országban, ki prédálták 's hamuvá tették, a' Katholikusok templomaikat fel égették, a' papokat, 's szerzeteseket ki rabolták 's meg öldösték. Trocznowi Ziska János, és Cseh Nemes vezérelte a' Husszitákat és a' mindenfelől hozzá tóduló ember tsoportból egy igen gyakorlott 's a' fegyver forgatásban jártas hadi sereget formált, mellynek hartzmezejévé, és véd-pontjává, egy a' Husz szabad ég alatt tartott prédikálása által szentnek tartatott, 's a' természettől meg erősített hegyen a' Bechini kerületben, egy sántzokkal körül vett Tábor nevü Várost építettett, mellytől a' Hussziták Táboritáknak is neveztettek. Ziska után való vezére a' Seregnek, Husznak egy leg régibb barátja a' Vitéz Huszinetzi Miklós volt, a' ki már 1417. a' Husszitáktól vezérnek választatott, 's a' ki a' tölle el pártolt Rosenbergi Ulrichot a' Császári Sereggel együtt 1420. Tábertől vissza verte, Huszinetzi Miklós eleinte a' hazája eránt viseltett szereteténél fogva ellent mondott a' Prágaiak azon

szándékának, hogy idegën Fejedelmet válasszanak Királyoknak; de a' Cseh ország szerentsétlenségére igen korán, az. az 25. Dec. 1420. meg holt. A' Katholikusok üldözésében leg buzgóbb, és leg kegyetlenebb volt minden Hussziták közt Ziska, a' ki a' Császári Seregeken mindenütt győzedelmeskedett, melly hadi Szerentse neki a' Cseh Országi dolgokba olly nagy bé folyást szerzett, melly a' Protectoráshoz, vagy Ország védelmezői méltósághoz igen közel járt. Minthogy pedig a' Ziska Seregének 's a' kitsiny tsapatoknak, mellyek a' vallásbeli háború színe alatt prédára ki ki mentek, öldöklése és gyujtogatása mindég tovább tovább terjedt, a' mérséklettebben 's józanabban gondolkozó Hussziták a' Prágai nemesség és polgárság közzül, — a' kik, mivel tsak az Ur Vatosrájában a' pohárral vagy borral való élést sürgették, a' pohártól (Calix) Calixtinusoknak, és mint hogy Prágában laktak, Prágaiaknak is neveztettek, — az Ország belső tsendességét ismét helyre akarván állítani, elébb Wladislaw Lengyel Királynak, azután Vitold Lithvániai Nagy Hertzegnek és végre ennek unoka öttének Koributnak ajánlottak a' Cseh országi koronát; a' miben Ziska a' Táboritákkal meg nem egyezvén, a' Feleknek ezen külömbözések utóbb valóságos meg hasonlássá 's egymástól való el szakadássá változott. Semmi se volt pedig a' Husszitákra nézve veszedelmesebb, mint a' Szakadások sokasodása; 1421. oltá ugyan is mindenik magáért külön dolgozott, és tsak az őket közönségesen meg támadó Ellenség ellen egyesítették magokat, mihelyt pedig azt vissza verték, azonnal egymás ellen támadtak. Ziska, jollehet Raby előtt egészen meg vakúlt, hármass ellenségein mindazáltal u. m. a' Császáriakon, — kiket a' Német Brodnál (Deutschbrod) esett fő ütközetben 1422.

valamint a' kisebb tsatákban is, mindenütt meg
 meg vert, — a' Nemességen, — melly az ő pré-
 dálásai miatt felette sok javait el vesztette, — és
 a' Prágaiakon, kik várossokat tsak kemény, de is-
 mét fel bontott békesség kötés által menthették
 meg a' vég pusztulástól, mindég 's mindenütt győ-
 zedelmeskedett. Meg hólt ez a' vitéz férfiú 12.
 Oct. 1424. pestisben, és halálával több részekre
 oszlott széllyel azon rettenetes hadi nép is, mel-
 lyet tsak az ő hadi vezéri talentoma, és Szeren-
 tsége tartott együtt. A' Táboriták nagyobb része
 a' Ziskától különösen ajánltatott Procopius An-
 drást, a' ki elébb papi hivatalra lévén szánva,
 „Meg nyirtnak (rasus)“ neveztetett, választották
 vezérjeknek. Meg is mutatta Procopius, hogy ő a'
 Ziska ajánlására érdemetlen nem volt; először is
 t. i. Koributot, a' Prágaiak árnyék Királyokat
 úgy meg szorította, hogy ez 1427. a' Cseh Koro-
 náról kéntelenített le mondani, azután Juliusban
 1427. és 14. Aug. 1431. Miesznél, és Tachaunál,
 a' Német birodalombeli fegyveres népen tökéletes
 győzedelmet nyervén, a' Hussiták nevét, és fegy-
 verét nem kevésbé tette rettenetessé, mint az egyes
 felek által, a' háború kezdetétől fogva 1432-ig
 minden esztendőben, a' szomszéd tartományokban
 tétetni szokott kegyetlen száguldozások 's pusztí-
 tások; leg. többet szenvedtek pedig Austria, Fran-
 conia, de főképpen Saxonia és a' Pápát fejeknek
 meg esmerő Cseh Országi tartományok, Luzátzia,
 és Szilézia, mellyek a' leg borzasztóbb erőszakos-
 kodásoknak, és prédálásoknak néző helyeik vól-
 tak. E' szerént tehát mindenek óhajtották a' tén-
 dességet, 's mivel a' Német fegyverek semmit se
 tehettek a' Hussiták ellen, kéntelenített a' Ba-
 sileai Ekklésiai gyűlés (Concilium) Sigmond által,
 a' kinek a' Cseh nemesség, és a' Prágaiak közt

még mindig voltak pártosai, ezen Eretnekekkel alkudozásba ereszkedni, melly egyezés Prágai Compactata név alatt 20. Nov. 1433. meg is lett; de a' mellyet nem fogadott el a' Husszitáknak minde-
 nik felekezete. Az ebből származott új ellensé-
 geskedéseknek, a' Calixtinusok, és Katholikusok
 tökéletes győzedelme Neuhausi Meinhard vezérle-
 se alatt Cseh Brodnál (Böhmischbröd) 30. Maj.
 1434. vetett véget. Az ezen túl hatalmasabb Ca-
 lixtinusok, és Katholikusok Sigmondot esmerték
 meg Királyoknak, a' ki a' Calixtinusok kívánsága
 szerént a' Concilium által valamennyire meg lá-
 ggyított Compactatára 5. Jul. 1436. Iglauban meg
 esküdt, de ígéretét ismét meg nem tartván, új
 mozdulásoktól lehetett tartani, mellyek mindazál-
 tal a' Sigmond 9 Dec. 1437. történt halálával uj-
 ra le tsendesedtek. *)

A' Sigmond halála után, a' veje Austriai Al-
 bert lépett a' Cseh Királyi székbe; de ez a' derék
 Fejedelem már 1439. meg halván, a' Királyi méltó-
 ságot halála után született (Posthumus) fiára Lász-
 lóra hagyta, a' ki minthogy még gyenge gyer-
 mek volt, nevében az Országot Podiebrád György
 igazgatta. Ez, László 1457. meg halván, a' Frid-
 rik Császár, a' kinek a' pártot ütő Bétsiek ellen
 segítséget küldött, maga közbe vetése által, 's a'
 Cseh rendek meg egyezésével 1458. valóságos Ki-
 rályává is lett Cseh Országnak. A' Vitéz Podie-
 brádnak sok baja volt a' Vejével Hollós Mátyás
 Magyar Királlyal, a' kit résszerént II. Pál Római
 Pápa unszolt a' Podiebrád ellen való fel kelésre,

*) Az igen elgyengült Táboriták sorsa ezentúl mindig alább alább
 szállott, 's vallásbeli Szabadságok többet többet szenvedett,
 míg végre a' közölők 1457. támadt, és a' leg kegyetlenebb
 üldözések közt is állhatatosságokra 's erköltsök tisztaságára
 nézve tiszteletre méltó Cseh-Morva atyafiak közönségével (Fra-
 tres Bohemico-Moravici) öszve keveredvén, el nem enyésztek.

mivel ez a' Husszitákkal tartott, sőt értelmeket is bé vette, melly miatt a' Pápa az Anyaszentegyházból ki is rekesztette, és Jobbágyait az eránta való hűség alól fel óldozván, Cseh Országot Mátyásnak adta el foglalás végett, — résszerént pedig III. Fridrik Austriai Fő Hertzeg 's Német Császár ösztönözött, a' ki a' két Királyt össze vezetvén, maga akart tsendességben maradni, és az ellene hadat indító Podiebrádot a' nyakáról le rázni. A' Mátyással való háborúban, a' ki az Ipával Podiebráddal való hadakozásra minden unszolás mellett is nehezen vette reá magát, ez eleinte szerentsés vólt, de utóbb meg változott a' hadi szerentse, és Mátyást tette kedveltjévé, a' ki Morvát 's Sziléziát el is foglalta. Melly ellene való támadását Mátyásnak Podiebrád azzal bosszúlta meg, hogy ötet a' Cseh Királyságtól, mellyet külföldben bizonyosan el nyert vólna, végképpen el ejtette: össze híván ugyan is a' Cseh Országi rendeket, nem Mátyást, hanem a' Lengyel Királynak Kazimirnek idősebb. fiát Ulászlót ajánlotta maga után, minthogy neki semmi maradéka se vólt, Királynak, a' mire a' rendek egyező akarattal reá állván, a' Podiebrád 1471. történt halála után Ulászlót meg is koronázták. A' Lengyel

Ulászló hasonlóképpen hatalmas Ellenségre talált Mátyásban, a' ki just tartván a' Cseh Koronához, ellene hadat indított, de a' Csehek tántorithatatlan hűséggel viseltetvén Ulászlóhoz, minden iparkodásai után is semmire se mehetett, a' honnan végre Boroszlóban (Vratislavia) olyan egyességre léptek egymással 1479. hogy a.) Ulászló Cseh Ország birásában maradjon meg; hanem a' Cseh Király titulussal Mátyás is élhessen; és b.) Morvát, Sziléziát és Luzátiát Mátyás birja, a' kinek ha fiú gyermeke nem marad, ezen három

tartományok Ulászlóéi legyenek, mindazáltal a' Csehek 40. ezer aranyat fizessenek annak idejében érték; hanem ez a' fel tétel sikertelen lett, mivel a' Mátyás halála után Ulászló Magyar Országi Királynak is választatott, és így a' két nemzet egy Uralkodó alá jött. Ulászlót, a' ki 45. esztendői gyáva Uralkodása után 1516. meg holt, mind a' Cseh, mind a' Magyar Királyságban a' fia Lajos követte, a' ki a' Törökökkel Mohátsnál történt szerentsétlen ütközethen 1526. el veszvén, az Ulászló, és Maximilián Császár közt 1515. kötött egyesség szerént,— mellyben az állapittatott meg, hogy a' Cseh Királyság a' Maximilián unokái Károly, és Ferdinánd közzül azé legyen, a' ki az Ulászló leányát Annát feleségül el fogja venni,— Ferdinándra, a' ki Annának Férje lett, szállott a' Cseh Királyi méltóság örökség szerént, a' rendek meg egyezésével, melly idő óta Cseh Ország a' Felsőleges Austriai ház hatalma alatt lévén, ugyan azon Királyok által igazgattatott, a' kik által Magyar Ország; a' honnan az olvasót ennek Históriájára utasítván, tekintsük meg röviden

3. *A Morvai Márkgrófság Históriáját.*

A' mai Morvai Márkgrófságot hajdan a' Quadosok, — egy Német nemzet, mellynek lak helye a' Dunánál keletre az Ihrisig, és északra a' Kárpát hegyekig terjedtki, — birták; ezeknek az V. Században Spanyol Országba való vándorlások 's elenyészesek után pedig a' Scyrusok, Rugiusok, Herulusok és 548. táján a' Longobárdusok hatalmok alá jött Morva. Narses a' Longobárdusokat a' paraditsómi Olasz Országi tartományokba bé híván, az ezektől el hagyattatott Morvába végezetre a' Duna melléki Tótok, kik a' Bolgároktól lakó helyekből

ki szorítottak, telepedtek meg, és a' Morava vizétől Morva nevet kaptak. Hanyatlani kezdvén az Avarok hatalma a' VIII. Században a' Morvai Tótok birtokaikat Pannonia felé mindég tovább tovább terjesztették, melyekből végre igen hatalmas Királyság lett, melly Nagy Morva Ország név alatt akkor sokkal több tartományokat foglalt magába, mint a' mai Morvai Márkgrófság, és tulajdon független Királyai által igazgattatott Nagy Károlyig, a' ki a' messze ki terjedő Morva Országot Samoslav nevű Királya alatt a' VIII. Század vége felé meg hódoltatta. Károly valamint más általa meggyőztetett pogány nemzetek, ugy a' Morvák közé is igyekezett a' keresztény vallást be hozni, Samoslávot ennek bé vevésére 's a' meg keresztelkedésre kényszerítvén; de, a' kéntelenségből bé vett kereszténységnek csak nem semmi foganatja se volt, és igazán szóllván Cyrillus, és Methodius, két Thesalonikai tudósok, kiket oda III. Mihály Görög Császár küldött a' Keresztény vallás hirdetésére, 's prédikálására 856., állíttatott ez a' hitben gyengélkedő Morvák közt állandó fundamentomra. Ugyan ez a' Cyrillus, és Methodius a' Szent Írást is le fordították Slavus nyelvre, melly fordítással az Oroszok maig is élnek.

A' Nagy Károly győzedelmes fegyvere által meg hódíttatott Morva Ország Királyai ezután mind függésben voltak a' Német Császároktól. Kegyes Lajos Császár (840) Megomir Morva Királyra Adót vetett; sőt Német Lajos (875) Radislávot fogságba is tette engedetlenségéért. Arnulf (a' IX. Száz.) eleinte meg nagyobbította Morva Országot Zuatobliknak, vagy Szvatoplugnak (Swjatopusk), a' ki más neven Zventibáldnak is neveztetett, adván nem csak Cseh Országot, hanem más tartományokat is egy felől az Oderáig, más felől Ma-

gyar Ország felé a' Garan vizéig; de minekutánna a' köszönet helyett még pártot ütött volna Arnulf ellen, ez a' Magyarok 's Csehek segítségével 892. a' pártos Zventibáldot meg győzte, a' ki azután Nyitra mellett egy Zóbor nevű hegyen töltötte el 3. remeték társaságában esméretlenül, hátra lévő életét, 's tsak halála Óráján jelentette ki, hogy ő Zventibáld: Morva Ország pedig maga félette keskeny határok közzé szorítottatott, egy részét Arnulf Cseh Országhoz kaptsolván, más részét pedig a' Magyarok foglalván el, melly miatt ugy elgyengült, hogy Swjatobog, a' Szvatoplug fia alatt 908. tökéletesen össze omlott, 's a' Magyarok, Lengyelek, és Németek száguldozásainak 's prédálásainak tárgya lett. 1056 tsak nem a' mostani formájába öntetvén, IV. Henrik Császártól az általa 1086. Királyságnak meg esmert Cseh Országgal kötött egészen össze, mellyhez tartozott már az előtt is valami része, minekutánna 1085. Márkgrófság nevet kapott volna. Ezen idő óta szakadatlanul Cseh Országgal együtt is maradt, és ugyan azon uralkodók által igazgattatván, sorsa is ezéhez hasonló volt.

4. *Szilézia Historiája.*

Hajdan ezt a' Tartományt a' Lygiusok, és Quadusok lakták, kiknek némelly részek Spanyol Országba vándorolván, az itthon maradtak a' VI. Században a' Slavus nemzetek által ki szorítottak, 's Szilézia Lengyel Országhoz, mint a' rajta győzedelmeskedő Slavusok hazájához kötöttett. Nevét ezen Slavus Szótól „Zli“ melly a' Lengyeleknél Quadust (rosszat) tett, vette. A' Lengyel Felsőség alatt Lengyel nyelv és szokások, mellyeket némelly részein még most is lehet észre venni, tsusz-

tak bé Sziléziába, 's egyszersmind a' keresztény vallást is bé vették a' lakosok, mellynek állandó megmaradására Schmogerben egy Püspökség is állíttatott fel 966. melly későbbben Breslauba tétetett által. Midőn III. Boleslav Lengyel Király Országát 1138. a' fiai közt fel osztotta, több tartományokkal 's az Országlásba való leg nagyobb rész vétellel együtt Szilézia Wladislavnak vagy Ulászlónak jutott: de ez az öttseitől tulajdon örökségeket is el akarván foglalni, Lengyel Országból ki üzetetett, és az Öttse Boleslav, a' ki az Ulászló birtokait el foglalta, a' testvérei meg egyezéseivel 1163. Sziléziáról le mondván, ezt a' II. Wladislav fiainak, Magas Boleslavnak, Miecislavnak, és Konrádnak engedte által.

Ezek a' három testvérek, kik Sziléziát magok közt fel osztották, lettek a' Piast (neve az első Lengyel Hertzegnek) familiájából származó Sziléziai Hertzegek törsök atyai, kiknek számos maradékaik atyaikról reájok szálló birtokaikat ismét apróbb részekre osztván el, támadtak azon sok kistsiny Hertzegerségek, mellyekből most Szilézia áll. Ezen a' sok tagokból álló Hertzegi familián kívül voltak még Felső Sziléziában más, u. m. az Ottokár töröskéből eredeteket vevő Hertzegek is, kik az 1278. meg holt Cseh Királynak Ottokárnak egy törvénytelen ágyból született fiától származtak; ilyenek voltak a' Troppaui, Jägerndorfi és Ratibori Hertzegek. Az ennyi sok Fők alatt lévő Sziléziában belső egyenetlenségek, 's zürzavarok ütven ki magokat, az ezek miatt elgyengült Tartomány 1327. a' hatalmas János Cseh Király Olalma alá adta magát, két Hertzegeken kívül; de ezek is (u. m. a' Jaueri és Schweidnitz Hertzegerségek) a' János fia I. Károly Király birtokába jöttek a' felesége Anna után, a' ki 1355. egész

Sziléziát, melyhez való fő Urasági jussokról a' Lengyel Királyok önként le mondottak, Cseh Országgal egyesítette, mellynek Királyai alatt vólt azután állandóul, 's van most is, azon részén kívül, melly a' Boroszlói (1741) és Dresdai (1745), M. Therézia és II. Fridrik Prusszai Király közt kötöttett Békességek alkalmatosságával Prussziának engedtetett, 's még most is Prussziai Felsőséget esmer.

Bé rekesztésül meg kell jegyzeni még Sziléziáról, hogy ki halván benne a' Piast nagy tekintettel, és hatalommal bíró familiájából származott Hertzegek, kik azzal még a' Lengyel Királyoktól ajándékoztattak meg, a' Cseh Királyoknak, mint ezen Tartomány fő Urainak hatalmok mindég jobban nevedett; a' ki holt Hertzegek birtokaikat ugyan is a' Királyok vagy közbe vetetlenül korona jószágává tették, vagy más amazoknál sokkal szorosabb korlátok közzé szorittatott Hertzegeknek adták azokat Feudumúl. A' Lengyel eredetű Hertzegekkel nagyobbára a' Lengyel Erkölsök és Szokások is egészen el tűntek Sziléziából, annyira, hogy már most alig lehet azoknak imitt amott valami nyomokat többé látni, minthogy minden Német lábra állittatott, a' midőn a' Kereskedés, kézi és szép Mesterségek 's tudományok is azonnal virágzásba kezdtek jöni, mellyek a' Felsőges Austriai házbólts Kormánynya alatt naponként inkább tökéletesítettnek.

5. *Tyrolis Históriája.*

Tyrolist eleinte Celta, és Gallus eredetű nemzetek lakták, mellyek közt leg esmeretesebbek a' Rhätziaiak. Ezen Tartományt a' Rómaiak tsak az első Császárjok Augustus Uralkodása alatt hó-

ditották meg sok küszködésekkel, és nehézségekkel K. Sz. után az I. Század elején, melynek pusztán heverő földje a' Rómaiak által miveltetett meg leg először. A' Római hatalom 's nagyság hanyatlásával a' Tartomány virágzó állapota is alább alább szállott, melly azután tovább egy Századnál, a' Római Uraságot ostromló nemzetek Száguldozásaik piattza, 's tsatamezeje volt. A' Marcomannusok, Alemannusok, Gothusok, főképpen pedig a' Hunnusok Attila alatt, az V. Század közepe táján egymást fel váltva prédálták azt, mig nem a' Római nap nyugoti Császárság öszve omolván, a' Gothusok hatalma alá jött. Ezeknek Urasága is el enyészvén, a' Tyrolis déli részét a' Longobardusok, az északit pedig a' Bojusok vagy Bojoáriusok (Bavariaiak) foglalták el. A' VIII. Században Nagy Károly mind a' Longobardusok Országát Desiderius Király, mind Baviariát II. Thassilo Hertzeg alatt Birodalmához kaptsolván, az egész Tyrolis a' Francusok vagy Frantziák birtokába jött, a' kik azt, mint más meg hódított Tartományokat bizonyos részekre (Gau) osztották és Grófok által igazgattatták. A' nagy Károly Familiájának ki halása után Bavaria ismét tulajdon Hertzegeket kapván, kik által kormányoztatott, ezek Tyrolisnak nagy részét újra kezekre kerítették, 's a' benne lévő Grófokat vazallusaikká tették, kik a' Francusok Birodalmában dühösködő rendtelenségeket 's zürzavarokat, és az Uralkodók gyengeségét hasznokra fordítván, a' nekik csak kormányozásra által adatott részeket örökös tulajdonaikká tették. Maradtak mindazáltal több hatalmas Grófok hátra, a' kik Baviariai Felsőséget nem esmertek, 's a' magok Grófságait függetlenül igazgatták; ilyenek, 's egyszersmind a' leg hatalmasabbak, a' kik utóbb egész Tyrolisnak Urai-

vá is lettek, voltak az Andechsi Grófok. Egy ezen Familiából származott Grófnak IV. Bertholdnak ugyan is I. Fridrik Német Császár, minekutánna az ellenségeivel tartó Bavariai Hertzeget Oroszlány Henriket 1180. számkivetette volna, oda ajándékozta Tyrolist, mint Feudumot, és ez a' Berthold volt Tyrolisnak első Országló Fejedelme, a' ki lakó helyyév Meránt tette, 's magát Meráni Hertzegnek nevezte. A' Tyrolisi Grófok tsak hamar hatalmasok lettek; már a' XII. Században nagy tekintetű férfiakat említ a' História azok között, kiknek tör'sökös Kastélyok egy Terioli nevű régi hegyen épült erőség volt. Egy Henrik nevű ezek között egyetlen egy leányát, az Austria Históriajában már említett nagy szájú Margitot hagyván maga után, ez az unoka Ötseinek az Austriai Hertzegeknek engedte által Tyrolist 1359. és így Tyrolis az Austriai ház hatalma alá jött, mely a' Bavaria ahoz való jussát is 1369. pénzért megvén, ez az egész Tartomány mind e' mai napig Grófság név alatt a' Fels. Austriai ház birtokában van, mellyhez 1803. az eddig közbe vetetlenül a' Német Birodalom alatt lévő Trienti és Brixeni Püspökségek is hozzá kapoltattak.

6. *Az Erdélyi Nagy Fejedelemség Históriaja.*

A) Erdély a' Dákusok, Géták 's Gothusok alatt. Erdély hajdan, mikor még a' Dákusok, Gothusok, és Géták birták, közép Dáczának neveztetett; mostani neve pedig magyarul Erdély, a' mi erdős és hegyes, deákul Transylvania, melly Sylvániának az az, a' Szilágyságon túl eső Tartományt teszen, és németül Siebenbürgen, melly nevét azon Német származású lakosoktól kapta, a' kik Erdélybe a' Rhénus jobb partján fekvő, 's most a' Prussziai Királysághoz tartozó Jülich-Kleve-Bergi

Provinciának Kölni kerületjében lévő Siebengebirge nevű Bértzek (mellyek neveket a' bellőlők kinyúló 7. tsuttsaiktól vették) tájékáról szállittattak be oda, mint Kolonisták, a' kik új hazájokat Siebenbürgennek keresztelték el. Az Erdélyt bíró hadakozó és kegyetlen Dákusoknak legrégibb 's még a' mint némelleyek vélekednek, Nagy Sándor idejében K. Sz. előtt 330. esztendőkkel élő Királyok

Sarmis volt, a' ki építtette Szármizegethuza Várossát. A' Rómaiak előtt leginkább a' Didiussal, Drusussal, Curioval, 's Lucullussal viselt hadaik által lettek esmeretesekké, későbbben pedig nagyon is sok bajok volt a' Rómaiaknak velek, kiváltképpen egy Boërebistes vagy Berobista nevű Fejedelmek K. Sz. után 46. eszt. hadi Seregével Macedoniát 's Illyricumot öszve kóborolván, mindent fel dult, a' mit a' Pompejus és Julius Caesar közt kiűtött hazafiúi háború által önnön magával küszködő hatalmas Róma meg nem akadályoztathattott; sőt mikor már Julius Caesar maga volt is a' Pompejuson nyert tökéletes győzedelme után a' hatalom fő poltján, akkor is bé bé ütöttek a' Római Provinciákba, nevezetesen Pontusba, és Thráciába, 's az Augustus Császár Uralkodása idejében is Cotizo nevű Királyok vezérlése alatt Moesiában kegyetlen prédálást vittek véghez Svetonius szerént és magát Rómát is úgy megijesztették, hogy Horatius egy Versében eképpen panaszkodik: „Pae-ne occupatam Seditiõibus delevit Urbem Dacus“ az az: „Szinte eltörölte a' párt ütésekkel bajoskodó Várost (t. i. Rómát) a' Dákus:“ melly béütségeiket mind annyiszor megújították, valahányszor a' Duna olly keményen befagyott, hogy Seregeikkel azon által mehettek. Ezen béütségeiket a' Dákusoknak legelőször Augustus Császárnak egy Lentulus nevű vezére zabolázta meg, a' ki a' Dákusoknak 3. Ve-

zéreiket megvervén őket a' Dunán túl kergette, 's a' Római Provinciák, főképpen pedig Moesia, melly töllok legtöbbször szenvedett, védelmezésére öröket és vigyázókat rendelt. E' szerint a' Dákusok a' Rómaiaknak nem mertek alkalmatlanokodni, de ez a' félelem nem sokká tartott, mivel a' Vitellius Császár alatt támadt belső zűrzavarok miatt a' Római Seregnek kikellett Moesiából hozattatni, melly alkalmatosságot amazok hasznokra fordítván, a' Duna mind a' két partjait tüstént elfoglalták 69. sőt a' Római Seregek Tábor helyeiket 's erősségeiket is bizonyosan elfoglalták volna, ha Mutianustól, és Fontejus Agrippától, Moesiának Igazgatójától meg nem akadályoztattak volna. Az egymás után következő sok alávaló Császárok Uralkodása alatt a' Birodalom mindég jobban jobban gyengülvén, a' Dákusok mérészsége ismét feléledt, és Domitianus Császár idejében 89. Decebalus nevű Vitéz Királyok a' Római örző Seregeket a' Dunán túl kergette, 's erősségeiket felforgatta, melly vakmerőséget megakarván Domitianus zabolázní, fegyvert fogott ellenek; de nem csak megverettefett, hanem még ezen kívül esztendei adó fizetés mellett kényszerítettett töllok békességet kérni. Ezt az Adót a' Domitianus után uralkodó Nerva is, csak hogy a' Dákusok' prédálásától a' Római Tartományokat bátorságba helyeztethesse, fizette; de már Trájánus ezt szégyenlvén, azon kívül a' Dákusok hadi Seregeinek naponként való nevedését, 's elkevélyyedését is látván, hadi Seregével Dáczia-ba beütoött, 's a' Keresztes mezején őket fellette igen megvervén, Decebalust békesség kérésre kényszerítette, melly meg is köttetett azon feltétel alatt, hogy Decebalus a' fegyvereit, tábori makhinait, mester embereit, és a' Római szökevényeket adja ki 's hogy ugyan azon ellenségei és barát-

jai legyenek, mellyek a' Rómaiakéi. Decebalus a' Római jármot nem szenvedhetvén, azt mindenképpen igyekezett lerázni, melly nyughatatlanságaiért a' Római Tanátstól Ellenségnek kiáltatván ki, Trájánus a' Dunán kő hidat építtetett, ellene ment Decebalusnak, hadi népét széllyel szórta, és fő Várossát Szarmizegethuzát az egész Országgal együtt elfoglalván, Dáczia Római lakosokat telepített meg, a' fő Városnak pedig Ulpia Trajana nevet adott. Decebalus ezen megrémülvén, hogy az ellenség kezébe ne kerüljön, maga magát megölte 104. a' kinek feje Rómába vitetvén, Dácia Római Provinciává tétetett.

B) Erdély a' Rómaiak hatalma alatt. Trajanus az elfoglalt Dáczia Római Seregeket küldött ezen új Provinciának a' Barbarus népek ellen való oltalmazására, és Al Kormányozóvá (Propraetor), a' ki ezt a' hivatalt legelőször viselte, Dácziaiban M. Scaurianus tétetett, melly idő óta a' Trajanus által, a' földmivelés 's mesterségek üzésére, és a' Városok megnépesedésére az egész Római Birodalomból oda édesgetett lakosok munkásága Dáchiát olly mivelté tette, hogy ez a' többi Római Provinciákhoz hasonlónak lett. Hogy Dáchiában ezen idő tájban a' pallérozódás magas póltzon állott, ellene mondhatatlanul bizonyítja a' Városok, Templomok, Paloták, Amphitheatrumok vagy játék néző helyek, fürdők, víz vivések, 's árkolások, és a' kővel kirakott utak omladékai, az Istenek képei 's a' különbféle felyül írásokkal teljes emlék Oszlopok, mindenen felett pedig a' Trajanus pénzei, mellyek a' Dácia azon időbeli Bátorságban 's Békességben létének, polgári Bóldogságának 's Bőségének mind megannyi tanúbizonyságai. A' Trajanus bólt Uralkodásának 117. a' halál végét szakasztván, az utánna következő Hadrianus, Dáchiában fek-

vő hadi népét a' Birodalom más részeiben kiűtött támadások le tsendesítésére, seregenként ki hívogatta, és a' Trajanus Hidjának felső részét, hihetőképben a' Barbarusok *) Dáczíába való bé ütéseiknek meg gátolására, le rontattatta. Ezen Császár alatt mindazáltal tsendesesen viselték magokat a' Dákusok, hanem az Antonius Pius, és Commodus Császárok idejében a' II. Század vége felé, a' Rómaiak pénz tsikorása, és kegyetlensége miatt fel zendültek. Az e' szerint zürzavaros Erdélybe a' III. Század elején, midőn a' Római Katonák, — kik a' Császárokat szabad tetszések szerint emelték fel a' Császári székre, vagy lökték le arról, ahoz képeest, a' mint ezek az ő telhetlenségeket ki tudták elégíteni, — felette nagy hatalmók, az egész Birodalomban belső háborúkat támasztott, a' Gothusok ütöttek bé, kikkel változó szerentsével hadakoztak a' Rómaiak. egészen az Aurelianus Császár idejéig, a' ki midőn látta volna, hogy a' mindenfelől bé rohanó Barbarusok sokasága ellen Dáczíát meg nem tarthatja, ki hozván belőle hadi népét, és a' Római eredetű lakosokat, kiket osztán Moesiába telepített meg, oda hagyta azt 274. melly idő ölta a' Római Uraság Dáczíában tökéletesen meg szünt, 's a' Gothusokénak engedett helyet, a' kik a' még ott maradt, előttök éppen annyira, mint a' Dákusok előtt gyűlöletes Rómaiakat résszerént meg öldösvén, részerént rab szolgálkává tévén, azok, a' kik az Oláhok eredetét ezen időből 's ezen Rómaiaktól akarják le hozni, felette helytelenül vélekednek, mivel az Oláh nemzet sokkal későbbén és tulajdonképpen a' Bolgárok, Dákusok, Slavusok, Gothusok, és Rómaiak öszve elegyedéséből vette lételét.

---

*) Így neveztettek a' Rómaiaktól, minden Olasz Országón kívül lakó nemzetek.

C) Dácia a' Gothusok alatt. El foglalván a' Rómaiaktól el hagyatott Dáciát a' Gothusok, a' Dákusok és Géták idővel egy nemzetté olvadtak össze velek, 's Dácia róllok a' Hunnusok kijövetelékig 376. és így mintegy egy Századig Gothiának neveztetett, mellyből gyakran ki rohánván, 's Moesiát, Illyricumot, és Pannoniát prédálván, az őket meg zabolázni akaró Probus, Diocletianus, és Nagy Constantinus Császároktól a' IV. Század közepén több ízben meg verettettek, néha mindazáltal nekik szolgálván a' szerentse gazdag prédával tértek vissza hazájokba. II. Constantiussal ellenben szövetségben voltak a' Gothusok, és ötet a' Szarmaták ellen segítették is; de már II. Valentinianussal fel bomlott az, és Thráziát el foglalták tőlle. A' sok prédálások által való meg gazdagodás el puhulást, fel fuvalkodást 's egymás ellen való fondorkodást szült, mellyek miatt hazafiúi háború ütötte ki magát közöttök; egyik fél Athanaricus, másik Phritigernus Királlyal tartott. A' polgári meg hasonlós lelkét még dühösebbé tette a' vallásbeli külömbözés: a' Gothusok t. i. az igazi (orthodoxa) vallást, mellyet Ulphilas (a' Dáciában, és Moesiában lévő Keresztény Gothusoknak, vagy az úgy nevezett Moesogothusoknak 360 -tól 380 -ig élt Püspökjök) által vettek bé a' Nicaei Ekklésiai Gyűlésben, a' Valens Császár kedvéért, a' ki az Arianismus *) barátja volt, el hagyták, mivel Ulphilás, hogy a' Phritigernus Király részére Valenstől könnyebben kaphasson segítséget, a' Phritigernus alatt - va-

---

*) Az Arianismus, egy Arius nevű Alexandriai Presbyternek az a' tudománya, melly szerint ő azt állította, hogy a' Krisztus, az Isten fia, minden semmiből teremtetett dolgok közt a' leg nemesebb, tehát kisebb, mint az Isten, és ennek szabad akaratja által állott elő,

lóiival az Arius tudományát vétette bé; melly egyenetlenségeknek nem elébb, hanem a' Hunnusok bé jövetelével lett végek, a' kik őket Dáczziából 576. eszt. ki küszöbölték.

D) Dáczia a' Hunnusok alatt. A' Hunnusok bé ütésének sullyát leg először azon Gothusok érezték, a' kik Dáczziának nap keleti részében laktak Emanaricus vagy Amanarich nevű Királyok alatt, a' ki meg győzöttetvén a' Hunnusok vezérétől Balambertől, maga magát meg ölte, és a' Gothusok birtoka a' Hunnusoké lett. A' nyugot felé lakó Gothusok ezen meg rémülvén Phritiger-nus, és Athanaricus Királyaik vezérlése alatt fel kerekedtek 's el akarták hagyni Dáczziát, de Valens Császár csak Phritigernust botsátotta által a' vele lévő Tasfalusokkal, Athanarikusnak pedig, mivel ellensége volt, 's az előtt hadakozott is vele, 's az alatta lévő Tervingeknek, az által menetelt meg tiltotta, a' ki osztán Dáczziába vissza térvén, a' Hunnusoknak önként alájok adta magát. E' szerént csak nem minden vérontás nélkül birásába jutottak a' Hunnusok Dáczziának, és azt Országoknak leg nevezetesebb tartománnyává tették, itt választván magoknak a' Fejedelmeik, főképpen Attila lakó helyet, melly résszerént Havasi (Alpestris) Dáczziában, vagy a' mai Moldáviában, résszerént közép Dáczziában azon a' tájon volt, a' hol most Udverhely fekszik. Dáczziának ezen túl hasonló sorsa volt a' Pannoniáéval a' Hunnusok és Avarok hatalma alatt, egészen a' Magyarok ki jöveletekig, melly a' IX. Században történt, a' honnan Dáczziának az V. VI. VII. és VIII. Századok alatt történt viszontagságai Pannonia Históriai le írásában adattatván elő, lássuk

E) Dáczziát a' Magyarok alatt. El enyészvén a' Hunnusok hatalma 469. Dáczziában a' Gepidák fész-

kelték meg magokat; ezeket 557. ki verték az Avarok, kik 802. Nicephorus napkeleti Császár uralkodása alatt a' Duna, vagy mint akkor neveztetett az Iszter két partján alsó Moesiában lakó Bolgárok-tól ki irtatván, Dácsiát ezeknek felsősége alatt az Oláhok birták. Bé jöven a' Magyarok a' IX. Században a' mai Magyar Országba, az Árpád vezérei közül Tuhutum meghallván Erdélynek termékeny voltát, mellről Ogmand nevű kémje valósággal is bizonyossá tette, Árpádtól engedelmet kért annak el foglalására. Jóvá hagyván Árpád a' Tuhutum tzélját, azonnal Erdély felé indította ez hadi seregét, és az Oláhok fejedelmére Geloura véletlenül reá ütven, az Oláhokat az Almás vizénél történt ütközetben meg szalasztotta, magát Gelout pedig a' Magyarok a' Kapos vizénél utól érvén, le vágta. Így Erdély a' Magyarok kezére kerülven, Árpád azt derék vezérének Tuhutumnak ajándékozta. Tuhutumot Erdélynek birásában a' fia Horka követte, a' kinek két fiai voltak, Gyula és Zsombor. Gyuláról egy Cedrenus nevű História író azt írja, hogy Konstantinápolyban meg keresztelkedett, és innen vissza jöven magával egy Hierotheus nevű szerzetest is hozott volna, a' ki Erdélyi Püspökké lett. Ennek a' Gyulának a' Leánnya volt Sarolta, Geyzának a' Magyarok fejedelmének felesége, 's a' Sz. István első Magyar Király édes anyja, a' ki a' Keresztény vallásban neveltetvén fel, ennek boldogító Sugárait a' még akkor nagyobb részént pogány Magyarok közt igen buzgón igyekezett elterjeszteni, 's a' Magyarok pallérozódásának valósággal fő eszköze volt. I. Gyulát Erdélynek birásában II. vagy Ifjabb Gyula, a' Zsombor fia, váltotta fel. Ez leg utolsó volt Erdélynek a' Tuhutum familiájából származó Birtokossai és Igazgatói közül, mivel a' pogányság mellett buzogván 's a' keresz-

tény vallás terjesztésén munkálódó Sz. István ellen hadat indítván, nem csak meggyőztetett, hanem maga is el fogattatott és két fiaival, Buevel vagy Bíviával és Buknevel 1002. Magyar Országba hoztattatott; Erdélyt pedig Sz. István Király Magyar Országához kötötte, és több szerzeteseket küldvén belé, az Erdélyi lakosokat is a' Keresztény vallásra térítette, mellynek állandóbb meggyökerezésére Gyula Fejérváron, melly város nevét, a' mint közönségesen állítják, még I. Gyulától kapta, Püspökséget is állított fel, és a' meggyőzött Gyula kintseiből ugyan ott Templomot építtetett.

Ezen idő óta Erdélyt a' Magyar Királyok töllök függő kormányozók által igazgattatták, kik ha Királyi vérből származtak, Fejedelmeknek, ha pedig nem abból vették eredeteket, vajdáknak nevezettek. A' Fejedelmek közt, kiknek számok az Árpád familiájából 12-re ment, legutolsó volt V. István, a' IV. Béla Fia, a' ki 1270. Királlyá lévén az utánna következett Igazgatók mind vajdák voltak. Ezek részerént polgári, részerént katonai hatalommal bírtak, melynél fogva, minthogy mind a' békességbeli, mind a' hadi dolgokra nekik kellett ügyelniük, 's ezenkívül többnyire vagy a' Székelyek Grófjaik, vagy a' Szolnok Vármegye Igazgatói is voltak egyszers' mind, Al Vajdák is rendeltettek melléjük, hogy ezek őket terhes hivataljok viselésében segítsék. Egy volt a' legnevezetesebb Vajdák közül Apor, vagy Opor László, a' ki a' némelly pártos Magyaroktól Királlyá koronáztatott Bavariai Ottót, midőn ez hozzá ment, hogy a' leányát feleségül vegye, a' Koronától megfosztotta, és a' Magyar Országi Királlyságról való lemondásra kényszerítette. Meghalván ez 1312. a' Vajdai méltóság a' fiára, Latzfi vagy Latzki Istvánra szállott, mellyből I. Lajos Magyar Királytól, minék-

utánna az öttse András, istentelen feleségétől, a' Nápolyi Johannától meg fojtatott volna, Nápolyi Vice-Királyságra emeltetett 1347. 's helyébe Opor András lett Vajdává, a' kinek kormányozása idejében a' Szászok a' Királyi Censust nem akarván fizetni, fel zendültek; de I. Lajos hadi seregével Erdélybe bé menvén, meg zabolázta őket. A' belső zűrzavar le tsendesítettén, külső fenyegette Erdélyt; a' Tatárok ugyan is a' Székelységeen keresztül bé ütven prédálni kezdték azt, de András ellenek menvén ezen alkalmatlan vendégeket igen meg verte, sőt magát a' Tatár vezért is Ahalmost el ejtette, és számos zászlókat 's foglyokat küldött a' Királyhoz Visegrádra 1353. Soha el nem homályosítható fénnel ragyog ezeken kívül az Erdélyi Vajdák közt a' Nagy Hunyady János neve, a' kinek meg rettenthetetlen bátorsága mentette meg egyedül Erdélyt a' nyughatatlan Törökök örökös vas jármától. Ez a' nagy férfiú ugyan is Mezet Török vezért Gyula Fejérvárnál igen meg vervén 20. ezer tsalmás vitézt küldött a' paraditsomba, szabadságba helyezettette a' rab lántzra fűzött keresztényeket 's vissza vette tőlök az Erdélyben tett gazdag prédát. 1441 ismét megakarván Erdélyt a' Törökök lepni, a' Vas Kapunál újra tökéletes győzedelmet vett rajtok. 1446 Hunyady míg a' gyenge idejű V. László Magyar Király az uralkodásra alkalmatos lejénd, Ország kormányozójává vagy Gubernátorává tétetvén; Erdélyi Vajdává Pelsötzi Imre lett, de ezen méltósággal nem sokká élhetett, mivel a' Hunyady János társaságában Amurath Török Császár ellen vitézül harczolván, a' Rigó mezején történt ütközetben el esett 1448. Követte Horogszegi Szilágyi Mihály a' Hunyady János feleségének testvére, a' kinek, egy ütközetben a' Törököktől el fogattatván, Konstantinápolyban feje vé-

tetett 1463. A' szerentsétlen Szilágyi Mihály után
 következő Báthori István Kinisi Pállal a' Temesi Bán-
 nal, 50. ezeret aprított le az Ali nevű vezérjek
 alatt Erdélyt pusztító Törökök közzül, a' Gyula Fe-
 jérvár és Szászváros közt fekvő Kenyérmezején
 1479. Az I. Mátyás Király ditsőséges Uralkodása
 után, valamint Magyar Országban, ugy Erdélyben
 is minden rend fel fordulván, a' belső zürzavarok
 le tsendesítésére a' most említett Ulászló egyszerre
 két Vajdát tett Erdélybe u. m. Losontzy Lászlót,
 és Drágfi Bertalant, de ezek nem hogy le tsillapí-
 tották volna a' Zenebonát, sőt egymás ellen tá-
 madván, nevelték azt; melly rosszan Ulászló az ál-
 tal segített, hogy Losontzyt Fő Udvar Mesterré té-
 vén, Erdélyből ki hozta, és így Erdélynek ismét
 egyetlen egy Vajdájává Drágfi lett, a' ki ezen méltó-
 ságra való alkalmas voltát meg is bizonyította,
 mivel a' belső háborúkat szerentsésen el fojtotta
 1505. Követte Drágfit Zápolya János Szepesi Gróf,
 a' ki a' Dósa György által Magyar Országban tá-
 masztott kegyetlen paraszt hadat elnyomta 1514. Ez
 leg utolsó volt a' Magyar Királyoktól függő Erdé-
 lyi Vajdák közzül; a' Mohátsi szerentsétlen ütkö-
 zetben 1526. elesett II. Lajos helyébe ugyan is né-
 melly Magyaroktól Zápolya Királlyá választat-
 ván, — melly nevét a' Magyar Ország egy részé-
 től hasonlóképpen Királlyá koronáztatott I. Fer-
 dinándal való egyezés szerént egész haláláig meg
 is tartotta, — 1540. történt halála után az Öz-
 vegye Izabella, a' még ő 's az I. Ferdinánd közt
 kötött Egyesség ellenére is Magyar Országot a'
 fia a' kisded János Zsigmond számára akarta meg
 tartani, és az egyezés pontjai mellett álló I. Fer-
 dinánd ellen, a' kire kellett volna a' Zápolya Já-
 nos halála után a' Magyar Koronának szállani, II.
 Szolimán Török Császárt, mint a' fia Tutorát hívta

segítségül, a' ki Magyar Országba bé jöven, Budát az Ország nagy részével együtt el foglalta, de a' maga számára, a' reménységében meg tsalattatott Izabella pedig kényszerítetett Erdéllyel, melyet Szolimán neki engedett, meg elégedni. E' szerint el szakasztván Szolimán Magyar Országtól Erdélyt, ez tulajdon 's a' Magyar Királyoktól független Fejedelmeitől igazgattatott egészen I. Leopold Császárig, a' ki a' Törököket mind Magyar Országból, mint Erdélyből ki vevén, Erdély ismét a' Magyar Koronához kaptasztatott a' rendek meg egyezésével, az ugy neveztetett Leopoldinum Diploma által 1687. — Leg első független Fejedelme lett Erdélynek 1541.

Zápolya János Sigmond, a' ki helyett még felnőtt, az Annya Izabella uralkodott, segítettvén az igazgatásban Martinusius György Váradi Püspöktől, és Petrovits Péter Temesvári Kommendánstól, kiket még Zápolya János maga rendelt tsetsemő fia tótoraivá. De nem sokkáig bírhatta Izabella tsendességben Erdélyt; az új Fejedelmi Udvar 's a' katona tartás ugyan is sok költségeket kívánt, mellyeket, a' Magyar Nemesek, és Székelyek, semmi adót se fizetvén, a' Nép többi Klaszissa ki nem tudott állítani; Izabella tehát, a' még a' Magyar Királyoktól adott szabadságaikat az Erdélyieknek keskenyebb határok közzé akarván szorítani 's új polgári rendet kívánván béhozni 1545. Tordára Ország Gyűlést hirdetett, mellyben a' végeztetett, hogy a' Haza terheit mindenek egyaránt viseljék, 's mind a' Nemesek, mind a' Székelyek adózzanak. Ez által sokan megbántatván, 's még több rosszaktól tartván, Austriai Felsőség alá kívánczoktak az Erdélyiek. Észre vévén az Erdélyi rendeknek ezen gondolkozása módját Martinusius azonnal munkába vette alattomban Erdélynek az I. Ferdinánd kezé-

re való játszását, a' mire ötet az Izabella ellen való gyűlölség vitte, mivel az Özvegy Királyné az egyenes lelkű Petrovits tanátsára, a' ki nem szenvedhette tovább, hogy Martinusius, mint Kintstárnok a' közönséges pénzt tulajdon maga számára 's hatalmának nevelésére fordítja, a' Királynénak pedig gyakran még szükségét is kellett látni, ötet számadásra vonta. Martinusius leakarván annak okaért az Izabellától való függését tökéletesen rázni, titkon I. Ferdinándnak azt izente, hogy az által adás módjáról való tanátskozás végett valami bizonyos embert válasszon ki. Ferdinánd Salm Miklós Grófot nevezte ki ezen nevezetes dologban Biztossának, a' ki 1549. Bátorba megérkezvén, az alkudozások következő feltételek alatt mentek végbe: a) I. Ferdinánd Izabellának Erdélyért, és a' Magyar Ország hozzá tartozó részeiért az Oppoliai, és Ratibori Hertzégsegeket (Sziléziában) engedi által, János Sigmondnak pedig egyet a' leányai közül feleségül fog adni; és b) Martinusiusat Erdélynek az I. Ferdinánd kezére való játszásáért Esztergomi Érsekké fogja tenni, sőt a' Római Pápánál a' Kárdinalisi Méltóságot is kifogja számára eszközölni. Tudtára adódván Petrovits Péter és II. Henrik Frantzia Király által, a' ki a' leányát János Sigmondnak szánta vőlt, Szolimánnak a' Martinusius alattomos tselekedete, tüstént jött a' kemény parantso-
lat Konstantinápolyból, hogy az Erdélyiek Martinusiusat, ha rettenetes boszúállását elakarják kerülni, fogják el, vagy öljék meg. De minden iparkodásaik az Izabella részén lévőknek a' hatalmas Martinusius megalázására sikeretlenek voltak, mivel majd fegyverrel győzedelmeskedvén azokon, majd szép szóval 's hizelkedéssel részére tudván a' Székelyeket huzni, tsak ugyan megmaradt ő előbbeni szabadságában és méltóságában. Azonközben meg-

érkezett az I. Ferdinánd Vezére Castaldus is egy nagy hadi Sereggel Erdélybe; hogy arra az esetre, ha talám Izabella a' Batori kötésre szép szerént reá állani nem akarna, mind Izabellát magát, mind pedig az Erdélyieket erővel is kényszeríthesse annak elfogadására. Hallván ezt Martinusius Szász Sebesre ment, a' hol ekkor Izabella tartózkodott, tetetett alázatossággal, és zokogások közt eleibe terjesztette a' Királynénak, hogy a' Ferdinánd Seregei Erdélynek el foglalására meg jelenvén, ha ezt minden ellent állás nélkül által engedi, ezen birtokai helyébe Ferdinánd neki az Oppoliai 's Ratibori Hertzegségek, a' férje Magyar Országban lévő örökös Jóságait, és száz ezer aranyokat, a' fiának pedig Johanna nevű kissebbik leányát fogja adni feleségül. A' minden segítségtől meg fosztott Királyné Erdélyt meg nem tarthatván, minthogy arra a' Magyar Országban lévő Török sereg elégtelen volt, Szolimán pedig Konstantinápolyból olly hirtelen, mint a' körülállások kívánták, meg nem érhezhetett, azonkívül a' Ferdinánd számos hadi népe is nyakán volt, Kolosvárra Ország gyűlést hirdetett, a' hol Jul. 13. kán 1551. Erdélyről 's Magyar Orzágnak ehez tartozó részeiről az össze gyűlt rendek jelenlétében le mondott 's édes aranyához költözött Lengyel Országba 1552. Erdély pedig, — valamint a' János 'Sigmond egyik Tutora Petrovits is, vagy Munkáts váráért, mellyet Castaldus neki ígért, vagy nem mervén Castaldussal meg mérközni, — az I. Ferdinánd hűségére még esküdt.

I. Ferdinándra szállván az Erdélyi Fejedelemség, Martinusius azonnal Esztergomi Ersekké 's Erdélyi Gubernátorrá nevezte ki, sőt nem sokára Kárdinális méltóságra is emeltette III. Julius Pápával. De a' Martinusius változó és tel-

hetetlen lelke ezekkel meg nem elégedvén, a' Török Udvart is le akarta kenyerezni, mely gondolatlan tette utóbb is nyakát törte neki. Értésére esvén ugyan is az Izabella története Szolimán Török Császárnak Muhamet nevű Nagy vezérét 60. ezer emberrel Magyar Országba küldötte, a' ki a' még Petrovits által I. Ferdinándnak által adott Temesvári Bánáti várakat csak hamar el foglalta. Ezek közt vólt Lippa is, melyet Martinusius, majd ígéretek, majd fenyegetések által gyűjtött, 's a' Törökökéhez szinte hasonló számú Seregével ostrom alá vett. A' vár őrzésére hátra hagyott Török vezér Ulamenes vagy Valmenes, a' Ferdinánd számos hadi népének meg nem felelhetvén, alkudozni kezdett, de a' vár feladására nézve tett ajánlásait Castaldus csak úgy fogadta el, ha magát fogollyá hagyja tenni. E' szerint Castaldussal semmire se mehetvén, Martinusiushoz folyamodott a' meg szorúlt Ulamenes 's ennek, az Erdélyi Gubernátorságban való megerősíttetése ki-
 eszközlését, 's Szolimánnál való szó szállását ígervén, nem csak szabadon bocsátatott, sőt kéréső sereget is kapott a' várból való bátorságos ki menetelére. Csak ilyen alkalmatosságra várt Castaldus, a' ki a' Martinusius nagy hatalmát különben is görbe szemekkel nézte, mely magát elő adván, el sem is mulatta ennek a' valóban veszedelmes embernek megbuktatására a' szükséges lépéseket meg tenni, de minden hibája mellett se mert el-
 lene Castaldus nyilván dolgozni, alattomos eszközöket vett tehát elő, és egy az Erdély jövődöbeli sorsára nézve Ferdinándhoz irt levelet küldött Martinusiushoz, a' ki akkor valamint Castaldus is Alvintzen vólt, alá írás végett Markus Antonius Ferrarius nevű Titoknokja által. Ez még hajnal előtt engedelmet kérvén a' bémenetelre, mi-

dön amaz ezt a' levelet éppen alá akarta volna írni, egy nálla lévő hegyes törrel Ferrarius által ütötte, 's többen is bé rohanván sok szurkálások után végre meg ölték 1552. azt a' hatalmas férfit, a' kiről I. Ferdinánd mindég azt mondta; hogy tsak egy tsuklyás embert (értvén Martinusiust, *) a' ki eleinte szeszetes volt) irigyel Zápolyának, a' ki többet ér tiz ezer sisakos katonánál. I. Ferdinánd Erdélyt sokká nem birhatta; Izabella ugyan is a' neki adott Hertzegségekkel nem lévén meg elégedve, Petrovits Pétert Szolimánhoz küldötte segítségért, melyet Petrovits megnyervén, a' Török seregekkel a' Ferdinánd pártján lévőket meggyőzte, 's Izabella fiával együtt Lengyel Országból vissza hivattatott Erdélybe 1556. melyet Petrovits annyival könnyebben el foglalt Izabella részére, mivel a' Ferdinánd által ki nevezett Vajdák, Dobó István és Kendi Ferentz közül, ezen utolsó Izabella mellé szítván, a' Rendekeztetést vette, hogy Petrovits általok Lugosról Erdélybe hivattassék, és Izabella meg érkezéséig Helytartóvá tétessék, a' mi meg is történt. Vissza állittatván

Izabella Erdélybe, háládatosságának meg bizonyítására a' Török Udvarnak 10,000. aranyból álló ajándékot küldött, mely summát a' Szultán azután rendes adóvá tévén, ezen tette által egész Erdély nyakára egy uj, 's felette sullyos terhet húzott, mely tettén Szolimánnak Izabella meg boszankodván, résszerént pedig, hogy valamely külső Udvarral való öszve köttetése által

---

*) Ez a' Martinusius a' Cestakovi vagy másképpen a' Crenstochoviai Klastromnak a' Superiorja volt Lengyel Országban, a' honnan még Zápolya János Király által, a' ki, az I. Ferdinándtól való meg verettetése után, Tarnovius János Lengyel fő embernél tartózkodván, esmerkedett meg Martinusiussal, hoztatott be Magyar Országba.

uralkodását, mellynek leg hatalmasabb oltalom bástyája eddig a' Török barátság volt, állandóbbá tehesse, II. Henrik Frantzia Királyhoz küldötte Báthori Kristóf nevű követjét, azon kéréssel, hogy Henrik szószóllása által szerezze vissza neki Temesvár vidékét, mellyet I. Ferdinándtól, a' kinek azt még Petrovits adta által, a' Törökök el foglaltván, neki többé vissza nem adtak, hanem magok számára tartottak meg, - egyszer'smind pedig a' II. Henrik leányát a' fiának kérje meg. Henrik mind a' kettőt meg ígérte, hanem ezen utolsóra nézve azt kívánta, hogy János nem Aszszonyok, hanem férfiak közt, és Fejedelemhez illő módon neveltessék, a' mi a' rendeknek is tetszvé, János 'Sigmondot Gyula Fejérvárról, a' hol Izabella lakott, Nagy váradra akarták vinni, de ebben Izabella telyeséggel meg nem egyezett, sőt már egyszer Martinusius hasonlóban mesterkedvén, a' sok viszontagságokon keresztül ment, 's most már a' leg nemesebb szívű férfiak tetteit is balra magyarázó Királynében gyanúságot szült ez a' tétel, hogy az egész dolog alatt tsalárdság és öszveesküvés lappangana. El végezte annakokáért, hogy mind azokat a' kik a' János Nagy Váradra vitetését sürgetik, meg ölesse, melly fel tételét egy éjtszaka Gyula Fejérváron Balassa Menyhárt által végre is hajtatta, midőn Kendi Ferentz és Antal, 's Bebek Ferentz 1558. meg gyilkoltattak: Petrovits Pétert mindazáltal, a' ki még 1557. természetes halállal meg holt, nem tehatték a' gyilkosok az Izabella gyanújának áldozatjává. Ez a' dolog természetesen nagy meg háborodást szült a' rendekben, mellyet a' Magyaroknak Izabellától való meg vetetések 's ennek a' Lengyelekhez való különös vonzódása még inkább nevelt, a' honnan arról kezdett gondolkozni, hogy nagyobb bátorság okáért

I. Ferdinándal egyességre lépjen, de ezen szándékát, 20. Sept. 1559. száraz betegségben, melyet alkalmasint a' tántzhoz való felette nagy hajlandóságával huzott magára, életének 40. esztendeje előtt meg halván, végre nem hajthatta. — Az Izabella halála után a' fiára a' 19. esztendő

János S'igmondra vagy rövideden II. Jánosra szállott Erdély. Ez az anyja által el kezdett kötetést I. Ferdinándal tökéletességre akarta vinni, de olyanok lévén annak pontjai, melyek által Erdélynek több Magyar Országi birtokait el kellett volna vesztenie, 's II. Jánosnak a' Királyi névről le kellett volna mondania, ez a' rendeknek tellyességgel nem tetszett, azomban II. Szolimántól is tartottak, mivel ez jóvá hagyta ugyan még Izabellának Ferdinándal való békesség kötését, de csak úgy, ha az által birtokai semmi meg tsonkúlást se szenvednek. Más fel tételeket készítettek tehát magok a' Rendei, melyek ezek voltak: 1) hogy II. János Magyar Ország, Dalmátzia, Horvát, 's Tót Országok választott Királyának nevezessék; 2) I. Ferdinánd egyet a' leányai közzül II. Jánosnak adjon feleségül; 3) ha II. Jánosnak örökösei nem maradnak, az Ország a' Ferdinándé 's maradékaie legyen; 4) a' két Ország közt lévő határra a' Duna tétessék. De ezekről Ferdinánd hallani se akarván, az Erdélyi követek minden haszon nélkül tértek vissza a' Császártól 1560. E' szerént Hadra került I. Ferdinánd és II. János közt a' dolog, mellynek Jánosra nézve szerentsétlen ki menetele volt, mivel a' Székelyek is a' már említett Tordai Ország gyűlés végzéseivel nem lévén meg elégedve 's az Austriai házhoz, mellynek még 1550. hűséget esküdtek, szítván, a' Balassa Menyhárt unszolására, Nagy György nevű vezérjek alatt éppen ekkor zendültek fel, a' kiket

Igazgatóik egymás közt meghasonlván II. János Radák László vezére által meggyőzött ugyan, de hadi erejének egy részét ezeknek elnyomására kén- telenítettvén fordítani, a' Ferdinánd Seregének meg nem felelhetett. Ugyan ezen Székely zendü- lés elnyomattatása után építtette II. János a' Szé- kelység fenyítékben tartására a' Székely-támadt és Székely - bánja nevű várakat.

Azonközben, míg Erdély polgári állapotjára nézve ilyen viszontagságokon ment keresztül, a' vallás is felette nagy változást szenvedett, melly ál- tal a' belső zürzavaroknak új kut fejeik nyitattak fel. Erdélyben nevezetesen a' Luther Tudományát, melly már II. Lajos alatt elkezdett a' Kereskedők- től Német Országból kihozattatott könyvek által terjedni, 1545. az egész Szász Nemzet bevette: a' Kalvinuséra, mellyet leginkább Kálmántsehi Sán- ta Márton tett esmeretessé, hasonlóképpen reá ál- lottak, ámbár hosszas vetélkedés után az Enyedy Gyűlésén, a' Magyarok 's Székelyek között sokan 1563. Ugyan ezen idő tájban tsuszott bé Erdélybe Dávid Ferentz és Blandrata György által a' Soci- niána Vallás is, melly a' Szent Háromságot tagad- ja. Hogy ezen külömbféle Vallások tsendesen el- nem terjedhettek, az sokkal természetesebb, mint sem megmutogatni szükséges volna, valamint az is hogy a' vallásbeli vélekedések meghasonlása rend- szerént polgári szakadásokat szokott szülni. Illyen sorsa vólt a' Zápolya Jánostól fogva számtalan pol- gári viszontagságokkal küszködő Erdélynek is, melly vallásbeli zürzavarokat II. János maga is nevelt, a' mennyiben a' Sociniána Vallást, mellyet Bland- rata György nevű Udvari Orvosa tanácsára bé- vett, minden módon igyekezett közönségessé tenni.

Résszerént a' változó szerentsével folytatott háborúk megünása, résszerént pedig az 1566. Szigetvár alatt megholt II. Szolimán után Török Császárrá lett II. Szelimnek eránta való hidegsége miatt végre János békességes gondolatokra jött. A' Nagy Vezér ugyan is Mehemet, minthogy II. János, a' kit egyszer magához hivatott ebédre, a' Békési Gáspár tanácsára, a' ki t. i. illetlennnek tartotta, hogy egy Király egy nagy Vezérhez ebédre menjen, nála meg nem jelent, János ellen megengesztelhetetlen gyűlölséggel viseltetett, és semmit el nem mulatott az ő mentől feketébb szinekkel való lerajzolására II. Szelim előtt; ezen kívül pedig Szelim, valamint minden utánna következő Török Császárok is a' II. Szolimán rendelése szerént a' Serailban az Asszonyok közt neveltetvén fel, nem birt azon hadakozó és vitézi lélekkel, mellyel az atya; következésképpen nem is szánta el magát olly könnyen Jánosnak legkisebb intésére is az Erdélybe való megjelenésre, mint az Atya Szolimán; mind ezeket felgondolván II. János a' Török barátság eránt ő is kezdett meghidegedni, 's Békési Gáspárt I. Maximiliánhoz, a' ki váltotta fel a' ditsőséges Uralkodása után 1564. megholt I. Ferdinándot az Uralkodásban, követségbe küldötte, hogy az ő nevében vele békességet kössön, melly meg is lett Spirában 1571. ezen feltételek alatt: 1) hogy János lemondván a' Magyar Királyi névről, Magyar Országnak négy Vármegyéit, u. m. Máramarost, Bihart, Kraszna, és közép Szólnokot birja Erdéllyel együtt Srenissimus titulussal: 2) Maximilián Jánost a' Törökök ellen oltalmazni köteles legyen, kik ha Jánost Erdélytől megfosztanák, az Oppoliai Hertzezség adattassék neki birtokúl: és 3) egyet a' megígért Császári Hertzegnék közzül adjon Maximilián neki Feleségül.

Ezen békesség hasznával János mindazáltal nem élhetett, 31. esztendő korában 1571. meghalván és pedig minden örökös nélkül, mivel a' megígért Menny-Asszonnyal való házassági öszve köttetését a' halál megelőzte, 's benne a' Zápolya familiát kiöltötte. — A' Zápolya János 'Sigmond halála után az Erdélyi rendek

Somlyói vagy mivel nagy ember völt, nagy lábú Báthori Istvánt emelték a' Fejedelemségre 1571. melly választásban I. Maximilián és II. Szelim is megegyeztek, Báthori annak hűséget esküdván, ennek pedig 50000. Tallér esztendei adót igérvén. Ez a' derék és vitéz férfiú, a' kihez hasonlót a' Magyar História keveset tud mutatni, tsendeségben uralkodott, mellyet Erdélyben a' különbféle vallásbeli felekezeteknek szabad Vallás gyakorlást engedván; ő állított vissza több esztendők mulva legelőször. Próbálta ugyan azt Békési Gáspár, a' ki maga akarván Fejedelem lenni, ezt a' Méltóságot Báthornak irigyelte, felforgatni, 's a' Székelyek segítségével, a' kik a' II. János által elvett szabadságaikat vissza akarták szerezni, meg is támadta Báthorit, de ez a' Török Seregekkel Békésit Radnótnál meggyőzván, a' Székelyeknek némelly részét számkivetette, némellyeknek pedig füleiket 's orrokat lemételvén, úgy küldte vissza hazájokba 1575. A' Báthori István Vitézségének 's nemes lelkének híre minden felé elterjedván, a' Lengyelek Királyoknak választották őtet 1576. e' szerént magának tartván a' fő hatalmat, Erdély igazgatását az Öttsére

Báthori Kristófra bizta. Ez Fejedelemségre ameltetése után legelső 's egész Uralkodása alatt fő gondját a' Katholika Vallás hajdani fénnyének viszsza állítására fordítván, a' Jésuitákat Erdélybe bévítte 1579. és Kolosváron számokra Klastromot, 's Os-

kolát építtetett, Dávid Ferentzet pedig az Unitari-
riusok vagy Socinianusok Püspökjét a' Krisztus Isten-
ségének tagadásáért a' Dévai Várba örökös fogság-
ba tette. 6. esztendei tsendes Kormányozása után
meg holt 1581. 's a' fejedelemség a' Báthori István
Lengyel Király maga közben vetésére, a' fiára,
az az, a' Báthori Kristóf fiára

Báthori 'Sigmondra szállott, mellyet minthogy
még 8. esztendő gyermek volt, a' Kendi Sándor,
Zombori László, és Kovásóczi Farkas Tutorságok alatt
kezdett viselni. Látván pedig Báthori István, hogy
ezek hárman meg nem egyezvén, utóbb belső há-
borúba keverik Erdélyt, hivatalokból őket le tette,
's helyekbe Gubernátor névvel a' fedhetetlen életű
Gétzi Jánost rendelte az ifjú Fejedelem mellé, a'
ki meg is felelt a' Báthori István benne vetett re-
ményiségének, mivel a' helyett hogy, mint sokan
mások tselekedtek, a' Fejedelem jövedelmeit a' ma-
ga zsebébe dugta volna, olly szorgalmasan meg
takarította azokat, hogy az az előtt kiürült kints-
tárban halála után 1588. igen sok pénz találtatott.
A' derék Gétziben az ifjú 'Sigmond ör Angyalát,
Erdély pedig belső tsendességének leg erősebb Bász-
tyáját vesztette el, mivel 'Sigmond maga kezdvén
uralkodni gondolatlan tettei által tsak hamar fel for-
gatta az áldott békességet; el állván ugyan is a' Török
Udvartól, Rudolf Császárhoz és Magyar Király-
hoz, mint az 1576. megholt Maximilián követőjé-
hez tsatolta magát, a' mire némely fő emberek, kik
rettegtek a' Török Császár III. Muhamet kegyetlen
bosszúállásától, nem akarván reá állani, ezeket ke-
gyetlenül meg ölette 1594. Ezek közt volt az attya
testvére Báthori Bóldisár is. Senki se mervén többé
ellene mondani, 'Sigmond II. Rudolfal szövetségre
lépett, a' ki öt arany gyapjas vitézzé tette, Biro-
dalombeli Hertzegséggel ajándékozta meg, 's a' Sty-

riai Károly Fő Hertzeg Leánnyát Kristinát adta neki feleségül, hanem olly feltétellel, hogy ha 'Sigmondnak gyermeke nem lejénd, Erdély örökösön az Austriai házra száljon. Ezen Szerentséjét 'Sigmondnak a' győzedelmi ditsőség még nagyobbra emelte; maga mellé vévén ugyan is azon ígérettel, hogy el tsipkedett szabadságaikat vissza fogja adni, 24000. Székelyeket, ezeknek segítségével Körnis Farkas vezérlése alatt az ellene küldött Török seregeket szélllyel verte, Tirgovist vagy Tervist, és Bukarestet, meg győzvén Sinán Basát, — a' ki 1595. Konstántzinápolyban szégyenletében, hogy egy olly régi tanúlt, és győzelemhez szokott vezér, a' hozzá képpest gyermek 'Sigmondtól meg aláztatott, meg hólt, — el foglalta, melly által olly nagy tekintetet szerzett magának, hogy a' Moldvai, és Oláh Országi Vajdák is oltalma alá adták magokat. Ezen vitézségéért a' Székelyeknek vissza adta ugyan 'Sigmond hajdani privilegiumait, de elébbeni uraik eránt való dölyfös. magok viseletekért ismét vissza vette azokat, melly miatt a' Székelyek fel zendültek, hanem magok veszedelmére, mivel el nyomattattak 's a' pártosok fejei keményen meg büntettettek. Azonközben más veszedelem is fenyegette Erdélyt; III. Muhamet ugyan is Moldvának, és Oláh Országnak elvesztését fáj-lalván, roppant hadi seregével Magyar Ország és Erdély ellen indúlt; ki állott tehát 'Sigmond is Maximilián Fő Hertzeggel a' tsata mezőre, de már itt a' szerentse Isten Asszonya nem vólt eránta kedvező, 's a' hadakozást változó szerentsével folytatta, sőt Keresztesnél meg is verettetett 1596. 's talám éppen ezen szerentsétlenségén bosszankodván meg, 's egyszer'smind a' Török Császár, a' kitől elpártolt, bosszuállásától félván, ment még ugyan ezen esztendőben Prágába Rudolf Császárhoz, a' kinek 50.

ezer arany esztendei fizetésért 's az Opoliai Hertzségért, Erdélyt által adta és a' feleségétől el válván 1598. Opoliába költözött lakni. De Rudolf Erdélynek tsendes birtokosa nem lehetett, mivel a' viz eszű Báthori 'Sigmond oda hagyván Sziléziát, alattomban vissza jött Erdélybe, a' hol Krisztinával, a' ki már tsak nem utban vólt Styria felé, meg békért 's annya hatalmas testvérének Botskay Istvánnak és azoknak, a' kik az Erdély Rudolfnak való által adattatásával nem vóltak meg elégedve, segítségével ismét Fejedelemmé lett, a' kinek ötet, a' Botskai István és Náprádi vagy Naprági Demeter Erdélyi Püspök szószollásokra, Rudolf is meg esmerte. Hogy pedig fejedelmi méltóságában magát annál inkább meg erősíthesse, a' Török Udvart is meg akarta maga eránt nyerni, de ez reá sem halgatott, sőt haddal készült ellene, mellyen meg ijedvén, a' feleségét az annyához Styriába vissza küldötte, maga pedig minekutánna Erdélyt, meg felejtkezvén a' Rudolfal tett egyességéről, Báthori András Battyának adta volna által, Lengyel Országba bujdosott 1599.

Báthori András Kárdinális és Vármiai Püspök a' Fejedelemséggel nem sokkáig élhetett, mivel Süveg vagy Hut Albert Szebeni Királyi Biró, a' ki egy Kárdinálisi 's Püspöki Fejedelemtől a' Lutherana vallást féltette, ki hívta Mihály Oláh Országi Vajdát, a' ki valóban bé is ütött Erdélybe a' Császár jussai védelmezésének színe alatt, 's a' Székelyeket, Szabadságok vissza adását igérvén nekik, maga résszére huzván, Báthori Andrásra reá ütött, ötet Seregével együtt meg verte, 's meg szalasztotta, és midőn Csik Székben minden segítségtől el hagyattatva bujdoklana, a' Székelyektől, a' kik a' Báthori familiára privilegiumaik el vétetetéséért haragudtak, meg ölettetett 1599.

Mihály Vajda Erdély el foglalása után, legelőször is a' Székelyeknek vissza adta Szabadságaikat, de minthogy ő nem volt törvényes fejedelem, a' Státusok az Ország gyűlésen ismét el törölték azokat 1600. Azután Gyula Fejérvárra vévén lakását, mind maga mind katonái iszonyú kegyetlenséget vittek véghez az Erdélyiekén. Ezt meg hallván Báthori Sigmond, ismét kezére akarta az Erdélyi Fejedelemséget keríteni, mellyet a' Csáki István Fő hadi vezér maga közben vetése által, a' Kolosvári gyűlésben 1601. Fejedelemnek kiáltatván ki, el is nyert. Básta György egy kegyetlen Olasz ember, a' kit, midőn Mihály Erdélyt el foglalta, Rudolf ezen tartomány által vételére bé küldött, a' Báthori 'Sigmond Fejedelemségre emeltetését meg hallván, a' Huszti várba vette magát, 's onnan az egész dolgot Rudolfnak tudtára adta. Ez azonnal meg parantsolta, hogy Básta Mihállyal egyet érvén Erdélyt vegyék vissza. E' szerént egyesült erővel meg támadták 'Sigmondot Goroszlónál a' Szilágyságban és ötöt hosszas vérontás után végre csak ugyan meg győzván, Erdélyt el foglalták, mellyet osztán 'Sigmond, önként le mondván rólla, Bástának valósággal is által engedett, hogy Rudolf Császár nevében igazgatná, maga pedig 50. ezer arany fizetéssel Csehországba ment 1602. lakni, a' hol a' Lobkovitzzi várban éledgelt 1613-ig, midőn nyughatatlan életét a' halál ketté szakasztotta. — E' szerént Erdély ismét Rudolfra szállott, a' ki azt Básta és Mihály által, kiknek egyenlő hatalmat adott, igazgattatta, és ezek igazgatásának ideje azon leg rettenetesebb idő pont, mellyre az Erdélyiek még most is borzadva emlékeznek vissza, kiváltképpen minekutánna a' határtalan hatalomra vágyódó Básta, Mihályt tulajdon Sátorában 1601. Tordánál meg ölette. A'

kegyetlen Mihálynál szászorta kegyetlenebb, és ravasz Básta ugyan is ekkor minden tartózkodás nélkül engedett istentelen szívének, 's annyira el pusztította Erdélyt, hogy az emberek magok huzták az ekét, 's a' két kerekü taligát, mellyet tsufsból Básta szekerének neveztek, — melly keserves állapotját Erdélynek így írja le Istvánfi lib. XXXIII. „Crimini ducebantur divitiae. Nullius matronae pudicitia tuta erat. Exercitus eius omnia sacra pariter, et profana impune diripiebat.“ Illy kegyetlen nyomattatások miatt az Erdélyiek, kiknek vagyonjaikat a' katonák, 'soldjokat ki nem kapván, a' Básta engedelmével szabadon prédálták, el keseredvén, Székely Móses vezérjékké tettek, a' ki Bástát Erdélyből ki kergetvén, III. Muhamet Török Császártól a' Fejedelemséggel is meg ajándékoztatott 1602. Básta pedig el hagyta az általa siralmas állapotra jutattott Erdélyt, ezen szitkokkal késértetve:

Quo fugis ah! Basta! sta! ne fuge, sta bene Basta!
Sed fugis? et vasta tua Copia sternitur hasta;
Copia non casta, miserorum Sangvine pasta,
Perdat te! Male Basta vasta catasta! —

Az új Fejedelem

Székely Móses sem sokkáig birhatta a' Fejedelemséget, mivel Básta György Rádula vagy más neven Ráduly Oláh Országi Vajdát, kit maga Básta emelt a' Mihály meg gyikoltatása után erre a' méltóságra, ellene fel loalván, ez nagy tennedességgel, 4. ezer lovasokból és 6. ezer gyalogokból álló Sereget gyűjtött Jul. 22. kén 1603. és Brassónál a' semmi veszedelmet se gyanító Székely Mósesre reá ütven, hadi népét széllyel verte, melly ütközetben maga Székely Móses is el esett, sok Fő, és közrendű nemesekkel, kiknek szerentsétlen el esések melly káros volt legyen Erdélyre nézve?

meg tetszik a' Brassóiak verséből, mellyet ezen vitéz férfiak temető helyére készítettek:

Quos genuit Cives, hic Transylvania claudit,
Heu parvo tumulo quanta ruina jacet!

Bástának e' szerént bátorságos út nyitattván Erdélynek el foglalására, ismét Ura lett ezen el pusztult Tartománynak a' Rudolf Császár nevében, mellyet most még kegyetlenebbül nyomorgatott, mint annak előtte, annyira hogy sokan az Erdélyiek közül el hagyván hazájokat, Magyar Országba költöztek Botskai Istvánhoz, benne a' rajtok el követett igazságtalanságok meg bosszúllóját reménylven, a' ki 1599 - ki követségéből Prágából haza jöven, midőn meg hallotta a' Báthori 'Sigmund Lengyel Országba való el illantása után történt Erdélyi változásokat, vissza se ment többé Erdélybe, hanem Bihar Vármegyében lakott Kis Marján, és a' Nagy Váradi várnak fő hadi kormányozója volt, melly méltóságát 1604. az Erdélyi Fejedelemséggel váltotta fel, mellyre a' rendektől emeltetett.

Botskai új Méltóságára lett emeltetése után, résszerént Erdélynek szerentsétlen sorsa, a' hol jószágai is voltak, nevezetesen Görgény, Káplyán, Sajó 's Egeres, résszerént pedig a' Barbianus Kassai Generális ellene való fenekedései miatt tsak hamar fegyverre kelt. Ez a' Barbianus ugyan is (a' mint Bethlen Farkas, a' ki a' Botskai Rudolf Császár ellen való fel kelésének okát ebben keresi, állítja) Botskainak, mivel neki 20. ezer forintot nem akart költsönözni, halálos ellenségévé lett, a' honnan minden módon iparkodott neki ártani, de semmire se mehetett ellene. Hanem tsak ugyan talált a' Botskai meg buktatására még is a' Barbianus bosszúállást szomjúhozó lelke módot,

el fogván ugyan is több Botskaihoz intézett Erdélyi leveleket, mellyek által ez a' Básta megzabolázására kérettetett, Rudolf előtt, mint párt ütött el vádolta, sőt Szent Jóbi várát is meg szállotta. Botskai a' Császártól igazságtételt kért, de midőn — mind a' mellett is, hogy az Erdélyiek levelére semmi választ sem tudtak ellenségei a' Király ellen való támadásának meg bizonyítására, mellyben kívánságokra való hajlását, és fegyverre kelését ígerte volna, mutatni, — minden mentsége az Udvárnál sikertelen volt, ártatlanságát fegyverrel akarta meg mutatni, 's birtokait óltalmazni; a' honnan Lippai Balást, és Némethi Balást a' Vitéz Hajduk, kik szép szabadságaikat Botskainak köszönhetik, Kapitányaikat, magokkal a' Hajdukkal együtt magához édesgetvén, ezeknek segítségével az Adorján alatt táborozó Barbiánussal Petz nevű vezérjek alatt egyesülni akaró Sziléziai, Tyrolisi, Austriai, Styriai, és Kárinthiai seregekre 14. Oct. 1604. éjtszaka véletlenül rájuk ütött Almosd és Diószeg közt, 's azokat résszerént le kaszabolta, résszerént a' Berettyóba fulasztotta, sőt magát a' vezért is el fogta, melly szeréntsétlenséget meg hallván Barbianus Tokajon által Kassára ment, de minden reménykedései után se botsáttatván bé, Szépesvárba huzta meg magát, a' hol a' Thurzók adtak neki menedek helyet. Botskai ezen győzelem után az előtte szaladó Barbiánust nyomba követvén, 's hadi népét, a' hol elérhette, vesztegetvén, hasonlóképpen Kassának vette útját, mellynek kapui a' Tanács által tüstént meg nyittattak, 's Botskay nagy örömmel fogadtatott bé 30. Oct. Itt kötötte azután 19. Novemb. 1604. a' Törökökkel azon szövetséget, mellynek pontjai e' következők voltak: 1.) hogy a' Török köteles legyen ötöt Rudolf Császár ellen segíteni; 2.) egyik a' másik várait meg ne

szálja 's el ne foglalja; 3.) se Botskai, se a' Török udvar, egyik a' másik tudta 's meg egyezése nélkül Rudolfal békességre ne lépjen; melly szövetségben való örömet Botskainak, Szent Jóbi várának, mellyet még a' Barbianustól oda küldetett Concin Cyprián foglalt vólt el, vissza botsáttatása, 's több Erdélyből, az Iktari Bethlen Gábor vezérleése alatt hozzá ki vándorló Erdélyiek meg érkezése is nevelte. Értésére esvén ez Rudolf Császárnak, Básta Györgyöt Botskai ellen küldötte, a' kivel 's a' Szinán, Bektes vagy Bektas Basák, Husszain Szólno-ki Bég vezérleése alatt Botskainak segítségül jött Törökökkel, és a' Csillag Bég Tatar lovasságával Básta a' 27. 's 28. Novemberi szerentsétlen ütközetek után, nem mervén többé nyilvános tsatába elegyedni, alattomos eszközökhöz nyúlt 's éjjel ütött a' Botskai álomba merült Táborára Edelénynél, mellyet szélllyel szórt 's magát Botskait is Egerbe szasztotta. Győzedelmi pályáját mindazáltal Básta nem folytathatta, mivel katonái 'söld nélkül nem akarván szolgálni Eperjesnél, a' hol, Kassa kapui bé zárattatván előtte, állapotodott meg, töltötték az időt haszontalanúl, a' honnan a' föld népét sanyargatván, hogy az el keseredett lakosok fel zendülését el kerülje, 's ezeknek a' Rudolf eránt való idegenségre még több okot ne adjon, nyughatatlan seregét Posonyhoz vitte a' Botskai Hajduitól kísértetve, kik Seregében nem kevés kárt tettek. Megmenekedvén Botskai Bástától, egyik szerentséje nyomban követte a' másikat, annyira, hogy Felső Magyar Ország a' Bánya városokkal együtt tsak hamar az övé lett, és 27. April. 1605. a' Szerentsi Ország Gyűlésen a' Rendektől, Serenissimus titulussal Magyar Ország Fejedelmének választatott, és fel is eskettetett, melly idő óta magát így szokta irni: „Stephanus Botskai, Dei gratia, Hungariae,

Transylvaniaeque Princeps, et Siculorum Comes.“
 A' Szerentsi Gyűlés után Magyar Ország védelme-
 zését Homonnai Bálintra, a' ki az Ország Generá-
 lisává választatott, bizván, Botskay Erdélybe ment,
 a' hol dolgai nem a' leg jobb lábon állottak, mert
 jöllehet a' Székelyektől Fejedelemnek választatott,
 a' Szászok mindazáltal a' már fellyebb említett Sü-
 veg Albert ösztönözésére annak ötlet meg nem es-
 merték, sőt Rátz Györgyöt, a' kit a' Császári Biz-
 tosok kérésére Rádula Oláh Országi Vajda küldött
 bé Erdélybe a' Botskay pártján lévők háborgatásá-
 ra, minden lehetséges módokon segítették, 's erőse-
 geikben menedék helyet adtak neki. Meg érkezvén
 Botskai Erdélybe, tüstént ennek az alkalmatlan
 embernek meg zabolázását vette munkába, és Se-
 gesvárat, a' hol tartózkodott, ostromolni kezdette,
 mellyet szerentsésen meg is vett 's e' szerint Rátz
 György is kezére került, a' kinek minden ellene
 el követett hibái mellett is meg kegyelmezett. Az-
 után Medgyesen Gyűlést hirdetett, mellyben egész
 Erdélytől Fejedelemnek választatván, a' Kormányt
 Rákótzai 'Sigmondra bizta, maga pedig Magyar Or-
 szágba vissza jött. A' Botskai haza jövetelét meg
 hallván Mahomet Nagy Vezér, ötlet elébb a' Rákos
 mezejére, 's innen Budára hívta magához, melly
 meg hívásra, minekutánna a' meg történhető ve-
 szélyek el háritására Homonnai Bálint által min-
 den rendeléseket meg tétetett volna, meg is jelent,
 és sok ágyúzások közt a' Nagy Vezérhez vitetett,
 a' ki Botskainak az I. Achmet Török Császár nevé-
 ben egy arany pléhvel bé vont és drága kövekkel
 ki rakott koronát tett a' fejére, 's Magyar Király-
 nak nevezte ki; hanem ezen méltóságot Botskai el
 nem fogadta, azzal mentvén magát, hogymár van
 az Országnak Koronás Királlya. Látván Rudolf a'
 Botskai hatalmának naponként való nevedését 's

hogy fegyverrel elene semmire se mehet, Békeségről kezdett gondolkozni, mellynek végre hajtásában Mátyás Fő Hertzzeget, a' Testvérét, tette tellyes hatalmú képviselőjévé, a' ki azt az Illyesházi István közben járása által 23. Jul. 1606. meg is köttette Bétsben, a' honnan ez a' Békesség Bétsi Békességekötésnek (*Pacificatio Viennensis*) neveztetik. Fővebb pontjai ennek ezek: 1.) hogy a' Protestánsok vallásokat az egész Országban mindenütt szabadon gyakorolhassák; 2.) a' leg első Ország Gyűlésen Nádor Ispán választassék; 3.) a' Korona Posonba hozattassék; 4.) Botskai Erdélyt, 's Magyar Országban Közép Szólnok, Bihar, Arad, Zaránd, Kraszna, Máramaros, Ugotsa, 's Bereg Vármegyéket, és a' Szathmári 's Tokaji Várat „Erdélyi Fejedelem és Magyar Ország Részének Ura“ titullussal birja; végre 5.) ha Botskai férjfiúi örökös nélkül hal meg, a' 4. szám alatt elő számlált Vármegyék, és Várak a' Magyar Korona alá térjenek vissza. Ugyan ezen idő tájban a' két Császárok közt is 20. esztendei békesség köttetvén, Botskay nagy örömmel Kassára ment, a' hol még 1606. 50. esztős korában meg holt minden örökös nélkül, a' közönséges vélekedés szerint méreg által, mellynek bé adását Kátai Mihálynak a' Kantzelláriusának tulajdonították, a' ki ezen gyanuságból a' Hajduktól öszve vagdaltatott. A' Botskai halála után

Rákótzai 'Sigmond, Erdélyi Kormányozó, — el mellőztetvén Homonnai Bálint, jóllehet Botskaitól Testamentomában különösen ajánltatott, — választatott kedve ellen is fejedelemmé az Erdélyi rendektől 1607. a' miben Homonnai Bálint is, mint Rákótzai 'Sigmondnak veje meg egyezett. De ez a' békesség szerető, már koros, és gyenge egészségű ember, félre akarván magát a' nagy világ lármájától huzni, azomban a' Báthori Gábortól, —

a' kiben, résszerént eleinek ditsőségtől, résszerént pedig a' körülötte tekerdő hizelkedőktől meg vakittatván, résszerént végre, minthogy már akkor is, midőn Rákóczi 'Sigmond Fejedelemmé lett, a' Bethlen Gábor maga közben vetésére nem kevesen őtet akarták ezen méltóságra emelni, a' fejedelemségre való vágyás igen nagy's méjj gyökeret vert, — az ezen okoknál fogva mondom Báthori Gábortól reá következhető veszélyektől is félvén, Fejedelmi hivatalát le tette, és Magyar Országba ki jöven, Felső vadászi várában lakott 1608. történt haláláig. — Önként le mondván a' Fejedelemségről Rákóczi 'Sigmond

Báthori Gábornak adták azt által a' rendek köz akarattal. Ez Fejedelemségre emeltetése után azonnal hadba keveredett II. Mátyás Császárral, és Magyar Országi Királlyal, a' kinek II. Rudolf a' Birodalomban dühösködő számtalan zürzavarokkal való küszködésbe belé unván, a' Magyar Királyi koronát által engedte 's a' ki 1608. azzal még is koronáztattott. Mátyás annakokáért, a' Botskaival kötött Bétsi Békesség értelme szerént ennek minden Birtokait a' Magyar koronához akarta kaptsolni, következésképpen Báthori Gábort, a' ki a' Békességnek ezen pontjáról hallanise akart, haddal támadta meg, ellene küldvén Forgáts 'Sigmondot, és Radula Vajdát, a' kik elébb szerentsések is voltak, 's Kolosvárt, és Szebent több Városokkal együtt elfoglalták, de Gábornak Nagy András a' Hajduk Kapitánnya, és számos Törökök segítségére jöven, a' Császári hadi Sereget kikergette Erdélyből 1611. 's minden elfoglalt Városokat ismét visszavett, mellyekkel kiváltképpen pedig a' Szászokéival, a' még Báthori András Kárdinális ellen való engedetlenségekért igen kegyetlenül bánt, lakosaik közül sokakat kardra hányatott, sokakat pedig

minden jószágaiktól megfosztott. Egy felől ezen tettei, más felől pedig nagy fajtalansága, és Nagy Andrással való illetlen bánása miatt, a' kinek jó szívűségét azzal köszönte még, hogy egyszer borítal közben agyon verte, ez a' különben vitéz, 's a' természetből szép tulajdonságokkal megajándékozott, de az alaton bizelkedőktől 's rossz társalkodóktól egészen elrontatott férfiú, közönségesen utálatba jött. Hasonló rút háládatlansággal viseltetett Bethlen Gáborhoz is, a' kit, ámbár fejedelemségre való emeltetését neki köszönhetette, megakart öletni, azon tsekélységért, hogy ez egyszer Szebenben létében Báthori Gábort ebédre híván magához, mikor már haza akart volna menni, a' grádits felső lépcsőjéből egy kő kimozdult 's úgy megtántorodott, hogy csak nem elesett, a' mit a' Fejedelem szántszándékos tselekedetnek magyarázván, azt gondolta, hogy Bethlen Gábor az ő élete után leselkedik, de ez jókor észre vévén a' Báthori szándékát, tüstént a' Török Császárhoz szaladt, a' kinnél talált is menedék helyet. Megijedvén ezen Báthori Gábor, hogy begyetlenségeiért a' Török Udvarnál való elvadásztatását megelőzze, 's valahogy a' Török Császár kegyelmét el ne veszesse, Gétzi András nevű meghitt emberét Konstantinápolyba küldötte az ellene tejendő vádak alól való kimentésére; de Gétzi András nem hogy kimentette volna Báthori Gábort azok alól, sőt istentelenségeit a' legelevenebb színekkel festvén le, annyira felharagította reá a' Török Császárt, hogy ez őtet a' Fejedelemségtől megfosztotta, és arra Bethlen Gábort emelte, a' ki Török segítséggel a' Vas kapun bájöven, az Erdélyiek mindjárt mellé állottak, mellyet látván Báthori Gábor, ott hagyta Erdélyt 's Nagy Váradra jött ki, a' hol a' II. Mátyástól kért segítségre várakozván, fajtalan életéért

Szilasi János, és Nadányi Gergely Nemes emberek által, kiknek feleségeikkel erköltstelen életet élt, midőn a' fördőbe akart volna menni, tulajdon kotsijában az uttzán meggyilkoltatott 1613. 's benne a' Báthori Familia tökéletesen kihólt. Hallván a' Báthori Gábor megölettetését az Erdélyi rendek, köz akarattal

Iktári Bethlen Gábort választották Fejedelmekké, a' ki az Erdélyi legnagyobb Fejedelmek sorában méltán foglalhat helyet, mivel ennek 18. esztendei uralkodása alatt kezdett az egymást nyomban követő viszontagságok miatt megrontsolt Erdély állapotja nyugottabb, 's bátorságosabb lenni. Fejedelemségre emeltetése után mindjárt Ország Gyűlést hirdetett Medgyesre az Ország dolgainak rendbe szedésére, a' hol egyszer'smind a' Báthori Gábor gyilkosainak ügyek is felvétellett, a' kik nem hogy semmi büntetéstől nem féltek, sőt jutalmat reménylettek gyilkos tettekért, és annak elnyerése végett meg is jelentek Medgyesen, de a' reménylött jutalom helyett életekkel adóztak a' Báthori Gábor haláláért, mivel, mind a' mellett is, hogy a' Gyűlés nekik megkegyelmezett, a' katonák 's a' köz rend halálra keresték őket, 's midőn a' Toronyban, a' hová bujtak, megtalálták volna, onnan minden irgalom nélkül nyakra före vették le 1614. Ugyan ezen esztendőben 3. Várat, u. m. Lippát, Jenőt, és Aradot a' Törököknek engedvén által, az ezekért kitserélt 16. ezer Keresztény rabokat szabadságba helyeztette. A' Báthori Gábor által el vett szabadságról szolló Leveleiket a' Szászoknak vissza adván, 's a' három nemzet egymással való egyesülését (Unio) megújítván, és megerősítvén, ez által ezeknek egymás ellen való fondorkodásaiknak végét szakasztotta. A' katonai fenyegetet helyre állította, melly által Erdélynek hadi

ditsőséget, és a' Státusok dolgaiba való nevezetes
 befolyást szerzett. A' Vallások miatt üldöztetett
 Cseh Országi protestánsok ugyan is II. Ferdinánd-
 tól igen nyomattatván, felzendültek, de minthogy
 tulajdon erejekben nem bizhattak, a' többi Euro-
 pai Fejedelmek közt Bethlen Gáborhoz is folya-
 modtak segedelemért, a' ki azt nekik meg is ígérte
 1619. és pedig annyival inkább, mivel a' Magya-
 rok közt is a' vallásbeli türedelmetlenség miatt sok
 békételenek találtattak, a' kik őtet már az előtt ösz-
 tönözték a' felkelésre. Béütött annakokáért Bethlen
 Gábor 18. ezerből álló Seregével Magyar Ország-
 ba, 's ott legelőször is Kassát, azután a' Bánya
 Városokat, több más Városokkal 's Várakkal együtt
 kevés munkával elfoglalván, egész Posonyig fel-
 ment, melly minden ellent állás mellett is kén-
 telenítettvén magát feladni, a' Magyar Korona, 's
 az Ország Klenodiumai is a' kezére kerültek, sőt
 Bétset magát is ostrom alá vette volna, ha azon
 hirre, hogy Kassai Vezére Rákótzai György, a' II.
 Ferdinánd pártján lévő Homonnai György Lengyel
 Seregétől megverettetett, nem kéntelenítettett vol-
 na Magyar Országba vissza jőni. Posonyba érkez-
 vén, Palatinus Forgáts 'Sigmond által, — a' ki
 előbb a' II. Ferdinánd részén volt; hanem a' Po-
 sonyi Vár, mellybe magát a' Korona Örzökkel,
 Pálfi Istvánnal és Révai Péterrel, 's több fő embe-
 rekkal huzta vala, megvétele után Bethlen Gábor-
 nak esküdött hűséget, — Ország Gyűlést hirdette-
 tett Nov. 11. kére 1619. mellyben Bethlen Gábor
 Királynak választatott, de ő ezen titulust el nem
 fogadta, megelégedvén a' „Magyar Ország Ura,
 és Fejedelme“ névvel. A' Posonyi Ország Gyűlést,
 a' Besztertze Bányai követte Májusban 1620. melly-
 ben Pázmán Péter Esztergomi Érsek 's több más
 Papi, és Világi fő emberek, főképpen pedig a' Jé-

suiták ellen kemény végzések hozattatván, kik szám-
kivetésre ítéltettek, Bethlen Gábor ismét Magyar
Ország Királyává tétetett, de ez a' Koronát, melly
még most is nálla volt, a' fejére tétetni nem en-
gedte. Látván tehát Ferdinánd, hogy Bethlen Gá-
borral fegyverrel semmire se mehet, főképpen
minekutánna két jeles Vezérei Dampier és Bou-
quoi (olv. Bukoa) — kik közzül amaz még Posony-
nál lövetett főbe, ezt pedig egy Magyar Katona
verte agyon Érsekujvárnál a' Kopjájával 1621. mi-
dön a' Bethlen Gábor Erdélybe való vissza téré-
se után, ezt a' Várat a' Császár részére vissza akar-
ta foglalni az Erdélyiektől — elestek, hajlandó kez-
dett lenni a' Békességre, melly Nicolsburgban Mor-
vában meg is kötöttetett 1622. ezen feltételek alatt:

- 1) Hogy Bethlen Gábor a' Magyar Koronát II. Ferdinándnak adja vissza, a' Királyi névről mond-
jon le, 's e' helyett Római Szent Birodalombeli
Hertzegnek neveztessek; 2) Magyar Országban Hét
u. m. Abauj, Zemplin, Borsod, Bereg, Ugotsa,
Szabolts és Szathmár Vármegyéket bírja; 3) Er-
dély a' vele határos négy Vármegyékkel, u. m.
Biharral, Krasznával, Közép Szólnokkal, és Má-
ramarossal együtt Bethlen Gáboré legyen, örök-
ség szerént a' férfiúi ágon; 4) A' Protestánsok a'
Bétsi Békesség kötés, és a' II. Mátyás megkoronáz-
tatása előtt hozott törvény tikkelyek értelme sze-
rént vallásokat Magyar Országban mindenütt sza-
badon gyakorolhassák. De az óhajtott békesség nem
vált tartós, mivel Bethlen Gábor azon okból, hogy
a' hadi költség neki ki nem fizettetett, ismét bé-
ütött Magyar Országba 1623. mellyen keresztül
menvén hadi Seregével, Morvát tette ujra tsata
mezővé, a' hol Schwarzenburg nevű vezérét II.
Ferdinándnak megszorítván, a' Császár letette a'
fegyvert, 's békességről gondolkozott, mellyre

Bethlen Gábor is hajlandó lévén 1624. a' Nicolsburgi békeség megújított, melly Bethlent az az Etsedi Vár, és a' hozzá tartozó jószágok Urává tette. Ezen békeség hasznával sem élhetett II. Ferdinánd tovább, mint az elébbeniével; mert Bethlen 1625. a' Német Országi Protestánsok kérésére ismét a' Császár ellenségeihez tsapta magát, 's Murtezán Budai Basát maga mellé vévén, harmadszor is megtámadta ötöt; hanem az Ország szerentségére ezt a' fergeteget is eloszlatta az 1628. ki Posonyi békeség, mellynek pontjait azután Bethlen meg is tartotta mind haláláig, melly 1629. történt vizi betegség által, minekutánna mind II. Ferdinándnak, mind a' Török Császárnak 40000. aranyat, és egy drága szerszámú paripát, a' második feleségének pedig Brandenburgiai Katalinnak, a' kit Károlyi Susánna halála után vett el feleségül, 100000. Tallérokat hagyott volna testamentomában a' Munkátsi, Tokaji, és Fogarasi Uradalmaikkal együtt. — A' fegyver tsattogás közt a' Musák szelid hangját is betsülte Bethlen Gábor: Szebenben költ Donationalis levelével ugyan is megerősítette 1614. a' Debretzeni Reformáta Oskolát azon adományok birásában, mellyeket Báthori Gábor ajándékozott annak; Nagy Szombatban egy Refor. Oskolát fundált, mellyben az ő költségén 24. ifjak neveltettek, de ez utóbb elenyészett; Erdélyben a' Gyula Fejérvári Oskolát, mellyre olly különös gondja volt, hogy még testamentomában se felejtkezett el rolla, 74000. Tallérokat hagyván neki, Academicum Gymnasiummá, melly hasonló volt a' mai Collegiumhoz, tette és sok külföldi tudósat nevezetesen Opitz Mártont, Alstediust, Piscatort, és Bisterfeldet szép fizetésekkel benne tanítókká tévén, igen szép virágzásba hozta, végre több jó reménységű ifjakat, a' többek közt Gelei

Katona Istvánt, Bojti Gáspárt, Keserői Dajka Jánost, Melotai Nyilas Istvánt, 's másokat küldött a' maga költségén a' külföldi híres Oskolákba magok tökéltetésére végett, kikből idővel igen tudós emberek lettek, — A' Bethlen Gábor Halála után a' felesége

Katalin, a' ki a' Brandenburgiai házból való volt, emeltetett a' férje hamvait is tisztelő Erdélyi rendektől a' fejedelemségre 1629. melyet Bethlen István a' megholt Bethlen Gábor Testvére és 12. Tanácsosok, kiket a' fontosabb dolgokban köteles volt megkérdeni, segítségével igen kevés ideig viselt, mivel ötöt a' fő rendek, — kik közül némellyek magok vágyván ezen méltóságra, egy idegen Német Asszony alatt, a' kire már a' Katholika Valláshoz való hajlandósága 's azon hir miatt is nehézteltek, hogy Csáki Istvánhoz akarna férjhez menni, nem akartak lenni — a' Kolosvári Gyűlésen reá vették 1630. hogy a' Fejedelemségről mondjon le, a' mit Katalin meg is tselekedett, 's oda hagyván Erdélyt Magyar Országba jött, a' férje által neki testált Jóságaiba, mellyek közül a' Fogarasi, és Munkátsi Dominiumokat I. Rákótzai Györgynek kényszerítetvén által engedni Tokajban lakott, de midőn ez annyi jövedelmet, a' mennyi arra, hogy Fejedelem Asszony módra élhessen, bé nem hozott 's az attyafia a' hatalmas Svécziái Király Gusztáv Adolf, elébbeni méltóságába való beiktatása végett a' Török Udvarnál hasztalan munkálkodott volna, Tokajt is elhagyta, 's Német Országba költözött, a' hol Ferentz Szász Hertzeghez férjhez ment. Erdélyben azzal hagyta emlékezetét hátra, hogy a' Testvérével Fridrik Vilhelm Brandenburgiai választó Fejedelemmel az Odera mellett lévő Frankfurti fő Oskolában a' Gyula Fejérvári Collegiumból oda ki menő tanuló Ifjak számokra két

örökös fundátziót tett, mellyeknek esztendei Interestek 80. Tallérra ment. — A' Katalin Erdélyből való ki költözése után

Bethlen István választatott Fejedelemmé 1630. de ez együgyüisége miatt tsak hamar el esett attól. Még minekelőtte ugyan is ezen méltóságra emeltetett volna, kétsésgben lévén a' választás ki meneteléről, mint sem olyant valakit kéntelenítették Urának esmerni, a' kit nem kedvel, inkább ő maga akart valami kedve szerént való férfiút emeltetni a' fejedelemségre. E' szerént a' maga fiát Bethlen Istvánt, 's a' vejét Zolyomi Dávidot alattomban Rákótzai Györgyhez küldötte Sáros Patakra, hogy a' fejedelemséggel kínálják meg. Azonközben a' Rendek ötet magát emelték ezen méltóságra; ekkor tehát tüstént utánnok küldött a' Követeknek, hogy térjenek vissza, 's ne menjenek Rákóczihoz, de későn; mert már ekkor Rákóczi egynéhány ezer Hajdúktól kísértetve Váradon vólt, a' hova iffjabb Bethlen Istvántól, a' Vár fő igazgatójától bé is botsáttatott. E' szerént két Fejedelme lévén Erdélynek, a' rendek a' belső háború el kerülésére azt végezték, hogy Szavak által döntsék el a' dolgot, a' miben Bethlen is meg egyezett. Ország Gyűlés hirdettetett annakokáért Segesvárra 1630. mellyben Rákóczi, az alatt mig Bethlen István oda haza könyörgéssel töltötte idejét, a' Rendek körül gazdag ajándékokkal forgolódott, mellyekhez járúlván a' Katalin Fejedelemné, a' ki abban a' vélekedésben vólt, hogy Fejedelemnéi méltóságából Bethlen István miatt esett ki, követjének Kemény Jánosnak ajánlása 's maga közben vetése is, tsak ugyan Rákóczi György nyerte el a' Fejedelemséget, a' ki ezen a' neven első.

I. Rákóczi György, a' már említett Rákóczi Sigmund fia Váradról nagy pompával Erdélybe bé menvén, és Fejedelmi méltóságába bé állván, II. Ferdinánd a' vele és az előtte uralkodó Császárokkal kötött egyességek szerént Erdélyt el akarta foglalni, mellyre nézve Eszterházy Miklóst a' Nádor Ispánt egy hadi sereggel Rákóczi ellen küldötte, hogy ha szép szerént nem akarna a' békességek pontjainak engedelmeskedni, erővel is kényszerítse a' Fejedelemségről való lemondásra. De Rákóczy bé se várta Eszterházyt Erdélybe, hanem Magyar Országba eleibe jöven, a' Német Országi terhes 30. esztendő háború miatt kevés számú Császári sereget vissza verte, 's a' szorongatásban lévő Császár maga is kéntelen völt ötöt Erdélyi Fejedelemnek meg esmerni 1633. az Eperjesi békesség által, melly szerént Erdély firól fira I. Rákóczi Györgyé lett. Ez a' békesség felette hasznos völt Rákóczira nézve, mivel külömben két hatalmas ellenséggel lett volna dolga, u. m. a' Német és Török Császárokkal, kiknek bizonyosan meg nem tudott volna felelni. A' II. Ferdinándal való békesség kötés után ugyan is Bethlen István sajnálván a' Fejedelemségtől való el esését a' Török Császárhoz folyamodott segítségért. A' Szultán Bethlennek a' fejedelmi méltóságba való vissza állítását a' Budai Basára bizta; de ennek a' kedvetlen látogatónak is eleibe ment Rákóczi, és Szalontánál keményen megverte 6. Oct. 1636. melly vitézségeért a' Török Császártól is meg esmertetett Erdélyi Fejedelemnek, 's ezen méltóságában többé Bethlen István se háborgatta ötöt. A' két Császárokkal kötött békességek közzül a' II. Ferdinándal való fel bomolván, Rákóczi ismét fegyvert fogott a' Német Császár ellen, a' ki ekkor III. Ferdinánd völt, mivel II. Ferdinánd még 1637. meg holt. Azon meg engesztelhetetlen gyűlölség

miatt ugyan is, mellyel II. Ferdinánd a' Protestánsok ellen viseltetett, ezek, sérelmeik meg nem orvosoltatván, I. Rákóczi Györgyhez folyamodtak, a' ki 1644. 70. ezer résszerént Erdélyiekből, résszerént Törökökből álló seregével Magyar Országban teremvén, ennek felső részét tsak nem egészen elfoglalta, 's már Morva határaiban száguldozott, egyesíteni akarván magát a' Svécziai Seregek vezérével, az ekkor Morvában táborozó hies Torstensonnal. III. Ferdinánd, a' ki magával Torstensonnal se tudott meg mérkőzni, nem akarván ilyen két hatalmas ellenséggel bajoskodni, a' két vezér közt való egyesülésnek a' Lintzi békesség kötéssel (Pacificatio Lincensis) vette elejét 1645. mellyet Rákóczi el fogadván, ennek pontjai szerint 1.) a' Protestánsoknak tökéletes vallásbeli szabadság engedtetett, melly pontnak következtében az 1647. Ország gyűlésen 90. Templomok adattak ezeknek vissza Magyar Országban; 2.) Rákóczi azon hét Vármegyének, mellyeket Bethlen Gábor hirt, u. m. Abaujnak, Borsodnak, Beregnek, Zemplinnek, Ugotsának, Szathmárnak, és Szabolcsnak, ezeken kívül a' Tokaji, Regétzi, Szathmári, 's Kállai Váraknak, és Nagy-Bánya Várossának is birtokossává 's tulajdonossává lett. A' külső háborúkon kívül vallásbeli villongások is fenyegették Erdélyt; okozták ezt egy felől a' Sabbatháriusok (Szombat inneplők), vagy más neven a' Judaisánsok ('Sidósághoz szítók), a' kik azt hitték, hogy az uj Testamentom nem Istentől való, és így a' hitre nézve nem is ezt, hanem az Ó Testamentomot tették. Sinór mértékül, 's a' tzerémóniák meg tartását nevezetesen a' Szombat meg inneplését vitatták: más felől pedig az Unitáriusok közt lévő szakadások, mellyek közzül a' Blandratisták, vagy a' még a' II. János Fejedelemsége Históriájában említett Blan-

drata György vélekedését követők a' Krisztus imádását tagadták, a' Dávid Ferentzén lévőek ellenben ugyan azt vitatták. Hanem az Uralkodásra termett Rákóczi mind az elébb, mind az utóbb elő adott szakadásokat a' Dé'si Ország gyűlésen 1638. elnyomván, 's az utólsóbbak közt a' Kristus imádását tagadó Unitáriusokat egész Erdélyből ki tiltván, minden belöllök származható zürzavaroknak, és polgári vissza vonásoknak elejét vette. Meg holt 1648. 55. esztendő's korában. Derék, és vitéz Fejedelem vólt, 's egy Erdélynek leg nagyobb férfiai közzül, tsak kár, hogy nagy nevét a' pénzhez, és gazdagsághoz való felette nagy ragaszkodásával bémotkolta, melly boldogtalan indulatjának áldozta fel a' Brandenburgiai Katalin Fogarasi és Munkátsi Uradalmait is, mellyeket igazságtalan úton kerített kezére, valamint azon 74. ezer Tallérokat is, mellyeket Bethlen Gábor a' Gyula Fejérvári Refor. Collegium számára hagyott testamentom szerint; melly alávaló tetteit a' hite sorsosi u. m. a' Reformátusok Templomaikra 's Oskoláikra, és a' külföldi Oskolákba tanulni kimenő ifjakra 's a' t. fordított adakozásai, 's a' Debretzeni, Kolosvári, és Kassai Ekklesiáknak ajándékoztatott harangok, mellyek közt kiváltképpen az első ritka nagyságú, semosnak egészen le. I. Rákóczi Györgyöt a' Fejedelemségben a' fia

II. Rákóczi György váltotta fel, a' ki még atya halála előtt 6. esztendő'kkel el választatott vólt ezen méltóságra 1642. Ezt a' természettől tüzes, és nagyra látó Fejedelmet a' kedvező Szerenstse utóljára olly gondatlan lépésekre vezette, mellyek nem tsak nagy tekintetét meg alázták, hanem ötet méltóságából is ki vetkeztették. Temérdek kintsek birtokában lévén, Fejedelemségre lépése alkalmatosságával a' Török Udvarnak drága ajándé-

kokat küldött; mellyekkel ezt annyira meg nyerte maga eránt, hogy nem tsak fejedelmi méltóságában meg erősítettett általa, hanem még a' Moldvai, és Oláh Országi Vajdák is az ő igazgatása alá adattak. Ezen nagy tekintetével való fel fuvalkodását nevelte egyéb dolgainak is szerentsés kimenetele; mindjárt ugyan is Fejedelemségének elején a' Moldvai Vajdát Basiliust, a' ki nem akarta őtet Urának meg esmerni, Kemény János vezére által hivatalából le tette, 's helyébe István nevű Cancellariussát tette Vajdává, és minekutánna Basilius a' Kozákok segítségével ismét vissza állittatott volna elébbeni tisztségébe, Petki István által ujonnan meg fosztotta attól, melly alkalmatossággal a' Basilius kintsei is mind kezére kerültek 1653. Hasonló szerentsével alázta meg 1655. a' Constantinus nevű Vajdájokat ki kergető Oláhokat is, kiket meg zaboláztván, Constantinust elébbeni tisztségébe vissza tette. Fegyverei e' szerént minden felé diadalmaszkodván, olly nagy tekintetet szerzett magának, hogy némelly külső Fejedelmektől követséggel tiszteltetett meg, az Erdélyiek pedig 11. esztendősi fiát Ferentzet *) a' Fejedelemségben örökösének nevezték

---

*) I. Rákóti Ferentz attyának szerentsétlensége miatt valóságos Fejedelme Erdélynek soha se lett, hanem a' Fejedelemségnek tsak titulussával élt; őt Erdélyt is oda hagyta és Sáros Patakra jött ki lakni, a' hova az attya és nagy attya annyi kintseket hoztak ki Erdélyből, hogy az Erdélyiek köz beszédben ezt szokták mondani: „a' Patak vitte el minden pénzünket.“ Magyar Országban telepedvén meg Katholikussá lett és házassági életre lépett Zrínyi Ilonával a' Zrínyi Péter Horvát Országi Bán leánnyával, A' Zrínyi Péterrel való öszve köttetése Rákóztit igen nagy veszedelembbe ejtette; mivel ez több fő emberekkel L. Leopold Császár és Magyar Király ellen öszve esküvést formálván, ő is mint veje Zrínyinek részt vett a' pártütésben, mellynek veszedelmes következéscitől tsak a' Jésuiták közbenjárása 's e' következendő pontokra való állása által menekedett meg: 1.) hogy Trentsini uradalmáról mondjon le; 2.) minden Váraiba Német ör-seregeket bocsásson bé; és 3.) 400000. For. fizessen. Ezután Rákózi nyugodalmas életet élt 1677-ig, midőn két gyermekeket, u. m. Juliánnát és Ferentzet hagyván maga után, meg holt.

ki. De nagyon el bizván magát a' változó szerentsé-
 eránta való kedvezésében, még többre vágyott,
 melly által maga magának nyakát törte. Gusztáv
 Károly Svécziai Király ugyan is, meg hallván a'
 Rákóczi vitéz tetteit, követei által a' Lengyelek
 ellen, kikkel mind a' Német, mind a' Török Császár
 barátságban voltak, segítséget kért tőlle, ugyan
 ezt tették a' Lengyelek is a' Svécziaiak ellen, sőt
 azt ígérték neki, hogy ha őket segiteni fogja, a'
 fiát Ferentzet, ha ez a' Katholika vallásban nevel-
 tetik fel, Királyoknak fogják választani; de Rá-
 kóczi sem ezen fényes ígéretekre, sem mind a' két
 Császár haragjára nem hajtván 1657. 50. ezer ka-
 tonákkal bé ütött Lengyel Országba, 's ott Krakaut
 el foglalta: hanem ezen szerentsével kevés ideig
 élhetett, a' Dánusok ugyan is meg támadván a'
 Svécziaiakat, ezek kénytelenítették a' Lengyel Or-
 szágbán táborozó seregeiket hazájok védelmezésére
 vissza hívni, melly meg történvén, Rákóczi maga
 maga maradt a' tsata mezőn, a' hol minden oldal-
 ról ellenségeitől vétetvén körül, hadi népének nagy
 részét résszerént fegyver, résszerént éhség által
 minden tábori eszközeivel együtt el vesztette; a'
 még meg maradt, és már 20. ezerre le olvadt se-
 regét pedig a' Tatárok Podoliában el fogván, Ke-
 mény János, és Apafi Mihály vezéreivel együtt
 barom módra hajtották Krimbe rabságra. Azon
 közben a' Lengyelek se mulattak el semmit a' Rá-
 kóczinak való ártásra; Lobomirszki nevű vezérjek
 alatt ugyan is bé tsaptak ennek a' szerentsétlen Fe-
 jedelemnek Lengyel Országgal határos, nevezete-
 sen a' Munkátsi uradalmára, 's ott kegyetlen pré-
 dálást, és pusztitást vittek véghez, mindent össze
 vágtak, 's fel égették, a' többek közt Beregszász-
 ban az ártatlan lakosokat, a' kik a' Templom ke-
 ritésében huzták meg magokat, minden irgalom

nélkül kardra hányták, 's a' le égett házak falaira ezt irták: „Vicem pro vice reddo tibi bone vicine, az az, vissza adom a' költsönt jó szomszéd.“ Mind ezen szerentsétlenségeit Rákótzinak uj és a' leg nagyobb követte, melly az ő gondatlan tettéből származó kegyetlen sors keserű poharát tellyessé tette; haza vergődven ugyan is a' Havasokon keresztül nagy ügyel bajjal Etsedre 1000. lovasoktól kísértetve, a' Török Császár iszonyú fenyegetések mellett meg parantsolta az Erdélyi Rendeeknek, hogy Rákózt a' fejedelemségből tegyék ki, 's helyébe

Rhédey Ferentzet, a' Máramarosi Fő Ispánt emeljék ezen méltóságra 1658. mellyről Rákótz, látván a' maga erőtlenségét, 's következésképpen nem akarván a' hatalmas Szultánnal ujjat huzni, még 1657 a' Gyula Fejérvári Gyűlésen le mondott; meg is esmerték a' Rendei Rhédeit Fejedelmeknek, hanem olly fel tétel alatt, hogy II. Rákótz György, ha eránta a' Török Császár az ő közben járásokra, 's esedezésekre meg fog engesztelődni, a' fejedelemségbe ismét vissza állhasson, addig pedig az igazgatásba magát tellyességgel ne avassa, a' mit Rákótz meg ígervén, sőt petsétes levelével is meg erősítvén, minekutánna a' Rendeiktől el bútsúzott volna, Etsedre jött lakni. De minekelőtte a' Rendei a' Török Udvar Rákótz eránt meg engesztelték volna, Rákótz résszerént Rhédeinek azon tettén, hogy mikor a' Várat által vette, 's az ezekben lévő őrizeteket maga hűségére fel eskette volna, az esküvés formájába azt is bé tette, hogy a' várbeli Katonák a' Török Császár meg engesztelődése után is csak az Ország meg egyezésével fognak a' II. Rákótz György eránt való engedelmességre vissza térni, fel boszankodván, — résszerént pedig a' Gyulai Ferentz, Várad várbeli Fő vezér, a' ki, vala-

mint a' Jenői 's Szamos-Ujvári várak Kapitányai is, a' Rhédei Ferentz esküvés formája szerint a' hitet nem akarta le tenni, ösztönözése által, hogy t. i. ne engedné a' Fejedelemséget olly könnyen egy jobbagyának által, neki bátorodván, fegyveres népével bé ütött Erdélybe, és a' Medgyesi Gyűlésen, minekutánna a' szelid természetű Rhédey a' Fejedelemségről, mellyet a' nyughatatlan Rákótz ellené való fenekedéseit jól tudván, először is akaratja ellen toltak a' nyakára, le mondott volna, arra kényszerítette a' Rendekeket, hogy ötöt ismét Fejedelmeknek esmerjék meg, a' mit ezek féltekben meg is tettek és így

II. Rákótz György ismét bé állott a' Fejedelemségbe. Meg hallván ezt a' Török Császár IV. Mahomed nem tsak Rákótzinak magának, hanem egész Erdélynek is véres bosszút esküdött, és minekutánna a' Budai Basa, a' kinek a' Rákótz Erdélyből való ki kergetését meg parantsolta, kevés népével ettől meg verettetett volna, egy felől a' Nagy Vezért Mustafát küldötte Rákótz 's Erdély ellen tsak nem 100. ezer katonákkal, más felől pedig a' kegyetlen Tatárok Khámját, 's a' Moldvai, és Oláh Országi Vajdákat 1658. Tökélletesen meg is felelt küldetése tzeljének ez a' bárdolatlan Sereg, mert nem vólt Erdélynek egy egy siralmasabb állapotja, mint a' millyenre ekkor az emberiséget nem esmerő Törökök, 's Tatárok juttatták, kik nem tsak az élőkön gyakorolták kegyetlenségeket, hanem még a' holtaknak sem hagytak békét, kiyáltképpen Gyula Fejévaron, a' hol a' Fő emberek koporsóit fel törték a' benne találtatott drágaságokért, mint hogy hajdan a' halottakat igen gazdagon temették el; porrá lett ekkor az ott lévő Refor. Collegium is, a' honnan azután a' meg maradt tanuló ifjak, mivel az ellenség ellen fegyvert fogván, nagy ré-

szént le vagdaltattak, Nagy Enyedre vonták magokat Vásárhelyi Péter nevű Tanítójokkal. Ezen kegyetlen és egész Erdélyt bé kóborló, 's mindent a' mit utjában talált, minden irgalom nélkül fel prédáló ellenségtől tsak az egy Szeben maradt sér-tetlenül, mellynek erős várát nem tudván meg venni, a' magát ott meg huzó nemesség a' fel kon-tzoltatást 's a' Gyula Fejérvárról oda vitt levelek a' semmivé tétettetést el kerülték; a' többi része ellenben ezen szerentsétlen Tartománynak kisebb nagyobb mértékben kénytelenített az ellenség dű-hösségét érezni; maga pedig Rákótzai az alatt élőbb az Erdélyi Erdőkben, azután Magyar Országban lappangott imitt amott. Ezen nagy inségekben a' Rendei Bártasai Akos (Acatius Bartsai) nevű Kö-vetjek által a' Nagy Vezérhez folyamodtak, a' ki akkor Jenőn vólt, és kérték, hogy kegyelmezzen meg nekik, és ne jutassa őket vég pusztulásra. Meg tetszván Bartsai a' Nagy Vezérnek végre nagy ne-hezen kérésekre hajlott, de ezen terhes feltételek alatt: 1.) hogy Bartsai Akost esmerjék meg II. Rá-kótzai György helyett Fejedelemnek, és eránta tö-kélletes engedelmességgel viseltessenek; 2.) a' Tö-rök Császárnak esztendőnként 40. ezer arany adót küldjenek Konstantzinápolyba; 3.) a' háborúra tett költség meg térítése fejében 500. ezer Tallért fizessenek; és 4.) II. Rákótzai Györgyöt kezekre ke-ritvén, mentől előbb Bartsai kezébe adják. A' meg szorúlt Erdélyiek kénytelenítettvén hazájoknak a' vég pusztulástól való meg mentésére ezt a' keserves bé-kességet el fogadni, ennek első pontja szerint

Bartsai Akos lett Fejedelemmé 1658. a' ki 2000. Törököktől késértetve bémenvén Erdélybe, a' Se-gesvári Gyűlésben a' rendek megegyezésével bé is állott ezen hivatalába, 's ekkor a' Törökök és Ta-tárok pusztításai is megszűntek, kik számtalan Ke-

resztény rabokat fűzven rab lántzra, hazájokba vissza tértek; de tsak hamar ismét megjelent ez a' kegyetlen ostora Erdélynek, ezen már is pusztá Tartományba, mivel Rákóczi fájlalván, hogy a' Fejedelemségtől ismét elesett, hadi Sereget gyűjtött, Bartsait megtámadta 1659. Ez megijedven a' Török Császárhoz drága ajándékokkal követeket küldött, hogy tőle számára segítséget, és pártfogást kérjenek. A' Szultán IV. Mahomed tehát tüstént kemény parantsolatot küldött a' Temesvári Basához, Szejdi Amháthoz, hogy minden késedelem nélkül Rákóczi ellen induljon, a' ki azonnal fel is kerekedett és 1660. Szarvasnál a' Keres vízen által költözven legelőször is a' Rákóczihoz szító Hajdukon akart bosszút állani. Levelet irt annak-okaért hozzájuk, hogy engedelmességek jeléül elő kellőbb embereiket minden Városok küldjék hozzá a' Táborba. Teljesítették is volna a' Basa kívánságát a' Hajduk, ha Gyulai Ferentz a' Váradi Vár Fő Igazgatója le nem verte volna őket arról, azon ígérettel ketsegtetvén, hogy a' Váradi, és Kállai Vár Örző Seregekkel 's a' szomszéd Vármegyék segítségével a' Törököket vissza fogja verni: de meghallván Gyulai a' Törökök sokaságát, ki se mert a' Várból bujni, hanem azt tanátsolta a' Hajduknak, hogy keressenek a' holt tudnak magoknak, valamelly bátorságos menedek helyet, a' mit a' reménységekben megsalattatott Hajduk meg is tettek, egész házok népével a' Potsaji, Székelyhidi, Váradi, Etsedi, 's Tokaji Várakba költözvén. Az üres Hajdu Városokat felégetvén a' Basa, Debreczen alá jött, abban a' gyanúban lévén, hogy a' Hajduk nagy részént ott rejtették volna el magokat, melly magát a' felégetéstől és felpredáltatástól 100. ezer Talléron váltotta meg. Innen Erdélynek vette útját, de ismét vissza tért, mivel a' Po-

tsaji Várbeli Örizet Seregének hátul maradt részét megtámadta, 's egy néhányat le is vágott katonái között, mellynek megbosszúllására a' Basa Potsaj alá ment, azt megvette, 's a' benne lévőket egyről egyig kardra hányatta. Hasonló bosszút akart állani a' Székelyhidi Örizeten is, melly az Erdély felé vonuló Török Seregére más felől tsapott vólt reá, de itt felsült, mivel a' Várbeliek hatalmasan ellent állottak, kiken e' szerint bosszúját nem tölthetvén, a' rétek 's nádas mofsárok közt lappangó szegény lakosokat kerestette fel, és többet tett dühössége áldozatjává 4. ezernél, résszerént fegyver, résszerént a' Nád felgyujtása, 's résszerént a' mofsárokbá fulasztás által. Magyar Országban elkövetett kegyetlenségei után ismét Erdély felé indúlt, a' hová beütvén, Rákóczival, a' ki minekutánna a' Bartsai pártján lévő Szeben Várossát hijában ostromolta volna, a' Törökök beütésének hírére ezeknek eleikbe akart jöni, Kolosvárnál Gyalu, és Fenes közt öszve találkozott, 's Május 22-kén megütközött, melly tsatában a' Rákóczi Sereg a' négyszerte is több Törököktől Oroszláni viaskodása mellett is megverettetett, sőt maga is midőn szaladó népét, a' vissza fordulásra akarta volna buzdítani, 's egy árkon ugorván keresztül, a' Sisakja fejről lehullott volna, a' fején sebet kapott, melly miatt Nagy Váradon, a' hová a' tsata mezőről kotsin vitetett, sok nyughatatlanságok közt töltött életének 7. Jun. 1660. 40. esztendőskorában a' halál végét szakasztotta. A' szerentsétlen II. Rákóczi György halála után ismét

Bartsai Ákos lépett a' Fejedelemségre, minekutánna Ali Basától, — a' kit a' Török Császár, semmit se tudván a' fellyebb le irt győzedelmekről, a' Szejdi Basa vezéri hivatalából ártatlanúl való letétettetése után emelt a' Temesvári Basaság-

ra, — a' Nagy Váradi Vár megvétele után szabadon bocsátatott volna. De a' másodszori Fejedelemségre jutása se volt az elsőnél szerentsésebb, mivel még fogságban léte alatt gyakori leveleivel arra kérte az Erdélyieket, hogy a' Kemény János Tanácsára halgassanak 's a' Magyaroktól segítséget kérjenek, mellyet meg is nyertek; vissza nyervén pedig szabadságát Bartsai, az Erdélyi rendeket a' segedelem kérésért, mint ha ő arról semmit se tudott volna, megpirongatta, mellyel sokakat magára haragitott; de legnagyobb ellenségei voltak a' Székelyek, a' kik a' Bartsai Ákos Testvérének Gáspárnak rajtok elkövetett erőszakoskodásai miatt, a' Bartsaiakat éppen nem szenvedhették. Ezek tehát, minekutánna Kemény Jánost, — a' ki a' Tatórok rabságából kiszabadulván, ekkor Magyarországban résszerént az Ipa a' Palatinus Vesselényi Ferentz, résszerént a' maga Jóságaiban, nevezetesen Aranyos-Medgyesen (Szathmár Vár.) lakott, — egy felől a' többi Erdélyiek, — kik a' roppant Török adót, melly Bartsai Ákos alatt szaporodott olly igen nagyra, felette megunták, — más felől pedig azok az Erdélyi Nemesek, a' kik a' Törököktől, és a' Bartsai Ákostól való félelem miatt Magyarországba bujdosnak ki 's most mint számkivettettek, úgy éldegéltek itt, a' Fejedelemség elfoglalására ösztönözték, 's Erdélybe hívták, és ez engedvén a' hívásnak a' Rákóczi elszéledt katonáit is öszve szedte és valósággal bé is ütött volna, tüstént mellé állottak. Kemény János megjelenvén Erdélyben hogy ezen tselekedetének valami szint adjon, azt hirdette ki, hogy ennek okai, a' Bartsai Ákostól, a' ki az ő Erdélyi Jóságait elakarta foglalni, szenvedett méltatlanságok 's Erdélyben a' közönséges bátorság, és tsendesség helyre állítása voltak. Ekkor a' vele egyesülő Székelyekkel meg-

támadta a' Bartsai Ákos Seregét, melyet az Öttse Bartsai András vezérlett, a' kit, a' megtámadtatásról nem is álmodván, megvert, és Bartsai Ákost Görgénybe békerítván, megszorította. Látván Bartsai, hogy semmi segedelme nem érkezik, a' Kemény János unszolására és kényszerítésére a' rendeket a' neki tett esküvés alól feloldozta, a' kik a' Bartsai erről szolló levelét olvasván, a' Szász Régeni Gyűlésben Magyar Gyező-Monostori

Kemény Jánost Fejedelmekké is választották 1660. mely Múltóságában a' Török Császár nem akarván ötet megerősíteni, I. Leopold Császárhoz folyamodott pártfogásért, melyet meg is nyert. Azonban Bartsai se mulatta el a' Fejedelemség vissza szerzése felett a' Török Udvarral alattomban tanátskozni, a' mit megtudván Kemény János, elébb a' Besztertzei, azután a' Medgyesi Gyűlésen panaszt tett a' Bartsai ellene való áskálódásai miatt a' Rendek előtt, a' kik a' Kemény panaszát igazságosnak esmiervén, a' rendek eránta való hajlandóságában bizakodó Kemény azt kívánta Bartsaitól, hogy Görgényi Várába a' hol tartózkodott, 's magános életet élt, az ő őrizetét botsássa bé; ezt teljesítván Bartsai, még se hitt neki Kemény, hanem már most azt kívánta, hogy a' mellette lévő Katonákat is, mivel ezekre neki, mint magános embernek szüksége nints, botsássa el magától; ezt is megtette Bartsai; de ezzel sem elégedett meg Kemény, hanem szoros rabságba tévén, Kővárra akarta vitetni őrizet alá. A' Török Császár ugyan is mihelyt megtudta Bartsainak a' Fejedelemségről való lemondását, több izben izent Kemény Jánosnak, 's azt kívánta tőle, hogy a' fiát kezesnek küldje, maga pedig Temesvárra menjen a' Fejedelemség jeleinek, mellyek egy Buzogány és Zászló voltak, Ali Basától való által vételére, de ezek-

re Kemény azt felelte, hogy ha az Erdélyre vetett adót elengedi, úgy elfog Temesvárra menni, külföldben pedig nem. Ez a' kedvetlen válasz a' Nagy Urnak természetesen nem tetszett, parantsolatot adott annakokáért tüstént Ismael Budai Basának, hogy Keményt a' Fejedelemségtől fossa meg, 's abba Bartsait állítsa vissza. Hogy tehát a' Török Vezér Bartsait ki ne szabadithassa Görgényi fogásából, 's Fejedelemmé ne tehesse, azért akarta ötet Kemény Kővárra küldeni, de oda meg nem érkezhett, mivel az úton a' Kemény pártján levőktől Répa nevű helységnél meggyilkoltatott 1661. Azonközben a' Török Sereg már Erdély határaiban járt, mellynek egy részét Kemény János az I. Leopold Császár Vézere Montecuculi segítségével megverte, de minekutánna Montecuculi nem akarván a' Császár népét illy elpusztult Tartományban éheztetni, magát vissza huzta, 's Ali Basa ennek hírére Erdélybe beütött volna, Kemény János nem lévén Katonái a' tsata mezőn többé meg nem jelenhetett, hanem Magyar Országba szaladt az ötet nyomba kergető Tatárok 's Ali Basa előtt, a' ki, minekutánna az elébb Huszton tartózkodó, azután Tokajba illantó Keményt sehol utól nem érte volna, Nagy Bányáról a' meddig jött, vissza tért Erdélybe, 's ott a' Szászok követeknek javallására, Apafi Mihályt Ebesfalvi Kastélyából magához hivatván Erdélyi Fejedelemmé tette a' rendek köz akaratjával 's megegyezésével 20. Nov. 1661. Csak a' Székelyek nem akarták Apafit Fejedelemnek megesmerni, de a' kik a' Kemény János mellett való hűséget, 's a' neki letett hit megtartását igen drágán fizették meg, mivel Ali Basa kiűtvén földökre azt tüzzel vassal mind addig pusztította, míg az Apafi eránt való engedelmességre meg nem esküdtek. Így egész Erdéllyel Apafit Fejedelemnek meg-

esmertetvén, vissza ment Ali Basa Temesvárra téli Kvártélyra, az új Fejedelemnek csak 2000. Törököket hagyván védelmezésére. Megtudván a' Török őrizet kevés voltát Kemény János, sem tanácsosai javallásokra, sem az Erdélyiek 's Apafi intéseire, 's kérésére, hogy a' hatalmas Török nemzetet ne ingerelje fel ismét maga 's a' már is siralmas állapotra jutott Erdély ellen, sem azon ígéretekre, hogy Erdélyi jószágai birásában meg nem fog háboríttatni, sőt ha a' Török Udvar eránta megengesztelődik, a' rendek az eránta való engedelmes-ségre viszont vissza fognak térni, mind ezekre mondom semmit se hajtván 5. ezer tulajdon katonáival, 's 3. ezer Németekkel 3. Jan. 1662. Erdélybe tette, hogy Apafit Segesváron békerítse 's ostrom alá vegye. Apafi Ali Basához folyamodott segítségért, a' ki Kutsuk Jenői Basát, egy prédáláshoz szokott kegyetlen embert küldvén Erdélybe, ez véletlenül a' Nagy Szőlös alatt táborozó Kemény János Seregére ütött, éppen mikor a' Katonák ebédelni akartak. Szerzte széllyel lévén a' Kemény Katonái a' jel adásra öszve nem gyűlhettek olly hirtelen, mint a' szükség kívánta, 's a' mi keveset hadi rendbe állíthatott is, csak hamar zavarodásba jött a' nagyobb Török erőtlől nyomattatván. E' szerént a' Kemény János Serege megverettetvén, futásnak eredt, mellyet látván Kemény tüzes viaskodása után maga is szaladásra vette a' dolgot, melly alkalmatossággal Lová megtántorodván leesett arról, 's öszve tapodtatott 23. Jun. 1662. — A' Kemény János szerentsétlen halála után

I. Apafi Mihály minden akadály nélkül meg erősödvén a' fejedelmi méltóságban, I. Leopold Császárhoz követeket küldött, és arra kérte, hogy a' még Kemény János segítségére még jelent Montecuculi által Erdélyben hátra hagyott vár őrző

Seregeket hozná ki, a' mit meg nem nyervén a' Kutsuk Basa alatt lévő Törökökkel Kolosvárt, mint a' Császáriak leg nevezetesebb erősségeket ostrom alá vette; de ámbár tüzesen ostromolták is azt a' Törökök; még is ellent állottak azoknak a' várbán lévő, melly vitézségek a' Császáriaknak, az Ostromlóknak a' vár meg vétele felől való reménységeket semmivé tévén, a' meg boszankodott Törökök a' tér helyeknek estek és a' körül belül lévő városokban 's falukban kegyetlen pusztítást vittek véghez, és igen nehezen tudta Apafi a' Török Császárnál ki eszközölni, hogy ezen rabló tsoport, 's Szövetségeseit, és ellenségeit egyaránt Sanyargató durva nép Erdélyből ki takarodjon 1663. A' mire Apafi erővel, és fegyveres néppel reá nem mehetett, azt azután minden fáradság nélkül el nyerte; a' Császári vár örző Katonaság ugyan is hó pénze vagy 'Söldja ki nem adattatván, ingyen nem akart szolgálni, mellynél fogva fel zendülvén 's tulajdon fő tisztjeit a' várakból ki kergetvén, Apafihoz állott 's neki hűséget is esküdött. E' szerint a' tsendesség Erdélyben nagy nehezen helyre állott, de ez a' békesség jóltévő következéseivel tsak 1682-ig élhetett, midőn a' Tököli Magyar Országban támasztott zenebonája Erdélybe is be hatott; Apafi ugyan is Tökölinek I. Leopold ellen, a' Teleki Mihály vezérlése alatt segítségeit küldött; de minekelötte ezen tette Erdélyre nézve veszedelmes következéseket szült volna, a' dolgot egy felől ugyan ismét jóvá tette, mert minekutánna Tököli a' Császáriaktól a' Törökökkel együtt meg verettetett volna, segítő seregét vissza parantsolta, és Károlyt, -a' Lotharingiai Herczeget, az Austriai hadi nép vezérét, nem tsak barátságosan fogadta, hanem ennek jelen létében 27. Octob. 1687. látván az I. Leopold fegy-

verének a' Törökökön való győzedelmeit, Erdélyt a' fellyebb említett Telekinek*), a' ki a' rendek előtt nagy tekintettel birt, okos tanácsára, a' Császárnak ajánlotta, olly fel tétel alatt, hogy ez a' rendek jussait, és szabadságait, 's az oltalmába ajánlott Apafi familiából származó Fejedelmeket védelmezni köteles legyen, ha pedig ez egészen ki hal, a' Fejedelemség örökség szerént való jussal az I. Leopold maradékára szálljon, sőt a' következő 1688. esztendőben a' Császári Sereg fő vezére Karaffa Gróf arra is reá vette Apafit, 's az Erdélyi rendeket, hogy a' Török Felsősegről nyilván le mondanának, és az Austriai seregeket, mellyeknek eddig csak a' falukban vólt szabad tartózkodniok, a' várakba 's erősségekbe is bé bortsátanak: más részről ellenben belső lázzadásra adott okot, mivel ez a' dolog a' Brassóiaknak tellyességgel nem tetszett, a' honnan Tanácsossaitak fogságba tévén, fegyvert fogtak a' Császáriak ellen; de önnön veszedelmekre, mivel Veteráni Gróf, a' Német Katonáság vezére, seregével hirtelen rajtok ment, 's a' zendülést el nyomván, a' zenebona támasztók fejeinek Beernek, és Steinnek a' három nemzetekből, u. m. Magyarokból, Székelyekből, és Szászokból választott Birák ítélet hozások szerént fejek vétetett, mellyet látván a' Brassói polgárok mindnyájan a' Császár hűségére esküdtek. Ezek után I. Apafi Mihály nem sokkára az az 1690. meg holt; jó emlékezetet hagyván maga után; ugyan is jámbor, és szelid erköltsü

---

*) Az Erdélyieknek az I. Leopold eránt való hűségre, és engedelmességre térések ki eszközléséért, Teleki Mihály Római Szent Birodalombeli Grófságot kapott, melly titulussal ez a' valóban sok, mind a' tudományokra, mind a' polgári társaságra nézve, fényes érdemekkel ékeskedő férfiakat mutatni tudó familia 1806-ig élt, midőn a' Német Birodalomból Német Szövetség lett, 's Felsőges Urunk a' Német Császári titulus helyett, Austriai Császári titulust vett fel.

ember volt, a' honnan mind a' Német, mind a' Török Császár, mind pedig az Erdélyiek szerették, és a' Kemény János halála után senki se is háborította meg tsendes uralkodásában, az egy Bánfi Dienesen kívül, a' ki fel fuvalkodott, 's igen gazdag ember lévén, a' jámbor Apafi ellen fel támadt, de az egész dolognak, a' most említett Bánfi Dienesnek a' Bethleni várba történt feje vétetése, végét szakasztotta. Különös dicséretet érdemel ezen kívül még Apafi a' tudományok, 's a' tudósok kedvességéért 's gyarapításáért is, a' Debreczeni Collegiumnak nevezetesen esztendőnként 5. ezer kő sót adott 's a' Sáros - Pataki Oskolát, mellyet Báthori 'Sófia 1672. onnan ki mozdított, Erdélybe bé fogadta, 's a' tanuló ifjaknak a' Gyula Fejérvári Collegiumban helyet adott. Követte a' Fejedelemségben a' fia

II. Apafi Mihály, ennek hűségére minekelötte a' rendek meg esküdtek volna, jóllehet az I. Leopold Császár helyben hagyását az I. Apafi Mihállyal kötött egyeségnél fogva bizonyoson reménylették is, előbb mindazáltal a' Fogarasi Gyűlésből, a' hol az új Fejedelemnek tejendő esküvésen tanácskoztak, egy Nagy Pál nevű fő embert Bétsbe küldöttek, hogy a' II. Apafi Mihály fejedelemségben való meg erősíttetését eszközölje ki. Azomban míg Nagy Pál a' reá bizott Követséggel foglalatoskodott, új veszedelem fenyegette Erdélyt; helyben nem hagyván ugyan is a' Török Császár Erdélynek tölle való el pártolását, ismét vissza akarta azt az eránta való engedelmességre téríteni, a' honnan Tököli Imrét, a' Magyar Országai békételenek fejét Erdélyi Fejedelemnek nevezte ki, a' ki egy Törökökből, 's Tatárokból álló sereggel Erdélybe 20. Aug. 1690. be ütven, Heislerrel a' Német, és Teleki Mihállyal, az Erdé-

lyi hadi nép fő vezérével meg ütközött, és hosszas vér ontás után nem csak győzedelmet nyert a' Császáriakon, hanem magát Heislert és Doriát is (egy másik vezért) el fogta, Teleki Mihály pedig az ütközetben el esett, melly szerentséje által fel fuvalkodván, Tököli Fejedelemnek kezdte magát neveztetni; de a' millyen könnyen el jutott a' fejedelmi méltóságra, éppen olly könnyen 's hamar el is esett attól, mivel a' Bádeni Márkgróftól Lajostól meg verettetvén, Oláh Országba való futása által mentette meg életét 4. Dec. 1691. 's következőképpen a' fejedelemségtől végképpen el tsepent. Ismét hatalma alá hajtván I. Leopold Erdélyt; Apafit a' Fejedelemségben meg erősítette ugyan, de gyenge ideje miatt XII. Tanácsosokból álló Kormány széket (Gubernium), mellynek fejévé vagy Erdély Gubernátorává I. Losontzi Bánfi Györgyöt tette, rendelt melléje 9. Apr. 1692. Ugyan ezen esztendőben vétetett bé a' Szebeni Gyűlésen a' Leopold Császár parantsolatjára Bethlen Miklós által 1691. készített Leopoldinum Diploma is, melly az Ország levél tárába tevőd-vén bé, Erdély mind polgári, mind vallásbeli szabadságának mind e' mái napig fundamentoma. Azon 18. Czikkelyék, mellyekből ez a' Királyi függő petsétes levél áll, ezek:

1) Az ifjú Apafi Mihály Fejedelemségéről való bizonyossá tétel, ha arra való lessz.

2) Hogy több Catholicus Szerzet bé nem megy Erdélybe, azon Szerzeteken kívül, mellyek addig ott voltak.

3) A' régi Királyok, és Fejedelmek ajándékozásinak meg erősítése.

4) Az Erdélybe bé vett szokásoknak, Törvényeknek, Törvénykezéseknek, és addig való szabadságoknak meg erősítése.

5) A' helybe hagyott és öszve szedegette-tett Rendeléseknek, és a' Szászok különös polgári jussaiknak meg erősítése.

6) Mindenféle Tisztségekre tsak a' Hazafiak állittatása.

7) A' hűségtelenség, és magva szakadás jussán keresett jószágoknak az érdemes Hazafiaknak való ajándékozása.

8) A' Fő Tisztségekre való minémüések.

9) A' Tanács Tábla, és az Itélő mestereknek felállittatása.

10) Az Erdélyi Gubernátor Hivatala.

11) Minden esztendőben Ország Gyűlések tartása.

12) Az Ország esztendőnként való adója.

13) A' rendes adón felyül való adóknak eltöröltetése.

14) A' Székely Nemzet Szabadsága.

15) A' Szabad Kereskedésnek meg engedése.

16) A' Dézmák árendájának a' birtokosoknál való meg hagyása.

17) Az Erdélyben lakó Német oltalom Se-regeknek jobb rendbe való szedések.

18) A' Szász Nemzeten való postálkodásnak, és ingyen való gazdálkodásnak el törlése. — II. Apafi Mihály a' Fejedelmi méltóságot kevés ideig használta, mivel némelly zavarásban halászni szerető Urak I. Leopold Császár előtt azzal vádolván el, mintha a' Török Udvarhoz volna hajlandó, minden izetlenkedés el kerülése végett feleségével Bethlen Katalinnal Bétsbe ment lakni, 's a' fejedelemséget Leopoldnak engedte által, ő pedig Rőmai Szent Birodalombeli Herczeg titulussal 's 10. ezer forint esztendei fizetéssel Bétsbe maradt egész haláláig, a' hol 1713. maga, 1714. pedig a' felesége is minden örökös nélkül meg hóltak.

E' szerint a' két Apafiakkal való kötés, 's a' rendek ebben való meg egyezése szerint a' Fejedelmi méltóság

I. Leopold Császárra szállott, a' ki Erdélyhez való jussát, a' Török Udvarnak a' Karloviczban 1699. kötött Békesség pontjai szerint egész Erdélyről való le mondása által is, meg erősítette. Ez idő óta Erdélynek, mellynek Mária Thérézia Nagy Fejedelemség nevet adott, Magyar Országgal ugyan azon uralkodói lévén, lássuk

7. Magyar Ország Históriáját,

mellyben az eddig elő adott Státusok Történeteik leírása is, mint egy közép pontban, az ezzel való egyesülések idejétől kezdve, össze huzattatik.

A. B e v e z e t é s.

Az a' tartomány, mellyet ma Magyar Országnak nevezünk a' hajdani Pannóniának, Dáciaának, Nagy Morva Országnak, és a' Jászok birtokának tette egy részét. Ezek között: 1) Pannónia a' Cetius hegye, az Ister vagy Duna, és Száva vizek közt feküdt és felsőre, 's alsóra osztatott; amazt Első Konzuli Pannóniának nevezték a' Rómaiak, 's Austriának, Styriának, Kárinthiának, a' Cetius hegyén innen lévő Kárnióliának egy részét, a' túl a' Dunán eső Magyar Országot a' Rába vizéig, 's Horvát Országnak nagy részét foglalta magába, ennek pedig Második Konzuli Pannónia neve volt, és a' Dunán túl lévő Magyar Ország többi részéből, melly a' Rába, Duna, és Dráva közt fekszik, továbbá Tót Országból, és Boszniából, 's Szervíának Belgrád körül eső részéből

állott. Mind a' kettőnek a' Dráva, és Száva közt fekvő része vízközi, parti Pannóniának, Száviának, és Valeriának is neveztetett, melly utolsó nevét vagy Illyricumnak Valeria nevű várossától, vagy a' Diocletianus Római Császár Valeria nevű leányától kapta: — 2) Dáciát határozták, északra a' Karpát hegyei, és a' Hierasus vagy Pruth vize: el osztatott parti, — melly ma a' Tiszán túl lévő Magyar Országot, közép, — melly Erdélyt, és hegy allyi (alpestris) — melly most Moldvát, és Oláh Országot teszi, — Dáciára; — 3) Nagy Morva Ország az Albistól (Elbe) a' Garanig terjedt ki; — végre 4) a' Jászok földje a' Garan, és Tisza vizek közt feküdt. — A' mai Magyar Országot tévő részeit ezen tartományoknak külföldféle nemzetek lakták; leg régibb lakosai voltak pedig a' Pannónok, Gepidák, Géták, Morvák vagy mint akkor neveztetek Márahanusok, Jászok, Dákusok, és más Szarmata, 's Tót eredetű népek, kik természeti szabadságokkal ténnyességben éltek egész Augustus Római Császárig, a' kinek Uralkodása alatt kezdtek először esmeretesebbek lenni. Augustus ugyan még nem éreztette vele a' Római fegyvereket, de az őtet fel váltó Tiberius, utóbb pedig Trajanus K. Sz. után az I. Században a' mostani Magyar Országot meghódoltatták, melly idő óta ez Római Uraság alatt volt, a' Vandalusoknak, és Gothusoknak a' Római birodalomba való bé ütésekig, kik a' belső zürzavarok miatt romlásához siető Birodalom gyáva Császárai alatt meg telepedtek abban 's bírták is a' IV. Századig, midőn

B. A' Hunn us ok

Krisztus Születése után 374. esztendőben Balamber vezérek alatt, a' Caspium Tenger és Mo-

eotis tava közt fekvő lakó helyyekekből, — a' hova eredeti hazájokból, melly a' Chinai Birodalommal volt határos, vándoroltak ki, a' Peustól, egy párt ütő Hunnus vezértől, Országából ki üzetetett Punuchus vezérlése alatt 93. eszt. — a' felette való el szaporodás miatt 1,080,000-en fel kerekedvén, Európába jöttek. Az utjokban lévő Nemzeteket, résszerént meg győzvén, résszerént magokhoz vévén, a' Gothusokra ütöttek, a' kik a' Dnieper vagy Boristhenes vizétől Délre a' Dunáig, nap nyugotra pedig a' Tiszáig fekvő földet, és így a' mai Oláh Országot, Moldvát, Erdélyt, Magyar Országnek Erdéllyel határos részét a' Tiszáig, és a' Fekete tenger mellett lévő tartományoknak északi részét birták. Először is a' nap keleti Gothusokat (Ostrogothi ezen Német szótól „Ost“ napkelet) támadták meg, kiknek Dárcziában lakó Királyok Amarnarich vagy Ermenerich a' rajta erőt vevő Hunnusoktól való féltében maga magát meg ölvén, el foglalták Dárcziát, 's a' többi tartományokat is egészen a' Dunáig. Azután a' Vizigothusokat vagy nap nyugot felé lakó Gothusokat (neveket ezen német szótól kapták, West az az nap nyugot), kiket Moesiában Valens Császár telepített meg, akarták meg támadni. Ezeknek két Királyaik voltak, u. m. Athanaricus és Fritigernus. Értésekre esvén a' Vizigothusoknak a' Hunnusok Szándéka, annyira meg rémültek, hogy lakhelyeket oda hagyván, a' Dunán által akartak költözni, 's a' Duna partjára gyűlvén, Valens Császárt kérték, hogy botsása által őket. Valens ezt Fritigernusnak meg is engedte, a' ki a' Tasfalusokkal által költözött a' Dunán, Athanaricust ellenben nem botsátotta keresztül az alatta lévő Tervingekkel, minthogy annakelőtte háborúja volt vele, a' honnan Athanaricus Dárcziába vonván magát, itt hihető önként meg adta a' Hun-

nusoknak magát 's ezektől barátságokba felvétellett. Dáczíát a' Hunnusok e' szerént K. Sz. után 376. elfoglalván, innen Moesiába 's Thráciába több ízben béűtöttek, sőt a' fellyebb említett Fritigernussal; a' ki Valens Császártól elpártolt, kezét fogván, nem csak győzedelmeskedtek a' Római hadi Seregen, hanem magát Valenst is, midőn egy kunyhóba bujt volna belé égették 379. Ezen szerentséjekben elbizván magokat, Nagy Theodosius Császár Uralkodása idejében már nem csak Thráciát, hanem Görög Országot is kezdték háborgatni, de ez a' vitéz Császár 379. őket igen megvervén, többé ellene fegyvert fogni nem merték. A' Balamber 387. történt halála után Charaton lett a' Hunnusok Vézére, a' ki Theodosiussal barátságban élt. Ezt követte 400. Uldinus, vagy Udinus, a' ki Arcadius Napkeleti Császártól segítségül hivatván; Gainát megverte, és Konstantinápolyt a' Gothusoktól való félelemtől megmentette. Olasz Országban Radagaisust, a' ki a' Gothusokkal, 's más barbarus nemzetekkel egyesülvén nagy pusztításokat vitt véghez, meggyőzte; és Seregét széllyel verte 406. Uldinust, Mundzuchus, vagy más néven Bendeguz váltotta fel 411. Ennek viselt dolgairól ugyan a' História halgat, annyi mindazáltal bizonyos, hogy a' Rómaiaknak függésben kellett tőle lenniük, mivel Aetiust kezesül adták neki, a' ki az ifjú Attilával együtt nevelődvén fel, a' Hunnusok hadakozások módját, 's mesterségét is megtanulta egyszer'smind, és a' mint alább elő fog adódni Attilának veszedelmes vetélkedő társa lett; melly kezeség adást a' Rómaiak önként bizonyosan nem tselekedtek, hanem ha kénytelenségből. Mundzuchus meghalván, a' Hunnusok Országát 428. táján a' fiára Attilára hagyta, a' ki nemzete tekintetét 's hatalmát a' legmagasabb pólzra felvitte, és a' Hun-

nus nevet rettenetessé tette. Ez először az Octár, és Ruás Tutorságok alatt kezdett az Öttsével Blédával vagy Budával együtt uralkodni, meghalván pedig, minekutánna a' Jászokat (Jazyges) 's több Duna mellyéki népeket meghódoltattak, 's az Ország határait kiszélesítették volna, a' Tutorai, nevezetesen Octár 430. és Ruás a' tőle elpártolt, 's a' Napkeleti Császárhoz II. Theodosiushoz álló Amaldzurok ellen való táborozása alkalmatosságával 434. maga vette által Attila a' Kormányt, mintegy 30. esztendő korában, az Öttsét Budát megölven, melly tselekedetének okát tudni nem lehet. Mihelyt a' fő hatalmat kezébe vette, tüstént megtámadta II. Theodosiust, hogy a' Ruással kezdett hadnak véget vessen; hanem a' Császár, a' már Thráczíában prédáló Attilához követeket küldvén, vele békességre lépett, a' többek közt azon feltétel alatt, hogy a' Görögök neki esztendőnként 700. font aranyot fizessenek. Megígérte ezt II. Theodosius, de vagy meg nem tartotta, vagy Attila minden igaz ok nélkül belé akart kötni, az egyeség felbomlott 's Attila a' Napkeleti Birodalom Tartományaiba 447. béütvén, a' Császáron, a' kit véletlenül támadott meg, győzedelmeskedett, Moesiát, Thráczíát, és Illyricumot feldulta, és egész Thermopylaeig nyomult. Hogy tehát Theodosius Birodalmát több veszedelmeknek tárgyúl ki ne tegye, Maximinus és Orestes két fő emberét követségbe küldötte Attilához, kik tőle akármelly terhes feltételek alatt is békességet kérjenek; de szerentsétlen kimenetellel, mivel a' tolmács Bigilás a' II. Theodosius rendelese szerént 100. font aranyot osztogatván ki az Attila test örző Katonái közt, ezeket az Attila meggyilkolására kiakarta bérelni, a' mi kitudódván Attila Theodosiusnak ezen tettéért a' követeken méltóképpen bosszút nem állott, hanem megelégedvén a'

Bigilás tömlőtbe vetésével, a' Császár alacsony-ságát azzal bosszúlta meg, hogy Orestest a' nyakába akasztott pénzes erszénnyel küldötte haza, ez által hit szegését kívánván a' Császárnak szemére háyni. Theodosius szándékának napfényre jövésén megijedvén, ismét követeket küldött Attilához, kik gazdag ajándékok és sok kérések által nagy nehezen végre megengesztelték ötöt, esztendei adót ígervén neki; hanem a' békesség hasznával Theodosius nem élhetett, mivel a' következő 450. eszt. megholt, Martianusra hagyván a' Császári Méltóságot, a' ki ám-bár kereken megizente Attilának, hogy ő a' II. Theodosiustól ígért adót nem fizeti, Uralkodásának egész ideje alatt a' Hunnusoktól még is nyugodalomban élt, minthogy Attila a' Napnyugoti Birodalmot tette prédálásainak tárgyává, e' következendő okok-nál fogva a) hogy Honoría, a' III. Valentinianus napnyugoti Császár testvér huga Attilának alattom-ban gyűrűt küldvén, magát neki feleségül ajánlot-ta, és jegybe a' Napnyugoti Birodalom felét ígér-te, hanem ezen házasságot Valentinianus véghez menni nem engedi; b) meghalván Clodio a' Francusok Királya, az Országot Meroveus, az ifjabb fia akarja elfoglalni, a' kit tzeljában a' Rómaiak vezére Aetius is segítene; az idősebb Clodio ellen-ben, a' kinek kellene igazság szerint az Országlás-ra jutni, ötöt hívta segítségül, következésképpen két ellenkező fél pártját védelmezvén, tsak fegyver által lehet a' dolgot eligazítani. Megtudván az Attila rettenetes készüléteit III. Valentinianus, az akkor Frantzia Ország déli részeiben lakó Vizigothusokkal, — a' kik ellen szándékozott egyszer'smind Attila, az Afrika szélén és Spanyol Országban megtelepedett Vandalusok Királyának, Gensericusnak kérésére menni, — és a' Meroveus pártján lévő Francusokkal egyesítette magát. Attila hasonlóképpen

több nemzetekkel, u. m. az Ostrogothusokkal, Gepidákkal, Quadusokkal, Herulusokkal, Marcomannusokkal és több másokkal állott szövetségbe és 800000. főből álló roppant hadi Sereget állított ki, mellyel 451. megindulván, először is Pannóniát foglalta el, azután Német Országba ütött bé, a' hol szörnyű prédálást vivén véghez, egész Frantzia Ország közepéig, nevezetesen Orleansig benyomult, a' honnan értésére esvén az Aetius Rómaiakból, Alanusokból, 's Vizigothusokból álló Seregének felé való közelgetése, vissza huzta magát 's Campániában a' Catalaunumi (Chalons sur Marne) térségen táborba szállott, a' hová megérkezvén Aetius is Theodosius a' Vizigothusok, Sangibanus az Alanusok, és Meroveus a' Francusok Királyaival 's ezeknek segítő Seregeikkel, megütközött a' két hatalmas Vezér egymással és a' reggeli 9. órától fogva, késő éjtszakáig tartott iszonyú vérontás 's a' két részről 180. ezer bajnokoknak, — kik közt volt Theodoricus a' Vizigothusok, és Gundaricus a' Burgundiaiak Királya is, — elesése után is, tsak nem egyenlő hadi szerentsével választotta el a' setétség a' két Sereget egymástól. Közönségesen mindazáltal Attila tartatik meggyőztetett félnek, mivel táborát kaszás szekerekkel körül vevén, többé reá nem mert abból az ellenségre ütni, és lovasainak nyergeit rakásra hordatta, hogy azon esetben, ha Aetius reá fog ütni, azokat felgyújtsa, maga pedig a' lángok közé ugorjon; de Aetiusnak sem lehetett jobb dolga, mivel sem az ütközetet nem merte megújítani, sem a' Német Országot pusztító Attilát üldözni nem mérésezte. A' következő 452. eszt. Honoriától ösztönöztetvén, Olasz. Országot tette tsata piattzá; legelőször is Aquileja, melly kapuit előtte bezárta, érezte a' Hünnusok hatalmát, kik ezt a' szerentsétlen Várost hosszas ostrom után, — mellyet

már abba akartak hagyni és csak egy a' fiait vivő Gólyának a' városból való ki repülését jó jelnek magyarázván, ujitottak meg ismét, — végre még is meg vették és kegyetlenül fel dulták. Innen Attila Ravenna, Padua, Mediolanum Mutina, 's több más Olasz Országi városok alá menvén, ezeket is önként való feladás által el foglalta, sőt már Rómát magát szándékozott meg venni, de Katonái meg lévén prédával terhelve, nem igen mutatták a' további Olasz Országban való kóborlásra kedvet, azomban meg hallotta Aetiusnak a' nap keleti Császár Martianus segítő seregével való közelgetését is, és így ezen okoknál 's nem a' Nagy Leo Római Pápa előtt való meg rémülése miatt (mint némelly Történet írók írják) vissza tért Dárcziába, hogy Aetius az ő othon nem léteben ötlet onnan ki ne szorítsa. Haza jövéen Dárcziába, midőn Ildicoval, kit némellyek a' Baktrianusok, némellyek pedig a' Francziák Királyok leánnyának állítanak, menyegzői pompát tartott volna, az orra vére, melly gyakran meg szokott indulni, a' torkára folyván, meg fult 454. és három egymásba helyezettett koporsókban, mellyek közül a' belső arany, a' középső ezüst és a' külső vas vólt, el temettetett.

Az Attila halála a' Hunnuszok Országának végső romlását is maga után huzta; a' Creca nevű feleségétől való három fiaí Ellák, Dengezich és Irnák vagy Hernák ugyan is az attyok roppant Birodalmat a' köztök támadt vissza vonások által el veszítették; Dengezich t. i. az Ország fel osztatását sürgette, Ellák ellenben azt tellyességgel nem akarta, hanem maga szeretett volna az egésznek Ura lenni; ebből tehát természetesén meg hasonlós lett a' testvérek közt, sőt utóbb egymás ellen is támadtak, a' mit a' szomszéd nemzetek hasznokra fordítván, a' Hunnus jármot magokról le rázták. Leg először

is a' Gepidák Királya Ardaricus pártolt el töllok, kit Ellák ismét a' maga eránt való engedelmességre akarván vissza téríteni, haddal támadott meg, de ütközetre jöven a' dolog, Ellák 30. ezer Hunnussal el esett, 's Dáciiát, vagy a' mai Oláh Országot, Moldvát, Erdélyt, és Magyar Országnak Erdéllyel határos részét a' Tiszáig a' Gepidák foglalták el. Ezek szerentsés elő menetelekkel a' többi Hunnus felsőséget esmerő népeket is fel serkentették a' magok szabadságok vissza szerzésére, a' milyenek voltak a' Herulusok, Quadusok, Rugiusok, Marcomannusok és Ostrogothusok, melly utolsók ezen kívül még a' nap keleti Császár engedelmével Pannóniát is magokévá tették. A' még életben lévő két testvérek Hazájokból e' szerént ki szorítottván a' Fekete Tengerhez szaladtak 's a' Hunnusoknak nagy részek a' Pruth, Dnieper és Dniester folyó vizek közzé, a' hol az előtt az Alanusok és Gothusok laktak, huzta meg magát, Dengezichet uralkodójává tévén; némely részek pedig a' Dunának a' Fekete Tengerbe való szakadásánál telepedett meg Irnák alatt. De ezen lakó helyek is a' Hunnusoknak, nem sok idő múlva igen keskeny határok közzé szorítottott, mivel meg nem elégedvén a' hatalmok alatt lévő birtokaikkal, az Ostrogothusokat is, mint el pártolt jobbagyaikat, ismét meg akarták hódoltatni, de ezeknek Valemir nevű Királyoktól meg verettétvén, Dengezich Országát is el vesztette, 's Irnáknál keresett lakó helyet, mellyel a' két testvérek alatt lévő Hunnusok kén-telenítették meg elégedni. Minekútánna pedig itt se nyughattak, sőt Dengezich I. Leo nap keleti Császárt is meg merte volna támadni, Anagastus a' Császári vezér 469. az ütközetben ötet nem csak meg verte, hanem el is fogta, 's a' fejét Konstantinápolyba küldötte, a' hol azt karóba huzták.

Irják a' leg kisebb fia Attilának, a' báltya szerentsétlensége után a' Hunnuszok némelly részével Europai Scythiába költözött, 's a' Boristhenes és Tanais közt telepedett meg, melly földet a' maradéka is, Uturgurokra, és Cuturgurokra oszolván el, sokkáig birtak, végre pedig a' Históriából egészen el tűnnek. Az Attila Hunnuszaitól, a' kik a' Gepidákkal meg egyezhettek és így a' Dáciiában való maradásra szabadságot nyertek, vették a' mai Székelyek török atyai is lételeket. Vége lévén 95. esztendei fen állása után 469. a' Hunnuszok Országának, ismét egy Asiai nemzet

C. *A z A v a r o k*

Jelentek meg Magyar Országban Khágán nevű vezérjek alatt, a' kik Evagrius, egy VI. Századbeli Görög Irónak munkája szerint, minekelőtte Európába jöttek volna, a' Kaukasus hegyén túl lévő térségen laktak, a' hol Országok 555. a' század Törökőktől fel forgattatván, ezen lakó helyeket oda hagyták 's a' Hunnuszok példája szerint Európa felé indultak, melly utjukban a' Duna partjaihoz érven, egy Kandich nevű követet küldöttek I. Justinianus nap keleti Császárhoz, a' ki előtt amaz, Menander, egy VI. Századbeli Író szerint, így szollott: „Meg jelent előtted Császár, egy igen erős nemzet, a' ki minden ellenségeidet meg fogja győzni, ha vele frigyet kötsz: ezt mindazonáltal csak úgy éred el, ha neki drága ajándékot, esztendőnként való adót és lakó helyül jó, és alkalmas földet fogsz adni.“ Justinianus öreg ember lévén nem akarta az Avarokat fel bosszantani, és velek hadba keveredni, 's meg adta nekik kívánságaikat, de oly fel tétel alatt, hogy a' Birodalom ellenségei ellen hadakozzanak, így gondolkozván Justinianus, hogy akár győznek az Avarok, akár

nem, ő mindenik esetben egy formán nyér, mert ha győznek, akkor mostani ellenségeitől, a' Hunnus nemzetektől és a' Gepidáktól menekszik meg, ha pedig az Avarok győzzetnek meg, úgy ezeket fogja a' nyakáról le rázni; ellenben, ha kéréseket nem tellyesíti, a' Birodalom ellenségeinek számát a' hadakozó Avarokkal fogja szaporítani. Tellyesítették is a' szövetség fel tételeit az Avarok, 's leg először is a' Fekete tengernél lakó Hunnus népekre ütöttek, mellyeken győzedelmeskedvén, a' Gepidákat támadták meg, kiket hasonlóképpen meg győzvén, Dáczia't el foglalták 557. a' hol meg telepedvén, az I. Justinianus Császár 565. történt haláláig tsendesen viselték magokat, mivel ez ajándékokkal járt körülöttek. De már II. Justinus, a' kitől Targitius nevű követjek által az I. Justinianustól fizettetett adót hasonlóképpen meg kívánták, sem ezt, sem ajándékot nem adott nekik, sőt fegyverrel fenyegette őket. Nem tettett ez az Avaroknak, de még sem mertek Justinus ellen fegyvert fogni, hanem I. Khágánjuk alatt elébb a' nap nyugoti tartományokra ütöttek, a' hol Sigebertust, a' Frankusok Királyát meg vervén, ez tsak drága ajándékokkal nyerhetett töllök békességet. A' hadi ditsőséget egy másik szerentse követte; Narsest ugyan is egy érdemekkel tellyes vezérét II. Justinus némelly ellenségeinek vádjára, főképpen pedig a' Császárné Sónia sürgetésére Olasz Országból, a' hol az Ostrogothusok Országát Totilas és Tejas alatt fel forgatta, vissza hívta Konstantzinápolyba, sőt Patriciusi méltóságától is meg fosztotta. Az inkább jutalmat reménylő, mint ilyen méltatlanságtól tartó Narses a' II. Justinus háladatlanságának meg bosszúllására, az ezen idő tájban Pannóniában lakó Longobárdusekat, Alboinus Királyok alatt Olasz Országba hívta, a' ki engedvén a' Narses hívása-

nak, Pannóniát azon fel tétel alatt, hogy ha Olasz Ország neki nem tettzene, azt ismét vissza kaphassa, az Avaroknak engedte által 568. Résszerént tehát a' nap nyugoton tett próba tételek szerentsés el sülése, résszerént Országjok meg nagyobbodása által neki bátorodván, várva várták az alkalmatosságot a' Justinus ellen valo támadásra, melyre ez őket nem mervén szolgáltatni, ők magok kötöttek belé a' Császárhoz, olyanokat kívánván tölle, melyekre tudták előre, hogy Justinus nem fog rá állani, u. m. 1) hogy adja vissza nekik Szirmiumot; 2) a' Justinianus halála óta el mulasztott adót tegye le, és 3) ezután ő is esztendőnként adót fizessen. Ezek sokkal terhessebb fel tételek voltak, mint sem Justinus teljesithette volna azokat, a' honnan Tiberius nevű vezérét ellenek küldötték, a' ki velek meg ütközvén, tökéletesen meg veretett, mellyen a' Császár meg remülvén 80. ezer font esztendei adó fizetés alatt kéntelenített velek békességre lépni, mellyet az Avarok meg is tartottak, sőt a' II. Justinus után következő Tiberiust segítették is a' Persák Királya Chosroes ellen, a' kit a' Görögök leg inkább az ő segítségekkel győztek meg 579. Ellenben Mauritius, a' ki Tiberiust a' Császári székhelyen fel váltotta, nem akarván a' Birodalmat ezen terhes adóval sanyargatni, az Avaroknak kereken meg izente, hogy ő azt többé nem fizeti, sőt Priscus nevű vezérje a' Dunán túl lakó, s az Avarokkal szövetségben lévő Slavusokat is kezdte háborgatni, mellyen az Avarok II. Khágánja meg bosszankodván Moesiát, és Thracziát kegyetlenül fel dulta, és a' Császár Commeniolus nevű vezérét úgy meg verte, hogy alig tudott ez maga a' tsata mezőről egynehányad magával el illantani, a' többi Katonái pedig, vagy el estek az ütközetben vagy el fogattak. Ezen szeren-

tsétlen táborozását a' Mauritius' vezérének talám az egész Birodalom vég pusztulása követte volna, ha a' kegyetlen Avarok még kegyetlenebb Khágán-jok táborában dög halál nem támadt volna, mely népének nagy részét, 's hét fíjait is el ragadta. Meg rémülván ezen tsapáson a' Khágán, hajlott a' Mauritius követjeinek, — kik reménylén, hogy ez az Ostor a' győzedelmei által fel fuvalkodott Khágánt meg alázta, éppen a' dög halál meg szűnéskor jelentek meg nálla, — kérésére, és békességre lépett a' Görögökkel ezen kötés alatt, hogy az ő Országá, és a' nap keleti Birodalom közt a' Duna legyen határ, 's a' 80. ezer font esztendőnként való adó 20. ezerrel szaporodjék. Ugyan ezen békesség kötés alkalmatosságával meg kínálta a' Khágán Mañritiust azon 12. ezer rabokkal is, a' kiket a' Comentiolussal való ütközetben fogott el, ha mindenikért egy egy arany pénzt ad, a' mit a' fősvény Mauritius nem tselekedvén, a' dühös Khágán ezen szerentsétleneket mind egy lábíg le vágatta, mely utálatos tette miatt Mañritiust alatt valói annyira meg vetették, hogy helyébe Phocast tették Császárrá, a' ki Mañritiust házanépével együtt ki irtotta az élők közzül. Napkeletet rémülésbe hozván, napnyugotra ment a' Khágán, és ott Forojuliumot (Friaul), meg vervén elébb Gilulfusnak az ide való Herczegnek seregét, sőt magát is meg ölvén, meg szállotta, és ezt az erős várost Romildának a' Herczeg Özvegyének, a' ki neki a' vár fel adását meg ígerte, ha ötet feleségül fogja venni, árulása által igen könnyen meg is vette, mely tselekedetét Romildának a' Khágán azzal köszönte meg, hogy ötet hazája el árulásáért eleven nyársba vonatta, így szólván: „A' hazáját el áruló asszony ilyen, és nem más férjre érdemes“; azután gazdag prédával Dácziba vissza tört. Az

Avaroknak ezen nagy hatalmok a' 602. meg hólt II. Khágánt fel váltó III. Khágán alatt is tartott, nem tsak Phocas, hanem Heraclius nap keleti Császárok uralkodások idejében is, sőt Heraclius követség-gel is meg tisztelte a' Khágánt 's Heraclia város-sába hívta barátságos tanátskozás végett, de a' ravasz Khágán oda való menetelét tettetvén, hirtelen nagy sereget küldött bé Thráziába, hogy Heracliust bé kerítse, 's el fogja, melly álnok szándékát a' Khágánnak meg tudván Heraclius paraszt ruhában egy jó paripán a' városba szaladt, minden kintsét, és míg Császári palástját is az Avaroknak hagyván. Ezen alatsónyságot mindazáltal ez úttal Heraclius meg nem bosszúlta, sőt a' Khágánnal békeséget kötött, mivel a' Persákkal lévén háborúja, nem akart két ellenségtől körül vétetni; de eléb-beni nemtelen tettét a' Khágán uj hűségtelenséggel tetézte, mivel meg egyezvén alattomban a' Persák Királyával, míg a' Császár Ásiában táborozott, az alatt a' Khágán magát Konstantzinápolyt szállotta meg 626. hanem szerentsétlen ki menetellel, mert hajói aprók lévén, a' szélvész miatt többnyire el merültek, 's a' rajtok lévő Avarok a' tengerbe veszttek, és tsak kevesen térhettek vissza Dáziába. Ez idő óta mindég hanyatlott az Avarok szerentséje, 's hatalma, mellynek következése a' velek szövetséges népeknek töllök való el pártolása lett; leg elsőben is a' Bolgárok állottak el az Avaroktól, és Kubrát nevű Fejedelmek alatt Heraclius alá adták magokat 635. 's Dáziának nagy részét is el foglalták töllök. Ezt a' szerentsétlenséget 640. ismét más követte; ekkor ugyan is a' Lengyel Országból és Sziléziából ki jövő Chrobát, 's a' Cseh Országból, Misniából, és Morvából ki vándorló Serbus, vagy Sorbus nevű Slavus nemzetek Dalmáziát foglalták el töllök a' Heraclius engedelmével, és ez az

eredete a' mai Horvát Országnak, Boszpiának, Szer-
viának 's Dalmátziának.

Nap kelet és Dél felé vallott károkat az Ava-
rok nap nyugoton akarták helyre hozni, 's az itt
lakó népekkel a' VII. 's VIII. Században is mindég
hadakoztak; leg szerentsébbek voltak pedig a'
Bojusok ellen, a' kiket meg győzvén, birtokaikat
az Enns (Anisus) vizéig, melly akkor Bojoáriát,
vagy a' mai Baváriát választotta el Austriától, ki
terjesztették 649. melly tartománynak 's a' még
nállok maradt Pannóniának birásában a' szomszéd
nemzetekkel, u. m. a' Carentánusokkal, 's Bojusok-
kal való számtalan tsatázásaik mellett is, egész
Nagy Károlyig, a' ki őket végképpen meg aláza,
meg maradtak. Desiderius a' Longobárdusok Királ-
lya ugyan is a' Pápa birtokát, mellyet Kis Pipinus
a' Nagy Károly attya ajándékozott vólt a' Római
Pápáknak, el akarta venni, és Carolomannusnak
a' Nagy Károly testvérének, a' ki neki veje vólt,
a' fiait akarta az Olasz Országi Királyságra emelni;
Károly a' Pápától segítségül hivatvatván, Desideriust
meg győzte, 's fogva vitte magával Német Ország-
ba. Károlyt ezért a' Desiderius másik veje II. Tha-
sziló Baváriai Hertzeg a' felesége Luitberga unszo-
lására, haddal támadta meg; de minthogy maga
ezt a' vakmerő lépést tenni nem mérészelte, az Ava-
rokat is magához vette, kik a' fegyvert még akkor
se tették le, midőn Thassilót Károly szép szín alatt
Ingelheimba tsalván el fogatta, hanem bé ütöttek
Olasz Országba, de a' magok veszedelmekre, mivel
Nagy Károlytól meg verettetvén, 10. ezer ember
vesztéssel kénytelenítették hazájokba vissza térni
788. Ezen szerentsétlenségeken nem tanulván ismét
kezdték a' Frankusok Tartományaiknak alkalmat-
lankodni, melly nyughatatlanságoknak ujra drágán
megadták az árrát, mivel résszerént Károlytól magától,

részéről pedig a' fiától Pipinustól meg győztetvén, Seregeiknek nagy részét el veszítették. A' kétszeri kemény meg verettetés se hozta az Avarokat józanabb gondolatra, mivel míg Károly a' Szászok meg hódításával bajoskodott, az alatt az Avarok harmadszor is fegyvert fogtak Károly ellen, a' ki ezen nyughatatlan nemzetet tökéletesen el nyomta, Ringeket vagy erőseiket el foglalta 796. és a' Pannónia pusztításától Thudun nevű Khágánjoknak csak azon ígéretére szűnt meg, hogy egész népével együtt a' keresztény vallást bé fogja venni, melly Károlyt, mint a' Kereszténység igen buzgó térítőjét ez uttal is meg engesztelte. A' hatalmas Avarok nemzete ezen sok pártoskodások, 's az innen támadt háborúk miatt a' IX. Század elején már olly kevésre olvadt, hogy Theodorus nevű Khágánjok a' szomszéd Tót nemzetektől való háborgattatása miatt Carnantum, melly a' Bétsen alól lévő mai Petronell helyén feküdt, és Sabaria vagy a' mai Szombat hely közt lévő kevés földön kért magának lakó helyet, a' hol meg telepedvén minden erőtlenségek 's kevés számok mellett is a' rajtok uralkodó Frankus Fejedelmek ellen gyakran pártot ütöttek, és vagy ezek irtották ki őket egészen pártoskodásaik miatt, vagy a' Slavus nemzeteknek, nevezetesen a' naponként jobban el hatalmasodó Marahánusoknak lettek prédáivá, mivel 826. ölta a' Históriában többé semmi emlékezet sincs a' Pannóniai Avarokról; a' Dáciaiakat pedig még 802. el törölték Nicephorus Görög Császár uralkodása idejében az alsó Moezában lakó Bolgárok.

D. *A Magyarok.*

Magyar Országának, melly a' nemzetek vándorlásától fogva az egymást hab módra el ütő Barbarus népeknek tsatázó piatzúl szolgált, végre állan-

dó lakosai a' Magyarok lettek, kiknek első hazájok Asiának belső részében Turfán vagy Igur Tartománnya volt, a' honnan a' köztök támadt belső egyenetlenség miatt, némelyek fel kerekedtek, 's Ogek Khánnak vezérlése alatt 840. az Irtis folyó vize mellett telepedtek meg. De itt is kevés ideig maradhattak, mivel más napkelet felé lakó nemzetektől nyomattatván, a' Jaik, és Volga vizek közé huzták meg magokat. Innen közzülök hét nemzetségek el szakadván ugyan annyi vezérek alatt, kiknek neveik: Almus, Eleud, Kund, Ound, Tosu, Huba és Tuhutum, Lebediás Tartománnyába költöztek, melly a' Tanais, és Dnieper folyó vizek közt feküdt; ebből az Uzusok által ki hajtattott Pátczinácitáktól 884. ki szorittatván Atelcuzuba, vagy a' Dnieper, Dniester és Pruth vizek között lévő földre jöttek, mellyet csak 894-ig birhattak, mivel itt laktokban a' Magyarokat 888. VI. Leo napkeleti Császár a' Bolgárok fejedelme Simon ellen segítségül híván, az ezen nyert győzelem után Bolgár Országban véghez vitt nagy pusztításaik által ezt a' nemzetet magokra haragitották, melly nem sokkára kegyetlenül is bosszút állott rajtok, mert midőn 892. Arnulf Német Császárnak mentek volna segítségére a' Marahánusok Királlya Svatoplug ellen, míg ők Morvába jártak, az alatt a' Bolgárok a' Pátczinácitákkal szövetséget kötván, a' Magyarok lakó helyére ütöttek, 's az othon maradtakat nagy részent le vagdalták, melly szerentsétlenség a' Magyarokat új lakó hely keresésre kényszerítette, és éppen ekkor jöttek be Galitzián 's a' Kárpát hegyein keresztül 895. Magyar Országba, a' hol külömbféle népekre 's fejedelmekre találtak u. m. Erdélyben Oláhok laktak, kik ezt a' Tartományt Bolgár felsőség alatt birták, 's fejedelmek Gelou volt; Erdélytől fogva a' Szamos, Maros, és Tisza vizek

közt fekvő földet VI. Leotól Mén Marot; a' mai Bánátot Gaad vagy Glad; a' Tisza, Duna, és Garán közt a' Kárpátig ki terjedő részét Magyar Országának Zalán (Salanus); a' Vág vize mind a' két mellékét a' Garantól fogva a' Morva vizéig, a' Morva fejedelem Svatoplug; túl a' Dunán való részt vagy Pannóniát végre a' Nagy Károly fia Pipinus által Pannóniába szállíttatott, 's a' Frankus Császárok oltalma alatt lévő Olaszok birták. A' Kárpáton által jöven, leg először is Munkátshoz értek, melyet az útban ki állott sok munkától Munkásnak, mellyből lett osztán a' Munkáts név, neveztek; a' a' honnan 40. napi pihenések után Ungvár alá mentek, mellynek Labortzi nevű Tót várbeli igazgatóját meg szalasztván, egy rólla maig is Latorcza nevű folyó viznél fel akasztották. Almós Ungvárnál öregsége miatt le téven a' fő vezérséget a' fia

Árpád emeltetett ezen hivatalra köz akarattal, a' ki a' fellyebb elő számlált Tartományokat egy más után el foglalta. Elsőben is a' Tisza és Bodrog közit, vagy Máramaros, Ugotsa 's a' többi Vármegyét hajtotta hatalma alá, azután pedig a' többieknek is birtokába jött, nevezetesen Tuhutum vezére által el vétette az Oláhoktól Erdélyt; Zalán féltében minden fegyver nélkül által engedte az Árpád kivánságára a' Zagyva vizéig való részét földjének; továbbá Zuard, Kadusa, és Huba nevű vezérei által, minckutánna ezek Zobort, a' Nyitrai vezért, a' ki a' Garan és Vág vizek mellékkeit birta, a' Morava vizéig a' Cseh és Morva Király engedelmeiből, meg győzték, és egy hegyen, melly maig is Zobor nevet visel, fel akasztották volna, a' most említett Tartományt, valamint Lehel, Bultzó, és Botond vezérei által, két esztendő alatt Tót 's Horvát Országokat és a' fellyebb említett Zuard, és Kadusa által, kiktől Gaad a' Temes vizénél meg verettetett,

a' Bánátot is el foglaltatta; végre a' Marahánusok, vagy Mörvák alatt lévő felső Pannóniát is a' Svato-plug fiainak egymás ellen való tamadása alkalmatosságával a' többi el foglalt Tartományokhoz kaptsoltatta, egy szóval a' mai Magyar Országot bíró azon időbeli fejedelmek birtokait Árpád mind hatalma alá hajtotta, ki vévén a' Mén Marótét, a' ki Usubu és velek Magyar vezérektől meg ijedvén, követei által egész Tartományát Árpádnak, a' leányát pedig a' fiának Zoltánnak ajánlotta feleségül, melyet Árpád örömmel vévén, Mén Marótot Bihar Várának birásában hólta napjáig meg hagyta. Hanem az el foglalt Tartományok birásában Árpád nem sokkáig gyönyörködhetett, mert 907. minekutánna a' Magyarokat még életében a' fia Zoltán hűségére meg eskette volna, meg holt.

Zoltánra szálván a' fejedelemség, minthogy még tsak gyermek vólt, Ludovicus infans (Gyermek Lajos), a' ki 890. lett Arnulf után Német Császárrá, Pannónia el foglalásáért hadat indított a' Magyarok ellen, de nem tsak meg verettetett Augs-burnál, hanem esztendei adót is kéntelenítettett ezeknek fizetni. A' Ludovicus Infanst 911. fel váltó Császár I. Konrád se tudta a' Német Országba való bé ütéstől vissza tartóztatni a' Magyarokat, a' kik az esztendönként való adó nem fizettetéséért, Baváriát, Svéviát, Thuringiát, Saxoniát, Helvétziát, Alsátziát, és Lotharingiát több izben feldul-ták, mely prédálásoknak I. vagy Madarász Henrik vetett tsak véget, a' ki a' szokás szerint Német Országra, 's akkor nevezetesen Saxóniára ütő Magyaroknak egy vezérét el fogván, tollók ennek ki váltásáért nem pénzt, hanem 9. esztendei békességet kívánt, a' mire ezek reá állván, Henrik az alatt a' Németek közt el hagyatott katonai fenytéket helyre állította, várakat építettett, és szüntelen

fegyver gyakorlást tartott. A' Magyarok azonközben a' békesség idejének el telését meg nem várván, 934. Saxóniába ismét bé ütöttek, hanem felette szerentsétlenek voltak, mivel Merseburgnál az őket gyakorlott hadi néppel készen váró Henriktől igen meg verettettek és 36. ezer ember vesztéssel kén-telenítették Német Országból ki szaladni. Zóltán-nak 948. történt halála után a' fia .

Toxus vette által az Uralkodást. Ezt a' fejedelmet nevezetessé teszi egy felől a' keresztény vallásnak az Országba való bé jövele, melynek Isteni sugárai ő alatta kezdtek leg először a' pogány, és vad természetű Magyarok közt el terjedni: másrésről pedig az I. Otto Német Császártól való meg verettetése. A' Magyarok ugyan is az I. Henrik által történt meg aláztatások után se vesztették el a' Német Országban való kőborgáshoz 's pusztitáshoz való kedvet, melyet a' vitéz Henrik Császár fia, a' fent említett Otto alatt, reménylven, hogy a' Merseburgi vesztésért a' költsönt az ifju Császárnak kétszeresen is vissza adhatják, még nagyobb tüzzel ujitottak meg, mint az előtt; de Otto meg mutatta, hogy az atyának méltó fia, és követője, mert 955. Augsburgnál annyira meg verettettek a' Magyarok tőlle, hogy 80. ezeren maradtak közöttök a' tsata mezőn és három hires vezérek u. m. Bultzó, Lehel, és Botond is el fogattak, 's Regensburgban fel akasztattak: hanem a' Németek közül is sokan el estek, kik közt volt Konrád a' Lotharingiai Hertzeg is. Ezen veszedelem után nem mertek a' Magyarok a' Németeknek alkalmatlankodni, a' hadakozó lelket mindazáltal le nem vetkezték, hanem nap keleten a' Bolgárokat 's Görögöket háborgatták, a' kik ellen szerentsésebbek voltak. Meg holt Toxus 972. két fiakat u. m. Geizát és Mihályt hagyván maga után, kik közül ezen utolsó Kopasz

Lászlónak és Vazulnak vagy Basiliusnak az attya volt, 's a' maradéka a' Királyi méltóságra is el jutott.

Geiza, mint a' Toxus idősebb fia fejedelemmé lévén, Gyulának az Erdélyi fejedelemmek, a' ki már akkor egész háza népével a' keresztény valláson volt, leányát Saroltát vette feleségül. Ennek a' valóban nagy lelkű, 's a' Magyarok pallérozódására nézve halhatatlan érdemekkel ékeskedő Fejedelem asszonynak lehet egyedül tulajdonítani, a' tsak rabláshoz 's prédáláshoz szokott Magyarok szelidebb erköltsökre való térésének első talpkövét, a' ki a' keresztény vallás felséges igazságaiba már be lévén avatva, annak bé vételére a' férjét isreá vette, a' mit ez annál örömelebb tselekedett, mivel a' Magyarok a' Németektől két izben meg verettétvén, 's a' szerentsétlen ütközetek által a' nép száma szembetünőképpen meg fogyván, a' más országokban való ki tsápongást tovább is folytatni tanátsosnak éppen nem látta, félvén a' nemzet tökéletes ki irtatásától. A' külföldön való tsatázás félben hagyásának természetes következése a' föld mivelés és mesterségek üzése volt, mivel már most az élelemlről 's más szükséges dolgokról magoknak kellett a' Magyaroknak gondoskodniok, nem ugy mint a' többi fejedelmek alatt, midőn ha valamire szükségek volt, tüstént fel kerekedtek 's a' szomszéd nemzetektől tsikorták ki azt. Leg többet nyaggatták pedig a' Németeket, a' honnan a' Magyarok pallérozódásán annyira meg örült a' Német Császár I. Otto, hogy Geizát követséggel tisztelné meg fejedelemségre emeltetésén való örömeének ki fejezésére; hogy pedig a' keresztény vallás inkább el terjedjen a' Magyarok közt, Brunora a' Verdeni Püspökre bizta a' követséget, a' ki Piligrinus Passaui Püspököt a' Császár rendelése szerint ezen tzéljának elő mozdítására meg keresvén, ez sok szerzeteseket

küldött Magyar Országba, kik tsak hamar 5. ezer lelkeket térítették a' keresztény vallásra, melly térítésnek ugyan kevés foganatja volt, mert a' Magyarok lassanként ismét a' pogányságra tértek vissza, hanem Adalbert Prágai Püspök viszont helyre állította azt; Geizát magát is egész fejedelmi házával együtt meg keresztelvén, és a' Jézus idvezítő vallásába bé avatván. Ezen lépésére Geizának még az is okúl szolgált, hogy a' II. Henrik Bavariai Hertzeg leánnyát Gizelát szándékozván a' fiának Istvánnak feleségül el jegyezni, Sz. Henrik a' Gizela bátyja 's III. Otto, a' ki ennek hasonlóképpen attyafia volt, meg nem engedték, hogy addig Istvánhoz menjen, míg ez pogány lesz. A' Geiza valóságának még ma is fen álló emlékeztető oszlopa a' Sz. Márton hegyén lévő Klastrom, mellyet ő ugyan el nem végezhetett, mivel öregsége miatt meg holt 997. annak tökéletes felépítését a' Fejedelemséggel együtt a' fiára

Istvánra hagyván, a' ki meg keresztelkedése előtt Vaiknak neveztetett 's mint Keresztény vette fel az István nevet. Ez a' fejedelmi méltóságot tsendesen nem birhatta, mivel alig jutott el arra, a' már Geiza uralkodása alatt bé jött idegenek el hatalmasodása, a' kik minden méltóságokat, fő hivatalokat 's leg szebb jószágokat kezekre kerítették, elébb békétlenséget, azután pedig nyilván való pártütést is szült volna, ha jókor észre vétetvén, el nem fojtathatott volna. Alig múlt el ez a' fergeg ismét uj és az előbbeninél veszedelmesebb felleg kerekedett az István feje felibe 998. mellynek szerzője a' Somogyi Fejedelem Kupa volt, a' ki a' még pogányságon lévő Magyarokkal Istvánt nyilván meg támadta, hanem a' Veszprém alatt történt ütközet, mellyhen maga Kupa is az István vezérétől Vencellintől le vágattatván, el esett, ezt a' veszedelmet is el hári-

totta. Hellyre állván a' tsendesség, főképpen a' keresztény vallás terjesztésére fordította István figyelmes-ségét, melly által Apostoli nevet, Királyi méltóságot, és Koronát érdemlett, 's ekkor kapta Hazánk a' Királyság nevet is, mellynek uralkodói ezen idő óta többé nem Fejedelmeknek, hanem Királyoknak nevezetnek.

I. S z a k a s z.

Az Árpád familiájából. lévő Királyok.

1000 — 1300.

1. §. I. Istvánt a' ki a' fejedelmi nevet Királyi Titulussal váltotta fel, 1000. esztendőől fogva 1038-ig terjedt uralkodása alatt következő tettei 's bölts rendelkezései halhatatlanitják: a) A' Keresztény vallás virágoztatására, nem tsak Templomokat, Klastromokat, 's Apáturságokat, hanem Püspökségeket is és Esztergomban Érsekséget fundált; b) Az Országot Vármegyékre osztotta, és mindekbe egy Fő Ispánt rendelt, kik hazánk Törvényeiben Comites Parochiani névvel neveztetnek; c) Udvari hivatalokat, és Tiszteket tett u. m. Nádor Ispánt (Palatinus), Ország Biráját 's más Zászlós Urakat vagy Ország. Báróit; d) 1016. Esztergomban Ország Gyűlést tartván, Törvényeket hozott, mellyek szerént tsak a' Király ellen való öszve esküvés, Haza árulás, az idegen Országokba való szökés, a' szabad személy ellopása, 's a' fegyver által elkövetett gyilkosság büntettettek számkivetéssel, jószág elvesztéssel, és halállal, a' többi polgári vétkeket ellenben meglehetett pénzért váltani.

De nem tsak a' polgári dolgokban való böltségének, hanem katonai talentomának 's vitézségének is jeles tanúbizonyságait adta Sz. István, ne-

vezetesen Erdélyt, melyet a' Tuhutum familiája birt, az ifjabb Gyula a' pogányság mellett buzgó Magyarokkal István ellen feltámadván, minekutánna ezt a' pártost megverte volna 1002. elfoglalta 's Magyar Országhoz kötötte, Kormányozójává tévén Zóltánt, egy közletről való attyafiát Gyulának, a' kit Sz. István a' feleségével és Bue 's Bukne nevű két gyermekeivel együtt elfogott 's magával Magyar Országba hozott, a' hol a' Királyi Udvarban lakván, utóbb Gyula maga is megkeresztelkedett. Ez a' dolog új háborút szült, mivel a' Gyula pártján lévő Erdélyiek a' Bolgárok Fejedelmét Keánt Sz. István ellen fellázasztván, ez véletlenül akart Magyar Országra reá ütni, hanem a' Keán alattomos szándéka minden titkolódzása mellett is értéére esett Istvánnak, a' ki felette nagy serénységgel össze szedetvén katonáit, az ellenséget önnön hazájában támadtatta meg, mellyen olly igen megrémültek a' Bolgárok, hogy 60. Személyekből álló követséget küldöttek Sz. Istvánhoz drága ajándékokkal békeség kérés végett, melyet meg is nyertek. Azután II. Konrád Német Császárral keveredett hadba, némellyek szerint azért, mivel a' Császári követségnek vagy számos volta, 's nem követséghez illő sokasága miatt, vagy azért mivel bizonyos jelekből István észre vette, hogy ennek tzielja a' Görögöknek a' Magyarok ellen való felültevése volna, az Orzágon való által menetelt meg nem engedte, — mások vélekedése szerint pedig azon okból, minthogy a' Királyné Gizela Bavariai Hertzeg Kis-Asszony lévén, István ezen Tartományhoz just tartott, melyet a' Császár, nem tekintvén az István ahoz való jussának igazságos voltát, Henriknek a' fiának ajándékozott. Konrád annakokáért fegyvert fogott István ellen 1030. és egy igen dühös háború ütötte volna ki magát, ha a'

már a' Rába vizénél táborozó Császár a' vele szembe menő Istvántól, a' sűrű Erdők, és sok folyó vizek közt, esmeretlen helyen nem akarván megtámadtatni, az eddig tett gazdag prédával vissza nem tért, 's a' másik esztendőben, hanem minő feltétel alatt? nem lehet tudni, békességet nem kötöttek volna az ellenséges fejedelmek egymással. Uralkodásának vége felé Achtummal, melly a' Tisza, és Maros vizektől fogva Vidinig fekvő földet birta, minthogy a' tőle való függést nem akarta megismerni, vólt háborúja Sz. Istvánnak 1034. de ezen is győzedelmeskedett, 's az ütközetben elesett Achtum Tartományában a' tsendességet helyre állítván, Morisenában, melly ma Csanádnak neveztetik, Püspökséget fundált, magát a' Várost pedig győzedelmes Vezérének Chanádnak ajándékozta. Ezen szerentsés hadakozásain való örömet Sz. Istvánnak Imre nevű nagy reménységű fiának 1031. történt halála szomorította meg, a' honnan nem lévén több gyermeke, az Ország boldogságát szíven hordozó Király felette nagy aggodások közt vólt a' következő Uralkodó felől, mivel az Országot olyanra akarta hagyni, a' ki az általa nagy munkával elterjesztett Keresztény Vallásnak igazi pártfogója legyen, minthogy a' Magyarok még felette ingadoztak a' Keresztény hitben, 's hajlandók vóltak a' pogányságra vissza térni. Jól látta ezt Sz. István, a' honnan jóllehet még vóltak az Árpád véréből négy Herczegek u. m. Vazul és a' Kopasz László 3. fiai András, Leventa, és Béla, de ezekre még se bízta az Országglást, mivel Vazul olly fajtalan vólt, hogy erköltstelenségeiért a' Nyitrai Várba kéntelenített öt István fogságban tartani; Leventa még Sz. Istvánnak életében vissza tért a' pogányságra, mellynél fogva a' Leventa két testvéreitől is hasonlóképpen félt, hogy a' kereszténységben

nem lesznek állandók. Ezen okok miatt tehát, leginkább pedig a' Királyi Udvarban lakó Gizela nevű testvérjének, a' birtokától megfosztatott, 's most csak kegyelemből élő Otto Velentzei Hertzeg feleségének alattomos unszolására, ennek fiát Pétert nevezte ki maga helyébe Királynak. Nem tetszett ez a' Magyaroknak, a' honnan négyen a' Nagyközzül a' Király élete ellen öszve is esküdtek, de gyilkos szándékjokat végre nem hajthatták, mivel midőn egy közölök az Ágy felé, mellyben feküdt Sz. István lépegetett volna, a' ruhája alá rejtett fegyvert elejtván, olly zördülést csinált, hogy a' Király erre felébredt, a' mit észre vévén a' gyilkos térdre esett a' Király előtt, 's szándékát társaival együtt kijelentette, 's botsánatot kért, mellyet ő maga meg is nyert, hanem a' többiek méltóképpen megbüntettetek. Meghált Sz. István Aug. 15-kén 1038. és halála után 45. esztendővel 1083. a' Szentek közzé számláltatott.

2. §. Péter (1038 — 1041) a' Magyaroktól, szeretett Királyok István rendelése szerint 1038. a' Királyi Székre emeltetvén, csak kevés ideig élhetett ezen méltósággal, mivel az Özvegy Királynéval való rútul bánása, a' ki e' miatt a' Péter Udvarát kénytelenített elhagyni, és Bavoriába vissza költözni, a' hol egy Apátza Klastromba töltötte el napjait 1095-ben történt haláláig, és a' Magyaroknak megvetése, 's csak a' Németeknek való kedvezése, végre fajtalan élete miatt, olly utálatba jött a' Nemzet előtt, hogy köz akarattal a' Magyarok 1041. a' Királyságból letették 's helyébe Abát a' Palatinust, a' ki Sz. Istvánnak Sógora volt, választották Királlyá.

3. §. Aba, vagy Oba Sámuel (1041 — 1044) a' nép szeretetének megnyerésére az adózást megszüntette, a' gyűlöletes Péter rendeléseit eltörlötte,

sőt Budó, és Sebu nevű tanácsosait is kardra hányatta; de kegyetlensége miatt a' Magyaroktól, kiktől az előtt Aba, vagy Apa névvel tiszteltetett meg, megutáltatván, ezek a' kiűzött Pétert kívánták ismét vissza, a' ki a' Német Császár III. Henrik segítségével viszont el is nyerte a' Királyi Méltóságot, 's ezen alkalmatossággal szakasztódott el a' Lajta vizétől a' Cetius hegyig terjedő, és Felső Pannóniát magába foglaló része Hazánknak Magyar Országtól, melly többé vissza se került. Henrik vissza állítván Pétert a' Királyi Székbe, haza ment Németországba, de a' Péter partján lévők ösztönözésére ismét Magyarországba termett, a' hol Abával megütközvén, ezt katonáinak nagy részétől elhagyattatván megverte, és midőn szaladással akarta volna életét megmenteni, azoknak atyafiaitól, a' kiket megöletett, megfogattatott, 's Péternek kezébe adatott, a' kitől halállal büntettetett meg 1044. De a' Péter Uralkodása ez uttal se volt tartós; nem tanulván ugyan is elébbeni szerentsétlenségén, hasonló alacsonyságokra vetemedett, mint annak előtte, sőt magát Országával együtt III. Henrik Császár alá adta, melly tselekedete által a' nemzet gyűlölsége a' legfelsőbb pontra hágván, a' rendek 1046. Csanádon egybe gyűltek 's ott a' még Sz. István ellen tett öszve esküvés alkalmatosságával, ámbár részes benne nem volt, menedék helyet Muszka országban kereső 's még ekkor is itt tartzkodó András Hertzeget választották Királlyá, Péter pedig, midőn a' Sógorához az Austriai Márk-Grófhoz Alberthez futott volna, elfogattatott, 's elébb szemei világától, azután pedig természeti halállal életétől is megfosztatott 1046.

4. §. I. András (1046 — 1060.) a' Geiza Fejedelem Testvérének Mihálynak Kopasz Lászlótól való egyik unokája, a' Péter gyászos Sorsa után

alig jött bé Magyar Országba, azonnal több Magyarok menvén eleibe egy Vatha nevű ember vezérlése alatt, a' pogány vallásra való vissza térésre kértek tőlle engedelmet; András ekkor a' kérést el mellőzte, de midőn Pesten is ugyan ezt sürgették volna, félvén, hogy még majd a' Királyságtól is el esik, engedett kívánságoknak. Alig nyerték meg ezt a' pogányságra hajlandó Magyarok, tüstént több Keresztény papoknak 's a' kereszténység mellett buzgó hazafiaknak vére omlott ki, a' többek közt Gellért Csanádi Püspököt, a' ki ezen Martyromságaért a' Szentek közzé számláltatott; midőn Pestre akart utazni András eleibe, meg támadták, 's az akkor Kelenfeld nevű, azután pedig a' szerentsétlen Püspökről máig is szent Gellért hegye nevet viselő hegyre Buda mellett fel vitték, 's onnan nyaka szakadtára le lökték. A' Szittyai bálványozás mindazáltal nem sokkáig virágzott hazánkban, mert mihelyt meg erősödött András a' Királyi Székben, tüstént jószága és feje vesztése alatt meg tiltotta a' pogány vallást, melly kemény parantsolatja által a' keresztény hitet ismét talpra állította. A' belső zűrzavar le tsillapodása után külső ellenség fenyegette Andrást; III. Henrik ugyan is résszerént a' Péterén el követett tsufság meg bosszúlására, résszerént pedig más részről Magyar Országának a' maga kezére kerítése végett meg támadta Andrást, de szerentsétlen ki menetellel, mivel a' Magyaroktól a' Vértesi Erdőknél 1051. olly rútúl meg verettette, hogy felette kevésre olvadt népével kentele-nittetett vissza térni Német Országba. Henrik mindazáltal el nem tsüggedt, hanem ujra szerentsét próbált a' Magyarok ellen, de ekkor se vólt a' Szerentse reá nézve kedvezőbb, mert midőn Posont akarná ostrom alá venni, éjtszaka egy Zothmund nevű buvár a' Dunán lévő eleséggel, 's tábori esz-

közökkel meg terhelt hajóit Henriknek ki furta 's el süllyesztette. Látván ezt a' veszedelmet a' Császár nem tartotta többé a' háború folytatást tanácsosnak, hanem békességre lépett Andrással ezen fel tétel alatt; hogy András Magyar Országnak a' Lajtától fogva a' Cetius hegyig fekvő részét Henriknek engedje; Henrik pedig minden Magyar Országhoz való jussáról mondjon le, és a' leányát annak idejében Salamonnak, az András Király fiának adja feleségül.

Ezen békesség hasznával András nem élhetett, tsendes uralkodásában az öttétől Bélától meg háborittatván; még a' III. Henrikkel való háborúskodásai idejében ugyan is Bélát az öttét, a' ki Lengyelországban tartózkodott, segítségére híván, azt ígérte neki, hogy örökössévé fogja a' Királyságban tenni. Azonközben 1058. Andrásnak Salamon nevű fia születvén, már most erre igyekezett az Országot hagyni, 's a' Bélának tett ígéretéről nem igen akart tudni; ebből a' két testvérek közt elébb idegenség, azután nyilvános háború ütötte ki magát, mellyben Béla vólt a' győzedelmes a' Lengyelek segítségével, András pedig, Német katonái meg verettétvén, 's a' vele lévő Magyarság Bélához szaladván által, az ütközetten kívül életét is elvesztette, mivel a' viadalban a' lováról le esett 's öszve tapodtatott 1060. Hólt teste a' tsata mezőről el temettetés végett Tihanyba vitetett, a' hol Apáturságot fundált.

5. §. I. Béla (1061. — 1063.) a' bátyja szerentsélen halála után eljutván a' Királyságra, mint-hogy törvénytelen úton nyerte el ezen méltóságot, minden módokon a' nép szeretetének meg nyerését tette fő gondjává; a' honnan sokkal kevesebb adót vetett a' népre, mint az előtte élt Királyok, azt állítván, hogy soha se láthat az olyan uralkodó szük-

séget, a' kinek gazdag jobbágysai vannak; hogy az adásban és vevésben a' kereskedők a' nép tsalásával ne gazdagodhassanak, mindennek bizonyos árrat szabott; nem igen lévén annakelőtte pénz a' Magyarok közt, hanem tsak tsere által menvén a' vásárlás véghez, a' kereskedés előmozdítására 's könnyebbségére jó, 's az elébbenieknel nagyobb ezüst pénzt veretett, melyből 40 ért egy Bizántziumi aranyat (ez tsak nem annyi értékű volt, mint a' mostani Körmöti aranyok az az 4. f. 30. kr.), végre a' vásárok rendes napjává Szombatot tette, melyek az előtt Vasárnap tartattak és minthogy többnyire vasat szoktak ezen a' napon árulni, innen vette a' vasárnap a' nevét. Mind ezen bőlts rendelkezései mellett is szinte áldozatjává lett ez a' derék Fejedelem a' Királyi kegyességet félelemre magyarázó parasztságnak; midőn ugyan is Béla Székes Fejérvárra Ország gyűlést hirdetett volna, abból a' tzielből, hogy a' köz népet még inkább meg nyerve maga eránt, a' közönséges dolgokba is bé folyást engedett annak, 's azt parantsolta, hogy a' fő papi renden, a' Mágnásokon, és a' Nemeseiken kívül minden helység két két követet küldjön az Ország gyűlésére. Meg is jelentek a' követek, de nem ketten, hanem több markos és vakmerő emberekkel, a' kik az othon fejekbe vert rendszabás szerint mindjárt a' gyűlés kezdetében tele torokkal a' pogányságra való vissza térést sürgették. Béla efféle erőszakoskodásról nem is álmodván, hevennyében a' dühös parasztságot erővel le nem tsillapithatta, hanem azt mondotta nekik, hogy még erről elébb az Ország naggyaival akar tanátskozni, lennének azért várakozással harmad napig 's akkor bizonyos választ fognak kérésekre kapni. A' Király annakokáért a' rendelt napra katonaságot parantsolt a' város szomszédságába, hogy a' fegyveres nép leg

kiszebb jel adásra is a' veszedelem el háritására meg jelenhessen. Hogy ez a' rendelés szükséges volt, a' következés meg mutatta, mivel a' válasz adásra meghatározott napon a' parasztok nem hogy letettek volna vakmerő kívánságokról, sőt még jobban sürgették azt, mint az előtt is; ekkor a' Király az erő ellen erővel kéntelenítettén élni, a' katonaságnak jelt adatott, melly az egész támadást tüstént elfojtotta, az ostoba népet szélllyel verte, 's a' vakmerőbbek közzül némellyeket kardra hányt, némellyeket pedig elfogott, kik azután tömlöztbe záratlak. Ezen keménysége által a' nyughatatlanságot kiirtván az Országból, tsendességben kezdett Béla uralkodni, de fájdalom! azt nem használhatta, mivel az Ország kárára ez a' bölts Király 1063. a' Királyi Szék öszve omlása, vagy mint némellyek állitják, egy háznak reá szakadása miatt meg holt Dömösön, Geiza, László, és Lampert fiait hagyván maga után.

6. §. Salamon (1063 — 1074) az I. Béla szerentsétlen halála után, a' IV. Henrik Német Császár, a' ki neki Sógora volt, maga közbe vetésére, olly fel tétel alatt választatott Királyná, hogy a' Béla fiainak, Geizának, és Lászlónak, kik a' Királyi méltóságról a' Salamon részére, mint a' ki még attya életében meg volt koronázva, nemes lélekkel le mondtak, az Ország harmad részét engedje által, mellyet ezek Hertzegi névvel birjanak. De Salamon egy Német Országból, a' hol a' Királyi székre jutása előtt tartózkodott, magával hozott Vid nevű álnok, és fortélyos embernek, a' ki a' két Hertzeg hirtokaira ásitozván, meg nem szünt az ártatlan Geizát, és Lászlót a' gyenge lelkű Király előtt mentől feketébb színekkel le festeni, 's ellenek árulkodni, tanátsára, ' mellyre Salamon leg inkább halgatott, a' kötetést fel bon-

totta, mellyből a' lett, hogy nyilvánságos hadra került volna a' dolog Salamon 's a' két Hertzegek közt, a' kik Boleslaus Lengyel Királytól, mint a' ki hozzájuk unoka gyermek volt, kaptak segítséget, ha Salamon az Ország nagyainak kérésére, kik a' hazafiúi vér meg kíméllésére békességet tanátsoltak neki, meg nem békélt volna a' Hertzegekkel. Ezen tettének jóltévő következéseit tsak hamar érezte ugyan Salamon, mivel a' Geiza és László segítségével az Országba bé ütő, és itt prédáló Kunokat vissza verte, de a' ravasz Vid a' Hertzegek hűségét Királyságra való vágyásra magyarázván, a' könnyen hívő Salamonba ismét olly ördögi gyűlölséget öntött az ártatlan Hertzegek ellen, hogy már most ezeknek el vesztésén iparkodna. A' Salamon gyilkos tzélját észre vévén a' vigyázó Hertzegek, ők is a' magok bátorságokra nézve mindent el követtek, a' honnan Geiza Lászlót Morvába, 's Orosz Országba küldötte segítségért, a' mit meg tudván Salamon, el hagyta az alattomos Mesterkedéseket, 's nyilván támadta meg Geizát és meg is verte, de meg érkezvén László a' segítő seregekkel, Geiza lett a' győzedelmes 1074 melly szerentsétlenségét Salamonnak, a' Királyságtól való meg fosztatása is nyomban követte, mivel még ugyan azon esztendőben, mint tsendesség háborító ezen méltóságából a' Székes Fejérvári Ország gyűlésen a' rendektől le tétetett, 's helyébe Geiza emeltetett arra.

7. §. I. Geiza (1074 — 1077) valamint nem kereste, úgy fel se akarta venni a' Királyságot, következőképpen kész volt azt Salamonnak, a' ki előbb a' IV. Henrik Német Császár segítségével, ennek tölle, mint Urától való függést, 's esztendőnként való adót igérvén, azután pedig a' Császár próba tételei füstbe menvén a' hatalmas VII.

Gergely Pápa maga közbe vetése által akarta a' Koronát vissza szerezni, által engedni, tsak az ő, és testvére László Hertzegi birtokaikat adja ki, melly nemes maga viseletével még kedvesebbé tette magát a' nemzet előtt. Talám meg is lett volna a' békesség Salamonnal, ha a' nagy lelkű Geizát a' halál el nem ragadta volna 1077.

8. §. I. vagy Sz. László (1077. — 1095.) a' Báttya halála után Királlyá választatván, ezt a' Méltóságot addig fel nem akarta vállalni, míg arról Salamon le nem mond 's vele meg nem békél; meg is tette ezt Salamon, látván a' nemes szívű László eránt való szereteteket a' Magyaroknak, és hogy vele meg nem mérközhetik, de a' kénytelen-ségből tett békesség legottan felbomlott, mert megbánván Salamon tselekedetét a' László élete ellen kezdett leselkedni, 's egyszer magához hivatta barátságos beszélgetésre, a' tör azonban készen vólt a' László számára, de ez sokkal jobban vigyázott magára, hogy sem Salamon alacsony tzélját végre hajthatta volna, mert el ment ő ugyan a' Salamon kívánságára, de egynéhány markos legényekkel, kiknek jelen létekben kivilágosodván a' Salamon gonosz szándéka, László ötöt tüstént megköztöztette 's a' Visegrádi Várba záratta, melly fog-ságából mindazáltal 1083. a' Sz. István Szentek közzé való számláltatásakor kiszabadúlt, hogy ezen fényes alkalmatosságnál ő is, mint a' Sz. István atyafia jelen lehessen. Eddig való nemtelen tetteit Salamon ujjal, 's egyszer'smind a' legutolsóval tette; a' pompa után ugyan is minekutánna Regensburgban a' felesége bé nem fogadta, Kuteski nevű Fejedelemez vándorlott Moldvába, a' kivel olly szövetséget kötött, hogy ha neki a' Királyság vissza nyérésében segítségére fog lenni, Erdélyt örökösön a' Kunoknak fogja engedni. Meg örült Ku-

teski a' fényes ígéreteknek, 's béütött alattomban Magyar Országba, a' hol Ung, és Borsod Vármegyékben nagy pusztítást vitt véghez; de így se érte el Salamon a' tzelját, mert a' vitéz László a' prédáló Kun tsoportokra reá ütven, azokat igen megverte, 's hazájokba vissza kergette; melly szerenstetlen ütközet után Salamon kétségbe esvén a' Magyar Királyi Korona elnyerése felől, a' Kunok társaságában Bulgáriába 's Thráczíába ütött, a' hol megverettetvén, nyughatatlan életét is elvesztette az ütközet helyén 1087. *)

Megmenekedvén László veszedelmes ellenségétől, az Ország boldogítására fordította figyelmességét, mellyre ez előtt a' Salamon nyughatatlanságai miatt ideje nem volt. Legelőször is Horvát Országot kaptsolta a' Magyar Koronához. Zvonimir ugyan is a' Horvátok Királya, a' kinek felesége Lepa a' Sz. László testvér huga volt, minden örökös nélkül halván meg, az egész Országot a' feleségére hagyta: midőn pedig az uj Király választás felett sok vissza vonások támadtak, 's ezeknek alkalmatosságával Lepa vagy más neven Ilona is megfosztatott volna birtokaitól, a' szorongattatásban lévő Királyné a' bátyjától Lászlótól kért segítséget, a' ki béütvén Horvát Országba a' zenebonás Horvátokat letsendesítette, és Almust, Lampertnek a' testvérének a' fiát, tette Helytartó fejedelmekké. Egész Horvát Ország meghódításában mindazáltal ez uttal meggátoltatott a' Kunok által, a' kik Kopulch nevű Vezérek alatt Magyar Országban,

---

*) Némellyek vélekedése szerint Salamon meggyőztetése után remetévé lett, de én magam részemről ezt nem látom helyesnek, mivel sokkal méjebb gyökeret vert a' László ellen való gyűlölség, főképpen pedig a' Korona az ő fejében, mint sem arról végeképpen lemondott, 's többé annak elnyerésére próbát nem tett volna.

főképpen Bihar és Békés Vármegyékben, nagy pusztitást vittek véghez; László annakokáért vissza tért Horváth Országi táborozásából 's bekerítvén őket a' Temes vizénél, csak nem mindnyájokat elfogta és minekutánna magokat a' Keresztény Vallás bévételére kötelezték volna, a' Tisza és Zagyva közt, a' mai Jászságon megtelepítette őket, a' hol laknak a' maradékaik még most is Jász neven. Meghalván ezt az othon Moldovában maradt Kunok, bosszúállás végett nagy Sereggel ütöttek bé hazánkba, de László személyes bajvivásra híván ki a' Kunok Vezérét Alkust vagy Ákost, azt az egész hadi nép szeme láttára megölte, mellyen a' Kunok megrémülvén, futásnak eredtek 's az őket nyomban kergető Magyaroktól közölők sokan le vágattak, sokan pedig elfogattak, kik osztán a' fellyebb említett Kunok közt kaptak lakó helyet. 8zerentsés hadakozásai után László a' Sz. István Királytól fogva bétsuszott rendetlenségeknek eltörlésére 1092. két Ország Gyűlést tartott, egyiket Szabóltson, a' másikat a' Sz. Márton hegyén, mellyekben sok hasznos Törvények hozattak, melly jó Törvénynein kívül, hogy ez a' derék fejedelem egyedül a' Magyar nemzetnek kívánt élni, még az is tsalhatatlan tanubizonyságot teszen, hogy a' Német Császárságot, minekutánna IV. Henrik VII. Gergely Pápa által az Anyaszentegyházból kirekesztett, 's a' Császári Méltóságtól megfosztatott volna, a' Német rendektől, kiktől Császárnak választott, el nem fogadta. A' Hertzegi atyafiak közt támadt egyenetlenségek eligazítására II. Boleslaus Cseh Országi Fejedeleme, a' ki neki rokona volt, segítségére menvén, vissza fordúltában, minekelötte a' keresztes haddal, mellynek fő vezérévé tétett, a' Szent Földre elmehetett volna, megholt 1095. 's eltemettetett Nagy Váradon. Halála után

95. esztendőkkel u. m. 1190. III. Coelestinus Pápától a Szentek közé számláltatott, melyre magát a' Keresztény Vallás meggyökerezítésére Horvát Országban Zágrábban 1091. általa felállítottott Püspökség által tette érdemessé.

9. §. Kálmán (1096 — 1114.) a' Szent László fia, — a' ki, mivel még Attya életében Egri Püspök volt, és minckutánna az Egyházi esküvés alól a' Római Pápától felszabadittatván, Királlyá tétetett volna, akkor is magával hordta a' Breviáriumot a' szóból imádkozott, Könyves Kálmánnak is nevezetik, — mindjárt Uralkodásának kezdetében a' zenebnél Horvát Ország igazgatására alkalmatlan Almust onnan haza hívta, s a' Horvát Országi Királyság helyett neki Magyar Ország harmad részét adta Hertzei titullussal; maga pedig bemenvén Horvát Országba, nem csak a' nyughatatlanságot lecsendesítette, hanem ezen Ország Tenger felé eső részét, sőt Dalmáziát is, mely valaha a' Horvát Országi Királyok birtoka volt, elfoglalta 1102. a' után, esztendőben pedig Bosniát hajtotta a' Magyar Korona alá, a' honnan 1103. Kálmán magát Horvát, Dalmátzia, és Bosnia vagy más néven Róma Országok Királlyának nevezte, a' Velentzéseknek, kik alatt voltak annak előtte a' Dalmátziai Városok, nagy bosszúságokm: a' mi azért történt meg olly könnyen, mivel a' Velentzések hajói éppen akkor a' keresztes katonáknak s a' tábori eszközöknek a' Szent Földre való szállításával foglalatoshodtak. Mind ezen hódoltatásait Kálmán két ízben hajtotta végre, mivel a' Horvát Országi első táborozását, a' Remete Péter vezérlése alatt a' Szent Földre Magyar Országon keresztül menő gyűlevész keresztes katonák Hazánkban való pusztításai miatt, tovább nem folytathatta, kéntelenítettén az Ország védelmezésére itthon maradni. Ez a' rabló nép ugyan is

mintha a' Saracénusok földjén lett volna, utjában mindent feldúlt, gyilkolt 's a' marhákat elhajtotta; a' Remete Péter tsapatját követő második Seregnél tehát megtiltotta Kálmán az Országon való keresztül menetelt, de a' kereszties katonaság vezére egy Godeschalk nevű Pap, fel se vette a' Kálmán tilalmazó parancsolatját, hanem békjött az Országba, melly szó fogadatlanságának siralmason megadta az árrát, mért Kálmán a' Godeschalk népére Győr-nél reá ütven, azt széllyet verte 's nagy részt le kaszabolta. Ezen szerentsétlenségen annyira megremültek a' Kereszties katonák, hogy a' harmadik Sereg Vezére Bouillon Gottfried Kálmántól követek által kért engedelmét, a' Magyar Országon való által menetelre, mellyet meg is nyert, minekutánna kezéseket adott volna, kik tsak akkor adattak vissza Gottfriednek, midőn már az Ország határait el hagyta.

Mind ezen ditséretes tselekedeteit Kálmán az Almuson 's fián Bélán elkövetett kegyetlenségével nem kevésbé homályosította el; Almus ugyan is nem szenvedhetvén a' Horvát Országi Fejedelemségtől való elcsesét, több izbeli nyughatatlanságokat okozott Kálmánnak, most a' Lengyel Királyt Boleslaust, majd a' Német Császárt V. Henriket, majd ismét a' Görögöket lázítván reá; Kálmán tehát meguntván a' sok alkalmatlanságot 1113. mind Almusnak, mind Bélának a' szemeiket kitolatta 's a' Dömösi Klastromba záratta mind a' kettőjüket. Meghólt Kálmán 1114. különös ditsőséget szerezvén magának az akkori vak században a' Pápák hatalmának, melly egész Európát járómval fenyegette, az Országba való békjövetelének megakadályoztatása és tudománnya által; mellynek az ő Uralkodása alatt hozott Törvények közt az, mellynél fogva a' boszorkányok, mint tsak képzelt, de valósággal

nem lévő valóságok ellen való nyomozódás megtiltatik, tsalhatatlan tanúbizonysága.

10. §. II. István (1114.—1131.) a' Kálmán fia a' Velentzeiekkel Dalmátzia miatt sokat háborúskodott, de csak ugyan megtartotta azt kezei közt. A' Görög Császártal, Comnenus Jánossal is, a' ki neki Sógora volt, hadba keveredett, melyre maga István adott kegyetlensége által okot; hirtelen haragú ember lévén ugyan is sokszor sokakon kegyetlenkedett, a' többek közt a' vak Almust meg nem szünt üldözni, a' honnan ez 1126. elsökvén, Konstantinápolyban keresett Comnenus Jánosnál menedék helyet, melyet fel is talált, és egész haláláig, mely 1127. történt a' Császár Udvarában maradt. Megtudván ezt István tüstént követeket küldött Comnenus Jánoshoz, hogy Almust adja ki; de a' Császár azt nem tselekedte, mely miatt a' hirtelen haragú István, jóllehet a' Dalmátziai tenger mellyéki Városok megtartására nézve semmi se volt olly szüksége, mint a' Sógora barátságára, hadat izent ennek, melyben elébb a' szerentse a' Görögöknek, utóbb pedig 1129. a' Magyaroknak kedvezett, és ollyan békességre kényszerítette István Comnenus Jánost, melyben ez azt ígérte, hogy ha a' Velentzeiekkel háborúja fog lenni, hajós Sereggel fogja őtet ezek ellen segiteni. Nevezetes tselekedete II. Istvánnak még az is, hogy a' Kunokat, a' kik Comnenus Jánostól 1123. megverettettek 's féltekben Magyar-Országba kéredztek, Tatár nevű fejedelmek alatt 1124. befogadta 's a' Tisza és Duna közt azon a' földön, mely maig is Kis Kunságnak nevezetik, megtelepítette. Meghólt életének 35. esztendejében 1131.

11. §. II. vagy vak Béla (1131.—1141). Mint-hogy II. Istvánnak semmi örököse se volt, megbánván az Almussal való kegyetlen bánását, ennek

fiára Bélára hagyta az Országot 's még életében megkoronáztatta. Ezen tettét Istvánnak mindazáltal azok, a' kik a' Béla megvakittatásában részesek voltak, nem hagyták helyben, mivel a' büntetés-től féltek; a' honnan Borichot, Kálmánnak a' második feleségétől Predslavától, — a' ki a' Kioviai Hertzegnek Svatopolknak a' leánya volt, hanem Kálmántól házasság töréssel vádoltatván, várandós korában haza küldetett, — született fiát akarták a' Királyságra emelni. Ezekről hivattatván Borich Orosz, és Lengyel segítő Seregekkel 1132. Magyar Országba bé is jött, a' Királyságot mindazáltal el nem érthette, mivel Béla az Orosz és Lengyel vezéreknek azt ízenvén, hogy az Ország Borichot Kálmán igaz fijának nem esmeri, ő pedig a' rendektől köz akarattal választatott Királynak; azok hazájokba vissza tértek, a' mire legtöbbet tett az izeneten kívül a' Bélától megkéretett Sobieslaus Cseh Király Lengyel Országba való béütése, melly miatt a' Lengyel-hadi nép hazája védelmezésére haza hivattatván Borich a' tsata mezőn maga maradt. Így Borich 's a' pártján lévők szándékjokban felsülvén, és Béla a' Királyi Székben megerősödvén, Aradon Ország Gyűlést tartott, mellyben Ilona a' Királyné, négy gyermekeivel megjelenvén, a' rendektől bosszúállást kért azokra, a' kik a' férje vakságának okai voltak, melly kérésre a' Magyarok felindulván, ott mindjárt 68. fő emberek kontzoltattak fel, sokak pedig tömlöztbe vettettek, vagy az Országból számkivettettek. A' felesége halála után Béla bor itálnak adta magát, és igen gyáván uralkodott; az Országból mindazáltal semmit sem veszített el, sőt Magyar Országot Bosniával nevelte, mellyet Urosius Serviai Fejedelemtől, mint ipától kapott a' feleségével Meny-Asszonyi ajándékba. Megholt vízi betegségben 1141. hagyván 3. fiait Geizát, Lászlót, és Istvánt.

12. §. II. Geiza (1141 — 1161) a' vak Béla fia mihelyt meg koronáztatott, első gondját az Ország pusztább részeinek meg miveltetésére 's népesítésére fordította; a' honnan Erdélybe, melynek erre leg nagyobb szüksége volt, Saxoniaból sok lakosokat (kikre annyival nagyobb szüksége volt Hazánknak, mivel a' bányászságot, melyhez a' Magyarok tellyességgel nem értettek jól tudták) vitt bé, 's telepített meg, és azokat szép szabadságokkal ajándékozta meg, mellyekkel máig is birnak. Ezek mindazáltal nem első Németek voltak Erdélyben, mivel még Sz. István idejében még telepedett ott a' Herrmann familia, mellyet Gizela a' Királyné hívott bé Erdélybe Norimbergából, és éppen ezen Herrmannról, a' ki a' Szebeni várat építtette, neveztetik Szeben németül Herrmannstadtnak, az az Herrmann várossának. Résszerént az Austriai segítséggel ellene támadó, de általa vissza verettetett Borich, résszerént az öttse István miatt, a' ki az ő ellenségével Mánuel Görög Császárral tartott, nyughatatlan Uralkodását 1161. történt halála szakasztotta ketté. Maradtak két fiai u. m. István, és Béla.

13. §. III. István (1161 —) a' II. Geiza fia, atya ellenségének, Mánuelnek, a' ki a' II. Geiza testvérét Istvánt akarta a' Magyarok nyakára tolni Királynak; mesterkedései miatt, mivel Mánuel résszerént fegyverrel ijesztgette a' Magyarokat, résszerént pénzel forgolódott az Ország Naggyai körül, a' Királyságból még ugyan azon esztendőben, melyben arra emeltetett, ki esett; mindazáltal ez uttal még se a' fellyebb említett István, hanem.

14. §. II. László (1162) a' vak Béla második fia emeltetett a' Királyi méltóságra; de bizonytalan okokból származott halállal hat hónapok mulva ez is ki mulván, helyébe tsak uyan.

15. §. IV. István (1162) a' testvére, a' Manuel Görög Császár kedveltje, lett Királya. Ez ámbár igen nehezen jutott a' Királyi Székre, még se tudta ezt a' szerentsét méltóképpen meg betsülni, mivel kevélysége által magát az egész Ország előtt olly gyűlöletessé tette, hogy a' Magyaroknak ellene való igasságos haragjokat látván, 's félvén, hogy a' Királyságból ki vettetik, Mánuelhez folyamodott segítségért, melyet ugyan meg nyert, de a' nélkül, hogy ez által tzéljában boldogúlhatott volna, mivel tsak addig maradt a' Királyi Székben, míg a' Görög vezér Alexius Contostephanus a' Magyarok nyakán ült, mihelyt pedig ez el hagyta az Országot, azonnal ki tétetett IV. István a' Királyságból, 's a' fellyebb említett

16. §. III. Istvánt (1163 — 1173) emelték arra a' Magyarok. IV. István ugyan ekkor az Országból ismét el illantott, de el nem felejthetvén a' Koronától való el tseppenését, számtalan nyughatatlanságokra adott még is alkalmatosságot, a' honnan III. Istvánnak tsak nem egész uralkodása alatt háborúskodnia kellett a' Görögökkel, kik IV. Istvánnak pártját fogták, míg nem végre Mánuel látván, hogy a' Magyarokkal erővel semmire se mehet, a' fegyvert le tette, és e' következendő fel tételek alatt békességre lépett velek 1162. 1.) Hogy Béla a' III. István testvér öttse vagy a' II. Geiza fia a' Mánuel Udvarába menjen, 's a' leánnyát Máriát feleségül vegye, hogy így Béla, mivel Mánuelnek fiú gyermeke nem vólt, a' Magyar Királyság mellett a' Görög Császárságot is el nyerhesse: és 2.) a' Béla Hertzegi birtokai, u. m. Szirmium és Bosnia, melyeket még az attyától II. Geizától kapott, a' Császár igazgatása alá bótótódjanak. Hanem ez a' békesség nem vólt tartós, mivel III. István attól tartván, hogy Szirmium és Bosnia a'

Mánuel kezében lévén, ez majd Dalmáziát is kezére fogja keríteni, mivel ennek birására Mánuel, hogy már rég óta vágyott, több jelekből észre lehetett venni, el foglalta a' Béla birtokait; hadra mindazáltal a' dolog ez uttal nem került, mert a' Wladislaus Cseh Király közben járására ismét békességre léptek az ellenséges fejedelmek, mellynél fogva III. István az el foglalt tartományokat Mánuelnek vissza adta; e' pedig meg ígérte, hogy IV. Istvánt többé semmivel se fogja segíteni. De Mánuel ezen fogadását meg nem tartotta, mivel tsak hamar segítséget adott IV. Istvánnak, a' ki a' Görög seregekkel Magyar Országban nagy pusztítást vitt véghez, mellyen meg bosszankodván III. István, ellene ment IV. Istvánnak és Zimonba szorította, a' hol ez az ostrom alatt meg holt 1165. A' békételen IV. István halála után se szűnt meg az alacsony lelkű Mánuel III. István ellen hadat folytatni, sőt a' Béla nevében egész Dalmáziát is el foglalta, mellyet István szüntelen való tsatázásai után se vehetvén vissza, bánatjában meg holt 1173. minden örökös nélkül.

17. §. III. Béla (1173 — 1196) a' Mánuellel kötött egyesség szerint Királlyá lévén, először is az óhajtott tsendességet állította helyre az Országban, azután bölts, és jó rendelkezéseket hozott, nevezetesen két Kantzelláriust tett az ügyes bajos dolgok 's esedező levelek bé szedésére, hogy osztán azokat a' Királynak írásban mutassák bé, mivel az előtte élt Királyok tsak Titoknokot, vagy író deákot tartottak, 's a' kinek panassza vagy kérése volt a' Királynál az ezt vagy szóval vitte véghez, vagy írásba tévén, maga nyújtotta bé a' Királynak, a' mit a' fényes Konstantinápolyban nevekedt Béla a' Királynak nem tsak alkalmatlannak, sőt méltóságával is ellenkezőnek látván, rendelte

a' helyebb említett Kantzelláriusokat ; továbbá a' törvénykezés útját meg könnyebbitette, 's végre az igazságtalanságok 's ragadozások kemény meg büntetése által a' tolvajokat 's a' gyilkosokat az Országból ki irtotta; egy szóval a' Mánuel Udvarából, a' hol a' Görög Császárságra előre készítődött, sok jót hozott bé az Országba. A' Császári méltóságtól mindazáltal el esett, mivel Mánuelnek minden reménységén kívül még 1170. a' Béla nálla létekor Alexius nevű fia született, a' kire igyekezett már most Mánuel a' Császárságot hagyni, a' honnan hogy Béla még a' felesége után se formálhasson ahoz valaha just, a' leányát Máriát sem adta oda neki feleségül, hanem a' helyett a' felesége testvérével Annával házassította össze Bélát, a' kinek a' szelid Anna még kedvesebb volt, mint a' haragos és parantsoló Mária. Ezen szava meg nem tartásáért 's alatsónyságáért mindazáltal Béla Mánuelen, mint nevelőjén bosszút nem állott, hanem halála után a' fiától Alexiustól, minden a' napkeleti birodalomhoz kaptsolt tartományokat vissza vett 1180. Ezeken kívül Béla Magyar Országot még Galicziával nevelte, mivel Lodomerius vagy Volodimirus Galicziának, vagy más neven Halicziának fejedelme Kazimir Lengyel Királlyal, a' ki a' Galiczia birására vágó Micislaust segitette, szerentsétlenül hadakozván, Országát el vesztette 's a' Magyaroknál keresett menedék helyet; a' győzedelmes Kázimir tehát az alatt Micislaust tette igazgatóvá, a' kit három esztendők mulva a' nép, félvén hogy Lengyel Uraság alá esik, gyűlölségből méreg által meg ölt: helyébe azután Kázimir Románust, a' leg ifjabb Galicziai Hertzeget tette Galiczia Kormányozójává, a' kit Lodomerius a' Magyarok segítségével Galicziából ki kergetett, 's vissza vette Országát, mindazáltal a' Magyar Ki-

rály oltalma 's oly fel tétel alatt, hogy Galiczia, az ő halála után a' Magyar Koronához kaptsboltasék. De Béla meg nem várta a' Lodomerius halálát, hanem még életében el vette a' nép kívánságára tölle Galitziát, mellyet Andrásnak, a' fiának igazgatására bizott, Lodomeriust pedig, a' kit kegyetlenségéért a' nemzet gyűlölt, magoknak a' Galicziaiaknak kérésekre fogságba tette, mellyből a' vigyázok meg vesztegetése által ki szabadulván, Andrást Galicziából ki kergette 1188. a' ki többé ennek a' tartománynak birtokába nem is jöhetett, mivel az attyának Bélának a' Lengyel Királlyal Kázimirrel való hosszas hadakozásai után is tsak ugyan meg erősödött Lodomerius a' Galiczia birásában, jöllehet Béla ahoz való jussáról azután se mondott le, sőt titulussában a' „Rex Galiciae“ nevet azután is meg tartotta. Meg hólt ez a' Magyarok pallérozódását hathatósan elő mozditó fejedelem 1196. Imre, és András fiait hagyván maga után.

18. §. Az Imre (1196 — 1204) uralkodását igen nyughatatlanná tette az öttse András, mivel az eddig szokásban lévő Hertzegi Titulust és Birtokot tölle meg tagadta. Ez ugyan is az attyától a' keresztes hadra hagyott pénzen katonákat fogadván, a' Báltya ellen támadt, 's azt meg is verte, a' ki látván, hogy az öttsével meg nem mérkőzhetik, tsak nygan által engedte neki Dalmátziát 's Horvát Országot. De e' mellett is 1202. ismét hadra kelt a' két testvér közt a' dolog, mellynek Imre azon rendkívül való mérész tette által vette elejét, hogy minden fegyver és késérők nélkül, tsupán egy vesszővel, az öttse táborán keresztül menvén, ezt tulajdon Sátorából kézen fogva, katonáinak szemek láttára a' táborból ki vitte, 's egy Kene nevű Tót Országi várba záratta, a' honnan mindazáltal midőn halálához közelgetne, ki hozatta 1204. 's meg koronázott fiának Lászlónak tútorává tette.

19. §. III. László (1204 — 1205) Andrásban Tútor helyett ellenkező és vetélkedő Társra talált, mely miatt az Özvegy Királyné az Austriai Herczeghez Leopoldhoz folyamodott segítségért, de minekelőtte nyilván ki ütötte volna magát az ellenkezés, 6 hónapi uralkodása után László meg holt, 's helyet adott Andrásnak a' Királyi székbén.

20. §. II. András (1205 — 1235) mindjárt Uralkodása elején el idegenitette magától a' Magyarokat az által, hogy a' felesége Gertrud, a' ki a' Merániai (Tyrolisban) Herczeg leánnya 's felette Uralkodásra vágyó asszony volt, ösztönözésére mind idegeneket emelt a' fővebb tisztségekre; nevezetesen a' Királyné három testvéreit Egbertet, Bertholdot, és Jánost az Országba bé híván, Egbertet a' Szepességen egy nagy jövedelmű jószággal ajándékoztatta meg, Bertholdot Kalotsai Érsekké, ezen kívül Tót Országi Vice-Királyá, Erdélyi Fejedlemmé, és Báts 's Bodrog Vármegyei Fő Ispánná, Jánost végre Esztergomi Érsekké tétette a' férjével. Ez olly békételenséget szült, hogy midőn András a' fiát Kálmánt Galicziai és Lodomériai Királyá koronáztatta volna 1213. a' Királynét Bánk Bán, a' kit tsak hogy Berthold nevű testvérjét Dalmáciai és Horvát Országi Bánságra emeltethesse, ezen méltóságtól a' könnyen hívő András által meg fosztatott, kegyetlenül meg gyilkolta. Haza jöven Galicziából, nem a' bűnösöknek érdemek szerint való meg büntetésén, 's a' tsendesség helyre állításán dolgozott, hanem a' Péter Konstantzínápoli Császár Jolánta nevű leánnyával házasságra lépven, az atya rendelése szerint a' Szent földre indult 1215. az uralkodást vissza jöveteléig a' fiára Bélára, kit meg koronáztatott, hagyván, mely utjáról Jérusálemi Andrásnak is nevezetik. Haza jöven haszontalan és minden fontos következés nél-

kül való táborozásából *) 1218. az Országot leirhatatlan zürzavarba találta, a' Nagyok a' Szegényeket elnyomták, a' korona jószágain megosztottak, sőt félvén, hogy a' gazdag jövedelmű prédától megfosztatnak, a' háborúságot nem hogy elfojtani iparkodtak volna, hanem még élesztették azt, és a' mi több Bélát a' fiát, a' kinek Uralkodása alatt és tudtával tsipkédtek el a' Korona birtokait, Attya ellen támasztották, csak hogy a' zavarosban haláshassanak, melly alávaló tzéljoknak elérésében a' senebonán kapkodó fő embereket maga András is zegitette, mivel, nem hogy az Ország sérelmeit orvosolta volna meg, hanem, hogy a' Jérusálemi útjára felszedett temérdek adósságait könnyebben lefizethesse, a' népre nagy adót vetett, az ezüst pénzt rosszabbá tette, az értz, és Só Bányákat, a' Korona jószágait, egy szóval minden Királyi jövedelmeket Pogány kereskedőknek, Muhamedánusoknak és 'Sidóknak adott árendába, melly tettén Andrásnak a' Magyarok megboszankodván, nyilván Bélát kiáltották ki Királyoknak. E' szerént midőn látná, hogy magán másképpen nem segíthet 1222. Ország Gyűlést hirdetett, mellyen a' Király's a' Nemeség jussaik meghatározására nevezetes Törvények hozattak, mellyek öszveséggel „Aurea Bullának“, II. András pedig „Assertor libertatis Hungaricae-nek“ neveztetett. Meghólt 30. esztendei nyughatatlan uralkodása után, mellynek az önnön maga egymást nyomban követő botlásai voltak szerző okai, 1235.

21. §. IV. Béla (1235.—1270.) igen keményen kezdett uralkodni, nevezetesen azokat, a' kik az ő, és attya közt való egyenetlenségek szerző okai voltak, kegyetlenül megbüntette, a' többek között

---

*) Lásd Europa rajzolatját a' 176. lap.

Dionysius Palatinusnak a' szemeit szuratta ki; továbbá a' Királyi tekintetnek a' régi fényre való hozására megparantsolta, hogy senki a' Király jelen létében le ne merjen ülni, különben Széke azonnal megégettetik. Ezen keménysége által az atya András gyáva Uralkodása alatt függetlenséghez szokott nagyokat magára haragitotta, kik utóbb össze is esküdtek ellene, és 1236. Fridrik Austriai Hertzegnek ajánlották az Országot, a' ki 30. ezer emberrel bé is ütött Magyar Országba, de Bélától vissza verettetett. Elébbeni keménységéről lemondván a' Nemzet is hajlandóbb kezdett eránta lenni, de az 1239. a' Mongolok által hazájokból Moldvából kiszorított, és Kuthen nevű Fejedelmek alatt 40. ezered magokkal békéredző Kunoknak, a' róllok Nagy Kunságnak neveztetett földön való megtelepítése 's az ezeknek mód nélkül való kedvezés által, a' Magyar Nemzet ellene való haragjának ismét szikrát adott, melly által mind magát, mind az Országot siralmas állapotra juttatta. A' Mongol Tatárok ugyan is 1241. béütvén hazánkba, a' Magyarok azt vélvén, hogy a' Kunok árúlták el az Országot, ezeket megtámadták, 's a' vezérjeket Kuthent meg is ölték; ezen a' Kunok elkeseredvén, a' Tatárokhoz tsapták magokat, és mintegy vételkedtek ezen bárdolatlan ellenséggel az öldöklésben. Béla a' jelenlévő veszedelem elhárítására a' Magyarokat fegyver fogásra ösztönözte, de ezek a' Királyon bosszút akarván állani, a' Király hívására nem is ügyeltek, a' honnan azokkal, a' kiknek a' haza nyomorúlt sorsa inkább szíveken feküdt, ellene ment a' Magyar Országot tsak nem számtalan népével sáska módra meglepő Batunak, a' Mongolok Chánjának, de kevés számú népe a' Sajó vizénél megverettetett, 's maga is alig tudott Austriába elszaladni, a' hol az embertelen Fridrik

Hertzeg, nem tekintvén a' durva pogányság által csak nem vég pusztulásra jutott sorsát Magyar Országnak, nem hogy menedék helyet adott volna a' szerentsétlen Királynak, sőt kirabolta 's úgy botosította el Dalmáciajába, a' hová Béla már az előtt feleségét 's gyermekeit előre elküldötte volt. Ezután a' Tatárok két egész esztendőig prédálták Hazánkat 's talám el is enyészett volna akkor ez a' szerentsétlen Ország, ha a' nagy Chán Octai halálának hírére haza nem mentek volna. Vissza jöven Béla, az Országot csak nem egészen pusztán találta, mert a' kik némelly rejtek helyekbe meghúzván magokat, megmaradtak is, a' Tatárok öldöklésétől ugyan megmenekedtek, de azután az éhhalásnak lettek áldozatjaivá, annyira, hogy a' részszerént fegyver, részszerént éhség miatt megholt emberek dög testeik által olly igen elszaporodtak a' farkasok, hogy a' kis gyermekeket a' böltsöböl ki huzták 's fegyver nélkül még az utzára se lehetett kimenni. De ezen Isten ostora alatt se tsüggedt el a' Béla nagy lelke, sőt inkább megkettőztette iparkodását az Ország helyre állítására nézve, a' honnan az elszéledt lakosokat öszve szedte, számokra gabonát, barmokat, 's más szükséges dolgokat és lakosokat hozott a' szomszéd Tartományokból, melly bölts rendelkezései által az Országot olly virágzó állapotba helyezettte, hogy mikor a' Tatárok 1261. ismét megakarták hazánkat látogatni, ellent tudott nekik állani, sőt bé se várta őket Magyar Országba, hanem Lengyel Országba eleikbe menvén 52. ezeret nyakazott le közülök, 's minden tábori eszközöket elfoglalta. Egyébaránt Fridriknek se maradt alacsony tetteért Béla adós, mert még elébb bosszút állott rajta, mint a' Tatárokon is, és nem csak meggyőzte ezt a' rossz szomszédot, hanem magát is elejtette az ütközetben, a' Felső Magyar Orzági

Városokat tőle vissza vette, és Styriát is elfoglalta 1246. Ezen sok viszontagságai után meghalt Béla 1270.

22. §. V. István (1270. — 1272.) a' IV. Béla fia, rövid Uralkodását a' Cseh Királlyal Ottokárral, a' Styria felett támadt, de szerentsétlenül folytatott háborúval töltötte el, mellynek következtése Styriának elvesztése volt. Meghalt 1272.

23. §. IV. László, a' ki a' Kunokkal 's a' Kun Asszonyokkal való társalkodásáról Kun Lászlónak is neveztetik (1272. — 1290.) az V. István fia, az Annya is Ersébet Kun leány lévén, csak a' Kunokkal tartott, és ezeknek szokásaikat, és erköltszeit vette bé, sőt törvényes feleségét Izabellát, a' Siciliani Királynak I. Károlynak leányát megvetvén, a' Kun Asszonyokhoz tsapta magát, és azokkal fajtalanzkodott, mellyen a' Kunok annyira elbizták magokat, hogy a' Magyarok birtokaikat, majorjaikat, 's Városaikat égetni és pusztítani kezdték. Hasztalanok voltak a' III. Miklós Pápa iparkodásai a' romlott erköltsü Lászlónak jobb utra való térítésére nézve, igérté ugyan ő megjobbúlását, de alig tartotta meg fogadását csak addig is, míg a' Pápa követje az Ország kebelében volt. Fajtalan életéért mindazáltal meglakolt, mert bujáságában már magok a' Kunok is megbotráncozván, három Fő Kunoktól, kiknek nevek Arbutz, Turtele, és Kemenche, egy Kun sátorban, mellyben aludt, kegyetlenül agyon verettetett 1290. Szomorú áldozatja a' nevelés elmellőzésének !!!

24. §. Az Árpád véreből származott Királyok rendjét III. András rekesztette bé, a' ki Velentzében születvén, Velentzei Andrásnak is hivattatik. Eza' II. András várandósan maradt Beatrix nevű feleségétől született István Hertzegnek, a' ki Velentzében a' Mauroceni familiából való Thomasina Ka-

talint vette feleségül, volt a' fia. Béjővén III. András Magyarországba, allig koronáztatott meg, azonnal két vetélkedő társa akadt; egyik volt Martell Károly, Santa Károlynak a' Sicíliai és Nápolyi Királynak a' fia, a' ki Anyai ágon, minthogy az Anyja V. István Magyar Királynak a' leánya, Mária volt, formált just a' Magyar Koronához; a' másik pedig Albert Auszriai Hertzeg volt, a' kinek a' Királyi Méltóságot I. Rudolf Német Császár (nem tudom mi jusszon) ajándékozta. Mind az András, mind az Albert partjánál hatalmasabb lévén a' Martell Károlyé, vagy utóbb mivel maga 1295. dög halállal megholt, a' fiaé Róbert Károlyé, a' kit a' Római Pápa VIII. Bonifacius is minden módon segített, midőn a' Dalmátziai és Horvát Országi Igazgatók is részére állottak volna, bánatjában III. András megholt 1281. 's vele az Árpád familiájának férjfiúi ága is egészen elenyészett.

II. S z a k a s z.

A különbféle Házakból való Királyok.

1300 — 1526.

25. §. Cseh László (1300. — 1304.). Ki halván III. Andrásban az Árpád familiájának férjfiúi ága, három anyai részről az Árpád véreből származott Hertzegek vetélkedtek a' Magyar Korona felett. A' Római Pápák Robert Károlyt akarták a' Magyaroknak Királyúl adni, ezek ellenben a' Pápa parantsoló hangjára nem halgatván, választási jus-sokat vitatták, 's Károlyt annyival inkább el nem akarták fogadni, mivel a' Pápai hatalomnak Házánkba való nagy befolyásától félték; a' rendek te-

hát a' Cseh Királyt Ventzelt hívták meg, a' Királyi Székre, a' ki a' IV. Béla, Anna nevű leányának Unokája volt. Ventzel két, u. m. Cseh és Lengyel Országoknak Királya lévén, a' választást el nem fogadta, hanem maga helyett 12. esztendőös fiát Lászlót ajánlotta, de látván, hogy Lászlónak kevés betsülete van a' Magyarok előtt, ötet a' Koronával együtt haza vitte Cseh Országba 1304. A' Cseh László haza menetele után se lehetett Robert Károly Magyar Királlyá, hanem

26. §. Bavariai Otto (1305. — 1308.), a' IV. Béla Király Unokája emeltetett a' Királyi Méltóságra, olly feltétel alatt, hogy a' Koronát Cseh Országból kerítse haza, a' mit meg is tett 's vele meg is koronáztatott 1305.: de Otto sem sokkáig bírhatta azt, mert az Erdélyi Vajda Apor László, egy Robert Károly pártján lévő férjfiú, a' kinek a' leányát Otto Feleségül akarta venni, mikor e' végett hozzá ment volna, ötet fogságba tette, 's elébb ki se bocsátotta, míg a' Koronát, mellyet mindenkor magával hordott, vissza nem adta, 's a' Királyságról le nem mondott. Ki szabadulása után Otto elhagyta, a' sok pártoskodások miatt részekre szaggatott Magyar Országot, 's haza ment Bavariába 1307. a' hol 4. esztendőök múlva meghalt.

27. §. I. Károly (1308. — 1342.) a' Római Pápa Követének Gentilisnek, minthogy parantsolattal semmire se mehetett, kérésére nagy nehezen elnyerte a' Koronát, ámbár nem minden ellentmondás nélkül, a' honnan a' Királyi Méltóságra emeltetése után is, erővel kellett ebben magát tökéletesen megerősítenie, melly tzéljának elérésére háborút is kénytelenített viselni Trentsini Máté Gróf, még Cseh László idejébéli Palatinus ellen, a' ki Károlyt nem akarta Királynak megésmerni, hanem Kassától Komáromig kiterjedő birtokát független-

ségben szeretne volna birni; de Károly a' Rozgónál 1312. nyert győzedelme által csak ugyan meg alázta fel fűvalkodott ellenségét 's engedelmességre térítette, jószágának nagy részét, mely maig is Mátyus földjének nevezetik, el foglalván. Meg erősödvén Károly a' Királyi székben Urosius Serviai Király ellen fordította fegyverét, a' ki Magyar Ország határaiban sok pusztítást vitt véghez, és Szervíát Magyar Országhoz kapcsolta 1320. Az ütközetekben szerentsés Királyt, a' kinek a' halál a' tsata mezőn kedvezett, othon várta a' halált hozó gyilok; 1330. ugyan is, midőn a' feleségével 's gyermekeivel Visegrádban, melyet ő választott leg először Királyi lakó helynek, éppen ebédelt volna, egy Száh vagy Zaah Feliczián nevű fő Nemes ki vont kardol a' palotába rohant, 's a' Királynéhoz vágott, hanem mivel a' Király magát közbe vetette, csak a' négy ujját vághatta el annak, az ezen esetet követő lármára bé jövő örök által pedig, kik Száhot öszve vagdalták, gyilkos szándékának tökéletes végre hajtásában egy átaljában meg gátoltatott. Mi vitte légyen Száhot ezen vakmerő tselekedetre? nem bizonyos, némellyek eszének meg bomlását; mások a' Királyné Szoba leánnyai közt lévő Klára nevű leányának, maga a' Királyné segítsége által, Kazimir Lengyel Király (a' Királyné testvére) által, a' kiekkor látogatásképpen Visegrádon mulatott, történt erőszakos meg szeplősíttetését, — mások végre Szah Felicziánnak, a' ki a' Trentsini Máté követői közül való volt, a' hajdan birt Királyi jószágok vissza adására való kényszeríttetését, 's ezen való meg boszankodását, tartják annak okának lenni. A' millyen rettenetes volt a' fel tétel, olly borzasztó büntetést huzott is az maga után, mivel Szah Felicziánnak egész familiája ki irtatott, és min-

den, a' ki csak Szah nevet viselt, meg ölettetett, a' mi, valamint Károlynak magának, ugy az Ország rendjeinek is, a' kiknek tudtokkal történt a' boszúállás, éppen nem válik ditsőségekre, mivel egynek gonosz tetteért az egész nemzetség semmi törvény szerént nem lakolhat, hanem ha részt vett annak istentelenségében. Ezen veszedelemtől alig menekedett meg Károly, ujat huzott magára a' Bazarád Oláh Országi Vajda ellen indított hadakozása által, mellyre ötet Gróf Széts Tamás Erdélyi Vajda, a' ki Havasalföldi Vajda is akart egyszer'smind lenni, 's Gróf Széts Dienes, a' ki a' Szörényi Bánságra (melly hivatalt ekkor a' Havasalföldi Vajda Bazarád viselt) vágyott, ösztönözték 's fellyebb említett tzéljok el érésére Bazarádot pártossággal vádolták el Károly előtt. A' Király végére se járván a' vád miben létének, még ugyan ezen 1330. esztendőben meg támadta az ártatlan Bazarádot, a' ki minekutánna minden kérései, maga mentései, sőt gazdag ajándékai is sikeretlenek voltak, Károly elől minden eleséget el takarított, a' honnan az éhség miatt el kényszeredett Magyar Seregnek vissza kellett vonulni, mellyet látván az Oláhok, a' kik a' hegyek tetejein huzták meg magokat, a' völgyben menő Magyarokban kövekkel, nyilakkal 's más egyéb eszközökkel iszonyú kárt tettek, és maga Károly is köz katona ruhában menekedett meg az Oláhok kegyetlen boszúállásától. Ezen szerentsétlenség következtése a' lett, hogy Oláh Országot vagy Havasalföldet Károly el vesztette, valamint még uralkodásának elején Dalmáciát is, melly valamint első vólt a' Károly bé fogadásában, ugy legelőször is pártolt el Károlytól, 's a' Velentzeihez tsapta magát, a' mit Károly kéntelenített bé hunyt szemmel nézni, mivel a' Trentsini Máté

nyughatatlanságai miatt az Országon kívül nem mehetett.

Egyébaránt hogy I. Károly egy volt a' leg hasznosabb Királyok közzül, meg tetszik ezekből: 1) az akkori rossz pénzek helyett, jó ezüsből ujakat veretett; 2) a' mai törvénykezés utját, és módját bé hozta, el törölvén az ártatlanságnak tüzes vas és forró víz által tétetni szokott borzasztó próbáit; 3) a' nemeseknek bizonyos tziemeket osztogatott, melly által a' festés mesterségét a' Magyarok közt elő mozdította. Meg nyervén Károly Lajosnak a' fiának a' Lengyel Királyságot, meg holt 1342.

28. §. I. vagy Nagy Lajosnak (1342. — 1382) az I. Károly fiának, alig lépett a' Királyi székre, először is a' Szászokkal volt baja, a' kik a' még tsak 17. esztendő gyermek Király alatt szabadságok terjesztésére 's az adó el törlésére fegyvert fogtak; de meg aláztattak; mert Lajos Seregével hirtelen Erdélyben teremvén, ugy meg ijesztette őket, hogy többé pisszenni se mertek, sőt esküvéssel fogadták, hogy ellene soha fegyvert nem fognak. Értésére esvén a' Szászok sorsa Bazarád Oláh Országi Vajdának, nem tartotta tanácsosnak Lajossal, a' ki kétség kívül a' Szászok le tsendesítése után ötet is meg látogatata 's engedelmességre hozta volna; hadba keveredni; bé se várta tehát Oláh Országba Lajost, hanem Erdélybe ment 's lábaihoz borúlva kötelezte magát a' tölle való függésre 's az esztendei adó fizetésére. Azután az attya alatt Magyar Országtól el szakadt Dalmáczíát akarta vissza foglalni, de már ezen tzéljában a' szerentse nem volt kedvező reá nézve, mivel a' Velentzeiek, a' kik alatt volt akkor Dalmácia, nem akarván két testvér Uralkodók, u. m. Lajos, és ennek öttse An-

drás közzé, a' ki Johannát, a' Róbert Nápolyi Király Károly nevű fiától való Unokáját vévén el feleségül, Nápolyi Királyné lett, szorúlni, mindent el követtek ezen Tartomány meg tarthatására, mellynek meg hódítására főképpen hajós Sereg lévén szükséges, a' mijek a' Magyaroknak nem vólt, kéntelenítetett Lajos szándékával annyival inkább fel hagyni, mivel az ötszék, Andrásnak, Nápolyban történt szerentsétlensége vonta magára az ő figyelmetességét. Ez a' szerentsétlen Fejedelem ugyan is a' fellyebb említett Johannával házasságra lépven, Nápolyi Királyné lett, de a' felesége Nagy attyának végső rendelése szerént olyan fel tétel alatt, hogy az Uralkodásban András, a' ki ekkor még 16. esztendő volt, tsak 22. esztendő korában vehessen részt; e' még nem vólt elég, hanem azt is ki tsinálta Johanna a' Római Pápnál VI. Kelemennél, hogy ha neki maradéka nem lenne, nem Andrásra, a' férjére, hanem Máriára a' testvérére, a' kit a' Dyrrachiumi Herczeg Károly vett el feleségül, száljon az Ország. A' fellyebb említett testamentum szerént tehát Johanna vette kezébe a' Királyi páltzát, és férjét meg vetvén, Lajos Tarentumi Hertzeggel fajtalanzkodott, sőt hogy a' nyakáról tökéletesen le tolja 1344. Sept. 18. kán éjjel, ki bérelt gyilkossai által, egy önnön maga által készítettett selyem sinórral, tulajdon szobájába meg fojtattatta. Testvér öttse meg ölettetésének meg boszulására annakokáért Lajos nagy Sereggel Kárinthián keresztül két izben ütött bé Olasz Országba, de sem Olasz Országot nem tehetette magáévá, mert jóllehet elébbeni ott létekor a' nyakra főre el szaladó 's a' Pápnál Avenióba (Avignon) tartózkodó Johannától el vette is Nápolyt, 's annak oltalmazására az Erdélyi Vajdát Latzkfi vagy Latz-

Kovits Istvánt számos katonasággal ott hagyta is, még is tsakugyan Johannáé lett az ismét, a' ki már ekkor a' Tarentumi Lajosnak valóságos felesége volt; sem Johannán gyilkos tettéért méltóképpen bosszút nem állhatott, mivel végre a' Pápa kérésére, a' ki azt ígérte, hogy az András gyilkosait meg fogja büntetni, oda hagyta Lajos Olasz Országot, a' Pápára hagyván a' bíróságot, a' ki Johannát ártatlannak ítélte, melly alattomos fortélyokat látván Lajos, minden Olasz Országra való gondját le tette, 's a' Lithvánusok ellen, a' kik a' hajdan Magyar Országhoz tartozó Galicziát, és Lodomériát el foglalván, ezen tartományoknak már régen birtokában voltak, fordította fegyverét; ezeket a' Lengyel Király Kázimir segítségével meg is győzte, 's nem tsak Galicziát és Lodomériát, hanem még veres Russziát is meg hódította, melly utolsó Tartomány Kázimiré lett azon fel tétel alatt, hogy ha férjfiú gyermeke nem lejénd, ez is Lajosra száljon. A' Lithvánusokkal való háború ujat szült; mivel ezek Lajoson bosszút akarván állani a' Krimi Tatárokat ellene fel ültették, de bé nem várván Lajos ezt a' durva ellenséget, Latzki Istvánt köszöntésekre küldötte, a' ki úgy reá riasztott a' Khánra, hogy ez magát esztendei adó fizetésre, és a' Keresztény vallás bé vételére kötelezte. Ezen ditsőséges győzedelme után 1358. Dalmáciát vette vissza a' Velentzeiektől; 1359. Szerviát, Bosniát és Moldvát, 's 1366. Bulgáriát kaptsolta Magyar Országhoz; 1370. pedig a' Kázimir Lengyel Király halála után Lengyel Országának és veres Russziának is birtokába jött; egy szóval a' Magyar névnek olyan nagy tekintet 's 's ditsőséget szerzett, a' millyennel az ő előtte soha se birt, 's az Ország határait olly szélesen ki terjesztette, hogy Magyar Ország sem ő előtte, sem

ő utánna, akkori nagyságát többé el nem érte; Birodalma ugyan is a' Visztula vizének, a' Balticum tengerbe való ömlésétől fogva a' Fekete tengerig, ettől ismét az Adriai tengerig terjedt ki.

De nem csak győzedelmes hadakozó volt Lajos, hanem egyszer'smind bölts törvény hozó is, a' mit meg bizonyít a' többek közt azon ő alatta hozattatott nevezetes törvény tikkely, melly által a' testamentom tételkor meg történni szokott vissza élések eltörlésére az állittatott meg, hogy ha a' Nemes embernek fiú gyermeke nem maradna, jóságai testvéreire, vagy más vérszerént való atyafiakra száljanak, holott az előtt, csak azoknak negyed részét hagyták törvény szerént a' nemesek leánnyaira, a' többit ellenben annak ajándékozhatták, a' kinek akarták; továbbá meg tiltatott ezen törvények szerént, az atyák vétkeiknek a' fijkban való meg büntetése, végre a' felsőbb 's alsóbb nemesség egyforma jussokkal ajándékoztatott meg. De nem csak bölts törvényhozó volt Lajos, — hanem szép tudománnyal és a' tudományokat elő mozditó lélekkel is birt ő; az elsöre mutat ezen neve „Ördögös Lajos“ mellyet a' tsillag visgálásban és Mathesisben való jártasságaért kapott, az utolsónak pedig ellene mondhatatlan tanubizonyysága a' Pétsen általa 1360. fel állittatott első Magyar Universitás; egy szóval, ha valaha valaki a' Nagy nevet meg érdemlette, valóban senkit se tisztelt meg ezzel olly méltán a' Világ mint Lajost. Meg holt ez a' nagy fejedelem 1362. 's Magyar Országot fia nem lévén Máriára, az idősebb, — Lengyel Országot pedig Hedvigére az ifjabbik Leánnyára hagyta, a' kinek osztán Jagello a' Lithvániai Hertzeg lett férje.

29. §. I. Mária (1382 — 1387.), kít a' Brandenburgi Márk Gróf Sigmond, a' IV. Károly

Német Császár fia jegyzett el, alig kezdette el az Uralkodást az anyja Ersébet tótorsága alatt, már is ennek tsak a' Nádor Ispán Gara Miklós tanácsára való halgatása 's ezen veszedelmes ember gondatlan javallásainak, 's tanácsadásainak követése miatt, mind maga, mind az Ország igen nagy zürzavarba keveredett. Legelőször is azon kegyetlensége által gyújtotta meg a' békétlenség fátyláját, hogy azon Magyar fő embereket, a' kik a' Podóliai várakat a' Lithvániai Herczegnek Jagellónak el adták, a' Gara vér szopó ösztönözésére halállal, jószágok el vesztésével 's gyermekeik örökös meg betstelenítésével büntette meg, melly keménysége által az asszonyi Uralkodást különben is fel nem védő Nagyokban, kik a' Gara Miklós nagy bé-folyását nem szenvedhették, 's a' meg öletett fő emberek attyókfiában a' bosszúállás tüzét fel gerjesztette, mellyből a' lett, hogy ezek alattomban öszve esküvén, a' Nápolyi és Siciliai Királyt Kis Károlyt hívták meg Királynak, 's Székes Fejérváron meg is koronázták.

30. §. II. vagy Kis Károly (1385) önnön veszedelmére fogadta el a' pártos Magyaroktól a' Királyi méltóságot, mert a' ravasz Ersébet azon szín alatt, hogy 'Sigmondnak, a' ki Cseh Országban Sereg gyűjtéssel foglalatoskodott, egy Máriához küldött levelét akarja vele közölni, a' semmi rosszat se gyanító Károlyt magához hivatván, alig kezdette el ez a' levelet olvasni, Forgáts Balás hátulról egy kardal a' fejét egész a' szeméig bé hasította, melly miatt a' Király nem sokkára meg is holt 39. napi Uralkodása után.

31. §. Mária a' Kis Károly gyalázatos meggyilkoltatása után ismét Királynénak kiáltatott ki, mellynek következése a' Kis Károly pártjának tö-

kélltetes el nyomása 's Budáról való ki kergettetése lett; a' ki üzetek közt vólt a' többek közt Horvát János Dalmátziai Bán is, a' ki ide vissza térvén, az egész Országot fel lázasztotta 's a' Kis Károly fiát Lászlót hirdette ki Királynak. Ersébet abban a' gondolatban lévén, hogy a' zenebonát jelen léte által könnyebben le fogja tsendesíteni, utra indúlt Máriával 's egynéhány fő emberekkel. Meg tudván ezt Horvát János, fel gerjedt benne a' bosszuállás kívánsága, 's a' Királynékat meg támadta fegyveres népével, a' kiket, minekutánna védelmezőiket le vagdalta volna, el fogott, 's Novigrádbá, egy Dalmáciai erős Várba tett fogságba, a' meg ölettek közt vóltak Gara és Forgáts is, kik a' Kis Károly meg gyilkoltatásáért, kemény ellent állások és Oroszláni viaskodások után is, bőrökkel adóztak. De Ersébet se kerülte el az Isten méltó büntetését azon alávaló tettéért, mellynél fogva az egész Magyar nemzetet koronás Királynának meg gyilkolásával és vérével fertéztette bé, mert még a' fogsággal nem elégedett meg Horvát János, hanem mihelyt meg érkeztek Novigrádba, Ersébet a' leánnya Mária szeme láttára meg ölettegetett.

32. §. 'Sigmund (1387. — 1437.) azonközben meg hallván feleségének fogságba esését, Cseh Országból hirtelen Magyar Országba jött, a' hol SzékesFejérvárra vitetvén, meg koronáztatott 1387. Első gondját is a' Mária ki szabadítására fordította, a' kit az iffjabbik Gara Miklós a' Horvát János se regének vezéreit Dán Mihályt, és Dán Lászlót meg vervén, szerentsésen szabadságba is helyeztetett, 's Horvát Jánost magát is el fogta, kit Pétsen lófarkára kötven, elébb az utzákon alá 's fel hurtoztatott, azután pedig négy felé vágatott 1391. Mária a' Királyi méltósággal nem sokkáig élhetett,

mivel 1392. meg holt minden mag nélkül, a' mi számtalan zürzavarokat szült; mert Máriának gyermeke nem lévén, sokan úgy gondolkodtak, hogy e' szerint 'Sigmondnak nintsen is jussa többé a' Magyar Királysághoz, a' honnan a' pártosoknak egy része Jagellót, a' Mária testvérének Hedvignek a' férjét, más része Albert Austriai Hertzeget, egy harmadik párt végre Lászlót, a' meg gyilkoltatott Kis Károly. fiát hívta meg a' Királyi Székre. A' gondatlan 'Sigmond nem hogy szép móddal tsilapította volna le a' meg hasonlós lelkét, hanem kegyetlensége által, mellynek Budán 32. Nemesek lettek áldozatjaivá, egészen meg utáltatta magát. A' Nemzet szeretetének meg nyerésére tehát vitézségének akarván próbáját adni, az akkor el hatalmasodni kezdő Törökök ellen ment, az, ezek miatt felette nagy szorongattatásban lévő Palaeologus János, Görög Császár segedelem kérésére; de ezen tzeljában is fel sült, mert Nikápolynál (Nicomolis) Bajazettől, a' Török Szultántól úgy meg verettetett, hogy maga is egy lélek vesztő tsónakon mentette meg életét 1396. Ezen szerentsétlenségét 'Sigmondnak uj követte, mert minekelötte hosszas bujdoklása után haza érkezett volna, leg inkább a' Horvát, vagy Hervoja János mesterkedésére, a' ki az Ország népével azt hitette el, hogy 'Sigmond az ütközetben el esett, a' Magyarok; a' kik a' gyűlöletes 'Sigmond halálán igen kaptak, 's a' hir valóságát nem igen fontolgatták, 1397. a' Nápolyi Lászlót hívták meg Királyoknak. Azomban míg ez a' meg hívás miben létének ki puhatolásával foglalatoskodott, — mivel nem akart hirtelenkedése által az attya szerentsétlen sorsára jutni, — 'Sigmond 1398. Budán termett, de ekkor se szelíd maga viseletével iparkodott a' nemzet kedvét keresni, hanem kegyetlenséggel akarta magát a' Királyi Székbe

helyhezten, mely miatt a' Magyaroktól még inkább meg utáltatott. Erővel akarván annakokáért Királyi méltóságát vissza szerezni, minthogy a' bátyja Ventzel tunyasága, kegyetlensége, és tisztátalan élete miatt Császári méltóságából ki esvén, magával is jól tehetetlen volt, 's annyival kevésbé segíthette őtet, tehát Jodokus Morvai Márkgrófhhoz folyamodott 1399, 's hogy ha a' Királyi Székre segitené, halála után az Országot neki ígerte; de ez Ventzel helyébe Császárnak választatván, magának is szüksége volt fegyveres népére, hogy magát a' Császári méltóságban vetélkedő társai ellen meg erősíthesse. Ezen tetteiért, leg inkább pedig azon vakmerőségeért, hogy az Országot, melynek maga is szabad választás által lett Királyává, mint tulajdonát, majd ennek, majd amannak ígérgette, a' Magyarok 1401. meg fogták 's a' Visegrádi várba zárták, a' honnan lágyabb fogságra a' Siklósi várba tétetett által, melyből négy hónapok múlva szabadult ki, minekutánna előbbeni hibáinak meg jobbitását ígerte volna, mely ígétét tsakugyan némü némü részben meg is tartotta, leg alább a' haragosságban 's bosszuállásban magát mérsekelte, a' mire elég példa a' Hervója Jánosnak való meg kegyelmezése, mind a' mellett is, hogy ez minden módokat el követett a' Nápolyi László Királyságra való emelésére; egyéb hibáit ellenben, a' millyenek voltak a' vizeszség, szava meg szegés, és restség, le tsak ugyan nem vetkezte, a' honnan egész uralkodása tellyes volt nyughatatlanságokkal, melyeket önnön maga huzott a' nyakára.

A' Sigmund 50. esztendei hosszas uralkodásának káros következései voltak nevezetesen: 1) 1410. Német Császárrá választatván, a' Husz János, és Prágai Hieronymus tanításai által származott val-

lásbeli zürzavarok el igazítására, Conſtántiába Eklésiai Zsinatot vagy gyűlést hirdetett, mellynek tartására, minthogy igen vesztegető ember volt 'a pénze soha se volt, Jagellótól a' Lengyel Királytól 740. ezer for. vett fel költsön, és ezen summáért, Lubló várát, Podolint és a' XIII. Szepesi városokat zálogba adta, mellyek egész Mária Théréziáig Lengyel kézben maradtak. Ezen költséges 'Sinnattal mindazáltal nem hogy le tsendesítette volna az Anyaszentegyházban támadt zenebonát, sőt viz eszűsége 's szava meg nem tartása által, vissza huzván a' Husz Jánosnak adott bátorság levelét 's ez a' mérész férjfiú meg égettetvén, az addig tsak szóbeli versengésből valóságos belső háborút támasztott a' Csehek közt, kik őtet annyira meg utálták, hogy tsak 15. esztendők mulva tehette fel az ellene dühösön hartzoló Husziták ellent állása miatt a' Cseh koronát a' fejére: 2.) Veres Russziát, és Podoliát el vesztette, mellyeket a' Magyar Koronától Jagelló, a' Sógora szakasztott el: 3.) ő alatta foglalták el a' Velentzeiek is Dalmácziát, mellyet látván Nápolyi László, hogy meg nem tarthát, a' Velen-tzeieknek adott el, kik osztán nem elégedtek meg tsak a' László birtokával, hanem a' mi még a' Magyar Korona alatt volt, azt is kezekre kerítették, a' gyáva 'Sigmond szemeit két száz ezer arannyal meg vakitván. Hanem hasznos intézetjei is voltak 'Sigmondnak, u. m. 1.) 1388. Budán Universitást állított fel; 2.) a' Budai várat pompáson fel ékesítette; 3.) sok hasznos törvényeket hozott, a' többek közt a' jobbágyoknak, ha földes Uraiknál nem tetszik lakniok, a' másuvá való költözésre szabadságot adott; 4.) az Ország bátorságára békeségben is állandó katonaságot rendelt. Az Országot a' vejére Albertre, 's a' leányára Er'sébetre hagyván (a' mire ugyan jussa nem volt) testamentom szerint, meg holt 1437.

33. §. Albert (1438. — 1439.). Ezen az Ország szerentsétlenségére igen hamar meg holt Király rövid uralkodását az alatta hozott igen jó törvények teszik nevezetessé, mellyek közt leg meg jegyzésre méltóbbak ezek; „Hogy a' Nádor Ispán tétel az Ország rendjeinek tudtával essék, — Idegenek semmi hivatalókra se vétethessenek fel, — Jószágot a' Király tsak érdemért, 's nem pénzért adhasson, — a' Korona Jószágai semmi szín alatt el ne adattathassanak.“ Minekutánna a' Magyar Koronán kívül a' Német Császársághoz is hozzá jutott volna, meg holt ez a' valóban derék fejedelem verhasban Neszmélyen 1439. Hogy minden alattvalóit egyaránt szerette, meg mutatta azon tettével, hogy azon esetre, ha teréhbe maradt felesége, Er'sebet, fiat fog szülni, az nyóltz Tútoroktól neveltessék, kik közzül kettő Magyar, kettő Cseh, kettő Ausztriai, és kettő Morva legyen.

34. §. Er'sebet (1439. — 1440.). Az Albert halála után mind az Ország rendjei, mind maga Er'sebet látván, hogy Asszony uralkodás alatt a' hatalmas II. Amurát Török Szultánnak, melly bárdolatlan szomszéd egész Európát meg hódíttatással fenyegetvén, leg először is Magyar Országot szándékozott prédájává tenni, ellent nem lehet állani, köz meg egyezésből a' Lengyel Király Ulászló választatott férjéül az özvegy Királynénak. Azonban míg a' követek az Ulászló meg hívására Lengyel Országba jártak, Er'sebetnek fiú gyermeke születvén, meg bánta tselekedetét 's a' követeket az álnok Ulrik, Cilei Gróf tanácsára vissza akarta hívni, de későn, mivel már ekkor Ulászló el is fogadta a' rendek 's az Er'sebet ajánlását. E' miatt tehát szakadás lett az Országban, az Er'sebet hivei Maj. 15-kén 1440. a' Királyné tsetsemős fiát, az árván született Lászlót (Ladislaus Posthumus), az

Ulászló pártján lévők pedig Jul. 17-kén 1440: Ulászlót koronázták meg Királynak. Er'sebet, hogy a' Királyságot a' fijának meg tarthassa, a' III. Fridrik Császár óltalma alá adta azt a' Koronával együtt, melly tselekedetét, mivel ezzel még a' részén lévő Magyarok közzül is magától sokakat el idegenített, meg bánván, igyekezett a' fiját Magyar Országba ismét vissza hozni, de sem ezt, sem az Ulászlóval való meg békélést, mellyre már hajlandó kezdett lenni, végre nem hajthatta, mivel 1442. a' mint gyanítják, méreg által meg holt.

35. §. I. Ulászló (1440. — 1444.). Azonközben míg a' Magyarok az egyet nem értés, és belső zenebonák által önnön magok veszedelmét siettettek, Amurát óriási lépésekkel nyomult elő a' Magyar Ország felé eső Tartományok meg hódításában, 's már ezeknek Vajdáit mind adó fizetőivé tette, és rémítő ágyúit Belgrádnak szegezte. Hogy tehát Ulászló mind elől, mind hátul ellenséggel ne legyen körül véve, III. Fridrik Német Császárral, a' ki, mint a' kisded Lászlónak tótora, meg nem szűnt a' nyughatatlanságokat Magyar Országban élesztetni 's nevendéke számára a' Királyi méltóságnak és a' Koronának el nyerésére nézve minden lehetséges módokat és lépéseket meg tenni, 1443. két esztendőre békességet kötött, hogy így egész erejét a' Törökök ellen fordithassa. E' szerént a' hátulról fenyegető veszedelmet el háritván, 1443. seregét Szerviába vitte a' Törökök ellen, a' kikkel már az előtt több ízben éreztette a' Nagy Hunyadi a' Magyar kard élet. Ez a' rendkívül való férjfiú ugyan is, a' kihez hasonlót nem csak a' Magyar Haza, de az egész világ is, szin mutatás nélkül való hazafiúságára, önnön haszna nem keresésére, — mellyre pedig leg jobb alkalmatossága volt, sőt a' Királyságot is könnyen kezére kerithette volna, — egye-

nes lelkiségére és fényes érdemeire nézve mutatni keveset tud, 's a' kit az Isteni gondviselés az egész kereszténységet el nyomattatással 's rab lántzal fenyegető Törökség ellen óltalom bástyaúl, úgy látzik, mint egy a' semmiségből állított elő, — ez a' halhatatlan emlékezetű férjfiú mondom a' Törököket már 1440. mikor Erdélyre ütöttek széllyel verte, 's 15. ezeret küldött a' Paraditsomba a' Nagy Profétához, kik közt volt maga Mezetes Basa is; 1441. a' Szabatin Basájok vezérlése alatt Erdély, 's Magyar Ország ellen jövő tsalmás szomszédokat a' vas kapunál viszont meg verte, 's 40. ezeret megszárolván le közzülök, a' holt testek szaga a' levegőt is meg vesztegette. De mind ezen gyalázatos meg verettetések se józanították ki a' hódítás részségéből a' Törököket, hanem ezen túl se szüntek meg hazánknak 's a' keresztény világnak alkalmatlankodni és éppen ezen vakmerőség meg zabolázására kötötte a' fent említett békességet. Ulászló III. Fridrikkel, melly meg lévén még ugyan azon 1443. esztendőben meg indította Ulászló Szervia felé táborát, Hunyadit pedig, a' kit már ekkor Erdélyi Fejedelemmé, Szörényi és Temesi Bánná tett, Bolgár Ország felé küldötte, a' ki a' Törököket elébb már öt kissebb tsatákban meg verte, azután a' nagy tábort is Nissánál meg győzte, 's 20. ezeret aprított le közzülök, sőt magát Karamb Basát is el fogta. Meg hallván ezen fényes győzedelmeket a' Törökökhez közelebb eső keresztény fejedelmek, t. i. a' Római Pápa IV. Eugenius, a' Görög Császár Palaeologus János, a' kit azok már tsak nem minden birtokaiból ki vetkeztettek, és ama hires Epirusi fejedelem Castriota György, a' kit rendkívül való vitézségeért, 's erejéért a' Görögök Scander Bégné, az az Sándor Urnak neveztek, önként ajánlottak a' magok segítségét Ulászlónak,

tsak hogy ujra keljen fel a' kereszténység ezen közönséges ellensége ellen, 's hajtsa ki Európából. Könnyen is reá állott erre Ulászló, de még is mint-hogy az ezen készületnek hallására meg rémült II. Muhamed Török Császár követei által akár minő terhes fel tétel alatt is békességet kéretett tőlle, az okos Hunyadinak, résszerént a' Lengyel Ország veszedelmes állapotja miatt, résszerént mivel a' III. Fridrik Császárral kötött békesség ideje már vége felé közelgetett, tanácsára meg köttetett a' Törökökkel való békesség Szegeden 13. Jun. 1444. tiz esztendőre, melly szerént Moldva, Oláh Ország, és Szervíának el foglalt részei Magyar Ország alá vissza estek. Hanem ezen békességnek semmi fogánatja se lett, mivel az ifjú és tüzes Ulászló a' többi Europai fejedelmek szemre hányására, kiktől a' Törökök Európából való ki küszöböltetések meg gátolásával vádoltatott, minekutánna az esküvés kötelező ereje alól Juliánus Kárdinális, a' Pápa követje által fel oldoztatott volna, még ugyan azon esztendőben fel bontotta azt, 's hadi népével, mellynek fő vezére Hunyadi János volt, Bolgár Ország felé meg indult, a' hol Várnát meg vévén, táborával együtt, a' lábain támadt mérges kelés miatt, meg állapotott. Értésére esvén Amuratnak a' Magyarok hit szegése, ismét fel vette a' fegyvert 's az uralkodást, mellyről már az előtt le mondott, a' fiának II. Muhamednek adván azt által, és temérdek sereget gyűjtvén, leg először is a' Magyarokkal szövetséges fejedelmek u. m. a' Pápa IV. Eugenius, a' Görög Császár Palaeologus János és Castriota György, segítő seregeiket zárta el a' maroknyi Magyarságtól, melly tsak 15. ezer főből állott. Ekkor osztán a' magára hagyatott Ulászló ellen fordult, 's heted napra Várnánál teremvén, meg ütközött a' Magyar sereggel, mellyet Hunya-

di olly böltsen el rendelt, hogy az Amurát első és 15. ezerből álló tsapatja vissza verettetett, 's nehezen tudta vezéreit és katonáit az ütközet megujtására reá venni; de a' tsapodár szerentse tsak hamar a' Törökök részére állott, mert a' Király a' Hunyaditól neki ki rendelt helytet el hagyván, az ellenség közzé vágtatott, melly hibás lépését a' tábori eszközöknek el foglaltatása 's az egész seregnek öszve zavarodása követvén, Ulászló mind győzedelmét, mind életét el vesztette Nov. 10-kén 1444. Melly örvendetes vólt légyen ez a' győzedelem Amuráthnak? meg tetszik ezen szavaiból „Az ilyen győzedelmet, úgy mond, tsak az ellenségemnek kívánom;“ mivel a' Magyarok közzül el estek, a' tsata piatzon maradt Törököknek a' tized részét sem tettek. Az ütközet helyén a' szerentsétlen Ulászló emlékezetére egy oszlop emeltetett, — ámbár nem ekkor mindjárt, hanem a' XVI. Században, midőn kezdette a' Török iga sullyát a' Magyar nemzet leg inkább érezni, — ezen versekkel,

Romulidae Cannas, ego Varnam strage notavi,
Discite Mortales non temerare fidem.

Me nisi Pontifices jussissent rumpere foedus,
Non ferret Scythicum Pannonis ora jugum.

36. §. V. László (1445. — 1457.). Sok viszontagságai után haza érkezvén Hunyadi János, leg először is az egyességet igyekezett a' Magyar rendek közt helyre állítani: melly meg lévén minek-utánna a' Német Császár III. Fridrik a' Magyarok kérésére V. vagy Német Lászlót ki nem adta volna, 1446. Ország igazgatójává vagy Gubernátorává tétetett. Gubernátorrá lévén Hunyadi, tüstént az Oláh Országi Vajdán Drakulán, a' ki őtet, midőn a' Várnai veszedelem után Oláh Országba, mint leg bátorságosabb helyre szaladt volna, el fogatván, a' Törökök kezébe akarta adni 's tsak a'

Magyar rendek kérésére botsátotta el, állott embertelenségéért bosszút 's ezt nem csak Országától, hanem életétől is meg fosztotta. Innen a' már Vas Vármegyét pusztító III. Fridrik ellen fordította fegyverét, hogy ezt a' Német László ki adására kényszerítse, ez úttal mindazáltal a' Pápa közben járására meg békélt vele, melly békességre leg inkább a' Várnai veszedelemnek meg bosszúlására való szándéka tette Hunyadit hajlandóvá. El is indult ez a' Nagy Hőse Hazánkknak 1448. a' Törökök ellen, 's vele Szerviaiban a' Rigó mezején meg ütközött, de bámúlásra méltó vitézsége mellett is 26. ezerből álló serege a' 80. ezer Törökségtől meg veretett, minekutánna az ő népéből csak 8. a' tsalmásokból pedig 34. ezer esett volna el az ütközetben. Haza kerülván a' György Szerviai Deszota fogságából, mellybe a' Rigó mezei szerentsetlen ütközet után esett, ezen embertelen Szomszéd ellen ment Hunyadi 's ezt ismét vissza térítette a' Magyarok hatalma alá; azután Magyar Országnak az Er'sebet Királyné alatt a' Csehek által el foglalt részét akarván ismét vissza venni, ezeknek el hatalmasodott Giskra nevű vezérjeket támadta meg 1451. de nem melly reá irigykedő Magyar fő emberek Giskrához tsapván magokat, tzélját el nem érhette, mellynél fogva ezzel békességet kötven, 1452. Austriába ütött be, a' hol III. Fridriket úgy meg szorította, hogy ez a' nálla lévő V. Lászlót kéntelenített ki adni, melly ezen fel tétel alatt, hogy az ifjú Királynak Ulrik Cilei (Cziliai) Gróf, egy a' Garákhöz hasonló fekete lelkű, álnok és irigy lelkű ember legyen a' Tanácsosa és Tútora, meg esvén, Hunyadi Béts-be ment, 's ott 7. esztendeig ditsőségesen viselt Gubernátori hivatalát László előtt le tette, a' ki ötet fényes érdemeiért Besztertze Vármegyének örökös Grófjává 's Fő Ispánnnyává tette. E' szerint

László a' következő 1453. esztendőben Magyar Országba jöven, Posenban meg koronáztatott 's V. László név alatt 12. esztendőskorában maga kezdett uralkodni. A' Gubernátorságot le tévő Hunyadi, ezen fényes hivataláról való le mondása után is adta vitézségének és igazi hazafiúságának tsalhatatlan tanubizonyságát; el boritván t. i. 1456. a' II. Muhamed serege Szerviát, többnyire maga költségén fogadott vitézekkel 's a' Kapisztrán János (egy Sz. Ferentz rendjebeli Szerzetes) keresztes katonáival ellene ment a' Konstantinápoly 1453. történt meg vételével 's a' Görög Császárság el törlésével fel fuvalkodott II. Muhamednek 's ezt igen meg verte, Belgrádot el foglalta, sőt 25. ezer Törököket nyakazván le, magát II. Muhamedet is meg sebesítette, melly vitéz tselekedete után a' Törökök ezen leg keményebb ostora nem sokára u. m. 11. Aug. 1456. meg holt. Halála után az éretlen gyermek Királyt minden rosszra el tsábító Ulrik, a' ki a' Hunyadi halála után a' rendek bosszúságára az Ország Gubernátorává tétetett, éppen úgy nem nézhetvén a' Hunyadi familia, mellyet Hund, az az Kutya familiának nevezett, érdemeit, mint a' Bagoly a' világosságot, vagy a' fájós szemek a' napnak ragyogó sugarait, el végezte magában ennek ki írtását, de gyilkos szándéka önnön fejére fordúlt, mert midőn a' Királlyal Belgrádba ment, és itt Hunyadi Lászlóhoz, a' meg holt Hunyadi idősebb fiához, a' ki Belgrádi és Temesvári várbeli Kormányozó volt, alacsony tettének és áskálódásainak szemére való hányattatásáért, Ulrik a' kardjával úgy hozzá vágott volna, hogy ha László a' vágást vastag arany gyűrűjével fel nem fogja, a' feje tüstént ketté hasított, Szilágyi Mihály a' László anyja testvér bátyja 's mások által széllyel daraboltatott: melly gyilkosságért, hasztalanok lévén a' László ár-

tatlanságának nyilvánossága, 's a' Király esküvése, melyet Er'sebetnek, a' László anyjának tett, hogy t. i. a' fiának leg kisebb hántódása se fog lenni, a' Hunyadi ház egy másik 's Ulrikhoz hasonló meg esküdt ellensége, a' Gara László Palatinus tanácsára, a' Király fejét vétette a' nagy reménységű 's csak 26. esztendő Lászlónak, Mátyást pedig a' Hunyadi János iffjabb fiát magával Prágába vitte, a' hol éppen azon a' napon, melyen esztendővel az előtt Er'sebetnek a' László élete meg maradását esküvéssel petsételte, hirtelen meg holt 1457. 17. esztendő korában.

37. §. I. Mátyás (1458 — 1490). Századjának ezen leg nagyobb Uralkodója az V. László halála után az anyjának Szilágyi Ersébetnek, 's ennek testvér bátyjának Horogszegi Szilágyi Mihálynak munkálódásaik által emeltetett a' Királyi Székre. A' Szilágyi 40. ezer katonái ugyan is meg unván a' bé fagyott Duna jegén való hosszas állást, tele torokkal Hunyadi Mátyást, a' ki ekkor Podiebrád György Cseh Országi igazgatónál volt fogságban Prágában, kiáltották ki 24. Jan. Királynak, mely éljen Mátyás kiáltások által a' választáson Pesten tanátskozó rendek egymással való vetélkedéseiknek egyszerre végét szakasztották, mivel a' fegyveres nép választását ijedtekben ezek is jóvá hagyták 's Mátyás Magyar Ország Királyává lett, mely méltóságra 's atya nagy nevének viselésére érdemes voltát meg is mutatta. Podiebrád Györgytől ugyan is, a' ki a' Mátyás Királyá való ki nevezetését meg tudván, a' hozzá küldött követeknek nem csak ki adta őket, hanem vele szövetséget kötött 's a' leánnyát is Katalint vele el jegyeztette, haza jöven, jöllehet a' 24. esztendeig az Orzágon kívül lévő Koronát, melyet még Ersébet adott volt III. Fridriknek által a' fiával Német László-

val együtt, 60. ezer aranyért vissza váltotta, magát mindazáltal ezzel addig meg nem koronáztatta, míg a' Török Császáron II. Muhameden tökéletes győzedelmet nem vett, és egész Bosniát hatalma alá nem hajtotta; melly nemes fel tételét végre hajtván 1464. Mar. 29-kén a' koronát nagy pompával 's ditsőséggel fel vette. Meg koronáztatása után Uralkodását 1467. az Erdélyi zenebona, 's a' Moldva tölle való el pártolása tette nyughatatlan-ná; az elsőt a' sok adó szülte, mellynek oka a' kintstárnak a' sok Török háború miatt való ki ürülése volt; a' másik pedig a' Moldvai Vajdának Istvánnak, a' ki a' Török Udvarhoz tsapta magát, viz eszűségéből vette származását, hanem mind a' pártos Erdélyieket, kiknek fejek Veres Benedek Szentgyörgyi Gróf Jánost akarta Erdélynek független fejedelmévé tenni, mind a' Moldvaiakat ismét hatalma alá hajtotta. 1468 a' II. Pál Római Pápa, 'és a' III. Fridrik Császár unszolásokra Podiebrád György, a' Cseh Király ellen ment seregével; kik közül a' Pápa Podiebrádra a' Huszitáknak való kedvezésért haragudott, a' Császár pedig félvén Podiebrádtól, mint vitéz embertől, az ellene indított Cseh háborút akarta az által a' nyakáról le tolni. Mátyás az Ipával folytatott háborúban egy felől szerentsés volt, mivel Morvát, Sziléziával együtt el foglalta; de más részről szerentsétlen következést vont ez ő reá, mivel a' Cseh Királyságot, mellyet a' Vejének ellene való támadásán meg bosszankodó Podiebrád a' rendek meg egyezésével, kiket ő birt reá ezen lépésre, a' Kazimir Lengyel Király idősebb fíjára, Ulászlóra hagyott, örökre el vesztette. A' sok hadakozás terhe egy kevésé könnyebbülvén Mátyáson, házasságra lépett a' Nápolyi Király leánnyával Beatrixal, mivel első felesége Podiebrád Katalin még 1464. 22.

Febr. még holt, de a' Lakadalomnak vége se volt, midőn III. Fridrik félvén, hogy Mátyásnak gyermeke lejjend, és így a' még 1463. közötté 's Mátyás közt kötöttett egyesség szerént, hogy t. i. ha Mátyás mag nélkül halna meg, Magyar Ország ő reá szálljon, a' Magyar Királyságra el nem juthat, felső Magyar Országot pusztítani kezdette, melly által Mátyás fel ingereltetvén 1477. Austriába bé küldött Serege által 70. várakat 's városokat foglalt el és Fridriket békesség kötésre kényszerítette, mellynek nevezetesebb pontjai ezek voltak: hogy 1) Fridrik hadi költség fejében fizessen Mátyásnak 100. ezer aranyakat; 2) Mátyás egész Austriát engedje vissza Fridriknek; 3) az Ulászló halála után Cseh Ország birásába Fridrik Mátyást iktassa bé. Alig esett által Mátyás ezen a' háborún, a' midőn ismét a' Törökök ellen, kik a' II. Muhamed parantsolatjára az Ali Bég vezérzése alatt Erdélybe bé ütöttek, kellett fegyvert fognia; hanem ezeket is Kinisi Pál két fényes győzedelme által tökéletesen öszve rontotta elébb a' Kenyér mezején 30. ezeret vágván le közzülök, azután pedig az ütközetten el esteken kívül 50. ezeret tévén foglyáivá. Még jó móddal meg se kard lapozta jól másod izben Kinisi a' Törököket, midőn III. Fridrikkel, a' ki a' békesség pontjait nem telyesítette, ismét hadba kellett Mátyásnak keverednie. Mátyás annakokaért 1485. először Korneuburgot, azután 4. hónapi ostrom után magát Bétset is meg vette, Styriát, Kárinthiát, Kárnioliát el foglalta, és egész Austriának urává lett, mellyeket mind haláláig meg is tartott, melly 1490. 6. April, midőn Mátyás még csak 47. esztendő volt, történt Bétsben guta ütésben, minden örökös nélkül; a' honnan egy Sziléziai ágyassától született fiát Korvinus Jánost ajánlotta a' rendeknek maga után Királynak.

Az eddig elő számlált vitézi tettein kívül, mellyek már magok is elégségesek arra, hogy egy Uralkodót a' hadi érdemekre nézve halhatatlansanak, a' Tudományokra is igen nevezetes lépéseket tett Mátyás, mellyek az ő nagyságáról sokkal hangosabban tesznek bizonyosságot, mint a' fegyverek tsörgései's az ágyúk ropogásai. A' kard tsatogás közt is ugyan is, mellyel a' nélkül, hogy a' vérontásban gyönyörködött volna, a' Fridrik Német Császár, és a' Török Szultán II. Muhamed alkalmatlankodásai miatt, tsak nem egész Uralkodása ideje alatt tellyesek voltak fülei, meg hallotta ő a' Musák szelid hangját, és azoknak olly hatalmason fogta pártjokat, hogy mikor Európa többi részeiben a' tudományok fel éledésének ideje a' XVI. Századra tétetik, az Magyar Országban már a' XV-ben meg történt. A' tudományok tökéletesítésére tzélozó nemes Szándékában a' Vitéz János és a' Janus Pannonius tanácsokkal, és segítségekkel élt; kik mind a' ketten az Olasz Országi fő Oskolákban tanulván, széles tudományú emberek voltak. Ezen derék férfiak köz munkálódásával állította fel 1465. Mátyás azon Universitást, mellyben már nem tsak az alsóbb u. m. a' Triviális és Quadriviális, hanem mind a' négy karbeli, az az a' theologiai, — törvénybeli, — orvosi, — és filozófiai tudományok is tanitassanak, ő adott továbbá lételt az Istropolitana Academia-nak 1467. a' hires Bibliotheca Convinjánának, mellyben több volt 50. ezer, a' leg nagyobb gondallal le írt, és a' leg pompásabban bé kötött darab könyveknél, valamint a' Budai Csillag vizsgáló Toronynak, a' mi még Hazánkban nem volt, és végre 1472. a' leg első könyvnyomtató műhelynek is, mellyben első könyv nyomtató egy Hesz András nevű ember volt, a' kit Mátyás Velentzéből hiva-

tott bé Magyar Országba. A' polgári dolgokban méjj bé látással's igen nagy okossággal birt; igazság szeretetének pedig ellene mondhatatlan bizony-sága ez a' köz mondás, mellyet maig is Ország szerte lehet hallani, ámbár több 300. esztendejénél, mióta ez az örök életre érdemes fejedelem a' más életre költözött: „Meg holt Mátyás Király oda' az Igasság.“ Mind ezen ditséretes tselekedeteinek fénnjét nem kevésbé homályosítja sokak vélekedése szerint a' Szilágyi Mihállyal való illetlen bánása, a' kit, mellé Gubernátorrá tétetvén, minthogy vele katonásan bánt, a' mi neki nem tetszett, hivatalából le tett's a' Világosvári tömlöztbe záratott; továbbá a' Podiebrád György ellen való támadása, de kiváltképpen az ő Tanítóján, és jöltévőjén Vitéz Jánoson el követett tselekedete, a' kit a' Visegrádi tömlöztbe tétetett, a' hol ez bánatjában meg holt; én mindazáltal Mátyásnak tsak a' bátyja Szilágyi ellen meg mutatott háladatlanságát tartom ezek közzül a' Mátyás való-ságos hibájának, mivel a' Szilágyi érdemei's az ő Királyságra emeltetésekör mellette tett fáradságai, tsak ugyan sokkal nagyobbak voltak, mint sem Mátyás ifjúi botlásainak jóra tzelező meg dorgáltatásáért ötet fogságba tétethette volna, mellyből ugyan rövid idő mulva ki szabadult, sőt Mátyástól az Ország határain lévő Fő Kapitányságra emeltetett; kevésbé bünös ellenben Mátyás a' második vádra nézve, mivel a' Podiebrád Györgyvel való hadakozásának fő oka a' Római Pápa volt, a' ki azt neki az eretnek Huszitákat kedvellő Podiebrád ellen kötelességül tette, hogy pedig azokban a' századokban a' Szentséges Atyának nem engedelmeskedni nem volt tanácsos, azt a' ki a' Históriaival esmeretes, annak éppen nem kell magyarázni; még kevésbé bünös Mátyás az utolsó tet-

tében, mivel Vitéz János volt az, a' ki Mátyást le akarván a' Királyi Székről taszitatni, a' Lengyel Királyt Kazimirt ellene fel ültette, hogy a' fiát Kazimirt küldje bé Magyar Országba a' Korona el nyeresére; a' mit az ifjú Kazimir meg is tett 's 20. ezer Lengyelekkel bé ütött Hazánkba, de Mátyás köszöntésére menvén az Uj Királynak, úgy meg riasztotta, hogy alig találta meg Lengyeleivel együtt a' Karpáton lévő haza vivő utat. De minden erőtlenségei mellett is ritka Fejedelem volt Mátyás; nevezetesen minden alatta lévő nemzetek nyelvét, sőt a' deák, Görög, és Török nyelveket is jól tudta, a' hadakozás mesterségét jól értette; sok tudományokban volt jártas; a' mi onnan is meg tetszik, hogy a' Theológiát, mellyel a' Világiak rendszerént keveset gondolnak, annyira tudta, hogy sokszor a' Theologusokon is ki fogott, mennyivel inkább tudhatta hát azokat a' tudományokat, mellyek egy Királynak el multhatatlannul szükségesek?

38. §. II. Ulászló (1490 — 1516). A' Mátyás halála által meg ürült Királyi Székbe, az Özvegy Királyné Beatrix, a' ki abban a' reménységben volt, hogy az uj Király háladatosságából ötet majd feleségül fogja venni és a' vele egyet értő Zápolya István, Bétsi várbeli Kapitány ajánlásokra, el melőzvé a' Rendek a' derék Korvinus Jánost, *) ám-
bár ezt Mátyás úgy nevelte, mint Korona örökösét, és halála előtt ajánlotta is a' rendeknek, hogy után-

---

*) Korvinus János látván a' Királyi Méltóság felett való vetélkedéseket, nem sürgette azt, sőt a' Koronát is, melly nálla volt Visegrádban, minden ellent állás nélkül ki adta, melly nemes lelkűségét azzal hálálták meg a' rendek, hogy ötöt Ulászlóval Illyriumi Bánná, vagy Dalmátziai, Tót 's Horvát Országi Vice-Királljá tétették. Több jeleit adván vitézségének meg holt 35. esztendő korában 's beane a' Corviniana familia ki holt.

na Uralkodójoknak válasszák, a' Cseh Országi Király II. Ulászló a' Lengyel Király IV. Kazimir fia ültetett, mellynél az önnön nyomorúságokat siettető Magyarokra nézve veszedelmesebb választást még a' Haza meg esküdt ellenségei se tehetek volna, ha azt az Ország reájok bizta volna, mivel ez az Ulászló olly felette gyáva, és rest ember vólt, hogy akár minő hirt vittek meg neki, hal hideg vérűséggel azt felelte reá Csehül „Dob-sze, az az jól van;“ holott előre tudhatták volna azt Hazánk akkori Naggyai, hogy Austriának elfoglaltatását az ahoz just tartó Hertzegek bé hunyt szemmel nem fogják elnézni, azomban a' Törökök is, kiknek leg közelebb a' Mátyás és derék vezérei alatt a' Magyar Vitézség és kard a' bosszúállást jó méjjen az orrokra róttá, tsak a' hatalmas Mátyás ki dülését lesték, hogy a' költsönt vissza adhassák. Leg először is a' testvére Albert, a' ki maga szeretett volna Magyar Király lenni, élt vissza az Ulászló gyávaságával 's támadott ellene a' bátyának; tsak nem ugyan azon időben Maximilián, a' III. Fridrik fja is Austriának vissza vevésére fegyveres néppel készült Ulászló ellen, melly két ellenségétől mindazáltal a' békesség kötések meg mentették, mellyek közül az utolsó ezen fel tétel alatt ment tökéletességre, hogy 1) Ulászló 's a' Magyarok minden Austriához, Styriához, Kárinthiához, és Kárnioliához való jussokról mondjanak le; és 2) Magyar Ország Ulászlóé és az ő férjfiúi maradvékaié legyen, ha pedig a' fiú ág egészen ki hal, úgy az Maximiliánra 's ennek familiájára száljon, mellyből a' Magyarok szabad tetszések szerint választthassák ki Királyoknak azt, a' kit akarnak. Ezekkel e' szerint már minden versengésnek vége lévén, 's Hazánk szerentséjére a' Török Császári Udvarban is, a' hol I. Szelim 1512. elébb az at-

tyát II. Bajazetet, azután pedig a' testvérét Achmetet minden familiájával együtt ki irtotta, egyenlenség uralkodván, Magyar Ország minden külső ellenség ellen bátorságban láttzott lenni; de éppen ez a' tsendesség zavarta fel az Országot, mivel a' Magyarok használni akarván a' Császári familia tagjai közt dühösködő vér szomjuhozást, I. Szelimet a' nálla lévő Magyar birtokok vissza adására fegyverrel akarták kényszeríteni; úgy de ezen tüzre az Országnek, mellynek tagjai az együgyü Ulászló alatt egymás ellen fenekedtek, 's magok közt minden jól tévő öszve köttetést széllyel szaggattak, sem pénze, sem katonája nem vólt; a' Pápához II. Julius-hoz küldték tehát Bakáts Tamás Észtergomi Érseket azon kéréssel, hogy fő papi hatalmánál fogva a' többi Keresztény fejedelmeket is vegye reá a' Törökök ellen való fel kelésre, és a' Kereszténység ezen köz ügyének elő mozditására pénzt szedessen, vagy a' maga pénz tárából adjon. El ment annakokáért Bakáts Rómába, a' hol már ekkor a' II. Julius halála után X. Leo ült a' Pápai Székben, a' kinek a' Sz. Péter Temploma építésére 's az udvári fény üzésre nézve magának is szüksége lévén a' pénzre, egyebet a' keresztes had prédikálására való szabadságnál tölle a' Magyarok követje nem nyert. Alig hirdettetett ki 1514. a' keresztes katonáknak adandó bűn botsánát, tsak hamar temérdek gyülevész nép sereglett öszve, mellynek vezérévé egy Dósa György nevü Székely ember tétetett; már 40. ezerre ment a' Dósa katonáinak száma, kiknek naponként való szaporodását, 's a' parasztoknak, kik földes Uraikat el hagyván, csoportonként tódúltak a' keresztes Zászló alá, fogyasát a' nagyok nem szenvedhetvén, kemény parancsolat által meg tiltották a' jobbagyoknak a' keresztes hadra való menetelt. Meg boszankodván

ezen a' parasztságból álló Dó'sa serege, a' nemeségnek esett, 's rajta igen nagy kegyetlenséget követett el, a' mit elő talált, mindent fel dúlt, 's a' helyett, hogy a' Törököket szabdalta volna, a' földes Urakat nyaggatta, melly zabolátlan prédálásait elébb félbe se hagyta, míg Zápolya János Erdélyi Vajda a' dühös parasztokat szélyvel nem verte 's Dó'sát kegyetlen kinok közt ki nem végeztette *) és ezen támadástól fogva a' parasztok súlyosabbig alá vették. Gyáva Uralkodása mellett is van Ulászlónak egy tette, mellyel magának örökös hirt nevet 's ditsősséget szerzett; az előtte élt Magyar Királyok végzéseit ugyan is, mellyek még ekkor szélyvel voltak szórva, Verbötzi István Itélő mester egy a' törvényes dolgokban igen jár-tas férjfiú által öszve szedette 's az 1514. ki Ország gyűlésén Budán meg is erősítette „Tripartitum opus Juris consuetudinarii Incltyi Regni Hungariae“ név alatt. Meg botsáthatatlan hibát követett el 's ki pótolhatatlan kárt okozott ellenben a' tudományos világnak a' Bibliotheca Corviniana el vesztegetése által, mellyet, minthogy a' tudatlan ember, valamint a' tudományokat, úgy az ezeket elő mozditó eszközöket sem betsüli, már ő el kezdett pusztítani, a' leg alább való embe-
reket is könyvekkel ajándékozván meg, a' bárdó-

*) Istvánfi Miklós Lib. V. pag. 49. azt írja, hogy Zápolya Czigányokat vévén fel Hóhérokna, ezek által a' Dó'sa számára Királyi széket, Koronát és Kir. páltzát tsináltatott vasból; a' parasztok közül 40. tömlőtbe tétetett 's 15. napig éheztetett, kik közül tsak 9. maradt életben. Ezekkel Dó'sát, a' kit meztelen a' vas Királyi Székbe ültetett 's a' vas Koronát meg tüzesítve fejébe tette, és a' kinek testét a' Czigányok által tüzes vassal égettette, harapdáltatta, ki vont fegyvert forgattatván fejek felett, ha nem tselekednék. A' parasztok közül, a' kik engedelmeskedtek, szabadon botáttattak, a' többiek pedig tüstént meg ölettek. Ezen kegyetlen tselekedetén Zápolya annyira meg irtódzott, hogy (a' mint mondják) az oltári Szentégre, midőn a' Pap fel mutatta, két esztendeig se nézhetett.

latlan Törökök rablásai pedig annyira semmivé tettek, hogy csak 300. darab találtatott az egész könyvtárban 1686. midőn ez a' palléroztatlan nép hazánk-ból kiűzetetett. Meghólt 1516. Lajos fiát és Anna leányát hagyván maga után, kik közül amaz után-na Királlyá lett, e' pedig az Austriai Herczegek, Károly és Ferdinánd között egyiknek úgy jegyeztetett el, hogy ha Lajos mag nélkül halna meg, Magyar Ország arra szálljon, a' ki Annát elfogja venni.

39. §. II. Lajos (1516. — 1526.) 10. esztendőskorában foglalta el a' Királyi Széket, a' kinek nevelése két Tűtorokra u. m. Bornemisza János-ra, és a' Brandenburgi Márk Grófra, Györgyre biztatott. Ezek között a' mit a' nemes lelkű Bornemisza épített, azt mind lerontotta György, a' ki a' több rosszak között a' gyermek Királyt, olly vesztegetővé tette, hogy ez csak egy Solyom madárért nem sajnállott ezer aranyat kiadni. Ezen gyáva igazgatása Hazánk-nak éppen azon a' Török Birodalomra nézve szerentsés idő pontban esett, midőn ennek a' hatalmas II. Szolimán volt a' Kormányozója, a' kinek békességet kérő Berghám nevű követét Lajos a' Nemzetek Törvényre ellenére Budán megöletvén, ezen tselekedete által Hazánkat felette siralmas állapotra juttatta; mert Szolimán követjéért bosszút kívánván állani, nagy sietséggel ellene indúlt, és minden ellent állás nélkül Magyar Országban termett, mellyben résszerént az ekkor bėjőni kezdő Luther Reformátziója, résszerént a' Nagyok, kik csak a' játékokkal 's mulatságokkal foglalatoskodó, az Orzággal ellenben semmit se gondoló Királyt fel sem vették, egymás ellen való fondorkodásaik, minden jó rendet felforgattak. Végre még is feleszmélvén valamennyire a' Törökök béütésének hírére, a' Király és a'

Rendek elvégezték, hogy a' Nemesség Jobbággyaival együtt felkeljen és 1. Juliusban Tolnánál legyen, a' hol a' Király maga is megjelent, de a' Nemesség tsak Augustus közepe táján kezdett lassanként a' megnevezett helyre gyülekezni, melly kevés számú Seregével megindulván, Mohátsnál a' roppant Török Táborral szembe találkozott, a' hol nem halgatván azon jó tanátsra, hogy a' 40. ezerrel segítségére jövő Zápolya Jánost az Erdélyi Vajdát, 's a' 15. ezerből álló Seregével utban lévő Frangepán Kristófot, és a' nem messze lévő Cseh Országi fegyveres népet, mellyeknek számok öszveséggel közel 100. ezerre ment volna, meg kellene várni 's azután a' Törökökkel megütközni, a' Tomori Pál Kalotsai Érsek ösztönözésére, ama gyászos napon Aug. 29-kén 1526. 26. ezer katonáival hadi rendbe állott, 's jelt adatott az ütközetre, mellyben a' Magyarok közzül 2. Érsek u. m. Szalkai László Esztergomi, és Tomori Pál Kalotsai Érsekek, 6. Püspökök, 28. Fő Urak és 22. ezer alsóbb rendűek 's köz katonák estek el, kiknek holt testeiket, hogy a' levegőt meg ne veszteggessék és a' kutyák ne martzongolják, mellyektől már azon a' tájékon járni se lehetett, Perényi Imre, a' megholt Nádor Ispán Özvegye, Kanisai Dorottya temettette el tulajdon költségén fogadott emberek által. Ezen szerentsétlen tüközetnek azonkívül, hogy abban a' Magyarság színe elveszett 's II. Lajos maga is a' szaladás közben, a' tsatázás napján történt felette nagy Zápor miatt igen megáradt Csele nevű patakba fúlt, még az a' siralmas következése is lett, hogy Szolimán Táborát az Országban szélllyel botsátván ennek a' Dunán túl fekvő részén találtaott Városokat Győrig és a' Duná 's Tisza közt felégették, az elől utól talált embereket leöldösték vagy rabságra vitték, kiknek számok körül belől 200. ezerre tétetik.

40. §. Zápolya János (1526.—1527.). A' gyászszos Mohátsi veszedelem után megérkezvén 40. ezer katonáival Zápolya Szegedre 's meghallván a' Király szerentsétlen esetét, a' Királyi Méltóság elnyeréséről kezdett gondolkodni, melyet a' Verböczi István maga közbe vetésére a' Magyaroknak egy részek néki, a' Lajos Özvegye pártján lévők pedig, az Anna, a' II. Lajos testvére férjének I. Ferdinándnak adtak, ki is számos Seregével hirtelen Magyar Országba jöven, Zápolyát a' Budai Várból kiszalasztotta, a' honnan Ferdinánd Székes Fejérvárra ment 's ott 1527. magát megkoronáztatta.

III. S z a k a s z.

A Felséges Austriai házból lévő Királyok.

41. §. I. Ferdinánd (1527. — 1564.) megkoronáztatván, vezéreit János Király után küldötte, kik is ennek Seregét utól érvén elszélesztették. Zápolya annakokáért Lengyel Országba futott, reménylén, hogy a' Királytól 'Sigmondtól, a' ki neki Sógora volt, segítséget fog kapni, de a' közben járason kívül 'Sigmondtól, nem akarván ez a' hatalmas Austriai házzal, főképpen pedig V. Károly Német Császárral, az I. Ferdinánd Testvér Bátyyával ellenségeskedésbe jöni, egyebet semmit se kapott. Illyen szorúltságban lévén János egy tanult és eleven Lengyel Fő embernek Lasky Hieronymusnak ösztönözésére Szolimánhoz folyamodott, és éppen magát Laskyt küldötte el a' Török Udvarhoz; ugyan azon időben Magyar Országban is pártosokat akarván szerezni, ezt a' követséget Martinusius Györgyre a' Cestakovi, vagy Czenstochoviai Klastrom Superiorjára bizta, a' kivel a' Tarnovius János Várában, a' hol János tartózko-

dott Lengyel Országban lété alatt, esmerkedett meg. Mind a' két követség szerentsésen sült el a' János részére, mivel mind Szolimán megígérte a' kívánt segítséget, mind Martinusius a' Zápolya titokban lévő pártossáiba, nevezetesen Báthori Istvánba, Homonnai Ferentzbe 's másokba uj lelket öntvén, ezek hadi Sereget gyűjtöttek, mellyel a' Ferdinánd Katonáit meg is verték. Ezen győzedelem hírére Zápolya elhagyván Lengyel Országot, Szolimánnak, a' ki 1529. a' Mohátsi Mezőn temett, tiszteletére ment, a' honnan Szolimán Buda felé indította Seregét, mellyet megvén, a' Koronával együtt Jánosnak adott által és 3000. Törököket is hagyott hátra egy Grittus Lajos nevű kedves embere vezérlése alatt a' Vár oltalmazására, maga pedig vissza tért Konstantzinápolyba. Ezután több esztendőig haszontalan villongások voltak Ferdinánd és Zápolya közt, de egyik se vehetett erőt a' másikon, egyesülni kívánt tehát mind a' két rész 's a' békesség következő pontok alatt meg is történt 1538. u. m. 1) Zápolya Magyar Ország felét Királyi név alatt birhassa; 2) ha gyermeke születnék Jánosnak, annak semmi jussa se legyen a' Királysághoz, hanem a' maga familiai örökségén kívül Hertzegi név alatt birja Szepes Vármegyét. Békességet kötven János, a' Verbőtzi István tanácsára házasságról kezdett gondolkozni, és feleségül vette magának, a' 'Sigmond Lengyel Király második feleségétől Bona Sfortziától való leánnyát Izabellát 1539. kitől 1540. János 'Sigmond nevű fia született, de az atyai örömmel nem sokkáig élhetett, mivel fia világra jövése után 20. nap mulva Szászsebesen Erdélyben megholt.

A' fellyebb említett egyesség szerént Magyar Országnak I. Ferdinándra kellett volna szállani; de erről semmit se akartak a' Tútorok tudni, sőt azt

határozták meg, hogy azt a' II. János számára, ha másként meg nem történhetne, a' Szolimán Segítségével is megtartják. Ferdinánd elakarván a' verontást kerülni, követeket küldött mind Izabellához, mind Szolimánhoz, hogy a' kötés szerént Magyar Országot neki engedjék; Izabella időt kívánt a' gondolkozásra és tanátskozásra, Szolimán pedig azt felelte, hogy az Országot I. János senkinek se engedhette, mivel ez az övé, a' honnan arra Ferdinánd soha számot nem tarthat. A' sovány válasz háborút szült, mellyben a' Ferdinánd Serege a' Belgrádi Basától Mehemet Jáhioglestől megverettetett. A' győzelem után maga Szolimán is megérkezett Buda alá, 's jöllehet a' Vár birására akart jutni, még se támadta azt meg ellenségképpen, hanem fortélyhoz nyúlt: azt kívánta t. i. Izabellától, hogy a' kisdéd Jánost, a' kiért olly hosszú utat tett, küldje ki hozzá a' táborba azon fő emberekkel együtt, a' kik a' Várat Rogendorf a' Ferdinánd Vezére ellen olly vitézül oltalmazták; Izabella bár melly nagy sirások közt is, tellyesítette a' Szolimán akarátját, a' ki a' gyermekeket a' vele kimenő fő emberekkel együtt igen nyájasan fogadta 's gazdagon megvendégelte. Azonközben a' Vendégség ideje alatt, melly késő éjszakáig tartott, a' Törökök apró csoportokban, mintha csak széllyel akarnának nézni, a' Bétsi Kapun, melly akkor Szombati kapunak neveztetett, a' Várba bésétálgattak 's mikor már nagy számmal voltak ben, a' kapukat elfoglalták, 's kikiáltották, hogy a' kinek élete kedves, a' fegyvert tegye le, mivel a' Vár a' Szolimáné. Illyen tsalárdság által kerítette Szolimán Buda Várát kezére 1541. melly idő oltá a' kegyetlen Törökség hazánk ezen közép pontjának birtokába 145. esztendeig lévén, tetszése szerént sanyargatta az Országot. Elfoglaltatván a' Vár,

Szolimán a' kis Jánost vissza adta Izabellának azon izenettel, hogy mivel Izabella a' Várat Ferdinánd ellen meg nem tarthatja, ő maga veszi azt birtokába Magyar Országgal együtt, mind addig, míg a' fia János fel nő; 's a' helyett Izabella bírja Erdélyt Magyar Országnak a' Tiszán túl lévő részével, Lippa és Temesvár vidékeivel együtt. Engédett a' megtsalatott Királyné a' parantsolatnak, 's Budáról, mellyet soha többé nem is látott, Erdélybe költözött. Ferdinánd pedig látván, hogy Szolimánnal nem bir, 1545. öt esztendei fegyvernyugvást kötött vele, mellyet Erdélynek Martinusius által 1549. Ferdinándnak való alattomos által adattatása, ennek elfoglaltatása 's Izabellának e' miatt Lengyel Országba való költözése viszont felbontott, és ujra fegyvert fogtak egymás ellen az ellenséges felek, 's változó szerentsével 1562-ig dühösködött hazánk kebelében a' háború, midőn Szolimán és Ferdinánd közt ismét 8. esztendei fegyvernyugvás kötöttetett, a' többek közt ezen feltétel alatt, hogy Ferdinánd Szolimánnak esztendőnként 30. ezer aranyot fizessen. De a' tsendességgel ez a' derék Fejedelem kevés ideig élhetett, mivel 25. Jul. 1564. minekutánna a' fiát Maximiliánt Posonyban megkoronáztatta volna, megholt. Nevezetessé teszi Uralkodását még az is, hogy a' Protestans, az a' Lutherána és Reformáta Vallás, ő alatta terjedt el Magyar és Erdély Országokban.

42. §. Maximilián (1564. — 1576.). Ezen igasság szerető kegyelmes fejedelem uralkodását mindjárt az elején meg háborította Balassa Menyhárt, a' maga tulajdon vezére, a' ki prédára vágván, a' II. János Hegy-allyi birtokaira ütött, melly miatt az is, tulajdonának védelmezésére fegyverhez nyúlt, de szerentsétlenül, mert a' Császári vezérek Tokajt, Szerentset, Szathmárt, és Erdődöt

tsak hamar el foglalták tőlle. Sokkal tetemesebb volt ez a' kár Jánosra nézve, hogy sem tsendes lélekkel el szenvedhette volna; Szolimánhoz folyamodott tehát segítségért, a' ki 1566. 300. ezer emberrel meg is jelent Magyar Országban, hogy ezt egészen el foglalja 's Bétset is meg vegye. Meg érkezése után tanácsot tartott Szolimán, hová menjen előbb, Egerbe é vagy Sziget alá? melly két várak közt nem tudván sokkáig választást tenni, végre a' Szigetvári Fő Kapitány Zrínyi Miklós Hadnagyaitól Alapi Gáspártól és Kováts Miklóstól való meg verettetése serege némelly részének értésére esvén, Sziget alá nyomúlt sáska sokaságú seregével. Zrínyi, egy azon nagy férjfiak közül, kikkel a' Magyar haza ditsekedhetik, meg esküdt 's Katonáit is meg eskette, hogy a' várat utolsó szempillantásokig védelmezni fogják. Miképpen tartotta meg Zrínyi 's harmad fél ezerből álló népe ezen esküvését? bizonysgot tehetnének azon 20. ezer Törökök, kiket az ostrom alatt más világra küldött; de midőn segítsége se honnan se jött, 's látta, hogy a' temérdek Törökségnek kevésre le olvadó katonáival sokkáig ellent nem állhat, öszve hívta vitézeit, kik a' nemes halált a' gyalázatos életnél többre betsülvén, nagy szívű vezérjek biztatására a' várból való ki rohanásra magokat mindnyájan el szánták. Ekkor Zrínyi leg szebb Magyar öltözetét elő hozatván, kótsag tollas kalpagját, melly fénylett az aranytól és drága kövektől, fejébe nyomván, 's Dolmánnya 'sebébe, hogy a' ki vele fog vivni, hijjában ne fáradjon, száz aranyat tévén, el keseredett bajnok társaival a' vár kapujához ment, azt fel nyittatta, 's minden féle dirib darab vasakkal meg töltött ágyúját, melly a' kapu eleibe tödült Törökök közül egyszerre 600-at szaggatott széllyel, el süttetvén, el szánt katonáival Oroszlán

módra rohant ki és a' Törökök közt iszonyú vérontást tett, míg a' mejjén és jobb szemén keresztül lövettetvén, le nem rogyott, 's el nem veszté halhatatlanságot érdemlő életét. Ugyan ezen ostrom alatt végét érte Szolimán is győzedelemeiről 's rablásairól nevezetes életének, vérhasban meg halván, de ezen történetet a' Török sereg csak a' vár megvétele után tudta meg, mivel a' ravasz vezérek félvén a' katonaság kétségbe esésétől 's eltsüggedésétől, az előtt azt minden lehetséges módokon el titkolták. Így el háromolván az egész Magyar Országot vég pusztulással fenyegető veszedelem Hazánkról, a' Szolimánt követő II. Szelimmal Maximilián 1567. 8. esztendeig tartó békességre lépett, azon fel tétel alatt, hogy Maximilián, II. Szelim és II. János ezen túl egymás ellen, minden ellenségeskedéstől szünjenek meg, és kiki az általa el foglalt tartományok birásában maradjon meg. János azonközben jól lakván a' Török barátsággal, ezen kívül II. Szelim se lévén eránta olyan jó indulattal, mint az attya II. Szolimán, el hagyta a' Törököket és Maximiliánnal szövetséget kötött 1570. de ennek hasznaival nem élhetett, mivel 1571. megholt, 's benne a' Zápolya familia tökéletesen el enyészett, valamint Maximilián se, minthogy ő is 1576. minnekelötte a' Lengyeleknek némelly részek által neki ajánltatott Lengyel Királyságot, melyet a' nemzet más részének meg egyezésével Báthori István Erdélyi Vajda foglalt vólt el, ettől vissza vehette volna, a' jobb életre el költözött.

43. §. Rudolf (1576 — 1608) a' Maximilián fia, egy inkább a' tudományokra, mint a' Birodalom kormányára született férjfiú, a' ki utóbb annyira neki adta magát a' tsillag vizgálásnak, és a' Chymiának, hogy az Uralkodást is el mellőzte az ezekkel való foglalatatoskodás miatt, Rudolf mon-

dom elsőben is a' Törökökkel való fegyver nyugalmas idejét igyekezett meg hosszabbítani, de már a' III. Amuráthal, a' II. Szelim fijával kötött egyességben el volt a' háborúság magva hintve, mivel mindenik félnek szabad volt egymás tartományaira ütni, a' honnan az apróbb tsatázások szakadatlanúl tartottak, melyek utóbb 1593. 15. esztendeig tartó véres háborúra adtak alkalmatosságot, melly mind a' két részről egyforma maga elszánással folytatott, annyira, hogy egyik fél se tudott a' másikon tökéletes győzedelmet venni. A' háború elején a' Magyarok voltak a' győzedelmesei Hardeck Ferdinánd Gróf vezérlete alatt, de csak hamar meg fordult a' szerentse, mivel Sziánán Basa a' Magyar Országban lévő Törököknek segítségére jöven, már 1594. ki tekerte a' győzedelmi Borostyánt a' Magyarok kezéből és elébb Tatát, azután a' Gróf Hardeck árulása által, mellyért ez Bétsben fejével adózott, Győrt is el foglalta; de a' millyen könnyen kezére kerítette ezen utólsót a' Törökség, éppen olyan könnyen el is esett attól, mivel Schwarzenburg Adolf Hertzeg, és Pálfi Miklós Gróf 5150. fegyveresekkel a' vár alá lopódtak és hirtelen bé lövén a' kaput, a' várban lévő Török őrizetet le nyakazták 's a' Várat Rudolf Számára el foglalták, mellyért Schwarzenburg ajándékban 100. ezer aranyat, Pálfi pedig a' Posoni Várat kapta, minden hozzá tartozó jószágokkal együtt, örökös Gróf titulussal. A' Magyar Országi zenebonákon kívül még az Erdélyi nyughatatlanságokkal is sokat küszködött Rudolf, melyeket a' változó indulatú Báthori 'Sigmund okozott neki, míg nem ez Cseh Országba költözött, a' hol meg is holt. De ennek halála után se állott Erdélyben a' tsendesség helyre, mivel Rudolf ennek vissza szerzésére Básta Györgyöt 's

a' kegyetlen Mihály Havasalföldi Vajdát küldvén oda bé, ezek nem hogy a' békeség 's a' jó rend helyre állításán dolgoztak volna, sőt egymás élete ellen törekedvén 's a' népet ellenség módra sanyargatván, úgy el keserítették az Erdélyieket, hogy ezek Botskai Istvánhoz folyamodtak Szabadításért, a' a' ki maga is a' Rudolf Kassai Generálisától meg bántatván, fel támadt Rudolf ellen, és szerentsés hadai által oda vitte a' dolgot, hogy az egész Székelység ötet fejedelmének esmérné 1605. sőt a' Magyar Országban folytatott hadakozásaiban még szerentsésebb lévén Botskai, mint az Erdélyiekben is, ugyan ezen esztendőben Szerentsen Magyar Ország fejedelmévé is választatott. Meg értvén Rudolf az Erdélyi 's Magyar Országi változásokat, hajlandó volt a' Botskaival való békeség kötésre, melly meg is készült 1606. mellyet a' Rudolf és I. Achmet Török Császár közt, a' Botskai munkálódása által hasonlóképpen 1606. 10. esztendőkre kötött békeség követett: éppen ez a' békeség zavarta fel egy részről az ő, és Mátyás öttse közt való testvéri szeretetet, 's fosztotta meg Rudolfot a' Magyar koronától, mert midőn a' Törökökkel kötött békeség fel bontásán, a' mit a' Magyarok a' szövetség meg rontásának szomorú következeit már több ízben tapasztalván, tellyeséggel nem akartak, dolgozna, Mátyás résszerént, mivel az általa kötött Békeség fel bontása neki is ellenére volt, résszerént, mint hogy a' Báttya ötet el akarta mellőzni 's az Uralkodást a' Styriai Ferdinándnak szándékozott által adni, a' Magyar, Austriai és Morva Seregekkel Rudolfot Prágában meg támadta, a' kinek katonái nem lévén, Magyar Országot, Austriát és Morvát Mátyásnak engedte, melly szerént ez a' Koronát Págából, a' hol az 57. esztendeig tartatott, el hozván, a' rendeket

Posonban öszve hivta 's magát azzal 1608. meg koronáztatta.

44. §. II. Mátyás (1608 — 1619). Ez a' derék fejedelem valamint meg szerezte Magyar Országának a' békeséget, úgy meg is tartotta azt egész Országlása alatt. Még életében Magyar Országai Királya koronáztatta a' fiává fogadott (mivel gyermeke nem vólt) Styriai Ferdinándot, a' ki a' Német Császárságban 's a' Cseh Királyságban is örökösse lett.

45. §. A' II. Ferdinánd (1619 — 1637) Uralkodását igen nyughatatlanná tette a' Katholika vallás mellett való felette nagy buzgósága és a' Protestantismusnak minden lehetsz módokon való kiirtására tzelozó fel tételé, melly által minden Státusaiban el hintette a' békételenség magvait: egy felöl ugyan is a' vallásbeli nyomattatás miatt, zugolódó Csehektől háborgattatott, kik a' Palatinátusi választó Fejedelmet V. Fridriket választották, ötöt el mellözvén, Királyoknak 's Cseh Országba hé vivén meg is koronázták; más felöl Bethlen Gábor az Erdélyi fejedelem kelt fel ellene Magyar Országon 's szerentsésen folytatott háborúi által annyira vitte a' dolgot, hogy 1620. az Ország rendjei által Királya választatott; mind ezeknél veszedelmesebb vólt a' dühös 30. esztendös háború Német Országban, mellynek, valamint a' más két Országokban lévő mozdulásoknak is, a' vallásbeli türeelmetlenség adott szikrát 's a' Svékusok és Ferdinánd közt a' leg nagyobb el keseredéssel folytatott. Ezen ellenségei közzül Fridriket tsak hamar meg szalasztotta; de sokkal terhesebb vólt ennél a' Bethlen Gábor fel kelése, mellyet mindazáltal a' Nikolsburgi békeség le tsendesített; 's még sulyosabb a' 30. esztendös háború, mellynek végét nem érhetette, sok viszontagságok közt viselt Uralkodásának a' halál végét szakasztván 1637.

46. §. II. Ferdinánd, (1637. — 1657.) a' II. Ferdinánd fia. Ennek a' békességet szerető Fejedelemlennek Uralkodását örökre nevezetessé teszi a' Vesztfáliei, mellyel mint Német Császár a' Német Birodalomban dühösködő 30. esztendő háborút tsendesítette le 's a' Lintzi között, és I. Rákóczi György Erdélyi Fejedelem közt kötött békeség, mellyel a' Magyar Országi Római Katholikusok és Protestánsok közt állította a' rég óhajtott tsendességet helyre. De jóllehet legbuzgóbb kívánsága, az egyenetlenségek miatt megrongált Birodalomban a' köz békességnek 's egyet értésnek vissza szerzése volt 's ezért mindent elkövetett is, még se érhetette el ezen nemes célját a' II. Rákóczi György, 's az e' miatt felingereltetett és Magyar Országnak Lengyel Országgal határos részeit kegyetlenül feldúló Lengyelek nyughatatlanságai, és végre a' Törökök, kikkel ugyan világos ellenkezése 's háborúja nem volt, erőszakos prédálásaik miatt. Meghőlt 1657.

47. §. I. Leopold (1657. — 1705.) a' III. Ferdinánd ifjabbik fia, a' Bátyja IV. Ferdinánd, a' ki még Attya életében megkoronáztatott, de meghőlt, halála után Királlyá választván, 17. esztendő korában kezdette el az Uralkodást, melly tellyes a' legnagyobb zürzavarokkal. A' legelső szélvész kezdői a' Törökök voltak, a' kik elvégezték, hogy egész Magyar Országot hatalmuk alá hajtsák, melly szándékjoknak tökéletességre vitelére azon szin alatt kötöttek Leopold Császárhoz belé, mivel Kemény Jánosnak Bartsai Ákos Erdélyi Fejedelem ellen, a' kit a' Török Császár emelt a' Fejedelemségre, segítséget adott. Látván Leopold a' Török háború elkerülhetetlen voltát, Posonyban Ország Gyűlést tartott, és a' Magyaroktól segítséget kért, a' kik következő panasszaik mellett is, u. m.

a) hogy sok idegen nemzeti katonaságot tartana a' nép elviselhetetlen terhére az Országban; b) hogy a' Várbeli Fő Kapitányságok nem Hazafiakra, hanem idegenekre bízattak; c) hogy ezen külföldi Tisztek sok kegyetlenséget követnek el a' föld népén és d) hogy a' Protestáns Valláson lévők vallásukat szabadon nem gyakorolhatják, mind ezen panasszaik mellett is mondom megadták azt, 's a' Seregnek Vezéreivé Zrínyi Miklós, és Montecuculi Raymund neveztettek ki, kik egymással szüntelen egyenlenségben éltek, mivel ezen utolsó a' két Zrínyieket u. m. Miklóst és Pétert a' Törököknek két veszedelmes ellenségeit 's ostorait, nagy tetteik miatt irigykedvén reájok, egy átaljában 's amyi-
 ra nem szenvedhette, hogy mikor a' nagy Vezér Zerinvárt, melly erősséget ezek magok költségén építtettek a' Törökök rongálására, ostromolta, ám-
 bár ide közel volt is, nem hogy segítette volna őket, sőt a' Várat csak hogy ez által több borostyánt ne érdemelhessenek a' testvér Hősök, kiparantsolván abból az őrizeten lévő katonaságot, felgyújtotta, melly miatt soha szép szemmel az alacsony lelkű Montecuculit ezek nem nézhették. De mind e' mellett is 3. esztendőök alatt négy ízben megverték a' Törököket, sőt Montecuculi Szent Grótnál (Vas Várm.) 1664. a' nagy Vezér Táborán is győzedelmeskedett, 16. ezeret aprítván le abból. Ez a' győzelem minden Magyarat azon édes reménységgel töltött bé, hogy az Országot már rég ólta bitangoló Törökök valahára kikűszöböltetnek; azomban mindenek reménységén kívül Leopold kilentz nappal a' győzelem után Vasváron békességet kötött az ellenséggel 20. esztendőkre, mellynek ereje szerint Várad és Érsek-Ujvár a' Törököknek maradtak. Ezen hirtelen kötött békesség a' Magyar fő rendek hire 's tudta nélkül esvén meg, azok

között össze esküvést szült I. Leopold ellen Uj Bányán 1667. mellynek fő tagjai Veselényi Ferentz, Rákótzai Ferentz, Zrínyi Péter, Nádasdi Ferentz, Frangepán Kristóf, és Tattenbach Ernest voltak. De az össze esküvés kitudódott; mikor ugyan is I. Apafi Mihály az Erdélyi Fejedelem a' pártosoktól az iránt megkeresődött volna, hogy magát a' Török Udvarnál Magyar Országért közbe vetné, egy Panajotus nevű tolmács, a' ki születésére nézve Görög volt, és az Austriai ház költségén tanulta meg a' Török nyelvet Konstantinápolyban, 's ekkor a' Török Udvarnál minden Europai követek tolmácsa volt, az Austriai ház eránt való háladosságból a' Leopold követének, ez pedig azután magának I. Leopoldnak, az egész össze szövetekezést tudtára adta; az össze esküdtek nevei mindazáltal, minthogy ezeket Panajotus nem tudta, ez uttal titokban maradtak, hanem ezek is napfényre jöttek csak hamar, mivel az Apafi Mihály második követségének hosszas kimenetelét nem várván a' pártosok, a' Zrínyi Péter és a' Veje Rákóczi Ferentz gondatlan hevességek miatt a' támadás kiütött 1670. mellyet meghallván Leopold tüstént kihirdettette, hogy mind azoknak, a' kik a' fegyvert letévén, tsendesen fogják magokat viselni, megfog botsátani, az engedetleneket ellenben érdemlett büntetéssel megfogja büntetni. Vén a' Leopold parantsolatját a' párt ütők, nagy részént azonnal letették a' fegyvert, mikor pedig a' Császári Seregnek Spork Generális Vezérlése alatt való érkezését meghallották, a' támadás legtüzesebb pártfogói is elállottak a' párt ütés fejeitől, a' kik elfogattatván, életekkel adóztak hibás lépésekért, nevezetesen Nádasdi Ferentz Grófnak, a' kinek a' pártütésben való részvétele a' Veselényi Özvegye Szétsi Mária által szép szerént feladatott Murányi

Várban találtatott levelekből bizonyítottatott bé, Bétsben, Zrinyi Péternek pedig, és Frangenpannak Német Ujhelyben vétetett fejek, Veselényi Ferentz ellenben a' Hóhér pallossa alá való jutást, még az egész dolog felfedezése előtt történt természeti halála által elkerülte, a' szövetség többi tagjai pedig résszerént halállal, résszerént számkivetéssel büntetettek meg, Rákóti Ferentzen kívül, a' kinek a' Császár, jóllehet a' pártütésnek egyik feje volt, megkegyelmezett.

El nyomván a' Császár ezen támadást, 30. ezer Németeket küldött az Országba, a' Magyarok zabolán tartásokra, a' Protestánsok jussait keskenyebb határok közé szorította, sőt magát az igazgatás formáját is meg akarván változtatni, a' Pálatinusi hivatalt meg szüntette, az Ország bírája hatalmát igen megkitsinyítette, és le tévén Szeleptsényi György Esztergomi Érsek Nádor-Ispányi helytartóságát, 1673. Ambringen Gáspárt, a' Német vitézi rend Nagy mesterét tette az Ország kormányozójává, bizonyos számú Németekből és Magyarokból álló Tanácsot adván melléje, ez mindazáltal hivataláról 1675.—minthogy résszerént nagyralátása, résszerént a' Magyar törvényes dolgokban való járatlansága miatt, sokszor feletle sületlen dolgokat tselekedett, u. m. a' ki tsak egy törvénytelen tette ellen való ellent mondásáért is pártossággal vádolt el akárkit, 's több ilyen tettei által az egész Nemzetet magára haragitotta, — le mondott. Ez a' hirtelen változás a' békételenség lelkét nem hogy el fojtotta volna, sőt hozzá járúlván a' Császári Sereg vezérének Koppinak a' felső Magyar Országi lakosokkal, a' pusztá gyanúság miatt is, mint pártosokkal való kegyetlen bánása, uj életet adott annak, 's annyira nevedett a' nyughatatlanok száma, hogy már azokat könnyű móddal el nyom-

ni lehetetlen volt. Látván ezt Leopold, a' kit ezen lépésekre a' békeségtől iszonyodó Miniszterek vezettek, hogy az el keseredett Magyarokat le tsendesíthesse, az Uralkodás hajdani formáját ismét bé hozta, Koppit az Országból ki parantsolta, a' katonaságnak minden kegyetlenkedést keményen meg tiltott; de ezen jóltévő intézetjei Leopoldnak a' tsendesség vissza állítására már késők és sikertelenek voltak, mivel a' még a' Veselényi pártütésében részt vevő, de Árvai Várának Heister Császári Generális által való ostromoltatása alatt meg holt Tököli István Gróf fia, Imre, a' ki attya halála után Erdélybe illantott, 's itt az Apafi Fejedelem Udvarában tartózkodott, a' pártosság zászlóját ismét fel ütötte Magyar Országban és XIV. Lajos Frantzia Királytól, mint az Austriai ház meg esküdt ellenségétől 's Apafitól segítettven 1678. 20. ezerből álló Seregével Erdélyből bé ütött Magyar országba, a' békételeneket Zászlója alá hivta 's a' Bányavárosokat tsak nem semmi fáradsággal el foglalta. Fel sem vette eleinten a' Császár a' Tököli mozdulásait, de midőn meg tudta, hogy Frantzia, Lengyel, és Erdélyi Seregektől segittetik 's rövid idő múlva a' Török hadi nép is meg érkezik a' Tököli részére, több ízben meg kínálta ötöt a' békeséggel, de sikertelenül, mivel a' kezdet szerentsés lévén, annyira fel fuvalkodott azzal Tököli, hogy a' Leopold Császár ajánlásait hallani se akarta. A' Császár annakokaért ezen rosszak meg orvoslására 1681. Sopronba Ország gyűlést hirdetett, melyre Tökölit is meg hivta, de ez meg nem jelent. Az egybegyűlt rendek leg első kívánságok volt a' Nádor Ispányi méltóság vissza állítása, melyre nagy öröm kiáltások közt Gróf Eszterházi Pál emeltetett. Ezt a' Diétát az Ország többi Sérelmeinek

meg orvoslásán kívül nevezetessé teszi még a' protestánsok panaszaira ki adott Királyi végzés is, melly a' helyett, hogy a' vallásbeli nyomattatásból származott békételenség magvait ki irtotta volna, ujjakat hintett el a' vallás szabad gyakorlásáról szóló végzésnek ezen bé rekesztése által „Salvo tamen jure Dominorum terrestrium.“ Egyébaránt a' többi sebek nagy részben meg orvosoltatván, ez az Ország Gyűlés Tökölnek ki pótolhatatlan kárt tett, mivel a' Királyi kegyelem sokakat az ő leg buzgóbb követői között józanabb gondolatokra hozott, kik a' Király pártjára állván, a' mellette fogott fegyvert éppen ellene fordították, 's kevés idő alatt egészen is elnyomattatott volna a' párttűzés lelke, ha Tökölit Apafi nem segítette volna mind pénzel, mind katonával. Látván pedig Tököli, hogy csak az Apafi segítsége a' Leopoldal való szembe szállásra nem elégséges, azomban a' pártján lévők is naponként hagyogatták el felé, a' Török Udvarhoz folyamodott, melly a' nagy Vezért Kara Mustafát 1683. jöllehet a' 20. esztendei fegyver nyugvás ideje még el nem tölt, 300. ezer emberrel Magyar Ország ellen küldé, a' ki sok pusztításai után Béts alá ment 's azt meg szállotta, Tököli pedig az alatt más felől prédálta szerentsétlen Hazánkat. Célját mindazáltal a' Nagy Vezér el nem érte, mert a' Vitéz Gróf Stahrenbergnek, a' ki a' temérdek Törökség ellen a' várat két hónapig olly hatalmasan tudta védelmezni, hogy a' Nagy vezér azt tellyeséggel meg nem vehette és Károlynak, a' Lotharingiai Hertzegnek, az Austriai Seregek Fő vezérének Szobieszki János Lengyel Király segítségekre jöven, ezen kedvetlen vendégeket Béts alól olly gyalázatos el futásra kényszerítette, hogy ijedtekben minden tábori eszközeit, gabonájokat, Riskásájokat, 's Kávėjokat is ott

hagyták 's nyakra före szaladtak Belgrádba, nyomban kergettetvén egy darabig Károly Hertzegtől, a' ki közölök Párkánynál 8. ezeret aprítván le Esztergomot, Pápát, Füleket, Nográdot és a' szomszéd várakat el foglalta a' Leopold számára. A' másik esztendőben vissza vétetett Visegrád, Vázt és Ujvár is, melly egymást nyomban követő szerentsétlenségeket a' Törökök Tökölinek tulajdonítván, a' Váradi Basa, a' kitől segítséget kért, ötet meg kötöttette 's a' Szultán rabjává tévén, Konstántinápolyba küldötte. Látván a' Török barátságot a' Tököli pártján lévő Magyarok, el idegenedtek ezen durva szövetségesektől 's az egész hadi népe Tökölinek önként által ment a' Leopold zászlója alá.

El jött végre az örvendetes 1686. esztendő, melly a' Leopold eddig való győzedelmeit, Buda várának a' Törökök által 145. esztendőig tartó sanyargattatása után való vissza vételével koronázta meg. Ezt a' történetet így írja le Szekér Aloysius: „Buda Várának szabadítására 1686-dik esztendőben két Hadi-Vezér küldetett, tudniillik Lotharingiai Károly Hertzeg, és Maximilián Bavariai Választó Hertzeg. Ez 21. ezer népet kormányozza, amaz pedig 24. ezeret, melly hadi seregben 14. ezer Magyar Vitézek voltak. Juniusnak 18-dik napján érkeze mind a' két Hadi Vezér Buda alá, és azonnal Maximilián a' Sz. Gellért hegyét, Lotharingiai Károly Hertzeg pedig a' Bétsi kapura néző Sz. Rókus hegyét foglalta el. Ezt látván Abdi Basa, Buda várának Kormányozója, nyomos beszéddel bátorítá vitéz katonáit; a' miéink azomhan mintegy szűnés nélkül töreték a' bástyákat, mellyek midőn sok helyen meg hasadoztak volna, néki szalad a' nyilásoknak a' keresztény katonaság, de a' várbeliken hosszas küszködés után is erőt nem vehe-

tett, kiváltképpen midőn Abdi Basa a' katonáink alatt ki ásott földbe puskaport gyújtatott volna, melly által sokaknak élete veszett el. Ujjonnan hozzá kezdének tehát Hadi Vezéreink a' bástya töretéshez, melly második rendbeli ágyúzás 15. napig tartott; történt azomban, hogy egy ágyú a' fegyveres házra lövettetvén, egy puskaaporos kamarát fel gyujta, melly olly harsogást tett a' levegő égbén, hogy a' nagy tsattanásban a' föld egy óra járásnyira meg rendülne, sőt a' Duna vizét a' levegő égnek tsattanása annyira fel indította, hogy mind a' két partján messzire ki tsapna; a' levegő égből hulló kövek, mind a' várban lévő népben, mind pedig a' mi táborunkban sok károkat tettek. Ezen rémülés után G. Königszeget Abdi Basához küldé Lotharingus, a' ki által a' Várnak feladására inté őtet, a' kinek Abdi Basa azt felelte, hogy nagyon sajnálja, hogy ő a' keresztény Táborból erős szívű férfiúnak nem esmértetik, ezen fel gyuladása a' puskaaporos kamarának nagyobb lármát okozott, mint sem kárt: nem asszonyok ők, hogy a' zörgéstől meg ijedjenek. El érkezett az alatt a' Nagy Vezér Ertsén felől, a' hol táborot vert vala, hatvan ezer néppel, a' végre, hogy a' várban szorúlt népnek segítségére legyen, de ez is nagy kárral, és nagyobb szégyennel vissza verettetett; azt nyerte még is eljövetelével, hogy két ezer Jantsárból, a' kik, hogy meg ne esmértessenek Magyar ruhába öltöztek, két százan a' várba be ugorhattak, midőn a' többiek egy lábíg el vesztek. A' Nagy Vezérnek vissza verettetése után Septembernek 2-dik napján estve hat óra tájban Pesten hat ágyú süttetett el, melly vólt a' meg támadásnak jele, akkor az el rendelt helyekről néki szaladnak a' miénk a' bástyák nyílásainak, a' hol a' legerősebb Törökök kö fal helyett magokat eleikbe vetették, a' kikkel addig viaskoda a' kereszt-

ténység, miglen fegyverrel a' várba útat nyitnának; ott ismét a' Törökök egy csoportba verődven, útját állják a' Kereszténységnek, mind addig t. i. miglen Abdi Basát le vervén a' földre, a' többiek által adnák a' várat magokkal együtt.

Buda meg vétele után minden felől szolgált a' szerentse Leopoldnak; Károly 1687. 20. ezer Törököt nyakazott le a' Mohátsi mezőn; 1688. Munkács, Székes Fejérvár és Belgrád is egész Szervíával együtt vissza jött a' Magyar Korona alá; sőt 1689. Nissa, Vidin, és Sophia vára is Leopold kezére került Albániával, Bosniával, és Oláh Országgal együtt, 's Magyarországban sem maradt Nagy Váradon és Temesváron kívül több erőség a' Törökök kezében, hanem az elsőből is ki küszöböltettek 1692. A' Törökök tökéletes meg alázásában mindazáltal Leopold XIV. Lajos Frantzia Király által meg gátoltatott, a' kinek alkalmatlankodásai miatt a' hadi sereg nagyobb részének Németországba kellett ki vitetnie, és így a' Törökök ellen többé egész erővel nem csak nem dolgozhattott, sőt a' Németek miatt, kik a' föld népét igen nyomorgatták, egész Albániát, Bosniát, és Szervíát is el yesztette, el foglalván ezen Tartományokat a' lakosoktól bé hívott Török Basa Kiuperli Belgrád várával együtt. Hanem ezt a' kevés szerentsét kevés idő mulva igen meg keserítette a' Szultánnak Eugenius Szabaudiai Hertzeg, a' ki a' többek közt Zentánál a' Nagy Vezért 30. ezerezzel magával le kaszabolta 1699. a' min úgy meg rémült a' Török Császár, hogy Leopoldnál békességért esedezett, melly 25. esztendőre meg is köttetett Károlvitzon 1699. ezen feltételek alatt: 1.) hogy a' Törökök minden Erdélyhez való jus tartásokról mondjanak le; 2.) a' Temesvári Bánátnak a' Tisza és Maros közt fekvő része a' Törököknél ma-

radjon, ellenben 3.) a' Duna és Tisza közt lévő Bánát, vagy a' Bátskaság I. Leopoldé legyen, és 4.) a' Tiszán lévő hajókázáshoz, 's az abban lévő halászáshoz, mind a' két félnek egyforma jussa legyen. Ezen pontokon kívül a' Reis Effendi Tökölit is bé akarta a' békességbe iktatni, de látván, hogy minden iparkodásai sikertelenek, azt javasolta neki, hogy egész familiájával együtt Bithyniába illantson, félvén, hogy Leopold ki adattatását fogja sürgetni, melly tanátsát a' Reis Effendinek Tököli követte is és Bithyniába költözött, a' hol hét esztendőök mulva meg holt.

Ezen ditsőséges győzedelmeinek közepette I. Leopold 1687. Pósonban Ország gyűlést hirdetett, mellyen maga személyesen meg jelenvén, kettőt kért a' Magyaroktól: u. m. 1.) hogy idősebb fiát Józsefet, mint következő Királyokat, koronázzák meg; és 2.) hogy a' Felséges Austriai ház örökös uralkodása Magyar Országban állapittassék meg, olly móddal, hogy a' Magyar Országi Királyi méltóságot az I. Leopold férjfiúi maradékai, ha pedig ezek ki halnának, az Austriai ház Spanyol Országban uralkodó másik Lineájának, hasonlóképpen a' férjfiúi ágon lévő tagjai birhassák, az első szülöttség rendje szerint, örökösön. Mind a' két kívánságát tellyesítették Leopoldnak a' háládatos Magyarok, kiknek példáját 1691. az Erdélyiek is követték, az ugy nevezett Leopoldinum Diploma által magokat hasonlóképpen az Austriai ház uralkodása alá adván.

Alig menekedett meg a' Török háborútól I. Leopold az 1699. Károlovitzban kötött békesség által, ismét uj szélvész fenyegette ötet Magyar Országban, mellynek szerzője II. Rákótzai Ferentz, az I. Rákótzai Ferentz (a' kit a' fellyebb mondattak szerint az anyja esedezése mentett meg a' Hóhér pallosától, melly alá az öszve esküvés többi tagjai

jutottak.) fia volt. Ez ugyan is el hagyván magát XIV. Lajos Frantzia Királytól, a' ki őtet ősi birtokainak, Erdélynek 's Magyar Ország túl a' Tiszán fekvő részének el foglalására ösztönözte 's erre a' végre segítségét is ajánlotta neki, szédítettni, fegyvert fogott Leopold ellen. Azonközben az egész dolog, minekelőtte az előre való készülétek tökéletességre vitettek volna, a' Rákótzai követje egy Longevall nevű Frantzia születésű, hanem az I. Leopold szolgálatjában lévő Hadnagy által, Bétsben, midőn Frantzia Országi utjából vissza jött volna, fel fedeztetvén, Rákótzai el fogattatott, és Német Ujhelybe vitetett fogságba, melyből egy Lehmann nevű Kapitánynak, a' tömlőzt őrizet fejének tudtával és segítségével ki szökvén, Lengyel Országba ment a' nagy annyáról Báthori 'Sófiáról lévő atyafiaihoz. Itt létében Kémjei által ki tanúlván a' Magyarok hajlandóságát, nyilván fegyverre kelt, mely vakmerőség okát abban kell keresni, hogy Leopold ekkor a' Spanyol örökség felett ki ütött háborúval igen el lévén foglalva, nem jutott a' Magyar Országi fel zendültek ellen is katonaság. Fő segédje volt a' pártütés koholásban Rákótzinak Bertsényi Miklós, a' kinek tanácsára leg először is Bereg Vármegyében, a' hol Rákótzinak szép jószágai voltak, ki ütven a' belső háború 1703. mindjárt eleintén széllyel verettek a' Kurutzok (igy nevezték magokat a' Rákótzai pártján lévők) Dolhánál Gróf Károlyi Sándor, a' Szathmár Vármegyei Főispán által. De tsak hamar meg változott a' szerentse, mivel Károlyi a' Dolhai győzelemért semmi jutalmot se kapván, a' Rákótzai részére állott, mely példát, Leopold a' Spanyol örökség felett folytatott háborúban szerentsétlen lévén, tsak hamar igen sokan követték, és már 1703. Magyar Országnak nagyobb része Rákótzit esmérte fejének

A' párt ütés harapodzását Leopold kegyelmességgel akarta meg akadályoztatni, azt igérvén, hogy mindennek, a' ki az eránta való engedelmességre vis-sza tér, meg fog kegyelmezni, de a' szerentséjé-
kel fel fuvalkodott Rákótzí és Bertsényi hallani se akarták a' békesség Angyalának, a' Kalotsai Érseknek Széchényi Pálnak a' szavát, 's a' Leopold ajánlásait, a' kiezen zürzavaros környülállások közt 1705. meg halván, a' belső háború terhét a' fiára I. Jósefre hagyta, megvetették.

48. §. I. Jósef (1705. — 1711.) Magyar Országnak első örökös Királlya. Leg első gondja is a' vólt ezen jó Fejedelemnek, hogy a' békételen Magyarokat le tsendesítse 's a' békességet helyyre állítsa. De a' fen héjjázó Rákótzí ekkor is meg ve-tette a' Királyi kegyelmet, sőt annyira ment a' Bertsényi Miklós, és Károlyi Sándor vakmerőségek az Ónodi gyűlésben 1707. hogy a' Thurótz Vár-megyei követek Rakovszky Menyhárt és Okolitsá-nyí Kristóf közszül, a' békesség el fogadásáért bé nyujtott esedezésekkért amazt öszve darabolták, ezt pedig tetemesen meg sebesítették és Thurótz Vár-megyét a' Vármegyék sorából is ki törölték 's fel osztották. A' pártosok ezen büszke hangja mind-a-zonáltal az 1708. Rákótzin magán Trentsinnél nyert győzédelme által Heister Császári Fő Vezér-nek meg némúlt, 's a' Kurutzok meg ijedvén, so-kan az I. Jósef hűségére esküdtek, és soha többé Rákótzí magát jól öszve nem szedhetette, kiváltkép-pen minekutánna Károlyi Sándor is, a' ki neki jobb keze vólt, a' Császár mellé állott. Ezt a' példát az-után többen is követvén, végre annyira alá ment a' Rákótzí állapotja, hogy a' békételenkedők tsak nem egy szívvél szájjal el fogadták a' Szathmári Compositio vagy békesség fel tételeit, mellyek sze-rént a' többek közt Rákótzinak, ha három hét alatt

Lengyel Országból, a' hova nagyobb bátorság végett bujdosott, a' Királyi kegyelem el fogadására vissza tér és a' ~~har~~árat 's erősegeket a' Császárnak vissza adja, valamint minden vele tartó Magnásoknak, Fő Papoknak és Nemeseknek is, kegyelem adódott 's mind életek, mind pedig ingó és ingatlan Javaik Magyar és Erdély Országokban meg hagyattak, végre a' Császár a' vallás szabad gyakorlásáról szolló törvény tzikkelyek szentül való megtartására is kötelezte magát. Még tökéletességre se ment a' Szathmári Compositio, midőn a' szelid és igazság szerető I. Jósef himlőben meg halálozott, a' kinek halálát a' nemes lelkű Horvát Országi Bán Gróf Pálfi János, a' tsendesség helyre állításának egy fő eszköze mind addig titokban tartotta, míg a' meg boldogúlt Jósef édes anyja, Eleonora Magdolna (ez a' Neuburgi Fő Hertzeg Filep leánya volt) a' Szathmári egyességet meg nem erősítette. — Ezután Rákótzin nem hajtván a' kegyelem szavára, ki bujdosott Magyar Országból 's a' Török Császár engedelméből a' vele ki vándorlott Magyarokkal Rodostóban telepedett meg, a' hol 1735. — 59. esztendő korában meg holt. Két fiai közül György 1732. óta Párisban lakott, de későbbi sorsáról semmit se lehet tudni; Jósef, a' ki az atyával együtt szenvedte a' Török Országi számkivetés terhét, Csernavodán (Bulgáriában) holt meg 1738. életének 38. esztendejében minden mag nélkül, melly szerint a' Rákótzinai családnak a' férjfiúi ágon vége lett, a' leány ág pedig a' Gróf Aspermont családjában még most is virágzik, mivel a' Tököli felesége az I. Rákótzinai Ferentz özvegye és a' II. Rákótzinai Ferentz édes anyja, Zrínyi Ilona, a' meg fejeztetett Zrínyi Péter leánya, Munkátsi várát, mellyet egy darabig vitézül oltalmazott, fel adván, első férjétől I. Rákótzinai Ferentztől

való két gyermekeivel, u. m. II. Rákótzai Ferentzel és Juliánna nevű leánnyával együtt Bétsbe vitetett, a' hol a' leány a' Sz. Orsolya Apátságai közzé adattott, 's ott taníttatott, későbbben pedig a' Gróf Aspermont felesége lett.

49. §. III. Károly, vagy mint Német Császár VI. Károly (1711. — 1740.) az I. József Császár testvér öttse Spanyol Országból vissza hivattatván 's a' Posonyi Diétán Királlyá koronáztatván, 1716. a' vele szövetséges Velentzeiek miatt, kiktől a' Törökök Mofeát elvették, háborúba keveredett, melly az Eugenius Szabaudiai Hertzeg 'bölts rendelkezései és vezéri méjj béléltása által olly szerentsésen folytattatott, hogy 1718. a' Passzaroviczban (Szervíának egy Falujában) kötött békességnél fogva Temesvár, mellyet 236. esztendőig birtak a' Törökök, a' Bánáttal együtt és Belgrád, Oláh Ország az Alutá, vagy az Olt vizéig és Bosniának a' Száva mellett lévő része, a' Károly Császár hatalma alá jöttek. Ezen szerentséjét Károlynak, az Austriai háznak a' Magyar Királyságban a' leány ágon is való örökösödése követte; nem lévén ugyan is férfi gyermeke, Posonba Ország Gyűlést hirdetett 1722. a' hol elő számlálván az Austriai ház érdemeit, mellyeket ez Magyar Országgra nézve szerzett, a' Magyarokkal a' Pragmatica Sanctiot elfogadtatta, melly szerént ha neki fiú gyermeke nem lenne, a' leánnyaira, ezeknek kihalásával pedig a' Bátyja I. József leánnyaira 's unokáira szálljon az Uralkodás az első szülötség jussán. Ugyan ezen a' Diétán, (melly még 1723. is tartott) állittatott fel a' Nagy Mélt. Magyar Királyi Helytartó Tanács a' polgári dolgok igazgatására; ekkor szaporodott meg a' hét személyű Tábla (Tabula Septemviralis) 8. tagokkal; itt vétetett a' Királyi Tábla új formába és alkottattak a' 4. kerületi (Districtualis) Tablák.

Uralkodásának utólja felé ismét háborúba keveredett a' Törökökkel, melly 1736. kezdődött, és 1739. a' Belgrádi békesség által végződött, 's mind azt, a' mit az elébbeni békesség kötés alkalmatosságával szerzett, elvesztette a' Temesvári Bánaton kívül, melly tsak ugyan hatalma alatt maradt. Eugenius ugyan is, a' kinek mintegy Zászlója alá esküdt a' szerentse, a' háború kiütése előtt megholt; Gróf Pálfi János pedig az Eugenius Vitéz bajtársa irigyeinek áskálódására a' Táborból vissza hivattatott, a' kivel a' szerentse is eltávozott a' Károly Seregétől, mivel az egymást felváltó Vezéreket minden lépéseikben üldözte a' szerentsétlenség, míg végre Vallis Oliverre és Neupergre bizattatott a' Fő Vezérség, kik a' békességet a' Törököktől Belgrádért vásárolták meg. Ezen szerentsétlenség után a' második esztendőben u. m. 1740. III. Károly megholt. Erdélyben Gyula-Fejérvár, mellyet szebb formába vett 1716. rólla neveztetik Károly-Fejérvárnak. Ezen alkalmatossággal vitétt a' Ref. Templom és Collegium, mellyek elvétek, Maros - Vásárhelyre. Az Örményeket, kik a' Római Katholika Hitre állottak, Erdélyi Polgársággal ajándékozta meg. Az egyesült Oláh Püspöknek Fogarasban rendelt Püspöki lakhelyet 's Báróságra emelte.

50. §. Mária Therézia (1740. — 1780.) Attya halála után mind azon Tartományokat 's Országokat, mellyek a' Pragmatica Sanctio szerint ötöt illették, által vette 's a' férjét a' Lotharingiai Hertzeget Ferentzet Uralkodó társává tette; de alig kezdette el Országlását, midőn minden oldalról ellenség fogta körül, illyenek voltak p. o. Károly Bavariai Hertzeg, a' ki a' Mária Therézia birtokaihoz résszerént az I. Ferdinánd 1543. Testamánánál fogva, melly szerént az Austriai ház férj-

fiúi ágának kihalása után, az örökös Tartományoknak a' Ferdinánd V. Albert Bavariai Herceghez férjhez ment Anna nevű leánnyára és ennek maradékaira kellett volna szállani, résszerént pedig azért is formált just, mivel a' felesége az I. József leánnya Mária Amália volt; továbbá III. Augustus Lengyel Király és Szász Választó Fejedelem, a' ki ugyan azt kívánta, mint I. József Császárnak Mária Jozéfa után való veje; hasonlóképpen számot tartott az Austriai ház birtokaihoz V. Filep Spanyol Király is az anyai lineán; végre a' Szárdiniai Király Emmanuel Károly is just formált Mediolánumhoz, a' kinek, valamint a' Bavariai Királynak is segítséget XV. Lajos adott, csak hogy az Austriai házat, melly ellen a' gyűlölség XIV. Lajosról 's az ez előtt élt Frantzia Királyokról mintegy örökség szerént maradt reá, meg alázhassa; mind ezeknél pedig sokkal veszedelmesebb ellenségre talált Mária Therézia a' Prussziai ifjú Királyban II. Fridrikben, a' ki 40. ezerből álló seregével Szilézia felé vevén utját, Gróf Gotter nevű követe által Alsó Sziléziából a' Jägerndorfi, Briegi, Lignitzi, és Vohlaui Hertzegségek által engedtetését kívánta. A' követ üres válasszal térvén vissza, legottan Sziléziába termett II. Fridrik, sőt nem sokára Austriába is bé ütött, 's ott Lintzet elfoglalta és már Bétset magát fenyegette ostrommal. Ekkor a' mindenfelől ellenséggel körül vett Királyné, hív Magyarjai közt keresett menedék helyet és Posonban Ország Gyűlést hirdetett, mellyen a' kis Józsefet ölében tartván, segítséget kért a' rendektől, kik mindnyájan kardot rántván, egy szivvel szájjal így kiáltottak fel: „Haljunk meg Királynénkért, Mária Theréziáért!!!“ Bé is tellyesítették a' Magyarok ígéretjeket, mivel rövid idő alatt 24. ezernél több ember állott fegyverben 's a'

nemesség is fel kelt. Látván azomban Mária Thérézia, hogy így is illy számos ellenségnek temérdek ember fel áldoztatása nélkül meg nem felelhet, meg oszlatás által akarta a' rajtok való győzedelmet meg könnyebbiteni; először is tehát Fridrikkel mint leg hatalmasabbal akarta a' fegyvert szép szerént le tétetni, a' honnan békességre is lépett vele 1742. mely a' Históriában most Boroszlóinak, majd Berlininek nevezetik, mivel előbb amott az egyesség, itt pedig maga a' Békesség készült el. Ennek értelme szerént által engedte M. Thérézia II. Fridriknek egész Alsó Sziléziát, 's a' Felsőnek is nagy részét a' Glázi Grófsággal együtt; hasonlóképpen tselekedett III. Augustussal, a' kinek Cseh Ország Saxonia felé eső szélét engedvén által, ez is le tette a' fegyvert. Meg szabadulván ezen két hatalmas ellenségétől, a' Cseh Országban tartózkodó Frantziákat támadtatta meg a' Lotharingiai Herczeggel Károllyal, a' férje Ferentz testvérével, a' ki Prágát körül fogván, a' benne lévő Frantziákat csak nem éhel halásra juttatta, kik 16. Dec. 1742. éjjel alattomban szöktek ki a' Prágai várból 's nagy veszedelmek közt Égerbe huzták meg magokat. Ezen az egy helyen kívül ki tisztítván Cseh Országot Károly a' Frantziáktól, a' Bavariai Károly ellen indult, a' kivel olly szerentsésen hadakozott; hogy önnön birtokait is el foglalta tőlle és a' Császárné ezen vetélkedő társát földön futóvá tette 1743. Ezen győzedelmei a' Mária Thérézia seregének, valamint a' II. György Anglus Királyé is, melyet ez a' Noailles vezérlése alatt lévő Frantziákon Dettingennél 17. Jun. 1743. személyesen nyert, tellyességgel nem tettzhettek II. Fridriknek, mivel attól félhetett, hogy a' Sor majd ő reá is reá kerül, 's Sziléziától el tseppen, melly félelme annyival fundamentomosabb volt, mivel maga az Anglus Király

azt mondotta, hogy Sziléziának vissza kell az Austriai Ház hatalma alá jőni. Szövetségbe állott annakokáért XV. Lajos Frantzia Királlyal azon szín alatt, hogy ő a' Bavariai vagy mint Német Császár, a' VII. Károly szegénységben élését nem szívelheti és így ő kénytelen a' szerentsétlen Károly Császári Méltóságának helyre állítására Mária Thérézia ellen fegyvert fogni. Nem is késedelmezett fel tételével Fridrik, hanem Augustus közepe táján 1744. bé ütven a' fegyveres néptől üres Cseh Országba, már Sept. 17-kén Prága az övé volt, 's Morvát is el foglalta; de Lotharingiai Károly a' Cseh Ország meg Szabadítására Német Országi táborozásából vissza hivatvatván, nem tsak ezt, hanem Felső Sziléziát 's a' Glátzi Grófságot is vissza vette még 1744. Az ezt követő 1745. esztendőben VII. Károly a' M. Thérézia véres háborúinak egyik fő oka meg halván, 's a' fia Maximilián, tsak hogy ösi birtokait Baváriát vissza kaphassa, M. Théréziával békességre lépven, alkalmatosságot nyújtott ez M. Théréziának, hogy kedves férjét Károly helyébe a' Császári Méltóságra emeltethesse, a' mi Sept. 13-kán 1745. meg is történt és Ferentz Hetruriai Nagy Herczeg Római Császárrá koronáztatott, a' ki a' II. Fridrik ellen kezdett háborút tüzesen kezdetie folytatni, de a' Luzátziában és Saxoniában történt szerentsétlen ütközetek meg változtatták feltételét 's békességre lépett a' győzedelmes Fridrikkel Drezdában 25. Dec. 1745. melly szerént Fridrik ismét Ura lett Sziléziának, ő pedig a' Ferentz Császárrá választatásában, mellynek az előtt magát ellene szegezte, meg egyezett.

A' Fridrikkel kötött békesség után a' Spanyolokkal Olasz Országban és a' Frantziákkal Belgiumban még 2. esztendeig tartott változó szerentsével a' háború, míg végre az Austriaiak 's ezek-

nek szövetségeseik az Anglusok és az Oroszok erősebbek kezdvén lenni, XV. Lajos békesség kötésről kezdett gondolkodni, melly 1748. meg is lett Aachenben (Aquisgranum) ezen fel tételek alatt: 1) Kiki adja vissza, a' mit a' 8. esztendő óta dühösködő háború alkalmatosságával el foglalt: 2) a' Modénai Hertzeg tartsa meg a' maga Herczegaségét, a' Szárdiniai Király Szabaudiát, 's a' Genuai köz társaság a' maga elébbeni birtokait; 3) Párma, Piacenza és Guastala a' Spanyol Király V. Filep fiáé Filepé legyen, úgy mindazáltal, hogy ha Filep Siciliani Király lesz, vagy mag nélkül halna meg, ezen három tartományok ismét az Austriai ház alá jöjjenek vissza; 4) a' Szárdiniai Királynak engedtessek által még a' Mediolanumi Herczagségből az Angherai Grófság; 5) Szilézia a' Prusszusé legyen, kivévén a' Troppau és Tescheni Herczagségeket; végre 6) a' Pragmatica Sanctio minden Európai Fejedelmektől vétessék bé.

Európának ezen tsendességét ismét fel zavarta II. Fridrik 1756. és ez a' 7. esztendő's véres, úgy nevezett, Burkus háború. A' botránykozás köve ez uttal is Szilézia, egyszersmind pedig a' II. Fridrik elhatalmasodása vólt, melly a' szomszéd fejedelmek előtti félelmes kezdett lenni, a' honnan M. Theréziával az Orosz Császárné Ersébet, — nem annyira ugyan a' polgári egyarányúság mérő Serpenyőjének fel billenésétől való félelmétől, mint asszonyi hiuságától ösztönöztetvén, mivel Fridrik asztal felett elmés tréfáinak tsipőségét gyakran éreztette vele, — 's a' Saxoniai választó fejedelem, és egyszer'smind Lengyel Király III. Augustus, oltalmazó szövetségbe állottak ellene, az az tsak arra az esetre, ha valamellyik közölök Fridriktől meg támadtatik. A' hét esztendő's háború ki ütésére mindazáltal nem Európában, hanem Északi

Amérikában adta elő magát az alkalmatosság. A' Spanyol örökség felett folyt háborúnak véget vető Utrechti vagy Ultrajectumi Békesség kötésben ugyan is 1713. a' Frantziák Északi Amérikában Acadiát vagy uj Skocziát az Anglusoknak engedték által, de a' Sziget határai sem ebben, sem az Aquisgranumi békességben pontosan meg nem határozottak, a' honnan mentől szélesebben iparkodott mindenik fél birtokait ki terjeszteni. Előbb szép móddal akarták a' dolgot el intézni: de ez a' két örökös ellenség semmiképpen se tudott egymással össze egyezni, ebből ellenségeskedések származtak, melyekre a' Frantziák adtak elsőben is okot, mivel 1754. az északi Amérikában lévő Anglus uj üléseken (Colonia) külömbféle erőszakoskodásokat követtek el; az Anglusok 1755. ezt a' Frantzia kereskedő hajók el fogdósásával bosszúlták meg, melly nyilvános háborút huzott maga után és pedig Európában; nem lévén t. i. a' Frantziáknak hajós seregek, mellyel a' hatalmas Anglusokkal a' tengeren meg mérközhettek volna, az Anglus Király Német Országi birtokának, Hanoverának el foglalásával akartak hajóik el fogattatásáért bosszút állani. Hasonló esetje lévén II. Györgynek az Angliai Királynak a' szárazon, melly a' Frantziáknak volt a' tengeren, 's látván, hogy a' szárazon lévő Frantzia erőnek meg nem felelhet, 16. Jan. 1756. a' vitéz II. Fridrik Prussziai Királlyal lépett szövetségre Hanoverának oltalmazására. Megtudván ezt a' Frantzia Király XV. Lajos, ámbár a' Német Császárság olly mély sebet ejtett a' Frantzia Királyokon, mellyet harmad fél század se tudott meg orvosolni, az Austriai házzal szövetséget kötött 1. Maj 1756. Versaillesben és így a' Frantzia, Austriai, Orosz és Lengyel Udvar egyesültek Fridrik 's az Anglusok ellen, sőt XV. La-

jos még a' Svékusokat is, mint a' Vesztfáliei bé-
kesség oltalmazóit, fel ültette Fridrik ellen. Ez
vált azon dühös, és temérdek ember vérbe kerülő
7. esztendő háborúnak a' kezdete, mellý a' fél
Europával küszködő II. Fridrik Országára, min-
den ritka vezéri és katonai tulajdonságai mellett
is vég pusztulást hozott volna, ha leg meg en-
gesztelhetetlenebb ellensége Ersébet, az Orosz Csá-
szárné meg nem holt és helyébe III. Péter nem
ült volna a' Császári Székbe, a' ki II. Fridrik
eránt határtalan tisztelettel viseltetvén, minden
el foglalt tartományokat neki vissza adott, sőt az
ez előtt Fridrik ellen hadakozó Orosz sereget is
éppen segítségére rendelte. Az Oroszokat a' Fridrik
ellen kötött szövetségtől való el állásban, ez-ktől
való féltekben, a' Svékusok is követték, mellý tör-
ténét a' felette nagy szorúltságban lévő Fridrik
állapotjának egészen más és kedvező formát adott,
mivel ezentúl a' had sullya leg inkább magán M.
Therézián feküdt, 's ismét Fridrik lett a' győze-
delmes fél. Meg elégedvén végre a' többi Udva-
rok is a vér ontással 's a' számtalan hadi költsé-
gek telyesítését nem birván, békeségről kezdettek
gondolkodni; leg elsőben is az Anglusok és Fran-
tziák mentek ezen nemes példával elől, kikkel a'
10. Febr. 1763. kötött Párisi békeség mind a' ten-
geren, mind a' szárazon le tétette a' fegyvert. Ezt
követte Febr. 15-kén ugyan azon 1763. esztendő-
ben a' Hubertsburgi békeség, mellý nevét a' Sa-
xoniai választó fejedelemnek a' Lipsiai Kastélyá-
tól, a' hol kötötett, vette 's mellý M. Theréziát és II.
Fridriket ugyan azon tartományok birtokába hely-
hezette, mellyekkel a' Berlini és Drezdai békeség
kötések előtt birtak. *)

*) Lásd a' 7. esztendő háború bővebb le írását Prusszia Leírásá-
ban a' 125 — 140. lapokon.

Meg menekedvén M. Therézia a' háború terhétől, ez a' nagy fejedelem asszony hiv Magyarjainak, kik soha se mutatták annyira ki Királyokhoz való buzgó szereteteket, mint most, — ámbár ez a' Magyaroknak mindég fő karakter vonása volt, hogy a' fejedelméért nem csak vagyonját, sőt életét is kész volt feláldozni, — bóldogításokra, 's meg jutalmaztatásokra fordította figyelmetességét. Meg bizonyítják ezt a' többek közt következő bölts rendelkezései: 1) a' Nemes ifjak formálására fel állította a' rólla Theréziánumnak neveztetett nevelő házat 1746. 2) Német Ujhelyben katonai iskolát fundált 1752. mellyben a' Magyar ifjak is tanulhatnak; 3) Selmetz Bányán (Hont Vármegyében) egy Királyi Bányász Akadémiát állított fel 1760. mellynek még a' világ más részeiből, nevezetesen Amérikából is voltak már látogatói; 4) a' Béga tsatornáját a' Bánátban tökéleteségre vitte 1763. 5) a' Magyar koronához tartozó tenger mellyéket a' Fiumei kikötő hellyel együtt Magyar Országához kapcsolta 1766. 6) Erdélyt Nagy Fejedelemséggé tette 1766. 7) a' földes Urak és a' jobbágyok közt való költsönös köteleztetésnek sinór mértékéül bé hozta az Urbariumot 1766. melly által a' parasztok sorsán rendkívül sokat könnyebíttet: 8) a' Nagy Szombati, még Pázmán Péter Primás és Kárdinális által 1635. fundáltatott fő Oskolát Universitássá tette 1772. és azután 1777. Budára tette által, a' honnan 1784. II. Jósef Pestre vitte; 9) ki váltotta a' Lengyelektől, a' még 'Sigmond által el zálogosított 16. Szepesi Városokat 1772. 10) vissza szerezte 1773. Galicziát és Lodomériát a' Magyar korona alá; a' Magyar Király fénnyére 11) alkotta a' Sz. István Apostoli Király vitézi rendjét, és 12) a' Királyi nemes test őrző Sereget. Meg hólt. ez a' nagy fejedelem

azesszony, az emberiség valódi barátnéja, u. m. a' ki senkit magától vigasztalás nélkül el nem botsá-
tott, 's a' Magyarok édes anyja 1780.

51. §. II. József (1780 — 1790) a' b. e. Nagy M. Therezia és I. Ferentz Római Császár fiok, századjának disze és egy határt 's akadályokat nem esmérő munkás fejedelem, követte az Uralkodásban édes anyját, fel lévén mind azon tulajdonságokkal készülve, mellyek a' Királyi székben az Uralkodónak több fényt szereznek, mint Amerikának minden Aranya és nap keletnek minden drága gyöngyei; ilyenek voltak a' többek közt a' fel emelkedett és mivelt lélekkel, 's a' nagy ésszel párosodott nyájas le ereszkedés. Bé utazván Európának nevezetesebb Státusait, az ezekben szerzett széles esméreteit alattvalóinak bóldogításokra kívánta fordítani; tsalhatatlan tanubizonyságai ezen nemestzéljának: 1) a' Tolerantia, vagy a' vallások szabad gyakorlásáról szolló parantsolatja; 2) az örökös jobbágyság el törlésére tett lépései; 3) a' Normalis Oskolák fel állítása; 4) az Ország-
nak közönséges fel méretése; 5) a' felesleg való szerzetek el törlése, mellyeknek jószágaikat rész-
szerént a' vallás fundusához ragasztotta, résszerént pedig oskolai Stipendiumokat formált belőlők; 6) az Austriai Ház reá szállott Adóságai mennél hamarebb való le fizethetésére a' szokásban lévő Udvari pompának meg kissebbitése. Váltak mind-
azáltal Józsefnek olyan tselekedetei és rendelkezéi is, mellyek által a' Magyarokban kedvetlen érzést ébresztett fel maga eránt; ilyenek voltak nevezetesen hogy soha Ország gyűlést nem tartott, — magát meg nem koronáztatta, — a' koronát Posonból 1784. Bétsbe vitette, — a' Német nyelvet akarta közönségessé tenni, — a' Fő Ispányságok helyett az egész Országot 10. kerületekre osztván fel,

úgyan annyi Biztosokra (Commissarius) bizta a' Fő-Ispányi kötelességet, — végre, hogy mindent csak udvari parantsolatok által akart véghez vitetni.

Nevezetessé teszi a' II. József, mint Magyar Király és Erdélyi Nagy Fejedelem Uralkodását az Erdélyben, Hunyad és Zaránd Vármegyében 1784. kiűtött Oláh támadás is, mellynek fejei Hóra és Kloska voltak, kik a' fel zendült Oláhsággal a' Magyar Nemességen isszonyú kegyetlenséget követtek el 's vagyonjait fel dulták, míg végre a' Császári katonaság egy hónapi öldökléseik 's pusztításaik után a' dühös Oláhok gyülevész tsoporjait széllyel nem verte, midőn ezek nagy részént le vagdaltatván, a' lázzasztó Hóra és Kloska kerékkel való meg törettetéssel végezték rabló életüket. Ezt a' belső zenebonát a' Törökökkel való háború követte 1787. mellybe II. József Császár az Orosz Udvarral való barátsága miatt keveredett. Az ellenségeskedés fő oka Krim volt, mellyhez a' Török Császár tartván felsőségi jussát, el akarta azt az Orosz Császárnétól II. Katalintól venni, 's az Orosz Udvarnak hadat izent. A' kezdet nem volt szerentsétlen, mert a' miéink kevés hónapok alatt el foglalták Szabátsot, Dubitzát, Chotzimot és Novit; de utóbb a' Lascy rendelései miatt a' háború szentsétlenül kezdett folytattatni, a' honnan József Császár beteges állapotja miatt ott hagyván a' Táhort, mellynél maga is jelen volt, a' fő vezériséget elébb Gróf Hadikra, azután Bárá Laudonra bizta, a' ki a' dolognak egészen más formát adott, mivel ez a' nagy férjfiú a' Törököket több ízben meg vervén, magát Belgrádot is meg vette 8. Oct. 1789. A' József Császár fegyvereinek ezen szerentsés előmenetelét a' Prusziai Király II. Vilhelm nem szenvedhetvén, szövetséget kötött a' Törökökkel; azomban a' Katholicus Belgák is szabadságaik 's eddig való

jussaik meg szoríttatásáért panaszkodván, mind inkább inkább zenebonáskodtak; mely nyughatatlanság környúlások közt, látván II. József betegségeinek orvosolhatatlan voltát, hogy a' Birodalmat tsendességben hagyhassa az ötsére Leopoldra; minden ujításait vissza huzta és sikeretlenné tette, csak 3. u. m. a' vallások szabad gyakorlásáról, a' szerzetek el törléséről 's a' jobbágyok szabad ki költözéséről szolló rendelkezéseit tartotta fen a' jövő Ország gyűlésre. A' koronát is a' hozzá tartozó Klenodiumokkal együtt Bétsből a' Magyaroknak vissza küldötte, mely tettei után csak hamar meghalt Febr. 20-kán 1790.

52. §. II. Leopold (1790.—1792.) a' II. József testvér ötte, a' ki a' Toskánai Nagy Herczegség igen virágzó állapotba való helyheztetéséért egész Európában Böls Fejedelemnek neveztetett, lépett bátyja halála után, a' kinek semmi örököse nem volt, az Uralkodásra. Ennek a' szelid és ember szerető ritka Fejedelemnek rövid Uralkodását az egyet értés és költsönös Bizodalom ama leg kimozdíthatatlanabb fundamentomának, a' Vallások szabad gyakorlásának, a' Pisoni Diétán történt törvényes megállapittatása teszi nevezetessé. De más figyelemetességet érdemlő rendelkezései is vannak II. Leopoldnak, ugymint azt rendelte, hogy a' Magyar nyelv minden Királyi Akadémiákban 's Gynásiumokban taníttassék, a' jobbágyoknak szabad költözést engedett, 's a' kínzás által való vallatást eltörölte. Ezen jóltévő következésű Budai Ország Gyűlésnek vége lévén, az örökség szerént reá maradt Török háborúra fordította figyelemetességét, mellynek szerentsétlen kimenetele lett reá nézve, mivel a' Prussziai Király II. Wilhelm, félvén külföldben is hatalmas szomszédjainak, az Austriai háznak és az Orosz Udvarnak elhatalmasodásától, a'

Törökökkel még II. József Császár életében kötött szövetség szerint 200. ezer emberrel hirtelen az Austriai Szilézia és Morva határaiban termett és a' Lengyeleket is felültette Leopold ellen. Ezen kívül belől is retteggették Leopoldot imitt amott a' Birodalomban az elébbeni Országlás alatt megkedvetlenített alatt valók, főképpen pedig az Austriai háztól már is elszakadt Belgák nyughatatlanságai. De ezeknél egy sokkal veszedelmesebb, u. m. a' Frantzia háború fenyegette a' békesség szerető Leopoldot; ez a' nyughatatlan nemzet ugyan is a' Századok óta bétszszott, 's megrögzött rosszakat egy tsapással akarta kiirtani, 's ezeknek szerentsétlen következéseit az ártatlan XVI. Lajosban, a' kinek felesége a' Leopold testvére, Mária Antonia volt, megboszúllani. Résszerént tehát a' Sógora Királyi Székének felforgattatásától, résszerént pedig attól félvén, hogy a' zabolátlan szabadság dögleletes ragadó nyavalyája a' többi Europai nemzetekre is elfog ragadni, a' Frantziák megzabolázását 's XVI. Lajosnak bátorságba való helyheztetését tette fő tzeljául, 's ennek elérésére 27. Jul. 1790. II. Vilharmel Alsó Sziléziának Reichenbach nevű Várossában, 4. Aug. 1791. pedig a' Törökökkel is, kiknek minden elfoglalt Tartományokat vissza botsátott, Szisztovban (egy Bulgáriai Városban) békességre lépett. Megszabadulván II. Leopold a' terhes és költséges Török háborútól, Pilnitzben II. Vilharmel a' Frantzia zenebona letsilapítására 's a' XVI. Lajos kiszabadítására szövetséget kötött, melyet a' vérontás elkerülésére szép móddal akart elérni és a' Frantzia Nemzeti Gyűlést a' Királyi Méltóság illendő tekintetben való tartására 's a' Német Fejedelmektől elfoglalt Tartományok vissza adására intette, melyet ha tellyesitnének, barátságát ajánlotta. De a' békesség szavára a' neki dühödt Frantzia Nép nem halgatott,

sőt úgy nézván azt, mint a' maga dolgaiba való avatkozást, 's szabadsága ellen való dolgozást, II. Leopoldnak 1792. hadat izent, mellynek sullyát az uralkodással együtt, ez a' bölts és jó fejedelem az Ország ki mondhatatlan kárára 1. Mart. 1792. a' jobb életre el költöztvén, a' fiára Ferentzre hagyta.

53. §. I. Ferentz (1792. —) ditsőségesen uralkodó Királyunkra a' koronával együtt a' Frantziákkal való had viselés terhe is reá szállott és tsak hamar ki is ütött az

I. Frantzia háború. Ném tsak meg ujította ugyan is a' Frantzia nemzet Felséges Urunkra nézve a' II. Leopoldhoz intézett had izenését, hanem éppen el kerülhetetlenné is tette a' háborút azon borzasztó tselekedete által, mellynél fogva törvényes Királyt XVI. Lajost 's a' Királynéját Mária Antoniát a' h. e. M. Therézia leányát ki végeztette. Ferentz Császár vévén a' Had izenetet, Belgiumban, mint a' Frantziákhoz leg közelebb eső birtokában, számos katonaságot rendelt a' meg történhető ellenséges bé ütés el távoztatására. Ezt a' Belgium oltalmazására tzelozó tettét Ferentznek a' Frantziák meg támadás jelének tartották, leg alább igazságtalan fegyverre keléseket ezen színes okkal akarták igazságossá tenni, 's bé ütöttek az Austriai Belgiumba és az ellenségeskedést el kezdettké. Ferentz Császár is tehát a' büszke ellenség meg alázására a' Prusszusokkal, Anglusokkal és Hollandusokkal egyesülvén, bé ütött Frantzia Országba, és Catalaunumig nyomult, 's már a' Szárdiniai, Nápolyi, és Spanyol seregek is közelgettek a' békételen Frantzia Ország felé. E' szerént a' kezdet szerentsés volt, de az éhség hadi népünket a' vissza vonulásra kényszerítette, melly alkalmatosságot használván a' Frantziák, egyik részek Német Országba tsapott bé, 's egész Frankfurtig elő

ment, egy másik sereg Szabaudiát foglalta el, 's a' harmadik Luxenburgon kívül, egész Austriai Belgiumot Frantzia Uraság alá hajtotta. A' Belgiumi városokat ugyan nem sokára Hertzeg Koburg az Austriai fő vezér vissza vette, de midőn a' szerentse meg kezdett változni, a' szövetséges fejedelmek önnön haszon keresésektől ösztönöztetvén, lassanként le tették a' fegyvert. Leg első volt a' Prussziai Király, a' kinek példáját több Német Fejedelmek is követték; ugyan ezt tselekedték a' Hollandusok, kik az Austriai ház ellen a' Frantziákkal szövetséget is kötöttek; valamint a' Spanyol, Szárdiniai és Nápolyi Udvarok is. E' szerént a' terhes Frantzia háború sullya Felséges Urunkon magán maradt, a' ki, minekutánna az ellenség már az Austriai tartományokba is bé ütött volna, 1797. sok vérontás után a' Frantziákkal meg békélt Campo Formioban, melly békesség által Belgiumot, Mailandot és Mántuát el vesztette, 's ezek helyébe Velentzét kapta az Adriaticum Tenger és az Ets vize közt fekvő tartományokkal együtt, nem különben Istriát és Dalmátziát, mellyek a' kereskedésre felette hasznosok voltak; a' Német Birodalom határává pedig a' Rhénus vize tétetett.

Azonközben míg a' külső háború illy változó szerentsével folyt, Hazánk kebelében is talált a' Frantzia viszketeges ész követőket, kik a' Martinovits Ignátz Apátur ösztönözésére öszve esküvést formálván, az egész uralkodás formáját meg akarták változtatni, de ez a' bóldogtalan szándék korán nap fényre jöven, az öszve szövetkeztek 1795. elfogattak és érdemlett büntetéseket el vették. — A' Campo Formiói békesség igen rövid ideig tartott és már a' békesség kötés esztendejében, az az 1797. ki ütött a'

II. Frantzia háború. Minthogy t. i. azon tzik-
 kely, melly szerént Német és Frantzia Ország ha-
 tárává a' Rhénus tétetett, a' Német Birodalom fe-
 jedelmeit érdeketle, következésképpen ezekkel is
 kellett a' köz társaságnak alkudozni, melly alku-
 dozás határ napjává 9. Dec. 1797. határozatott. A'
 Gyűlés helyyév Rastadt tétetett, 'de vége se vőlt
 az értekezésnek, midőn a' Frantziák a' Rhénus bal
 partján lévő Tartományokba már béütöttek és
 ezeknek Departamentumokra való felosztásával meg
 nem elégedvén, Hollandiát Batáviai, — Vaadtlan-
 dot Helvétziában Lemaniai, — a' Pápa birtokait
 Római, — és a' Nápolyi Királyságot Parthenopei
 köz társasággá változtatták; Genevát a' magok tu-
 lajdonokká tették, sőt némelly a' Rhénuson innen
 lévő Tartományokat is magoknak engedtetni ki-
 vánván 's Manheimot és az Ehrenbreitsteini hatal-
 mas erősséget is elfoglalván, a' békességet megron-
 tották, melly igazságtalan tettek és a' Buonaparte
 Vezérlése alatt történt Egyiptomba való béütések ál-
 tal az Orosz és Török Birodalmokat, Austriát a'
 Német Birodalombeli Fejedelmekkel együtt, Nápolyt,
 Portugalliát és Északi Afrikát fegyver fogásra kén-
 szerítették. Az 1799. ki táborozás ezekre nézve sze-
 rentsés vőlt, mert Egyiptomnál a' Frantzia hajós
 Sereg az Anglusoktól a' Nelson vezérlése alatt tö-
 kélletesen megverettetett; a' Törökök és Oroszok
 több földközi Tengeren lévő Szigeteket elfoglal-
 tak; Orosz Országban Kray Austriai Vezér Veroná-
 nál, Szuvarov Orosz Generális a' Trasymenusnál,
 és Novinál felette megverték a' Frantziákat, Mán-
 tua, Alexándria, 's Tortona vissza vétettek, 's az
 Ellenség egész Nápolyból és Hetruriából kivette-
 tett. De az Oroszok Massenától Helvétziában meg-
 győzöttetvén, tsak hamar hazájokba vissza tértek,
 és Buonaparte az Egyiptomot ostromló ellenség elől

elillantván 's véletlenül Frantzia Országban teremvén, a' hol magát első Konzullá tétette, a' hadi szerentse a' Frantzia Zászlók alá szegődött. Két erős hadi Sereggel ugyan is, mellyek közzül egyiket Moreau vezérlette, indulván ki Austria és a' Német Birodalom ellen, Moreau 4. véres ütközetek után Krayt Ulmaig vissza nyomta; a' másikat maga a' semmi veszélyt se esmerő Buonaparte nagy munkával a' Havasokon (Alpes), a' miről még tsak álmodni se tudtak a' miéink, Olasz Országba által vezetvén, 14. Jun. 1800. Marengonál az Austriaiakat, kiknek vezérek Melás volt; kemény és sokkáig kétséges ütközet után meggyőzte. Látván ezen szerentséjeket a' Frantzia fegyvereknek, 's hogy Moreau Lintzet is megvévén, már Bétset magát fenyegetté ostrommal, 9. Febr. 1801. Ferentz Császár a' Lünevillei békességet elfogadta, melly ötet Austriai Belgiumtól, a' Falkensteini Grófságtól és minden a' Rhénuson túl lévő, 's Olasz Országban az Ets vizén túl fekvő Tartományaitól megfosztotta.

Letsendesedvén a' had dühössége, jó Királyunk tüstént a' Haza bódogítására fordította figyelmes-ségét és ekkor ment tökéleteségre a' többek közt a' Ferentz Csatornája, melly a' Dunát a' Tiszával köti össze; ekkor állittatott fel továbbá a' Siket Némák intézete Vátzon és tétettek lépések egy katonai Akadémiának Vátzon lejendő alkotására, melly hasznos intézetnek, valamint az ugyan ezen idő tájban felállittatott Keszthelyi Gazdaságbeli Oskolának is fő eszköze a' halhatatlan emlékezetű Tolnai Gróf Festetics György volt; végre ekkor u. m. 1805. állott fel Pesten is a' Katholikus Papság Fő Nevelő intézete. Ezen 's több nagy feltételeinek tökéletes végre hajtásában mindazáltal meggátolta Felséges Urunkat a'

III. Frantzia háború 1805. melyet Ferentz Császár már nem a' Frantzia szabad köz társasággal, hanem Buonaparte Napoleonnal, a' ki 1804. Császári titulust vett fel, folytatott. Okot erre a' Napoleon nagyra vágyása adott, a' ki magát Mailandban Olasz Ország Királyává koronáztatván, a' Génuai köz társaságot szabadságától megfosztotta, Pármát, Piacenzát, 's Gvastallát elfoglalta, sőt a' Lombárdiai Királyságból is némelly Tartományokat vissza kívánt. Ezen 's több ehez hasonló tettei Napoleonnak a' Lünevillei békeség pontjaival ellenkezvén 's oda mutatván, hogy a' Frantziák a' nemzetek meghódítására törekednek, minekutánna levelei által Ferentz Császár semmire se ment volna, az Oroszokkal 's Anglusokkal szövetséget kötven, a' Frantziáknak hadat izent. Napoleon a' háborúra kész lévén, az Anglusok ellen rendelt Seregeit Boulogneból vissza hívta 's a' Rhénus felé indította és magának tartván fel a' Fő Vezéri hatalmat, a' hadi népet 7. osztályokra osztotta 's ugyan annyi vezérekre bízta, hogy ellenségeit hirtelen több oldalról támadhassa meg. Ferentz Császár Németországban Makkot, Olaszországban pedig Károly Fő Hertz eget tette a' Sereg Fő Vezéreivé. De a' Makk tábora Ulmánál, a' véletlenül reá ütő Frantziáktól körül kerítettven, minekutánna Ferdinánd Fő Herczeg a' Magyar Huszárokkal az ellenség közepén fegyverrel nyitván utat, a' veszedelemből magát kivágta volna, magát feladta. Napoleon tehát Baviariát 's Austriát békaborolván, Bétsét is minden ellentállás nélkül megvette 's maga Schönbrunba szállván meg, katonáinak a' pusztitást egész Posonig és Győrig megengedte. Károly Fő Herczeg megtudván az ellenség előmenetelét, Olaszországból Seregét vissza huzta, hogy Hazánk felpredáltatását megakadályoztassa. Azonközben az Orosz

Sereg is Julius Hónapban utra indult, 's Galiczián és Szilézián keresztül Morvába jött, a' hol Brünnnél táborot ütött. Meghallván ezt Napoleon; hadi népét öszvé huzta, 's ő is Morvába termett. és Auszterlitznél alkalmas helyen ő is táborba szállott. Dec. 1. Napján megvizsgálván a' maga 's kikémlelvén az Orosz Császár Seregét, Sándor Császárnak fegyverszünést ajánlott, a' mit ez félelemre és magához való nem bizásra magyarázván, meg se várta Károly Fő Hertzegét, hanem megvetvén a' fegyverszünést, más nap az Oroszokkal 's kevés Austriaiakkal megtámadta az ellenséget. A' Frantziák esmervén a' helyet, az Oroszok előtt mind addig hátráltak, míg őket olyan motsáros helyekbe nem tsalták, a' hol a' szabadulásra tellyeséggel semmi reménységek se lehetett. Ekkor hirtelen vissza fordultak a' Frantziák, 's kemény viaskodás és sok vérontás után az Orosz Seregen tökéletes győzedelmet nyertek, melly alkalmatossággal az Oroszok közzül résszerént a' vízbe fulás, résszerént fegyver által sok ezrek veszték el. Felséges Urunk, szövetségese megverettétvén, letette a' fegyvert, 's elfogadta a' Posoni békességet, melly által a' Velentzei Státust, Tyrolist, a' Brixeni és Trienti vidékekkel 's Vorarlbergel együtt, nem külömben a' Hohenemsi, Tettnangi, Langenargeni, Lindai 's más Svéviai Birtokait elvesztette. Az ezen szerentsétlen békesség kötést követő 1806. eszt. Felséges Urunk látván, hogy a' Német Birodalom hajdani formája meg nem tartathatik, mivel Napoleon a' Német Fejedelmeket a' Rhénusi szövetségbe való állásra kényszerítette, a' „Választott Római Császár és Német Ország Királya“ titulusról lemondott 's „Austriai örökös Császár“ titulust vett fel. — De a' békesség hasznával ez uttal se sokká élhetett Ferencz, mivel a' fellyebb említett Tartományok elvesztése 's Napoleonnak új mozdulásai

IV. ízben is szikrát adtak a' Háborúnak 1809. Értésére esvén ugyan is Ferentz Császárnak, Napoleonnak a' Spanyol Országi békételenekkel való nem igen szerentsés tsatázásai, kiknek törvényes Királyokat meg fosztván a' Királyi méltóságtól, ezzel a' bálttát Jósefet ékesítette fel, Hadat izent a' Frantziáknak, Seregeit 3. részekre osztván, melyeknek egy részét Német Országban Károly, — a' másikat Olasz Országban János, — 's a' harmadikat Galicziában Ferdinánd Fő - Hertzegek vezérelték, kik eleintén szerentsésen is táboroztak, mivel a' Károly Serege Regenspurgig, a' Jánosé kevés idő alatt Veronáig elő nyomult, 's Ferdinánd is a' pártütő Lengyelekkel jó elő menetellel harztolt. Meg érkezett azomban Napoleon 's azonnal meg változott a' Szerentse is, mivel Eckmühlnél és Regenspurnál a' miéinket meg győzvén, a' vele egyesült Bavarusokkal bé ütött Austriába 's Bétsset meg vette, hanem 22. Maj. Aspernnél Károly Fő - Herczegtől meg győzetetett. Azonközben a' veszedelem el hárítására János Fő - Herczeg az Olasz Országi Sereget Magyar Ország védelmezésére viszsza huzta és jöllehet az Olasz Országi Vice-Király Eugenius nyorban követte, 's hátúlról mindég alkalmatlankodott, 13. Jun. Györbe meg érkezett 's a' Magyar Nemes fel kelő Sereggel egyesült. Más nap ott termett Eugenius is, a' ki a' miéinket tüstént meg támadta 's kemény viadal után, mivel a' Lovasság sem eléggé gyakorlott, sem az ütközetre készen nem vólt, Komáromig nyomta. Györt mindazáltal, mellyet Péchy Mihály Ezeredes Kapitány vitézül oltalmazott, 24. Jun. előtt meg nem vehette. Ferdinánd Fő - Herczeg is el hagyta Galitziát, mivel az alatt míg ő a' lázzadókat üldözte, az Oroszok, mint ekkor a' Frantziák szövetségesei, minden a' miéinktől el hagyott helyeket el fog-

laltak. Napóleon azonközben az Asperni veszedelem meg boszúlására mind a' Frantzia, mind a' szövetséges seregeket Béts alá parantsolta öszve, a' hova minekutánna népének valamelly részét Györben és Posonnál, mellyet sokkáig haszontalanul ostromlott, hagyta volna 4. Jul. Eugenius is meg érkezvén, Lobau Szigetébe meg állapodott, a' honnan zápor módjára lövöldöztetvén a' mi népünkre golyóbisait, egész táborával a' Dunán által költözött és Entzendorftot éjjel fel gyujtván, ezen szerentsétlen helység Világánál a' közel lévő berkekbe alkalmas fekvést keresett magának. A' Károly Fő-Herczeg serege a' Stammersdorfi halmoktól kezdve, Vagramon keresztül Neusiedelig terjedt el, két hadi rendet formálván. Julius 5. kén dél tájban azokat, a' kik Vagramnál és Neusiedelnél állottak, az ellenség meg támadta, de vissza vettetett, melly alkalmasággal mind a' két helység fel gyujtatott 's mind a' két sereg az éjtzakát fel fegyverkezve töltötte el. Károly Fő-Herczeg az ütközetet más napra határozván meg, János Fő-Herczegnek meg izente, hogy a' Posonnál vigyázó katonaságot is vigye oda, a' hadi rend bal szárnyának meg erősítésére. De János Herczeg idejében meg nem jelenhetett; az ellenség ugyan is már hajnal hasadtával reá tsapott a' miéinkre 's a' hadi rend bal szárnyát körül fogta, melly zavarba jövéen, Znaym felé hátra kezdette magát vonni. Nyomba követte a' Frantzia vezér Massena és 11. Jul. ütközetre kelt a' dolog. Véres hartz után fegyvernyugvás lett, mellyet a' Bétsi békeség követett 14. Oct. melly által Ferentz Császár el vesztette Austriának a' Duna, Inn és Salzach vizek közt fekvő részét, Salzburgot, Bertholdsgadent, a' Hausrucki kerületnek felét, Karinthiából a' Villachi kerületet, Kárnioliát, Friault, Görzöt, Istriát, Triestet,

Hortvát Országból 40. □ m. földeket, 's nyugoti Galicziát, Keleti Galicziából 240. □ m. földeket, mellyek az Orosz Birodalomhoz kaptasoltattak, végre a' Vielitzkai Só aknák Felséges Urunk és a' Szász Király közt közösök lettek. — Ez a' temérdek veszteséget maga után húzó békeség se volt a' Napoleon telhetetlensége miatt állandó, melly az

V. Frantzia Háborút is fel lobbantotta. Ferentz Császár ugyan is 1812. 14. Mart. a' békeségnek mind a' szárazon, mind a' tengeren mentől hamarább való helyre állítására Napoleon Frantzia Császárral, a' ki 1810. ólta, midőn Felséges Urunk a' leányát Mária Ludovicát feleségül hozzá adta, veje volt, szövetséget kötött és neki, midőn az Orosz birodalom ellen hadat indított, 24. ezer gyalogságot és 6. ezer lovasságot adott segítségül, melly a' Hertzeg Schwarzenberg vezérlése alatt a' vele egyesült Lengyelekkel és Szászokkal, több ízben adván vitézségének jeles próbáit, a' Bugon is által nyomult. De midőn Napoleon mérész fel tétéleinek a' rettentő hideg által való semmivé tételése után is, jóllehet már a' Frantzia barátságot meg unt Prusszusoktól is el hagyattatott, magát úgy viselte volna, mint a' ki a' többi törvényes fejedelmek meg buktatására akarná a' maga nagyságát építeni, Felséges Urunk is a' köz és igazságos ügy védelmezésében, mellynek leg meg hajthatatlanabb sürgetői, 's a' Frantziák ellen való öszve szövetekezésnek is alkotói az Anglusok voltak, részt vett és minekutánna a' Prágai fejedelmi Gyűlésen, mellyben ő Felsége a' köz békesség helyre állítására nézve közben járónak rendeltetett, minden a' népek tsendességére tzelozó lépései 's iparkodásai sikeretlenek voltak volna, minden erejét a' telhetetlen Napoleon ellen fordította, egy részét Seregének, a' Hertzeg Schwarzenberg vezérsége alatt Német Országba, a' másikat pedig Báró Hiller alatt, a' ki

helyébe azután Gróf Bellegarde lett fő vezér, Olaszországba küldvén. Ekkor ütött ki az a' rettenetes háború, melly Augustus hónaptól fogva 1813. Mart. végéig 1814. tartott, 's melly alatt a' véres ütközetek egymást követték mind addig, míg végre az Austriai, Orosz és Prussziai egyesült seregek; mellyekhez járultak azután elébb a' Svékusok, nem sokára a' Bavarusok, Vürtembergiek, Hollandusok, Dánusok és több Német fejedelmek, Olaszországban pedig a' Nápolyiak is, tsak ugyan győzedelmet vettek Európa ezen közönséges ellenségén 's a' Kulmi, Lipsiai (Leipzig) és Hanaui ütközetek annyira meg törték a' Nápoleon hatalmát, hogy többé magát soha rendbe nem szedhette, a' Frantziák pedig a' hosszas és terhes háborúk miatt el erőtlenedvén, új segítséget neki nem adhattak, mellynél fogva a' szövetséges seregek egész Párisig bé nyomultak Frantzia országba, a' hol a' Mart. 30-án 1814. történt utolsó ütközet tökéletesen el határozta a' Nápoleon sorsát, a' ki az uralkodásról le - mondott 's esztendei fizetéssel Elba Szigetébe küldetett számkivetésbe, a' Császári titulus meg tartása mellett.

Míg azonközben a' Bétsbe vissza tért szövetséges fejedelmek az Európa köz tsendességének helyre állításán, 's az Országok határainak el intézésén dolgoztak, Napoleon Febr. 1815. ki szökött Elbából 's Párisnak minden vér ontás nélkül Urává lett. De a' millyen könnyen fel lépett a' Császári Székbe Napoleon, éppen olly könnyen le is bukott arról, mivel a' szövetséges fejedelmektől leg ottan meg támadtatott 's Vaterloónál az Anglusoktól és Prusszusoktól meggyőztetvén a' győzedelmes Anglusok kezére került, kiktől mint tsendesség háborító, a' szövetségesek meg egyezésevel Sz. Ilona Szigetébe küldetett, a' meg káro-

sodott fejedelmek pedig el foglalt tartományaikat vissza kapták és Európa azon bilintsektől, melyeket a' Frantziák készítettek, szerentsésen meg menekedett. Illy szerentsés ki menetellel koronázta meg az Isteni gondviselés a' szövetséges Monárcháknak és Felséges Urunknak, a' köz békességre, 's tsendességre tzelozó igyekezetét, mellynek el érésére annakelőtte ő Felségének leg nagyobb áldozatai sem vóltak elégségesek, mivel azon reá nézve felette káros Békesség kötések is, mellyek által a' háború folyamatja kevés időre félbe szakasztatott, úgy láttzik tsak arra valók vóltak, hogy ismét nagyobb mértékben üssön az ki.

Le tévén Európa a' számtalan ezerek vérével bé fertéztetett fegyvereket, én is le teszem szeretett Hazám történeteinek rövid rajzolatja után tollamat, 's egyesítvén minden igaz Magyarral buzgó kívánságomat, esedezem a' Mindenható előtt, hogy békesség szerető jó Királyunknak hosszú és szerentsés uralkodást adjon !!!

8. *A Lombárdiai - Velentzei Királyságot formáló Státusok históriája.*

a) *A Velentzéé.*

Az ezen várost körül vevő tájékat a' Rómaiak Venetiának nevezték, az Olaszok pedig Venezia nevet adtak annak. Motsáros környékén eleinte tsak némelly szegény halászok tanyáztak; hanem a' Vizigothusok vezérétől Alaricustól, főképpen pedig az V. Században Olasz Országban táborozó és Aquilóját Kegyetlenül fel dülő Attilától való félelem miatt több familiák, nem tartván a' szárazon való lakást biztonságosnak, bizták magokat a' tenger oltal-

mára és az Adriaticum tenger Szigetjein, 's legelőször is egy Riálto nevűn, melly a' kereskedés végett a' Pádúaiaktól annyira a' mennyire már meg is vőlt mivelve, telepedtek meg, kiknek példáját az 568. hasonlóképpen Olasz Országba be ütő Longobárdusoktól meg rémulván, ismét igen sokan követték, a' kik építették idővel Velentze várossát a' Riáltó Szigetén, mellyhez utóbb 60. kisebbeket kaptak, épületeket tévén ezekre is.

Ezen uszó város lakosai itt egy kitsiny tökéletes Democrátiái (az az a' hol az egész nép uralkodik) közönséget formáltak, melly Tribunusok által igazgattatott. 697 már Hertzeget (Dux, Doge) is választottak magoknak a' naponként népesedő Szigetek. Leg első Doge vőlt Paolucci Anafesto. A' Dogenél vőlt a' végre hajtó, a' népnél a' törvényhozó, és a' Tribunusoknál vagy a' nemesség-nél a' birói hatalom. A' Kormányzók helyévé előbb Malamacco, és 737. Riáltó tétetett, a' hol rövid idő mulva, egy igen népes város, az az a' mai Velentze emelkedett fel a' tenger kebeléből, melly későbbben a' kereskedés és hajókázás által hatalmaszá lévén, az egész Adriai tengeren való fő Uraságot magához ragadta. Csak hamar nem vőlt a' város a' motsáros Szigeteknek és a' közel lévő tenger part mellyékének birásával meg elégedve, hanem hasznára fordítván a' Nagy Károly családjában támadt egyenetlenségeket, Olasz Országban, Istriában, és Dalmátziában több birtokokat foglalt el II. Pietro Urseolo Dogeje alatt 997. mivel a' mellett, hogy a' Velentzeiek lakó helyek természeti fekvésénél fogva abban az időben leg első kereskedők vőltak, ezen felyül a' X. Században hatalmokat Európába és Olasz Országba is ki terjeszteni akaró Arabsokkal való sok háborúskodásaik 's a' tengeri rablók meg zabolázása által igen jó, és vitéz

katonákká is formáltattak, a' honnan a' Dalmátziai városok magokat az ő oltalmok alá adták. A' Keresztes hadak alkalmatosságával a' keresztes seregek tábori készületeik tengeren való szállításában fizetésért részt vévén, ez által utat nyitottak a' Velelntzeiek magoknak a' keleti Indiai portékákra, melyek addig szárazon szállitattak Konstantinápolyba, Kis Ásiába, Syriába és Egyiptomba. A' Borsal, Indiai materiákkal, Arábiai, Egyiptomi, és Szeretseny Országi portékákkal való kereskedés's a' magok tulajdon selyem, posztó és tükör manufakturáik's Fábrikáik, rendkívül meg nevelték Velelntze gazdagságát és igen virágzó állapotba helyezték ezt a' várost, u. m. a' melybe folytak össze napkeletnek minden kintsei.

A' hatalommal bé tsuszott az egymás ellen való fondorkodás is; az Aristokraták a' néppel küszködtek és egymás ellen fenekedtek, a' Doge a' maga hatalmát igyekezett nevelni, a' mia' nép gyakori fel lázzadását huzta maga után, mely tsak a' XXXVIII. Dogenak Vitali Michielinek 1172. történt meg ölettetése után tsillapodott le, midőn a' polgári alkotmány a' Dogek önkényes hatalmok közzé való szorítására, a' leg főbb hatalmot egy számos Nemesekből (Nobili) álló Gyűlésnek adta által, de ezen gyűlést ismét szoros törvények tartották határok közt. Ezen mérséklett Aristocrátiában ment osztán tökéletességre a' törvényhozás és az igazgatás, 's kezdetek az erköltsök meg jobbúl ni és a' mesterségek virágozni.

A' köz társaság belső virágzását hatalmának kívül való nevedése is követte, melyre a' Német Császár I. vagy veres szakálú (Barbarossa) Fridrik ellen viaskodó, 's magokat a' Német Császárok hatalmok alól ki huzni akaró Lombárdiai városok szövetségébe való állása által jutott 1177. melyért a'

most említett városok partján lévő Pápa III. Sándor Velentzét az Adriaticum Tengeren való urasággal ajándékozta meg és éppen ennek emlékezetére tartatott minden esztendőben a' Tenger Nagy tzeremóniák közt való el jegyzésének Innepe, midőn a' Doge nagy pompával a' köz társaság tengeren való uraságának meg bizonyítására egy arany gyűrűt szokott abba belé vetni és azt mint feleségét tulajdonának el jegyezni.

A' köz társaság kereskedői hatalma leg nagyobb ki terjedését, 's leg felsőbb pontját egy Enrico Dandolo nevű Dogéja alatt érte el. Ez a' híres Státus kormányára termett férjfiú és tanult hadi Vezér ugyan is a' Velentzei hajós sereget személyesen vezérelvén, a' IV. Keresztes had alkalmatosságával, mellybe a' Velentzeiek is, jöllehet éppen nem kegyességből, hanem tsak kereskedői ki nézésből, részt vettek 1202. midőn a' napkeleti Birodalmot, a' napnyugoti Keresztes hadra menő nemzetek el foglalták 's fel osztották, a' Velentzéseket Kándiának és több Jóniai 's az Archipelaguson lévő szigeteknek birásába helyeztette. Deminekutánna a' Görög Császárságot Palaeologus Mihály 1261. II. Balduinust, az utolsó napkeleti Császári székből ülő Frantzia Grófot Konstantinápolyból ki üzvé, ismét helyre állította 's ez által a' keleti Indiákra való kereskedő út Konstantinápolyból Alexandriába tétetett volna által, a' Génuaiak, a' kik a' napnyugotiak napkeleten lévő Császárságának el törlését kíváltképpen segítették, ki küszöbölték a' Velentzeiket a' napkeleti Birodalomban való kereskedés birásából.

1297. a' köz társaság ismét uj alkotmányt kapott, mellyet lehet Velentze meg bukása egyik fő okának tartani. Gradenigo nevű Doge ugyan is bevitte Velentzébe az örökös Aristocratismust 'sa' Do-

gekkel együtt igazgató Nagyoknak régi és eddig minden esztendőben ujonnan választatni szokott nagy Gyűlését (Collegium) örökös Aristokraták, az az, az aranyos könyvbe bé irt nemesi familiák Gyűlésévé változtatta által; másik fő oka pedig a' Velentze hatalma alá szállásának a' Tiepolo támadása ellen 1310. fel állított és azután állandóvá tettett Tízek rettenetes tanátsa vólt, melly kegyetlen kormányozása által az el keseredett Velentze fenekestől fogva való fel forgattatását óriási lépésekkel siettette.

Azonközben Velentze Genuával, melly ama hatalmának naponként való nevedését irigy szemekkel nézte, hadba keveredett, mellyen Velentze annyival inkább kapott, mivel a' Görög Birodalomban való kereskedésből a' Genuaiak által történt ki szoríttatása igen is eleven emlékezetben vólt előtte. 130 esztendeig folyt a' két szomszéd köz társaság közt az elsőség felett való vetélkedés és utóbb is a' Genua még aláztatásával, tökéletes meggyőztetésével és egész hajós seregének a' Velentzeiek által 1381. történt el fogattatásával végződött bé. Ez a' szerentse Velentzét még nagyobb 's mérészebb próba tételekre és birtokainak az Adriaticum tengeren, mind innen, mind túl való ki terjesztésére serkentette fel. Vicenza, Verona, Bassano, Feltre, Belluno 's Pádua minden hozzájuk tartozó tájéaikkal 1402. — Friaul (Forojulium) 1421. — Brescia, Bergamo és Crema 1428. — Zante 's Cefalónia szigetek 1483. ólta Velentzei felsőséget esmertek; hasonlóképpen tulajdonaikká tették a' Velentzeiek egy részét Istriának, mellyet az Aquilejai Pátriarcha birt, Dalmáziát és a' harmad fél száz esztendőig független Királyai által igazgattatott Cyprus szigetét, melly szép tartományt az utolsó Király Jákob felesége, a' Velentzei Cornáro Katalin engedett 1486.

hazájának, a' köz társaságnak által és ezen XV. században vólt a' köz társaság a' hatalom leg felsőbb póltzán; ekkor ugyan is 300. hajói, mellyek közt 145. Gályák számláltattak, és 90000-nél számosabb szárazon lévő katonái vóltak, kereskedő hajóinak száma 3000-re, és hajós legénnyeié 17000-re ment. Ezen kívül a' hadi tulajdonságokkal a' nemzeti szorgalmatosságot (industriát) is öszve kötven, a' szebb mesterség mivek hazája is tsupán Velentze vólt, üveggel 's tükrökkel ők tartották Európát, selyem materiáik, 's posztóik leg többre betsültettek, a' honnan felette gazdag lett a' köz társaság.

A' Velentzeiek ezen nagy hatalmokon a' leg első tsapást a' Keleti Indiákra vivő útnak a' jó reménység foka felé való fel találása ejtette 1498. melly által Velentze az Alexándrián keresztül folytatott Keleti Indiai kereskedését és így gazdagságainak 's kincseinek fő kútfejét egészen el vesztette. Azután a' Konstantinápolylnak 1453. Uraivá lett hatalmas Torokok, kiknek hatalmok mindent földre tiport, a' mit tsak utjában talált, fosztották meglassan lassan a' Velentzeieket minden tartományaiktól, mellyeket az Archipeláguson és Morea Szigetén birtak, sőt Albániát és Negropontet vagy a' hajdani Euboeát is el vették tőlök. Ellenben okos alkudozásai által meg mentette magát azon veszélyektől a' köz társaság, mellyekkel ötet a' Cambraiban (Cameracum) 1508. hatalmának meg alázására egyesült Szövetség fenyegette. II. Julius Pápa ugyan is Velentzétől Faventzia (Favenza), 's Arminium (Rimini) városait kívánta, mellyeket ez nem akarván oda engedni, a' Pápa Szövetséget kötött a' köz társaság ellen a' leg hatalmasabb Europai fejedelmekkel, nevezetesen 1) I. Maximilián Császárral, a' kit a' Velentzeiek a' hadi népével való szabad által menetel meg tagadásával bántottak

meg; 2) Catholicus Ferdinánd Spanyol Királlyal, a' ki a' Nápolyi Királysághoz tartozó ki kötő helyeket akarta Velentzétől vissza venni; 3) XII. Lajos Frantzia Királlyal, a' kinek minden igyekezete a' Mailand kezére kerítése vólt, a' kikhez kaptstolták magokat még több kissebb Olasz Országi népek is. El vesztvén az első ütközetet a' Velentzeiek 's meg győzettetvén XII. Lajostól, kiki a' Szövetségesek közzül a' köz társaság birtokából el foglalta a' mihez just formált 1509. Látván a' Velentzeiek, hogy ennyi és illy hatalmas ellenségeknek meg nem felelhetnek, fortélyhoz nyúltak; legelőször is a' Pápát elégitették ki, oda engedvén ennek Romándiolát; azután a' Spanyolokat tsendesítették le, a' kívánt ki kötő helyeknek által adása által, kiket e' szerént a' magok pártjokra húztak, sőt a' Pápa és Ferdinánd 1510. még a' Frantziáktól el pártolt Helvétziaikat is magokhoz kaptstolták; Maximilián is annyi ellenséggel nem bírván, el hagyta a' Frantziákat, kik ellen már most a' Pápa, a' Spanyolok, Velentzeiek, Helvétziaiak és Anglusok nyilvános szövetségbe állottak. A' Spanyol Király Ferdinánd vólt leg első, a' ki a' tsata pályát fel nyitotta, bé ütven Navarrába, ezt követte VIII. Henrik Anglus Király, a' ki Aquitaniát támadta meg; a' Helvétziaiak el foglalták Mailandot, melybe Sforza Maximilián tétetett Herczeggé, 's ennek familiája meg is maradt Mailand birásában. Látván ezeket Lajos békeséget kötött legelőször is a' Spanyolokkal, kiknek oda engedte Navarrát, azután a' Velentzeiekkal 's a' többi szövetségesekkel 1514. E' szerént Velentze az ellene készült dühös háború veszélyétől igen kevés veszteséggel meg menekedett ugyan, a' hadakozás mindazáltal hatalmát igen meg gyengítette, melly többé hajdani nagyságára el sem is jutott. A' Keresztény fejedel-

mek által ellene készítettett Veszedelemtől meg szabadulván, a' Törökökkel keveredett Velentze hadba, kik 1571. Cyprust és egy 24. esztendeig tartó véres háború után 1699. Krétát vagy Kandiát is el foglalták; hanem a' leg utolsó várakat ebben a Szigetben csak 1715. teheték magokéivá. A' Károloviczi békeségben 1699. az I. Leopold Császárral való szövetségben létel által ismét birtokába jött Morea Szigetétől a' Paszaroviczi Békesség, melly szerént az a' Törököké lett, újra meg fosztotta Velentzét 1718. Corfut és Dalmáziát mindazáltal szerentsésen védelmezte. Ezen idő óta a' Velentzei köz társaság a' Státusok dolgaiba semmi részt nem vett, és meg elégedett a' maga tulajdon állapotjának meg őrzésével 's birtokának, melly még szinte 3. milliomm alattvalókat foglalt magába, meg tartásával és csak az Országoló szék szoros fegyveres rész nem vétele (Neutralitas) tartotta fen a' köz társaság tekintetét a' XVIII. Században néműnéműképpen.

Vége a' Frantzia revolutiót követő össze zavarodásakor Európának Velentze is áldozatja lett a' Frantzia hatalomnak, 's erőszakoskodásnak. A' Kormányshék ugyan is eleinte fegyveres rész nem vétel által akarta a' fenyegető veszedelmet ki kerülni; de midőn Buonaparte 1797. Austriába bé nyomult, Velentze is hadi készületeket tett 's a' szárazon lévő tartományait a' Frantziák ellen fel fegyverkeztette, kiket hátúlról meg is támadott; hanem Austriának a' Frantziákkal való Leobeni békeségbeli alkudozásaik a' köz társaság hadi fel tételeit, sőt magát a' magára hagyatott köz társaságot is semmivé tették, mivel az Austriai tartományokból vissza térő Frantziák Veronát, Páduát, 's Vicenzát el foglalták, 's Buonaparte 12. Maj. az Aristocratiai Uralkodás formáját el törölvén, nép Ural-

kodását (Democratiát) hozott bé; de ez a' Constitutio se sokkáig tartott és a' Campo Formioi kötés által 18. Oct. 1797. az Etsen innen lévő Velentzei tartományok Dalmáziával és Cattaroval, a' Frantzia Országnak engedett Belgium helyébe, Austriának adattak; az Ets vizén túl fekvő része pedig az Alpeseken innen lévő Köztársasághoz (Respublica Cisalpina) melyből lett azután az Olasz Ország Királyság, kaptoltatott, hozzá adattatván 1805. az Austria birtokában lévő Velentzei tartományok és Dalmátzia is, kivévén a' napkeleti Szigeteket. 1814 óta a' Napoleon meg bukása után ismét Austriai provincia Velentze, 's egy alkotó része a' Lombárdiai - Velentzei Királyságnak, melyről alább lessz szó; Istria pedig, némelly a' Quarnaroi tenger öbölnél lévő Szigetekkel együtt, Triesti tenger mellyéki kormány székké és Dalmátzia a' hozzá tartozó Szigetekkel együtt Királysággá tétettek.

B. *Mailand Históriája.*

Mailánd (Mediolanum) (egy hajdani Hertzség Felső Olasz Országban) egy a' leg szebb és leg termékenyebb Tartományai közül Európának. A' Római Birodalmat fel forgató nemzetek vándorlásakor az a' kies Tartomány az alá 's fel koborló Barbarusok közül, majd ez, majd amaz által prédaltatott fel, míg nem a' Longobárdusok 568. Narses Görög vezér által Olasz Országba hivattatván 's Alboinusz vezérjek alatt ott meg is telepedvén Mailándot tették Longobárdiának, vagy rövidebben Lombárdiának fejevé. Minekutánna pedig 774. Nagy Károly Desideriust, a' Longobárdusok Királyát, — mivel a' Károly atya által a' Pápának ajándékozott Exarchatust el akarta venni, 's a' Károly testvérének Carolomannusnak (a' ki a' Desiderius veje volt) fiait akarta az Olasz Ország Ki-

rályi székre emelni, — meg győzte, 's Országát el foglalta volna, Mailand Frantzia Ország hatalma alá jött, 's ez alatt is volt egészen a' Nagy Károly unokáinak a' birodalmon való meg osztozásokig 843. midőn ennek Olasz Országi része, melly Mailandot is magába foglalta, a' Császári méltósággal együtt Lothariusnak jutott. A' Károly familiája alatt Olasz Országgal együtt Mailand 888-ig volt, midőn a' Vastag Károly Királyságból való letétele után Olasz Országban több Uralkodók támadván, északi Olasz Országot a' Friauli Márkgróf Berengarius, a' délit pedig a' Spoletoi Guido igazgatta. Az ezek után következő uralkodók között egy Lotharius nevű, Hugo Provencei Grófnak a' fia, Berengarius Ivreai Márkgróftól (a' mint gyanittatik) méreg által meg ölettetvén 's ennek szép feleségét Adelhaidot I. Otto Német Császár vévén feleségül 951. ezen a' jusszon a' Német Császárok birtokába jöttek az Olasz Országi Státusok. De ezeket a' Németek tsak addig birták, míg a' Császárok fegyveres népeikkel az Olaszok nyakán ültek, mihelyt ki huzzák pedig a' lábokat Olasz Országból, azonnal pártot ütöttek a' függetlenségre vágyó, és a' Püspökök ki nevezése 's hivatalba való bé iktatása (Investitura) felett, a' Német Császárokkal ellenségeskedésben élő Római Pápakkal egyet értésben lévő Olasz Országi fővebb városok, a' többek közt a' manufacturái és virágzó kereskedése által gazdaggá 's hatalmassá lett Mailand, melly az 1150. táján Uralkodó I. Fridrik Császár ellen szabadsága mellett gyakran fegyvert is ragadott és több izbeli kegyetlen fel prédáltatása se tarthatta vissza a' Császár ellen való pártütéstől.

A' Hohenstauffer. Császári familia, mellyből való volt a' most említett Fridrik is, ki halván, az 1273. Császárrá választatott Habsburgi Rudolf fel hagyott az Olasz Országi hasztalan táborozásokkal,

melly jó alkalmatosságot az Olasz Státusok hasznok-
ra fordítván, mindenik függetlenségbe helyeztette
magát, a' mit Mailand se mellőzött el. A' már sza-
badságban lévő Mailand falai közt tsak hamar a' gaz-
dagabb familiák közt egyeneltenség támadt a' fő Ura-
ság felett, mellyet végre a' VII. Henrik Császár se-
gítsége által a' XIV. Század elején a' Viscontiak nyer-
tek el, kiknek familiájok nevezetes politikai tekintete
és a' tudományok körül tett érdemei által, mind a'
közép, mind az ujjabb időbeli századokban magát
hiressé tette, 's uralkodása alatt Mailand olyan
gazdag volt, hogy 1200000. arany esztendei jöve-
delmet hozott bé. Leg első Hertzege volt Mailádnak.

Gian Galeazzo Visconti, a' ki a' Hertzegei
titulust Ventzel Császártól vette meg 1395. Ez a'
Hertzegeég igen sok leg szebb, és leg virágzóbb
Lombárdiai városokból (ilyenek voltak a' többek
közt Pisa, Siena, Perugia, Pádúa és Bologna) ál-
lott, mellyekben a' Viscontiak résszerént fegyverrel,
résszerént a' polgárok 's a' Császár kedvezése által
érték el a' fő hatalmat. A' többek közt egy Matteo
Visconti nevű (1322.) derék tagja ennek a' fami-
liának annyira meg tudta magát VII. Henrik Csá-
szár előtt kedveltetni, hogy ettől Császári Helytar-
tó titulust kapott, mellyet ő kevéssel azután „Mai-
land ura“ titulussal tserélt fel. — Leg nagyobb
férjfiú volt minden Viscontiak közt a' fellyebb em-
litett Galeazzo Visconti, a' ki alatt a' familia a' nagy-
ság és fény leg magosabb pontjára hágott fel, sőt
olly hatalmassá lett, hogy ha 1402. munkás életét
méreg által el nem veszti, az Olasz Országi Kirá-
lyi titulusra is szert teszen. A' tudományoknak és
szép mesterségeknél olly nagy barátjok volt, hogy
Udvara a' tudósok 's művészek hazájának tartatott;
ő állította ujra fel a' Piacenzai Universitást és egy
gazdag könyvtárt fundált melléje; ő építette, hogy

16
25
H

a' több nevezetes építéseit el halgassam, a' Tessi-
nen lévő hies hidat Páviánál, és a' Mailandi pom-
pás káptalanbeli templomot (1386. — 1397.). —
Gián Galeazzo 3. fiakat hagyott maga után u. m.
Giammáriát, Filippo Máriát és egy törvénytelen,
Gábort, kik a' messze ki terjedő tartományt magok
közt fel osztották. Az egyenetlenség, gondatlanság
's más ifjúi hibáik a' hatalmas Galeazzo fiainak, a'
virágzó Státus el pusztulását és igen keskeny ha-
tárok közzé való szoríttatását huzták magok után.
A' Lombárdiai városokban a' fő hatalmat egyes
tehetősebb polgárok játszották kezekre és a' szom-
széd Státusok használták a' jó alkalmatosságot, bir-
tokaiknak a' Viscontiak kárával való nagyobbbitá-
sára. Így vették el a' Florentziaiak Pisát és a' Ve-
lentieiek lassanként Páduát, Vicenzát, Veronát,
Bresciát és más városokat. Giammária magát ke-
gyetlenségei által meg utáltatta és egy öszve eskü-
vés áldozatja lett 1412. Filippo Mária tehát egyedül
uralkodott, de 35. esztendőök le folyása alatt, mel-
lyeket a' Thronuson el töltött, nem egyéb volt
élete a' változó szerentse játékanál, melly ötet majd
a' hatalom leg magosabb pontjára vitte fel, majd
a' nyomorúság örvényébe tsapta le; a' mint vis-
sza foglalta az elvesztett városokat, éppen ugy
mindjárt el is vesztette azokat; leg inkább meg ke-
serítették pedig uralkodását a' Velentieiek, a' kik
gyakran már Mailand falai alatt voltak, 's körös-
körül mindent fel prédáltak. Ez 1447. mag nélkül
halván meg, jöllehet a' Mailandiai régi szabadsá-
gokat szerették volna vissza kapni, mindazáltal,
hogy a' paraditsomi Tartomány birására vágyódó
hatalmas Fejedelmeknek ellene állhassanak egy

Francesco Sforza nevű hatalmas hadi Vezért,
a' fellyebb le irt Filippo Mária törvénytelen ágyból
született Blanca nevű leányának a' férjét választot-

ták Herczegjeknek 1450 minekutánna ez az Ipa halála után vele háborkodó Mailandi Nagyok ellene való fenekedéseit, a' Várost fegyveres népével körül vevén, elnyomta volna. Ez a' vitéz férjfiú a' Sforza familiából lévő Mailandi Hertzegek törösök Attyok, de a' kik annak szakadatlan birtokában tsak a' XV. Század végéig maradhattak meg, mivel azután majd a' Frantziák, majd ismét a' Sforzák bírták ezt a' szép Tartományt. Sforza Ferentz (Francesco) 1466. meghalván a' fia Galeazzo Mária egy vad természetű és buja férjfiú 1476. némelly öszve esküdtektől meggyilkoltatott, és ennek neveletlen fia Galeazzo János, az Attya Testvére Moro Lajos által Attyáról reá maradt Méltóságából kiszorított. Lajos egyesítette magát VIII. Károly Frantzia Királlyal és utat nyitott neki Olasz Országban keresztül Nápolyba 1494. tsak hogy Alfonsus Nápolyi Király Galeazzo Jánosnak, mint Vejének segítségére ne lehessen. Hanem igazságtalanul elfoglalt birtokában Moro Lajos nem sokkáig maradhatott, mert XII. Lajos Frantzia Király a' Nagy Annya Visconti Valentine után Mailandhoz just formálván, egy hadi Sereget küldött oda, melly 12 napok alatt az egész Herczegséget elfoglalta, 's Moro Lajos, mint Mailand törvénytelen Ura méltóságából XII. Lajos által letéetett. Kiüzte ő ugyan onnan a' Frantziákat még ugyan azon esztendőben a' Helvétziaiak segítségével; de Lajos Király ismét megtámadta a' Mailand törvénytelen birtokossát, 's annyira megnyerte ennek Helvétussait, hogy ezek a' Frantziák 'söldjában lévő hazájok fiai ellen harizolni tellyeséggel nem akartak, sőt egy ezek közül a' Hertzeget magát is, a' ki 1500. Frantzia Országba vitetett, a' hol Lochesben fogságban holt meg 1510. elárúlta. A' fia Sforza Maximilián ismét kikergette a' Frantziákat Mailandból 1512. a' Hel-

vétusok segítségével, de a' rajta Marignanónál győzedelmeskedő I. Ferentz Frantzia Királynak kényszerített Tartományáról bizonyos esztendei fizetésért lemondani 1515. Hanem minekutánna I. Ferentz V. Károly Császártól Olasz Országból egészen kiszorított, még is újra birtokába jött Mailandnak a' Sforza Familia, Feudumúl kapván azt Sforza Ferentz, a' Maximilián testvére a' Császártól 1529. Ebben a' Sforza Ferentzben a' familia férjfiúi ága 1536. kihalván, V. Károly Mailandot a' fiának

II. Filep Spanyol Királynak adta 1540. melly idő óta egészen a' Spanyol örökség felett támadt háborúig 1706. a' Spanyol Koronához tartozott az; a' most említett háborút letsendesítő Ultrajectumi (Útrecht) békesség által pedig egészen az Austriai ház Birtokába jött 1713. a' Bétsi békességben mindazáltal 1735. 's a' Wormsi Tractatus szerint valami része a' Szárdiniai Királynak engedtetett.

1797. Mailand ismét Frantzia kézre került 's Buonaparte az általa felállított és tőle függő Alpeseken innen lévő köz társaságnak fő helyévé tette azt 's jöllehet azután az Austriaiak és Oroszok lévén a' Tartomány Uraivá a' Buonaparte rendelkezit megsemmisítették is, mindazáltal a' Marengoi ütközet által 14. Jun. 1800. tsak ugyan Buonaparte lett Olasz Országnak újra birtokossa. Ennek ő 1801-ben Olasz Országi köz társaság és 1805-ben Olasz Országi Királyság nevet adott, mellynek Mailand is egy alkotó részét tette, míg az 1814-ki győzedelmeik a' Frantzia határtalan Uralkodás ellen egyesült Europai Fejedelmeknek, az Olasz Országi Királyságot szét oszlatván, Mailand ismét Austria tulajdonává tétetett, melly azt Mántuával együtt a' Lombárdiai - Velentzei Királysághoz kaptsolta 's maig is birja.

C.) *Mántua Históriaja.*

Eredetiképpen ez is Lombárdiának tette egy részét 's a' Német Birodalomhoz tartozó Feudum volt, mellynek tulajdon Hertzegei voltak a' Gonzaga familiából, kik a' Hertzegei titulust V. Károly Császártól kapták. Egy ezek közül II. Gonzaga Ferdinánd Mántuához házasság által a' Montferrati Hertzege is hozzá-kaptsolta 1530. Leg utolsó uralkodó Herczege volt Mántuának a' Gonzaga nemzetségből IV. Károly, a' ki a' Spanyol örökség fellett támadt háború alkalmatosságával a' Frantziákkal tartván, 1703. I. József Császártól számkivetésbe küldetett, 's azután Páduában holt meg minden örökös nélkül. Ezen idő óta Mántua szakadatlanul az Austriai ház hatalma alatt volt, melly azt 1785. Mailandal egyesítette és azolta ezzel hasonló viszontagságokon ment keresztül. 1797 Buonaparte a' Cisalpina Respublicához kaptsolta, azután pedig az Olasz Országi Királyságban a' Mincioi Departumentumnak tette egy részét, 's most, 1814. a' Frantziák a' többi igazságtalanul el foglalt tartományok között Olasz Országból is ki küszöböltetvén, az Austriai ház birtokában lévő Lombárdiai — Velentzei Királyságnak egy alkotó része. — Most már lássuk végezetre az ezekből formált

Lombárdiai - Velentzei Királyságot.

A' Lodi városánál történt ütközet és az itt való győzedelme Napoleonnak Maj. 10. kén 1796. ötöt egész Lombárdiának és Mailandnak Urává tette. Wurmser Austriai vezér, a' ki Juliusban Mántuát, melly ekkor még az Austriai Seregek hatalmában volt, az ostrom alól fel szabadította, Au-

gustusban csak ugyan kénytelenítettett magát Tyrolis felé vissza huzni. Másodszor is bé ütött ugyan Sept. Wurmser Olasz Országba, 's Mántuáig nyomult, de ez uttal is a' Frantziákat Olasz Országból ki nem vethette, hanem kénytelenítettett magának a' várban menedék helyet keresni, végre pedig, minnekutánna a' miéink hijában iparkodtak volna a' várbeli katonaságnak élelmet bé szállítani, az éhség miatt Febr. 1797. magát a' várat is fel adni. Ekkor vette lételét az Alpesen innenlévő (Respublica Cisalpina) köztársaság, melyet Buonaparte a' mostani Austriai Lombárdiából, Mántuából, Velentzének Bergamo, Brescia, Crema, Verona és Rovigo nevű provinciáiból, a' Modénai Hertzegségből, a' Massai és Carrarai Fejedelemségből 's a' Bolognai, Ferrarai és Romagnai 3. Pápai Delegációkból formált 28. Jun. 1797; ezekhez adattak 22. Oct. a' Graubündtennel való egyesség által Veltlin, Worms és Cleve is ugy, hogy az uj 's 10. Departamentumokra osztott köztársaság 771 □ mf. és 3 $\frac{1}{2}$ miliom lakosokat foglalt magába. Helye az országló székek, mely 1) a' törvény hozó gyűlésből, melyet a' 80. vének tanátsa, 's a' 160. tagokból álló nagyobb Tanács tett, és 2) a' Kormány székéből (Directorium) állott, Mailand vólt.

De a' köz társaság virágzása rövid ideig tartott; ismét ki ütven ugyan is Austria és Frantzia Ország közt a' háború 1799. a' Frantzia Fő vezér Scherer az Austriai vezértől Kraytól az Addán túl vissza nyomattatott; mely veszteséget a' híres Moreau se tudott helyre hozni, a' ki a' Suvarov Orosz Generális győzedelmes fegyverének minden vezéri talentomai mellett se tudván ellent állani, Mailand 28. April. a' Szövetségesek kezére került és az uj köz társaság a' Státusok sorából el tűnt. Ujra teremtetette azt mindazáltal már 1800. a' 14. Jun. Ma-

rengonál történt tökéletes győzedelme Buonaparténak, a' kit ez a' szerentsés ütközet minden Olasz országban lévő elébbeni Frantzia birtokoknak egyszerre Urokká tett, mellyek már most nem Alpesen innen lévő, hanem Olasz köz, társaság nevet, 's uj alkotmányt kaptak a' Lyoni végzés szerint 1802. melly szerint a' Státus Kormánnya 50. 's a' végre hajtás 9. tagokból állott; Elölülője pedig a' Frantzia köz társaság Első Konzulja Buonaparte volt. Ez az uj köztársaság az elébbeni alkotó részein kívül magába foglalta még a' 9. Sept. hozzá kaptoltatott Novareset és Tortoneset is, és Ausriától a' Lünevilllei (9. Febr. 1801.) békességben köz társaságnak ismét meg esmertetett. De ezt a' nevet sem sokkáig viselte a' köz társaság, mivel az anya, az az, a' Frantzia köztársaság Monárchiai Uralkodás formáját öltöztvén magára, az Olasz köztársaság is Királyságra való emeltetése végett 17. Mart. 1805. Buonaparte Napoleon Frantzia Császárhoz egy Deputátziót küldött, melly az Olasz Országi Királyi méltóságot neki által adná. Napoleon ezt el fogadván már 31. Mart. az Olasz köz társaság ezen nevét Olasz Országi Királysággal tserélte fel, és a' Frantzia Császár 's Olasz Országi Király nevében Eugeniustól, a' Napoleon mostoha fiától, mint Vice-Királytól igazgattatott. A' Posoni (26. Dec. 1805) békesség által az uj Királyság a' Vellentzei Hertzegséggel, 1808. pedig a' Pápai Birtokokkal is meg nagyobbított. 1813 mindazáltal az Olasz Országi Királyság el enyészett, midőn az Austriaiak az Eugenius szemes és tzélerányos ellent állása mellett is olly szerentsésen ütöttek bé Felső Olasz Országba, hogy már a' Párisi 1814. kötött békeség az Austriai Császárt minden Olasz Országi provintziáinak birtokába vissza helyeztette, mellyeket a' szövetségesektől a' Nápolyi Királyi

Székben meg hagyatott háládatlan Murat*) 1815. ki próbatételei se szakaszthattak el többé Austriától, sőt alávaló szándéka által éppen önnön veszedelmét siettette, mivel mint köz békeség ellensége 8. Oct. 1815 Pirzonál el fogattatván, hadi törvényszék eleibe állittatott és 13. Oct. agyon lövettet. E' szerént az Olasz Országi Provinciák Felséges Urunk kezébe vissza kerülván, Lombárdiai-Velentzei Királyság név alatt mind e' mai napig Austriai Felsőség alatt vannak.

---

*) Ez a' Murat egy Cahorsi (Frantzia Orsz.) vendég fogadósnak a' fia volt. Katonai életre adván magát, 1796 az Olasz Országban táborozó Napoleonnak Segédje lett, a' ki vitézi tulajdonságait és szép lelki tehetségeit látván, 1800. a' testvérét Mária Annonciade Carolinát hozzá adta feleségül 's 1808. Nápolyi Királlyá tette. Hanem minekutánna a' Napoleon meggyőztetése és Elbába való számkivettetése után is titkos egyet értésben volt Napoleonnal, sőt éppen akkor, mikor a' Bétsi Gyűlésben a' Fejedelmek a' Királyi méltóságban való meghagyattatását el végezték volna, fegyvert fogott Austria ellen, mint Európa tsendességének megháborítója 13. Oct. 1815. agyon lövetett.

J e l e n t é s.

Már nyoltzadik darabja lévén ez hazafiúi igyekezetemnek, úgy tartom elégséges tanúbizonyítvánnyá adtam pontosságomnak. Ennél fogva tehát jelentem az olvasó közönségnek, hogy Nóvemberi Pesti Vásárra Svécziának és Norvégiának föld abroszokkal való kiadását tévén fel magam eleibe tzélúl, mind azok, a' kik a' Tudományok ezen ágában, a' Statistikában örömköket találják, az előfizetési pénzt, melly 2. For. Vál. Czéd. a' Pesti Aug. Vásárra okvetetlenül küldjék bé a' Trattner Úr Könyvnyomtató intézetébe Tek. Károlyi István Úrhoz, és Eggenberger Könyváros Úrhoz; mivel elegendő pénz nélkül többé semmit se akarok nyomtattatni és az irói pályáról tökéletesen elfogok tűnni.

bön eloxor poror at
Renedan — — — 2
masoror — — — 3
is nit — — — 3
egytren — — — ar
is nit — — — 5

30 / 4114

DATE DUE

JUN 29 2000

Printed
in USA

943.6
L338

